

S Z A T M Á R I M Ó R

**ESZTENDŐ PARLAMENTI
VIHARAI**

A M I C U S K I A D Á S 1 9 2 8

E L Ő S Z Ó

Írta: HEGEDŰS LÓRÁNT

Negyvenhét esztendő óta egy élesszemű, igen becsületes és igen kedves újságíró figyeli a magyar politika viharos eseményeit és gyűjti az ezekre vonatkozó nyílt és rejtett adatokat. Ez az újságíró Szatmári Mór. Mindnyájan, akiknek politikai ellenfele volt a parlament porondján, megszerettük és úgy hiszem, még melegebb szívvel gondolnak rá azok, akiknek sorában küzdött.

Semmi kétség, a magyar termelés sok tökéletlenségben szenved. Nemcsak azért, mert kávé és rizs nem nő nálunk, hanem mert a szellemi többtermelésből is igen sok helyen elmaradunk. Egyes nagy műfajok egyáltalában nem tudnak meggyökeresedni a magyar talajban, a magyar lélekben és ha itt-ott próbálkoznak is velük, elhervadnak. Ellenben annál hatalmasabban zsendül fel a régi Magyarország publicisztikája. Dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy kevés nemzet van olyan, amely politikai irodalmának, különösen csatázó és vitázó részét oly magasra fejlesztette, mint ez a maroknyi magyar. Ennek természetes oka van. Egy ilyen kis népnek, amelynek egyetlen rokona sincs, de megvan a kemény elhatározása, hogy keleti származása dacára nyugati politikát folytasson és folyton politikával kell csatáznia, ki adja más a vértzetet, mint a publicista? Ennek a nagy publicista gárdának egyik kitűnő alakja az a Szatmári Mór, aki a következő lapokon megszólal. Mindig érdekes, mindig vitázó, mindig magyar és mindig becsületes.

Ha így végignézek azon a nagy programon, amelyet 1880-tól 1900-ig, tehát teljes húsz éven át e könyv összeállított, azt kell mondanom, hogy magam is, ki közlől láttam az eseményeket, sőt néha ott ültem, mikor egyik-másik parlamenti váratlanság kirobbant, —

Szatmári könyvéből másképp látom a Múltat. A tanulság, amit e könyvből leszűrök, kettős. Az egyik a következő: Sok küzdelem, amely egykor nagyon fontos volt, ma már e távlatból kicsinyesnek látszik. E most felfedezett igazság az, amit mi nem tudtunk észrevenni, mert Nagy-Magyarországon — bár magunknak nem volt külpolitikánk — minden ténykedésünk visszahatótt a külpolitikára. Hogy úgy mondjam, passzív alanyai voltunk egy európai kialakulásnak és mi magunk nem tudtuk azt. Ennek irtózatos kárát láttuk és most Szatmári könyvéből, mint akár a gramofonlemez visszhangjából, újrakél a hang, úgy ott is újra megszólalnak a harci küzdelmek, melyeknek *zengését ma. egész* más füllel halljuk, mint anakidején. A politika akusztikája megváltozott.

A második, amire Szatmári könyve figyelmeztetett, az, hogy a Világtörténet nem áll meg soha és nincsenek is benne végleges, elvi dolgok, hanem csak mozaikok. Ez a mozaikgyűjtés az igazi történelem, mert az úgynevezett történelmi filozófia, amelyre apáink esküdtek, mindig hamis. Mi mindig abba a szerencsétlenségbe jutottunk, hogy az úgynevezett „Nagyidőkbe” estünk bele. A „Nagyidők” tekintetében azt mondhatjuk, hogy nekünk ebből a szükségletből teljesen elég volt. De mennél inkább elhalványodik az a régi történetírás, amelyről azt hittük, hogy biztos, mert nagy vonalakban rajzolt, — mennél meghamisítottabbnak mutatkozzék a históriának régi, óriási falfestménye, annál jobban életrekel és annál nagyobb tanulság a jövőre az a mozaikgyűjtés, amelynek érdekes, mozgalmas és mindvégig magyar gyűjteményét Szatmári Mór mutatja be.

Őszinte kívánságom nemcsak az, hogy mennél több olvasó forgassa azt haszonnal, hanem, hogy a kiváló szerző 1900 után is folytassa munkáját; szükségünk van az ő kedves, világos és tanulságos írására.

BEVEZETÉS

Arra kérem olvasóimat, ne tekintsék könyvemem se történelemnek, se úgynevezett memoárnak. Nincsenek a történelemíráshoz fűződő igényeim, s az eseményeket úgy írtam le, ahogy azokat akkor láttuk, mikor lezajlottak. Ahogy az újságíró megfigyelte.

Miért éppen 188,0-tól kezdve írom le a parlamenti viharokat s az ezekhez fűződött társadalmi mozgalmakat? Azért, mert ebben az esztendőben lettem, mint fiatal újságíró, megfigyelője a közéleti eseményeknek. És miért adom csak a nagy viharzásoknak képét, hiszen a magyar politikai világot olyan kérdések is foglalkoztatták, amelyek nem korbácsolták fel a nemzeti kedélyeket? Azért, mert ezek a nagy viharok mutatják, hogy mik voltak e hűsz esztendő alatt a kor amaz uralkodó eszméi, melyek megmozgatták a tömegeket. Ezek mögött a viharok mögött mindig nagy indulatok és mély-séges szenvedélyek lobogtak; ezek a nagy szenvedélyek voltak a nemzeti háborgások és a parlamenti viharok erkölcsi rugói.

Szándékosan nem tettem leírásaim közben összehasonlításokat a múlt és jelen között. Rábízom az összehasonlításokat is, az okulásokat is az olvasókra, akik amúgy is megértik és kiérik a leírt eseményekből, hogy más emberek, más gondolat járáások mozgatták akkoriban a magyar világot, mint aminők manapság uralkodnak. Hiszen ezekben a nagy viharokban nyilatkozott meg nemcsak a parlamenti élet igazi természetrajza, hanem úgyszólván a nemzet lelke is. Ezekből a megnyilatkozásokból ismerhetők fel ama kor nemzedékeinek erényei is, fogyatkozásai is. A magyar elméket és lelkeket a nemzeti függetlenség eszméje hatotta át. A folytonos aggodás és félelem attól, hogy az ország különös közjogi helyzetében a hagyományos osztrák hatalmi törekvések veszélyeztetik a meglévő magyar jogokat. A nemzet abba nevelődött bele, hogy szüntelenül őrt kell állania ezek mellett a jogok mellett, mert veszedelemben forognak. Ez volt a nemzeti közgondolkodás és nemzeti karakter legérzékenyebb pontja. Ez dominált és ez támasztotta fel az indulatokat, ez korbácsolta fel a szenvedélyeket. Az alkotmányos jogok veszedelme volt az a csatakiáltás, mellyel lángba lehetett borítani a nemzet egész kedélyvilágát és harcba lehetett hívni az ifjúságot.

A nemzeti gondolat járásnak ez az egyoldalúsága teremtette meg az egyéb, különben nagy és az ország érdekeit, a nemzet jövődjét érintő kérdésekkel szemben a közömbösséget, a nembánomságot. Az örökös közjogi harcok mellett nem fejlődhetett ki az egymásra következő magyar nemzedékekben a világ más nemzeteit átjáró kérdések iránt való fogékonysága. A szociális és közzgazdasági kérdések hidegen hagyták a parlamentet is, a magyar társadalmat is. És mivel a szociális áramlatot csak a munkás-

világ képviselte, anélkül, hogy valamelyik tudományosan képzett politikai tekintély odaállott volna melléje, a polgári társadalom csak baj szerzöt látván benne, lenézte. A szociális érzéknek ez a hiányossága tette a parlamentet úgyszólván meddővé a szociális reformok terén, csak itt-ott néha történt egy-egy inkább tapogatózó, semmint úttörő lépés.

A szabadelvűség dolgában a magyar parlament ebben a korban még a Kossuth és Deák Ferenc elveit tartotta szem előtt, mint hagyományos nemzeti politikát. Kifejezésre jutott ez az antiszemita mozgalmak idején, mikor a parlament túlnyomó többsége és a Tisza-kormány a felizgatott néptömegek szenvedélyeivel is szembeszállott. De még inkább a liberalizmusnak ama diadalmas harcaiban, melyek 1892-94-ben az egyházpolitikai reformokért zajlottak le s amelyek megmutatták, hogy a nemzet lelkét a szabadelvűség jelszavával is bele lehet vinni a forraló nemes szenvedélyek tüzebe. És az egyházpolitikai küzdelemnek abban is nagy jelentősége volt, hogy a nemzet liberális ereje meg tudott birkózni külső hatalmi befolyásokkal — még a pápai hatalommal szemben is. Ha az idők folyamán később ez a liberalizmus nem fejlődött volna vissza, akkor ma már az 1848. XX. és sok egyéb nem lenne még mindig megoldandó probléma.

Más kérdés a demokrácia. Igaz, hogy 1883-ban, Tisza Kálmán-kormányzása idején megalkotta a magyar törvényhozás a főrendiház reformját, de ez a reform távolról sem volt demokratikus. A nemzetiségi kérdésben, meg a népjogok kiterjesztése dolgában éppenséggel antidemokratikus irányzat jellemzi ezt a kort. A nemzetiségi politikában a sovénység uralkodott. Kormányzatban is, parlamentben is. Egyetlen ember ismerte fel ennek veszedelmét, Mocsáry Lajos, akinek azonban bűnhődnie kellett és mártírja lett az erényének. Minden másképp történhetett volna, ha a nemzet igazolta volna Mocsáryt és nem bízta volna rá ezt az igazolást az eseményekre! A válaszcó jog demokratikus kiterjesztését pedig megakadályozta egyfelől a nemzetiségi politika, másfelől a szocializmustól való nagy rettegés.

Egyben kétségtelenül messze fölötte áll a múlt a jelennek. Ez pedig a magyar parlament színvonala. A nyolcvanas és még a kilencvenes esztendőben is a magyar parlament színvonala olyan magas volt, hogy versenyezhetett bármely nyugateurópai parlamenttel. Ennek a kornak voltak igen nagy számmal nagyszerű férfiai. Elmékben és erkölcsökben kiválóak. Nagy, szinte klasszikus szónokok, nagy politikusok, nagy szakemberek és nagy karakterek. Voltak országosan elismert tekintélyek és meg volt a tekintélyeknek kultusza. Ebben van a magyarázata annak az erős, eleven kontaktusnak, mely uralkodott a parlament és a nemzeti társadalom közt. A nemzet tudta, látta, hogy a parlament az ő színe-javából áll, a parlament viszont tudhatta, hogy a közfelfogásoknak megfelelő eszmékkel megmozdíthatja a nemzeti társadalmat. A parlamentnek tekintélye volt.

Lehetek annak a kornak hibái, de mégis szép volt, szebb, mint az utána következő, mert a parlamentben és a nemzetben is nagy és nemes nemzeti törekvések éltek s a nemzet mindig kész volt e törekvésekért egész erejével, lelke minden lángolásával harcba szállani.

**A SZOLDATESZKA A NEMZET
ELLEN**

BARTHA MIKLÓS ÖSSZEKASZABOLTATÁSA

A közös hadsereg tisztikarába úgyszólván belenevelték a magyarellenesez érzést, ami a tradíciószerű szoldateszka-szellemmel összeforrva, erősen el-lenszenves vonást adott a mi szemünkben a közös ármádia tisztikarának. Az uralkodó katonai rendszer, ahelyett, hogy tompította volna a magyar társadalom és a közös hadsereg közt lévő antagonizmust, még fokozta azzal, hogy katonai virtust látott a magyar nemzeti törekvések s a magyar társadalmi és politikai felfogások lekicsinylésében, ami azután arra vezetett, hogy a közös hadsereg tisztjei szertelen önhittséggel viselkedtek a magyarországi garnizonokban. Akadtak ugyan a magasabbrangú tiszték közt kivételek is, akik itt élván a magyar előkelő társaságokban, becsülni tanulták a magyart, de nagy általánosságban a közös hadsereg tisztjei nemcsak hogy nem keresték a velünk való barátságot, hanem a Ferenc József portepéjához tartozónak hitték a magyarokkal szemben való hepciáskodást.

Szinte csodálatos az a roppant türelem, melyet a magyar nemzetnek és a magyar kormányoknak tanúsítaniuk kellett, hogy legalább látszólagosan fenmaradjon a polgárság és a katonaság úgynevezett békés viszonya. De e mellett a nagy türelem mellett is ki-kitört néha a magyar társadalomban a lázongás és egyszer-másszor nagy viharok támadtak a közös hadsereg tisztikarának magyarellenesez viselkedéséből, mert sokszor a legvakmerőbb visszaéléseket engedték meg maguknak a tiszt urak.

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben voltak főképp gyakoriak a katonai brutalitások. Olyan esetek, amikor a katonai szoldateszka ősi szelleme vérlázító formákban nyilvánult egyes polgárokkal, vagy éppen szeggel az egész polgári osztállyal szemben.

Mi öregebb emberek még emlékezhetünk a *Seemann-esetre*. Az egri sátoztáborban valami katonai ünnepszégnél a sok mindenféle zászló közt egyik könnyelmű magyar fiú egy magyar nemzetiszínű zászlót is kitűzött. *Seemann* ezredese, mikor meglátta a magyar zászlót, éktelen dühbe jött s ezt harsogta a katonák felé: „Herunter mit den Fetzen!” És eltávolítottatta a magyar zászlót.

Az eset nyilvánosságra jutott. Nagy felháborodást keltett. Szóba került a képviselőházban is, de a nemzeti felháborodást letromfolták azzal a ki-magyarázással, hogy Seemann ezredes azért távolítottta el a magyar zászlót, *mert piszkos volt*. És nem a magyar nemzet kapott valamelyes elégtételt, hanem Seemann ezredes, *akit az eset után csakhamar előléptettek*.

Győrben egy *Beomelhan* nevű katonatiszt az uccán holtra kaszabolta a 86 éves *Hechta*, a város egyik derék polgárát, *Csukássy Józsefnek*, a „Budapesti Hírlap” szerkesztőjének édesapját. Akkor is lázongott a polgári indulat és önérzet, de Beomelhannal csak annyi történt, hogy *megbüntették 30 forint erejéig*.

Különösen két eset támasztott országos vihart. Az egyik *Bartha Miklós összekaszaboltatása* 1880 őszén, a másik pedig a híres *Janszky-eset* 1886-ban. Az utóbbinak hullámverése sokkal erősebb volt, csaknem megbuktatta Tisza Kálmánt, de az előbbi izgalmasabb.

Bartha Miklós 1880-ban már országos nevű ember volt. Kolozsváron megindította az „Ellenzék” című napilapot. A jeles publicista ennek a lapnak hasábjába beleöntötte temperamentumos lelkének egész tüzét s rendkívüli írásművészetével ott Erdélyben vívta erős küzdelmét a függetlenségi politika mellett. Akkor még nem volt képviselő, mert két választáson megbuktatta a szabadelvűpárt.

Az 1880-ik év novemberének elején több kolozsvári egyetemi hallgató azzal a panasszal fordult Bartha Miklóshoz, hogy egy *Dienstl* nevű 51-ik gyalogezredbeli hadnagy „magyar kutyák”-nak titulálta az ezredben szolgáló egyéves önkénteseket s rettenetesen durván bánik velük. Az „Ellenzék” megírta ezt és megtette hozzá az észrevételeit is. *Dienstl* hadnagy elégtételt kért, de Bartha Miklós hivatkozott az egyetemi hallgatók nyilatkozatára és megtagadta az elégtételt. Ám keresse *Dienstl* igazát az esküdt-bírótság előtt.

De *Dienstl* amolyan szoldateszka szellemben bizony más úton kereste.

November 12-én egyik hadnagy-társával, *Rüstowal*, berontott az „Ellenzék” szerkesztőségébe, ott a fegyvertelen Bartha Miklóst éles kardokkal összekaszabolták s félholtan hagyták a szerkesztőségben.

Az eset óriási szenzációt keltett. Kolozsváron, mikor megtudták a szörnyűséget, az egész város polgárságán érthető elkeseredés vett erőt. A polgárok ezrei csoportosultak az „Ellenzék” szerkesztősége előtt. Megszüntek a pártpolitikai véleménykülönbségek s Bartha Miklósban mindenki a magyar hazafiság s a durván megbántott magyar önérzet vértanúját látta. Az elkeseredést fokozta, hogy *Bartha Miklós, aki arcán, kezén, karján*

huszonnégy sebet kapott, életveszedelemben forgott s hogy Németh tábornok megtagadta a két merénylő hadnagy letartóztatására vonatkozóan hozzá intézett kérelmet.

A polgárság zajosan tüntetett a katonaság ellen, mire Németh tábornok három század legénységet rendelt ki a tüntető polgárság szétveretésére.

A városi törvényhatóságot *rendkívüli közgyűlésre* hívták össze. Az „Ellenzék” szerkesztését ideiglenesen *Ugron Gábor* vette át és fulmináns cikket írt a hallatlan katonai brutalitásról, a szoldateszka-szellemről, követelve a legmesszebbmenő elégtételt.

A felháborodás huszonnégy óra alatt országossá vált; hiszen a híre gyorsan terjedt el. A sajtó pártkülönbség nélkül foglalt állást a gyalázatosság ellen. Az egész nemzeti közvéleményből kitört az elkeseredés és elégtételt követelt.

Kolozsvár város törvényhatóságának rendkívüli közgyűlése a legvehemensebb felszólalások mellett fejezte ki legmélyebb megbotránkozását s egyhangúlag határozta el, hogy küldöttséget meneszt a királyhoz, feliratot nyújt át az uralkodónak, tőle kérve igazságos megtorlását. Tőle, hiszen a király a legfelső Hadúr.

A kolozsvári kormánypárt lapjában, a „Magyar Polgár”-ban, *K. Papp Miklós* szerkesztő, a jeles író, vezércikkben egyenesen *gyáva gázságnak* bélyegezte a Bartha ellen elkövetett merényletet. Egy másik kormánypárti vidéki újság, a „Szegedi Híradó”, írván az esetről, oda konkludált, hogy ha a polgárság nem kap teljes elégtételt, nincs más hátra, mint az, hogy a polgári társadalom zárja ki köreiből a közös hadseregbeli tisztikart.

Ez volt a hangulat országszerte. Itt Budapesten, az összes ellenzéki politikai körök valóságos lázban voltak az eset miatt. A szabadelvűpártban is nagy volt a megütközés.

A képviselőházban november 16-án került szóba a kolozsvári katonai merénylet, mely a kormányt is igen kínosan érintette. *Tisza Kálmán* miniszterelnök jónak látta, hogy maga intéztessen magához interpellációt. Jó taktika volt ez arra, hogy saját pártja megelőzze az ellenzéki felszólalást.

Az öreg gróf *Péchy Manó*t szemelte ki az interpelláció előterjesztésére. Péchy Manó maga volt az elzárkózottságnak valóságos megtestesülése. Nagyfejű, hatalmas termetű ember. A közönség csak a vicclapok karrikatúráiból ismerte. *Jankó János* mindig víziló képében rajzolta meg.

A Házban izgatott hangulat uralkodott, tele szinte féktelen türelmetlenséggel. A tömött karzatokon is az izgalom tüze piroslott az ábrázatokon.

Péchy Manó amolyan diplomatikus formában beszélt. Meghánytákvetették azt előre. De azért egyszer-másszor mégis alkalmat adott a felzaklatott indulatok haragos kitörésére.

Utána a függetlenségi *László* Imre interpellált. A függetlenségi párt is egyik legöregebb tagját szemelte ki erre a komoly, ünnepies szereplésre. Az aggastyán *László* Imrének remegett a hangja a nagy felindulástól s az ellenzéki pártok minden mondatát zajos helyeslésekkel kísérték.

Tisza Kálmán miniszterelnökön is meglátszott az izgatottság. Pedig ő hozzászólt a kellemetlen helyzetekhez és a kemény támadásokhoz. Idegesen hunyorgatott sötét pápaszeme alatt. Mélységes csend lett, mikor felállott, hogy válaszoljon. Azon kezdte, hogy sajnálkozását fejezte ki az eset fölött. Közölte a Házsal, hogy *a tettesek már fogva vannak. A nagyszebeni katonai parancsnokság a kolozsvári főispánnal együtt vegyes bizottságban vizsgálta meg az ügyet, a kolozsvári törvényszék is megkezdte a „kihágás” dolgában az előzetes vizsgálatot.*

A „kihágás” szó elhangzására éles közbekiáltások viharoztak — különösen a szélsőbalról. De az igazi vihar akkor tört ki, mikor *Tisza* Kálmán arról kezdett beszélni, hogy a sajnálatos eset alkalmából *nem lehet általánosítani, s a hadsereg iránt tartozó tiszteletről is szólt.* Az ellenzéki képviselők felugráltak helyeikről s az invektívák egész zuhatagát árasztották a miniszterelnök felé.

Tisza Kálmán ott állott az asztalkája előtt; percekig nem juthatott szóhoz a roppant lármában.

Eötvös Károly, *Madarász* József, *Szalay* Imre heves gesztusok mellett élesen támadták nemcsak a katonákat, hanem Tiszát is, akit azzal vádoltak, hogy *már eltussolni akarja a nemzetet ért gyalázatosságát.*

Az ülés a legizgalmasabb hangulatban végződött.

Ez alatt az idő alatt *Bartha* Miklós folytonos életveszedelemben volt s csak napok múlva jött hír arról, hogy állapota jobbra fordult, *de jobb kezére örökké nyomorék marad.*

Kolozsvár város törvényhatóságának küldöttsége *Szász* Domokos ref. püspök vezetése mellett november 18-án jelent meg a király előtt. *Szász* Domokos a felség igazságosságára apellált beszédjében és átadta a város polgárságának feliratát.

I. Ferenc József válaszában mély sajnálkozását fejezte ki a történetek miatt, azután így folytatta — persze írásból olvasván, választát:

„A vizsgálat eredményéhez képest minden meg fog történni. Elvárom egyébiránt, hogy önök és küldőik nem fogják megengedni, hogy a nem

eléggé sajnálható ily esemény bárki által, bármily úton *azon barátságos viszony és jó egyetértés* megzavarására felhasználhassék, mely különösen Erdélyben a lakosság és a katonaság közt eddig örvendetesen fennállott és mi remélem továbbra is fenn fog állani.”

A királyi választ ugyan lojálisan megéljenezték, de bizony nagyon vegyes érzelmeket keltett.

Az ellenzéki sajtó világosan kifejezést is adott a királyi válasz által okozott elégtelenségnek.

November 25-én Ugron Gábor jelentkezett a kabinetirodában azzal, hogy a Kolozsváron megtartott népgyűlés megbízásából *Orbán* Balázsszal együtt az általános kihallgatások során a király elé óhajt járulni. A kabinetirodától azt a nem várt értesítést kapta, hogy *a király népgyűlési küldöttséget nem fogad.*

Ez már határozottan rossz vért szült. Íme, katonáék taraja megint megnőtt. A haragos zúgolódás megint végig robogott a közvéleményen. Kezdték már kételkedni abban, hogy a legfelső Hadúr a nemzet ügye mellé álljon. Hanem az ország viharos hangulata pár nap múltán lecsillapult.

A lapokban már napokon át nem esett szó a merényletről. Újabb események szakadtak a régibbre.

December 8-án jött a hír arról, hogy a kiküldött vegyes bizottságban meghasonlás támadt és abbahagyta munkáját. A katonák azt követelték, hogy a polgári bizottság tárgyalásai nyilvánosak legyenek, de ők megtagadták azt a kívánságot, hogy a katonai bizottság is nyilvánosan tárgyaljon. Ezen azután összevesztek.

Ott, Kolozsváron, még lázongtak a kedélyek, tartott a tisztikkal szemben a társadalmi bojkott és várták az elégtételt.

A bécsi „Fremdenblatt” december 16-án a kolozsvári állapotok jellemzésére megírta a következő épületes történetkét: Egy előkelő magyar úrhölgy az uccán elejtette zsebkezdőjét, melyet egy katonatiszt felemelt és odanyújtotta neki. Az úrhölgy haragosan végigmérte és e szavakkal: „Gyilkostól nem fogadok el szolgálatot” — a faképnél hagyta.

És ez az eset csakugyan megtörtént.

De hát mi lett a híres ügy vége? *Az, hogy a két hadnagyot 30 napi szobafogságra ítelték.* Nemsokára ezután Dienstl *előléptették* és katonai szolgálati érdekből áthelyezték, Rüstovot pedig Albrecht főherceg vette atyai pártfogásába s egyik nagy uradalmában alkalmazta igen jól jövedelmező állásban. Jó cserét csinált.

A nagy vihar pedig belefűt az ősi magyar virtusba, a nembánom-ságba. No, de mégis valami: az 1881-iki választásoknál Kolozsvár egyik kerülete nagy többséggel választotta meg Bartha Miklóst képviselőjének.

Ebben az időben kapták a kardcsörtető hadnagyocskák a magyar közvéleménytől a „Dinstli” nevet.

A JANSZKY-ÜGY

Negyvenegy esztendővel ezelőtt, 1886 május hónap vége felé, forró izgalomba hozta az egész országot egy olyan katonai virtuskodás, mely épp oly vakmerő, mint oktalan volt. Egyenesen szándékos provokálása a nemzeties közérzésnek.

Az történt, hogy 1886 május 21-én, Budavár hősies visszafoglalásának évfordulóján, a budapesti 4-ik és 5-ik műszaki zászlóalj tisztjei, *Janszky* Lajos vezérőrnagy vezetése alatt kivonultak a krisztinavárosi régi temetőbe s ott ünnepiesen megkoszorúzták a Budavár visszavételénél elesett *Hentzi* tábornok, *Alnoch* ezredes, *Corini* százados és *Polini* Fülöp osztrák császári tisztek közös sírját. A koszorúk szalagjain a következő német felírás volt:

„*Das 4. und 5. Feldbataillon — Vom Offizierscorps.*”

Az újságok, melyek az esetet megírták, azt is közölték, hogy az aktus „napiparancsra” ment végbe s hogy a megkoszorúzásnál *Janszky* vezérőrnagy és dandárnok beszédet tartott, melynek rendjén elragadtatással szólt arról az *egységes szellemről*, mely „*azokban az időkben az egész hadseregben uralkodott*” s azt az óhaját fejezte ki, vajha mindig oly erős lennei az összetartás a hadseregben, mint *akkor volt*. A dandárnok beszédét a tisztikar zajos „Hoch” kiáltásokkal kísérte.

Jól emlékszem még arra a kínos megdöbbenésre, melyet ez a híradás keltett Budapesten. Nemcsak az ellenzéki politikai körökben, hanem a szabadelvűpártban is. Nem az osztrák császári tisztek sírjának megkoszorúzása miatt támadt az elkeseredés, hanem azért, hogy az épp *Budavár visszavételének évfordulóján történt*. Hiszen harminchét esztendőn át minden évben megkoszorúzták katonáék azt a sírt, de mindig halottak napján. A bajtársi kegyelet ily lerovása ellen senkinek sem volt kifogása. De az, hogy *Janszky* tábornok épp május 21-ét, Budavár visszafoglalásának évfordulóját, a magyar honvédek dicsőséges győzelmének napját szemelte ki kegyeletnyilvánításra s hogy beszédében azt a szellemet magasztalta,

mely a nemzet szabadságharca idején állott szemben a magyar nemzettel: minden hazafikebelben mélységes felháborodást keltett. Az akkori hangulat megértéséhez még tudni kell, hogy abban az időben a közös hadsereg egyenesen magyarelles szelleme volt a nemzeti élet legfőbb pontja. Rendkívül érzékeny volt a nemzeti közvélemény katonáék minden olyan cselekedetével szemben, mely a nemzeti önértetét sértette.

Már a következő napon, május 23-án, a képviselőházban *Ugron* Gábor és *Szalay* Imre ellenzéki képviselők meginterpellálták *Tisza* Kálmán miniszterelnököt. Mindketten az ellenzéki pártok zajos helyeslései közben tiltakoztak az ellen, hogy a katonaságot beleviszik a politikába s hogy a hadsereg így viszonzza a magyar nemzet lojalitását.

Tisza Kálmán csak másnap, május 24-én válaszolt az interpellációkra, mert előbb informáltatnia kellett magát a történetekről. *Tisza* előbb némileg enyhítette a dolog *külsőségeit*. Nem napiparancsban, hanem csak *rendeleti íven* szólították fel a tiszteket a kivonulásra és nem *díszben*, hanem csak *szolgálati ruhában* vonultak ki. Azt is felemlítette, hogy *Janszky* tábornok nem tett beszédében politikai célzásokat.

Az ellenzéken haragosan zajongtak. Azt vélték, hogy *Tisza* mentgeti a rút visszaélést. De nyomban megváltozott a hangulat, mikor a miniszterelnök emeltebb hangon kijelentette, hogy *az eljárást tapintatlan-nak és helytelennek tartja*. Erős szavak voltak ezek akkor a kormányelnöki székből. Az ellenzéken kisimultak az ábrázatok, a jobboldalon meg éppenséggel feszültek a keblek a kevélységtől. Még emelkedett a hangulat, mikor *Tisza* Kálmán némiképp kioktatta *Janszky*t arról, hogy óvakodnia kellene olyan cselekedettől, mely magyarázatokra szolgáltathat okot. Akkor meg éppenséggel zajos helyeslés zúgott fel a Ház minden oldalán, mikor *Tisza* ezeket mondotta: „A nemzeti önértet megóvását minden sérelem ellen épp úgy kötelességemnek tartom, mint bárki más s megnyugtatásul kifejezem, hogy *a döntő körök nézete is ez, a katonai körökben a legfelsőig*. Egyébiránt pedig meg fog történni az intézkedés, hogy hasonló dolog ne ismétlődjék.”

Tisza Kálmán válasza az egész Házra kedvező hatást tett. *Ugron* replikájában ugyan még hangoztatott kifogásokat, de ő is tudomásul vette a miniszterelnök válaszát.

Mindenki azt hitte, hogy ezzel a kínos ügy elintéződött. Pedig csak ezután támadt fel a maga egész nagyságában. A nemzet megnyugodott az elintézésben, ámde a katonai körök, itthon és Bécsben is, a maguk tekintélyének megsértését látták benne. És megindult Bécsben a hatalmas

erők aknamunkája. Heteken át dolgoztak nagy titokban. Nekünk idehaza sejtelmünk se volt semmiről. Hiszen a Janszky-ügyről már nem is beszéltek se a pártklubokban, se a kaszinókban. A katonai körök aknája csak július 16]-án robbant fel, még pedig olyan rettenetes dörgéssel, hogy az egész országot megrázkódtatta s a *Tisza-kormány állását is alaposan meggingatta.*

Július 16-án jutott nyilvánosságra, hogy báró *Edelsheim-Gyulay* budapesti hadtestparancsnokot nyugdíjazták s helyébe *Pejacsevich* lovassági felügyelőt nevezték ki, ennek helyébe pedig *Janszky* vezérmagyot hadosztályparancsnoknak a X-ik gyalogsági hadosztály élére.

A hadtestparancsnok szinte kiváltságos népszerűségnek örvendett országszerte. Nyugdíjaztatására semmiféle katonai szolgálati ok nem lehetett. Kitűnő katona hírében állott. Katonai virtusai körül egész legendakör támadt. A magyar főúri *világ* szinte becézve szerette a jeles modorú, lovasias felfogású, a magyar nemzet iránt mindig kifogástalanul lojális férfit. Felesége, aki egykor ünnepelt német színésznő volt, teljesen beleilleszkedett az előkelő magyar társaséletbe, miután maga I. Ferenc József király egy pesti löverseny alkalmával tüntetően szólította meg és kezét csókolt neki, *ami a bárónét udvarképessé tette.*

Hamarosan kitudódott, hogy báró *Edelsheim-Gyulay* nyugdíjaztatásának politikai okai vannak; összefüggése a Janszky előléptetésével nyilvánvaló; mindkét eseménynek tüntető a jellege. És ez a tüntetés határozottan magyarellenes. Kitudódott, hogy báró *Edelsheim-Gyulay* egy alkalommal a nemzeti kaszinóban helyeselte Tisza Kálmánnak a Janszky-ügyben tett parlamenti nyilatkozatát. A katonai körök emiatt állottak rajta boszút. És hogy boszútevésük még világosabb legyen, keresztülvitték Janszky tábornok előléptetését is.

Ezt már a jól kipróbált magyar türelem sem bírhatta el. A képviselőház szünetelt. Ott nem tombolhatta ki magát a nemzeti felháborodás. Annál nagyobb erővel tört ki parlamenten kívül. A Janszky-ügy e naptól kezdve *Janszky-Edelsheim-ügy* néven szerepelt. Az ellenzéki sajtó óriási agitációt csinált, de a kormánypárti lapok se titkolták el az eseten való megütközésüket s ezekben is megnyilatkozott a keserűség.

Megkezdődtek Pesten a zajos, sőt gyakorta véres tüntetések. Nemcsak az egyetemi fiatalság, hanem a polgárság is kivonult az uccára. A Múzeum körúton meg a Kossuth Lajos ucca és a Rákóczi út (akkor Kerepesi út) torkolatánál mindennap délutánonként roppant tömegek gyülekeztek s lármásan tüntettek a szoldateszkaság ellen. Rendőrség és katonaság vonult ki és durván erőszakoskodott. Mindennap százával kísérték be

a tüntetőket a főkapitányságra; súlyos sebesülések számtalanok, sőt két halálos eset is fordult elő. Minél brutálisabb volt a nyers erő, annál izzóbbá vált a közvélemény haragja. A tömegek szenvedélye már végsőig fokozódott. A nemzet elégtételt követelt.

Augusztus 1-én az akkori Lövöldében (a Király ucca végén) nagy népgyűlést tartottak, melyen több ezer ember vett részt, *Polónyi Géza, Eötvös Károly*, báró *Kaas Ivor* meg *Herman Ottó* szónokoltak. A népgyűlés határozati javaslatot fogadott el, mely kimondja: „Kívánjuk, hogy hazánk államjogi különállósága, a magyar korona közjogi magyar méltósága a hadseregben érvényesíthessék.”

Az országban is megindult a nemzeti hangulatok megnyilatkozása. Vármegek és városok törvényhatóságai feliratokat küldöttek a képviselőházhoz. Minden nagyobb városban tüntető népgyűlések voltak. Számos helyen a pestiekhez hasonlatos tüntetések viharoztak. Szóval: forró lázban vonaglott az egész ország.

Nem zárkozhatott el ez elől a hangulat elől a szabadelvűpárt sem. Az általános háborgásról már a legtürelmesebb mameluk se mondhatta, hogy csak afféle 48-as sarkantyúpengetés. Tisza Kálmán is megértette, hogy állása megingott ebben a nagy viharban s tennie kell valamit a nemzeties szenvedélyek lecsillapítására, mert különben a zajgó hullámok felfordítják a kormány hajóját. Elhatározta magát.

Kihallgatásra ment a királyhoz Ischlbe. Augusztus 6-án jött vissza, de előbb Bécsben tanácskozott Pejacsevich gróffal, az új budapesti hadtestparancsnokkal. Közölte vele az uralkodóval történt megállapodását.

Itt Pesten még nem tudtunk semmit arról, amit Tisza Ischlben végzett.

Magasan lobogtak a szenvedélyek lángjai.

Tisza Kálmán meg tudta értetni I. Ferenc Józseffel, hogy a magyar nemzetnek elégtételt kell szolgáltatni. Tisza ebben a szerfölkött kényes ügyben okos és bátor volt. Okosság és bátorság kellett ahhoz, hogy az uralkodót oly cselekedetre bírja, mely alkalmas a nemzet megnyugtatására, de egyúttal a katonai köröket se nagyon bántsa. Kieszközölt egy királyi kéziratot, melyet csakugyan mesteri módon fogalmazott meg. Ez a királyi kézirat, mely Ischlben augusztus 7-én kelt, a „Budapesti Közlöny” augusztus 11-iki számában jelent meg. És szólott a többi közt ilyenképpen:

„Sajnálattal észleltem, hogy némely az utóbbi időben történt személyzeti változás különféle félremagyarázásra alkalmat szolgáltatott, melyek a közvéleménynek nyugtalanítására, valamint a polgári lakosságra és hadsere-

gem közt magyar koronám országaiban eddig fennállott jóviszonynak sajnálatraméltó megzavarására vezethetnek.”

A királyi kézirat ezután kijelentette, hogy tisztán csak katonai szolgálati tekintetek szerepelhettek s hogy *a hadsereget csak az a szellem vezetheti, mely a legfelsőbb Hadurat vezeti.*

„Csak szándékos nemtudás, vagy nein tiszta indokok, — mondja továbbá — vezethetnek tehát arra, hogy a hadsereg, mely háborúban és békében mindenkor híven teljesítette kötelességét, a valódi hazafisággal, az ország törvényeivel és alkotmányával ellentétbe helyeztessék.”

Végül következik a Tisza Kálmán iránt érzett bizalom nyilvánítása és az a kívánság, hogy a kormány tegye meg kötelességét a rend és nyugalom helyreállítására.

Valami csodálatos hatása volt ennek a királyi kéziratnak. Nagy sor volt akkor az, hogy a király katonai kérdésben, katonaság és polgárság viszályában, ha ilyen óvatos formában is, hozzáközeledjék a nemzet hangulatához. Nyomban megszűntek a tüntetések. Az ellenzéki sajtó megnyugvással fogadta a királyi nyilatkozatot, melyet persze úgy értelmezett, hogy maga a legfelső Hadúr se helyesli a nemzetellenes katonai szellemet, sőt elítéli. Még néhány napig szó volt a magyar publicisztikában az esetről, azután a sajtó és a közvélemény is napirendre tért a Janszky-Edelsheim-ügy felett.

HARC AZ ANTISZEMITIZMUSZAL

A KEZDET

A magyar képviselőházban *Istóczy Győző* bontotta ki elsőnek az antiszemitizmus lobogóját 1875 április 18-án. Ekkor mondotta *Istóczy* első képviselőházi beszédét. Még mint a szabadelvűpárt tagja. Ez volt az első kifejezetten antiszemita felszólalás a magyar törvényhozás termében, ahol *Istóczynak még egyetlen követője sem volt.*

Az 1875-iki beszéd, melyet később „*palesztinai beszéd*”-nek neveztek el, mert abban *Istóczy* a zsidóknak Palesztinába való kitelepítését követelte, illetéknéppen korszakos jelenség. *Istóczy* ebben a beszédében azt a tételt állította föl, hogy „ezen elem”, már t. i. a zsidóság, „úgy számereje és külterjű szaporodásánál, mint a közigazgatási téren kivívott úgyszólván diktatori hatalmánál fogva, mely hatalmát mindinkább egyéb terekre is kiterjeszteni törekszik — a nemzsidókat már nem túlszárnyalással, mert ez többékevésbé már bekövetkezett, — hanem elnyomással fenyegeti.”

A nagyon hosszú beszédet a képviselők fejcsóválva hallgatták. *Wenckheim* Béla, akkori miniszterelnök már április 21-én választott *Istóczynak*. Röviden kijelentette, hogy *a kormány nem ismer, nem ismerhet zsidókérdést s ennél fogva az izraeliták irányában semmiféle külön álláspontot nem foglalhat el.*

Ugyanaz év december 17-én *Istóczy* a Romániával kötött kereskedelmi szerződés tárgyalásánál szólalt föl. Még hevesebben tört ki belőle az antiszemitizmus. Erre a beszédére *Csemátony* Lajos igen élesen válaszolt s az egész Ház helyeslése mellett tiltakozott a magyar zsidóságot ért brutális támadás ellen. *Istóczy* ekkor már kilépett a szabadelvűpártból. Pártonkívüli lett. Még mindig egyedül volt. Nem akadt híve. De 1880-ban már melléje szegődött *Simonyi* Iván, *Ónody* Géza, *Széll* György, majd valamivel később *Békássy* Gyula és szerémi *Odeschalchy* Artúr. Még mindig nem vették komolyan, bár már nemcsak a képviselőházban, hanem publicisztikai téren is egyre tüzesebben csinálta az agitatórius propagandát.

Két esztendő múlva azután felvirradt a magyar antiszemita napja; 1882-ben bekövetkezett a *tiszaeszlári eset*. Ezt kapták kezükbe *Istóczyék* és mint rettenetes tüzcsóvát hordozták körül.

Ónody Géza. 1882 május 23-án mondta el az esetet a képviselőházban s már egyenesen a *rituális gyilkosság* rettenetes vádját hangoztatta a zsidók ellen. A következő napon pedig Istóczy interpellálta meg Tisza Kálmán miniszterelnököt és Pauler igazságügyminisztert. Még csak amolyan privát-értesülések révén. Felolvasta azt a levelet, melyben őt az esetről értesítik. Borzalmas dolgokat mondott el. Már ő is beszélt a rituális gyilkosság lehetőségéről. Felolvasta Rohlingg *Der Talmudjude* című munkájából a *damaskusi esetről* szóló részt.

Péchy Tamás elnök figyelmeztette az általa felhozott vád esetleges rettenetes következményeire. A kormánynak még nem volt a tiszzaeszlári esetről hivatalos tudomása. Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter, meg Pauler Tivadar igazságügyminiszter ki is jelentették ezt azzal, hogy informáltatni fogják magukat. De Tisza Kálmán már ideiglenes válaszában is figyelmeztette Istóczyt, hogy mende-mondák alapján nem szabad egy a hazában élő felekezet ellen brutális támadásokat intézni.

Tisza Kálmán maga is még *nagyon óvatosan* nyilatkozott. Erélyesebb, határozottabb hangon beszélt Irányi Dániel a függetlenségi vezér, aki ugyanezen az ülésen egyenesen a zsidó lakosság érdekeinek hathatós megoltalmazása tárgyában interpellált, mert az antiszemita izgatások hatásai odakünn bizony már észlelhetők voltak. Irányi mély felháborodással beszélt az oroszországi zsidóüldözésekről, melyek a középkorra emlékeztetnek s melyek arra vallanak, hogy az orosz kormány rettenetes mulasztásokat követett el. Élesen kikelt a rituális vád ellen, mely nem egyéb, mint a *középkorból maradt mese*. A kormánynak feltétlen kötelessége, hogy útját állja a veszedelmes izgatásoknak, melyek a zsidóság vagyoni- és életbiztonságát is fenyegetik. Erre vonatkozóan intézett kérdést a miniszterelnökhöz.

Tisza Kálmán megnyugtató választ adott Irányinak, aki tudomásul is vette a választ.

De a tiszzaeszlári eset vizsgálata körül nap-nap után szenzációs jelenségek merültek föl, amik újabb és újabb tápot adtak az izgatásoknak. És terjedt az antiszemita áramlat. Mint a lápok tüze.

Hihetetlen gyorsasággal terjedt az országban a zsidóellenes hangulat és napról-napra fokozódott az izgalom, úgy hogy július 3-án már itt-ott zsidóellenes zavargások voltak. Minden jel arra vallott, hogy az antiszemita agitációk veszedelmes következményei nem maradhatnak el. A magyar zsidóság köreiből egyre feszültebbé vált a hangulat.

Nemcsak Budapesten, de a vidéken is gombamódra szaporodtak azok a sajtótermékek, melyek Istóczyék szájaíze szerint végezték a legkegyet-

lenebb zsidóellenes izgatás munkáját. *Verhovay* Gyula, aki még 1880-ban azt mondta Istóczyról, hogy nem beszámítható, lapját, a *Függetlenség-et*, teljesen az antiszemita agitáció szolgálatára állította, féktelenül izgatott. Egyre-másra jelentek meg a rituális vérvádat magyarázató pamfletek, melyek valóságos méregként hatottak a nép hiszékeny lelkére. Ez mégis valamely elhatározó lépésre bírta Tisza Kálmánt. Belügyminiszteri körrendeletet intézett a törvényhatóságokhoz s felszólította ezek vezetőit, hogy *a ponyvairodalom terén nagyobb mértékben elterjedt, a zsidók ellen izgató iratok terjesztését minden lehető törvényes eszközzel akadályozzák meg, a már forgalomban lévőket pedig koboztassák el* és a belügyminiszterhez terjesszék föl az esetleg szükséges további eljárás céljából.

A sajtószabadságot azonban Tisza Kálmán sokkal inkább respektálta, semhogy ahhoz hozzányúlt volna. Az időszaki lapokat nem bántotta.

A közigazgatási hatóságok részéről azonban semmiféle erélyes lépés nem történt a kegyetlen izgatások elfojtására.

Tapolcán augusztus 1-én már olyan népgyűlést tartottak, mely határozatot hozott az emancipációról szóló 1867: XVII. te. eltörléséről. A népgyűlés kimondta, hogy kérvénnyel fordul a törvényhozáshoz. Ebből lett a később oly nevezetessé vált *tapolczai kérvény*.

A kormány álláspontját ezidőtájt egyedül a *Nemzet*, mint a kormány elismert orgánuma, képviselte. A *Nemzet* publicisztái ízről-ízre szabadelvű gondolkodású férfiak voltak: *Jókat* Mór, *Láng* Lajos, *Csernátony* Lajos, *Beksics* Gusztáv, *Hegedűs* Sándor, *Berzeviczy* Albert, *Visi* Imre.

Beksics inkább a függetlenségi párt ellen hadakozott és cikkeiben azt fejtegette, hogy az antiszemitizmus nem egyéb, mint a függetlenségi párt bomlasztó törekvéseinek következménye.

Ez az okoskodás tehát a függetlenségi párt ellen irányult, melynek soraiban ott voltak *Simonyi* Iván, *Ónody* meg *Széll* György, a három legexponáltabb antiszemita. És függetlenségének tekintették *Verhovayt* is, aki nem volt ugyan tagja a függetlenségi pártkörnek, de antiszemita izgatásait a maga függetlenségi törekvésével fűzte össze. A függetlenségi kör csak jóval később tudott megszabadulni ezektől az izgága elemektől.

Egészen más hangon írt *Csernátony*, meg *Hegedűs* Sándor. Ezek egyenesen, minden kertelés nélkül támadták és kárhoztatták az antiszemitizmust. Különösen *Csernátony* cikkei voltak élesek. *Csernátonyról* pedig mindenki tudta, hogy úgyszólván szószólója Tisza Kálmánnak.

Az események mellett egyre jobban érett Istóczyék vetése. 1882 június 9-én tartott beszédében Istóczyt már egészen elkapta a szenvedély. Habzó gyűlölet beszélt belőle. Már hivatkozott Dühringre, meg bizonyos Judeus rópiratára, ES mert pár hang asszisztált neki, elégtétellel konstatálta, hogy az antiszemitizmus már a magyar képviselőházban is nevezetes hódításokat tett.

Simonyi meg Ónody tapsoltak neki, *de a Ház nagy része kinevette.*

Általában ezidőtájt volt az Istóczyék pütkösdi királysága. A híres-nevezetes drezdai antiszemita kongresszuson Istóczy, Simonyi meg Ónody összekerültek a hírhedt- német antiszemitákkal. Ott volt *Stöcker, Henrid, Liebermann, De la Roi* hittérítő lelkész, *Förster* dr. Itt valósággal ünnepelelték Istóczyt. Az ő manifesztum-tervezetét fogadták el, meg a Stöcker-féle nyolc pontozatot.

A berlini Socialer Reichsverein díszes kiállítású üdvözlő feliratot küldött neki és meghívták a berlini kongresszusra is. De ünnepelelték ott Ónody Gézát is, aki felolvasást tartott a tiszzaeszlári esetről, persze mint rituális gyilkosságról. Ónody magával vitte a *Solymossy* Eszter képét, melyet *Abrányi* Lajos festett, csak úgy képzeletből. Átkozottul rossz kép volt. özvegy Solymossyné, mikor meglátta ezt a képet, összecsapta a kezeit és fölkiáltott:

— Jaj, szegény lányom, be megváltozott!

A három antiszemita magyar argonauta győzedelmi mámorral érkezett haza. Istóczy nem törődött azzal, hogy a pesti ügyészséghez drezdai beszéde miatt a büntetőtörvénykönyv 172. paragrafus 2. pontjába ütköző izgatás miatt vádfeljelentést adtak be.

Röviddel hazaérkezésük után, szeptember 28-án, Pozsonyban kitörtek a zsidóellenes zavargások, melyek napokig tartottak s úgy elhatalmasodtak, hogy katonaságot kellett kirendelni a zavargások elnyomására. Tisza Kálmán Pozsony vármegye területére *elrendelte a statáriumot.*

Ez volt az első erélyes intézkedés.

AZ ANTISZEMITIZMUS ES A TISZA-KORMÁNY

Az antiszemitizmus nagy zajlása idején a függetlenségi párt liberális köreiből gyakran felhangzott Tisza Kálmán ellen az a vád, hogy nincsen határozott álláspontja az egyre növekedő agitációval szemben. Pedig Tisza minden alkalommal elég világosan beszélt a kérdéstről.. Annyi azonban kétségtelen, hogy eleintén nem vette a dolgot olyan komolyan, aminő

komolyságot az ügy megérdemelt. Az események további folyamán meg több jelenség vallott arra, hogy tulajdonképpen a kormányban nincs egyöntetű felfogás az antiszemitizmussal szemben.

Mocsáry Lajos, mint a függetlenségi pártkör elnöke, 1882 október 9-én meginterpellálta Tisza Kálmánt a Pozsony megye területére elrendelt statárium tárgyában. A kormánynak ekkor még nem volt határozottan kifejezett hivatalos álláspontja a zsidókérdésben. Mert az, hogy Tisza nem ismerte el a zsidókérdés létezését, tulajdonképpen nem felelt meg a viszonyoknak. Tényleg volt zsidókérdés. Hiszen országszerte már a legfeszültebb hangulat uralkodott a tiszzaeszlári eset miatt és az antiszemiták féktelen izgatásainak hatása alatt. Társadalmi téren is sokkal nagyobb mértékben nyilvánult meg ez a hatás, semhogy a kormánynak el lehetett volna zárkóznia előle. Nem is zárkózott el egészen. Mutatja ezt az a két belügyminiszteri rendelkezés, mely az izgató pamfletek elkobzására és a pozsonymegyei statáriumra vonatkozott. De ebben a két rendelkezésben még mindig csak Tisza Kálmánnak incidentaliter az ország belső rendjének fentartására irányzott törekvése jutott kifejezésre, és akármilyen élesen állottak is szembe a *Nemzet* publicistái az antiszemitizmussal, ez még mindig nem volt magának a kormánynak az állásfoglalása.

Magában a szabadelvű pártban se volt egységes a hangulat. Hiszen voltak szabadelvűpárti képviselők (főképp a pap-képviselők), akik egész nyíltan hangoztatták az antiszemitaságot. Ezekének a pap-képviselőknek pedig Tisza Kálmán egy pártértekezleten úgyszólván abszolúciót adott, amit ezek fel is használtak.

A kormány egyik tagja, *Pauler* Tivadar igazságügyminiszter is igen tartózkodóan viselte magát a tiszzaeszlári eset körül folyt vizsgálat ellenőrzése dolgában. Nagyon is ridegen fedezte magatartását annak az elvnek hangoztatásával, hogy nem avatkozhatik bele a bírói igazságszolgáltatásba.

Mocsáry Lajos említett interpellációjában azt a kérdést intézte Tiszához: mi indította a statárium elrendelésére, mikor a vármegye nem kérte ezt az intézkedést?

Tisza Kálmán a többi közt ezt válaszolta:

— Megtettem, mert *kötelességem volt*. Egész őszintén megmondom, hogy hasonló esetben, amíg ezen a helyen leszek, hasonlóan fogok cselekedni.

A miniszter válaszát a többség tudomásul vette.

Mocsáry Lajos interpellációja nem volt valami nagyon okos politikai cselekedet, mert ámbátor a függetlenségi pártkör erélyes álláspontot foglalt el a kör antiszemita tagjaival szemben, nyilvánvaló, hogy Mocsáry interpellációja valamelyes biztatást nyújtott az antiszemitáknak, akik úgy vélekedhettek, hogy lám Mocsáry is megtámadja a miniszterelnököt azért, hogy az antiszemita zavargások miatt Pozsony megyében statáriumot rendelt el.

A képviselőház október 11-iki ülésében antiszemita részről tették szóvá a pozsonymegyei statáriumot. *Simonyi* Iván interpellált. Amellett, hogy a legélesebb antiszemita támadásokat intézte a zsidóság ellen, ő is azzal állott elő, hogy a megye nem kérte a statáriumot.

Csernátony Lajos is interpellált, de ő az antiszemita bujtogatások ellen kelt ki. *Ostobaságnak* nevezte az antiszemiták viselkedését, amiért *az elnök rendreutasította*. A tiszaezlári eset körül folyó vizsgálatoknál felmerült visszaélésekről is beszélt.

Ónody Géza is interpellált. Ónody az igazságügyminiszterhez intézett kérdést aziránt, van-e tudomása arról, hogy *Havas* Imre pestvidéki kir. ügyész, akit *Kozma* Sándor kir. főügyész rendelt ki, hamis tanúságtétellel erőltette Karancsay fogházört? Ónody ez alkalommal durván támadta *Kozma* Sándort.

Tisza Kálmán nyomban válaszolt *Simonyinak*, meg *Csernátynak*.

Úgy látszik, hogy két nap alatt *Tisza* Kálmán vélekedései alaposan megváltoztak. *Sokkal erélyesebb és határozottabb volt, mint október. 9-én*. És a szabadelvű pártban is némi hangulatváltozás volt észlelhető. A miniszterelnök, erélyes nyilatkozatait zajos tetszéssel fogadta. Immáron észrevehető volt, hogy a miniszterelnök nem zárkózik el a hatalmi erő használatától. A párt pedig a vezér után ment, hiszen *Tisza* Kálmán akkor hatalmi tekintélyének delelőjén állott.

Simonyinak adott válaszában a többi közt így szólott:

— *Csodálkozom, hogy éppen azon oldalról halljuk ezen megtámadásokat, halljuk az egész jajt és felekezetet gyanúsító nyilatkozatokat, amely oldal másfelől Magyarország függetlenségének, önállóságának, az 1848—49-iki eszméknek zászlóvivőjeként szerepel.*

Hoitsy Pál közbeszólt: Ott kezdtek a túloldalon, *Istóczy* kezdte.

Tisza Kálmán így folytatta:

— *Csodálkozom, hogy azt mondják, hogy Magyarország függetlenségének veszélyeztetése ezen fajban és felekezetben van. Hát elfelejtették önök, hogy abban az időben, a szabadságharc után mik történtek? Vájjon*

a magyarság, a magyar független állam iránti ellenszenv miatt róttá-e azon borzasztó bírságot Haynau a zsidókra, amely alatt nyögtek s amelyet csak felséges urunk nagy kegyelme adott nekik vissza? (Élénk tetszés jobbfelől.)

— *Uraim, egy lélekzet alatt szabadelvűnek, szabadságszeretőnek lenni és ugyanazon egy lélekzet alatt az országban levő jajt, vagy felekezetet vogelfreinek deklarálni, az együtt meg nem fér.*

Erre már a szélsőbal padjairól is zajosan helyeseltek az antiszemitzismus ellenzői.

Abban pedig, amit ezután mondott Tisza Kálmán, bölcsen rámutatott az izgatás veszélyére.

— És méltassa figyelmére a t. Ház — mondotta, még pedig igen nyomatékosan, — hogy igen, első percben ez zsidó-ügy, de méltóztassanak elhinni, hogy ha az első lépést e mozgalom megtette, jön utána a második lépés, mely azután a *vagyontalanok ügye a vagyonosok ellen, mely többé azután nem zsidó-ügy.*

A jobboldalon élénken helyeseltek, de a szélsőbalon az antiszmita frakció nagy lármával tiltakozott.

De Tisza Kálmán rá se hederített az antiszemiták lármájára. Mikor a csend helyreállott, folytatta beszédét s felelt Csernátony interpellációjára, amely annál a benső, bizalmas viszonynál fogva, amely köztudomásá volt Csernátony és Tisza közt, amolyan megrendelt interpelláció lehetett.

Tisza csak rövid kijelentést tett:

— Merem állítani, hogy — akár fog ez tetszeni, akár nem — ha az igazságszolgáltatás érdeke azt fogja kívánni, hogy az eljárás ott (vagyis Nyíregyházán) fejeztessék be s ha sikerülne is a nép hangulatát olyanná tenni, mely az eljárás szabadságát veszélyeztetné: lesz gondom rá, hogy ez ne sikerüljön, *mert van még hatalom, amely minden ilyen törekvést meggátolhat.*

Ettől a némiképp fenyegetésszerű kijelentéstől megint fölhorkantak az antiszemiták a szélsőbaloldalon, de a többség zajos helyeslése elnyomta a kisdéd csoport lármáját.

Nagy mértékben fokozta a bajokat az, hogy az antiszemita sajtóteimékek rohamosan szaporodtak. A vidéki kis városokban is gombamódra támadtak antiszemita lapok, meg izgató röpiratok. Tisza Kálmán ugyan már júniusban kiadta volt a már előbb említett belügyminiszteri rendeletet az izgató pamfletek elkobzására, de a lapok szabadon izgattak, mert amint egyre nyilvánvalóbbá lett, a hatósági tényezők körébe is egyre inkább befészkelte magát az antiszemita hangulat. A budapesti sajtóban

inferioris állapotba jutott a liberális hangulatkeltés az antiszemita irányú lapok szinte toporzékoló agitációjával szemben. A liberális irányú lapok nem mertek erőlesen szembeszállani az áramlattal, mert előfizetőik elárasztották őket levelekkel, melyekben azzal fenyegetőztek, hogy visszaküldik a zsidóbarát szellemben dolgozó lapokat. A független liberális újságok ilyen viszonyok közt kénytelenek voltak a legszigorúbb tárgyiasággal fedezni magukat. Közöltek részletes tudósításokat eseményekről, de vezércikkben heteken át nem foglalkoztak az antiszemitizmus kérdésével. Persze Verhovay lapjának, a „Függetlenséginek” tüzetokádó cikkeit csak úgy falták s Verhovay vitriolos stílusát hamarosan eltanulták a vidéki antiszemita újságírók.

Hogy az intelligens körökben is mennyire tért hódított ezidőtájt a zsidóellenes hangulat, arra igen jellemző az, amit nekem Eötvös Károly mondott el.

Eötvös, mint a tiszaezlári pörben szereplő legexponáltabb védő, megkérte volt Kováts Sebestyént, a híres orvosprofesszort, hogy gyakrabban meglátogathassa s vele az anatómiáról diskurálgathasson. Eötvösnek szüksége volt a pörben arra, hogy megszerezze magának az alaposabb anatómiai ismereteket. Kováts professzor szívesen eldiskurálgattott Eötvössel és ez a beszélgetések révén meg is tanulta az anatómiát úgy, hogy nem csak a laikusokat, hanem a szakértőket is bámulatba ejtette a perirataiban megnyilvánuló szakismereteivel. Különösen kifejezésre juttatta ezt híres memorandumában. Ez a memorandum is tulajdonképpen védői perirat volt, mely kiterjeszkedett a vizsgálat összes részleteire. Eötvös kinyomatta ezt a periratát és mint röpirat jelent meg. Egyízben, mikor Kováts professzort meglátogatta, megkérdezte ettől, hogy olvasta-e a memorandumot.

Kováts professzor, aki híres volt túlságos őszinteségéről (sokan gombaságnak titulálták), haragosan válaszolt:

- Nem olvastam és nem is olvasom.
- Miért? — kíváncsiskodott Eötvös.

— Hát csak azért, mert én meg vagyok győződve arról, hogy Solyosi Esztert a sakterek gyilkolták meg és én nem akarom, hogy a képviselő úr dialektikája és argumentálása engem megingasson. Ezért nem olvasom.

Hevesmegye a sajtószabadság megsértését látta az antiszemita pamphletek elkobzásában és ezért kérvénnyel fordult a parlamenthez.

A kérvény november 25-iki tárgyalásán Istóczy ismét kirohanást rendezett, de Tisza fölényesen kijelentette, hogy első kötelessége az ország nyugalmanak megőrzése. Ezzel Hevesmegye kérvényének sorsát meg is pecsételte.

A hevesi kérvény tárgyalásánál sokkalta érdekesebb és jelentősebb volt a *tapolcai kérvény* tárgyalása. Főképpen azért, mert ezzel kapcsolatban heves belharcok dúltak a függetlenségi pártban.

Január 22-én *Berzeviczy* Albert előadó igen tartalmas és hatásos beszéd kíséretében terjesztette elő a kérvény elutasítására vonatkozó határozati javaslatát. Ezen a napon még csak Istóczy beszélt a tárgyról. Azt fejtette, hogy a zsidókérdés már nem társadalmi, hanem eminenter politikai kérdés, mely eként formulázódik: magyar, vagy zsidó legyen-e uralkodó Magyarországon? Határozati javaslatot adott be, mely szerint a Ház kimondja, hogy szükségesnek tartja az emancipációról szóló 1867-iki törvény revízióját.

Hogy a kérdést idejére elintézzék, a Ház január 27-én, *vasárnap is ülést tartott*. Ezen az ülésen *Tisza* főképp *Simonyi* Ivánnal polemizált, *Simonyi* azt magyarázta beszédében, hogy *Tisza* Kálmán tulajdonképpen antiszemita, mert azzal, hogy üldözni igyekszik az antiszemitizmust, ezt előmozdítja.

— A képviselő úr — válaszolt *Tisza* — azt állította, hogy én antiszemita vagyok. Biztosítom a képviselő urat, ha az neki öröme szolgál, hogy ha azért vagyok antiszemita, mert minden kezemben lévő eszközzel igyekeztem a faj- és hitfelekezetek elleni gyűlölet szítását éppúgy, mint annak kihágására és rablására fajult kinövéseit megakadályozni: ez értelemben ezentúl is antiszemita leszek — és biztosítom, hogy ha ezzel hiszi propagálni nézeteit, akkor én igenis segíteni fogom.

A három napig tartó szerfölött érdekes vitában a liberálisok részéről *Mocsáry Lajos*, *Irányi Dániel*, *Jókai Mór*, *Hermann Ottó* és *Ugron Gábor* séláltak fel, az antiszemiták részéről pedig *Istóczy* és *Simonyi* kívül még *Verhovay Gyula* és *Ónod y Géza*.

Az Istóczy javaslatának gyászos vége lett. összesen négyen szavaztak mellette. Még *Szalay Imre*, sőt még a mellette kardoskodó *Verhovay* sem szavazta meg.

Következményei azonban még lettek ennek az ügynek. Még pedig nagyon izgalmasak. A függetlenségi párt ugyanis a legnagyobb felhábo-

rodásai fogadta azt, hogy a párthoz tartozó *Simonyi* és *Ónody*, *Széll* György asszisztálása mellett a párt programja és az ez ügyben hozott párthatározat ellenére a zsidó emancipáció eltörlését követelték és ezért megindult a nyílt harc az antiszemita különítmény ellen.

AZ ANTISZEMITIZMUS ÉS A FÜGGETLENSÉGI PÁRT

A függetlenségi politikának ezidőben két csoportja volt. Az egyiknek élén *Mocsáry*, *Lajos* állott. Ez volt a nagyobb párt. A másik *Irányi* Dánielt tisztelte vezéréül. Az Irányi-csoportban csupa liberális elemek voltak. Ott senkisémmel antiszemita nem volt. Hanem *Mocsáry*éknak egyre több kellemetlenséget és zavart okozott az, hogy a párt kebelében volt *Istóczy*nek néhány híve, így *Ónody* Géza, *Simonyi* Iván, *Széll* György, *Békássy* Gyula, *Odescalchy* Artúr, majd meg *Szalay* Imre. Ezek a függetlenségi politikával fűzték össze az antiszemitizmust, holott ez merőben ellenkezett a párt programjának sarkalatos alapelveivel. De az antiszemita politikusok ezzel nem törődtek s 1882-ben egyre hangosabban vitték piacra izgatós demagógiáikat.

1882-ben a képviselőházi nyári szünet alatt az országos függetlenségi pártnak tünnie kellett, hogy némely tagjai újszólván az ő lobogója alatt üzték a párt ártalmára politikai visszaéléseit, mialatt a nép körében észrevehető módon nyilvánultak az izgatós hatásai,

Helfy Ignác 1882 augusztus 6-án meglátogatta Turinban *Kossuth* Lajost. A nagy bujdosó elkeseredéssel beszélt a Magyarországon végbenemő eseményekről. A tiszaezlári esetet valóságos nemzeti szerencsétlenségnek mondotta. *Kossuth* már akkor figyelmeztette *Helfy*t, hogy a párt tisztázza a maga kebelében a zsidókérdést, mert ha azt nem teszi, ebből a pártra veszedelmes következmények támadhatnak.

De a függetlenségi párt nem hallgatott *Kossuth*ra s még az őszi ülészak megnyitása után sem sietett a kérdésnek a maga kebelében való oly elintézésére, mely tisztázta volna a helyzetet. Pedig ez egyre égetőbb sürgősséggé vált. A szabadelvű pártból már hangzottak olyan vélekedések, hogy a függetlenségi párt magatartása kedvez az antiszemitáknak s hogy ezeknek demagógiáját függetlenségi képviselők üzik.

Ezenközben pedig egymást érték a tiszaezlári eset bírói vizsgálata körül azok az események, melyek egyre fokozták a nemzet lelkében a lázas feszültséget.

A függetlenségi pártban még mindig inkább a kormány ellen igyekeztek a helyzetből argumentumokat faragni.

Október közepén mondotta el Mezei Ernő a képviselőházban azt a beszédét, melyben a tiszaezlári vizsgálat körül felmerült megdöbbenő visszasságokat sorolta fel és interpellációt intézett az igazságügyminiszterhez. Gyönyörű beszéd volt. Mezei egész lelkét belevitte. Ott voltam ezen az ülésen. A szabadelvű párt fagyosan viselte magát, a szélsőbaloldalon pedig csak az antiszemiták voltak hangosak. Mezei Ernőt nem támogatta semmiféle hangulatnyilvánítás se a jobboldalról, se a bal mezőről.

Ugyanezen a napon mutatta be a függetlenségi párt értekezletén Helfy Ignác Kossuth Lajosnak Turinban 1882 október 11-éről keltezett levelét.

Kossuth így kezdte levelét:

— A „zsidókérdésben” (szégyen és botrány, hogy Magyarországon még ez is lehetséges) százanként kapom a leveleket.

Kossuth azután elpanaszolja, hogy ezek a levelek milyen alávaló módon gyanúsítják már őt is azzal, hogy a zsidók megvesztegették s ezért nem avatkozik bele a dologba, viszont zsidóktól is kap leveleket, melyek szemére lobbantják, hogy nem áll védelmükre. Azután így folytatja:

— „. . . én mind politikai, mind erkölcsi lehetetlenségnek tartom, hogy az önök pártja az ország polgárai közt a faj-, nyelv- és valláskülönbőség nélküli jogegyenlőség elvét megtagadhassa; másrészt azt is kétségtelennek tartom, hogy *ez a nagy elv nem oly dolog, melyet a párt tagjaira nézve nyílt kérdéssé lehessen deklarálni s ha volnának, kik az elvet megtagadnák, azokat a párt tagjainak lehessen tekinteni*”.

Kossuth tehát egyenesen azt követelte, hogy az antiszemitizmus ügye pártkérdéssé tétessék s az antiszemiták ne lehessenek a párt tagjai.

Kétségtelen, hogy a függetlenségi párt perhorreszkálta az antiszemitizmust, hiszen, teszem Hoitsy Pál már 1878-ban a rumi kerületbea Istóczynak ellenjelöltje volt függetlenségi programmal. A párt határozott állásfoglalásának azonban akadályai voltak s várni kellett a kedvező alkalomra. Ez az alkalom csak a következő évben, január 19-én állott elő, amikor a tatolcai kérvény ügye került szőnyegre.

A függetlenségi párt Mocsáry elnöklete alatt tárgyalta a kérvényt. Ugron Gábor indítványára a párt kimondta, hogy az 1867:XVII. tc. a jogegyenlőség, vallásszabadság és testvériség nagy elveinek lévén követ-

kezese, annak fentartását helyesli, megváltoztatását ellenzi és ezt pártkérésnek jelenti ki.

Szalay Imre, Simonyi Iván, Ónódy Géza, szerémi *Odescalchi Artúr* és *Békássy Gyula* tiltakoztak a párthatározat ellen s azt jelentették ki, hogy ilyen határozathozatalra csak országos pártgyűlésnek van joga.

Másnap a párt megint értekezletet tartott, melyen Ugron igen élesen kikelt a renitenskedő antiszemiták ellen. A párt kimondta, hogy fentartja január 19-iki határozatát s elvárja a tiltakozó képviselőktől, hogy annak magukat alávetik. Ónódyék azonban fittyet hánytak a párthatározatnak; nemcsak nem léptek ki a pártból, hanem egyenesen demonstráltak a párthatározat ellen. Megtették ezt a tapolcai kérvény tárgyalásánál és megtették Kecskeméten, ahol antiszemita nagygyűlésen vettek részt. *Ugront* úgy felháborította ez, hogy a képviselőház nyílt ülésén a tapolcai kérvény tárgyalásának utolsó napján a függetlenségi kör antiszemita tagjait léhákának nevezte, amiért az elnök rendreutasította (akkor még inparlamentáris volt az ilyen kifejezés). Ugron szemükbe mondta, hogy alakoskodók s könnyelműek önmagukkal szemben, lelkiismeretlenek a párttal szemben.

Ugron mellett főképp *Hoitsy Pál, Herman Ottó* és *Polónyi Géza* kardoskodtak a pártban ilyen élesen az antiszemiták ellen.

Hosszas, igen heves és igen bonyodalmas herce-hurcák, gyűlésezések, összetűzések és kibékülések után végre mégis megtalálta a párt azt az alapot, melyre egyöntetűen helyezkedett el, még pedig kifejezetten liberális szellemben. Február 13-án tartott értekezletén hozta meg a-párt egyhangúlag azt a határozatát, mely mégis arra bírta *Ónódy Gézát, Simonyi Ivánt, Békássy Gyulát*, meg *Széll Györgyöt*, hogy a pártból kilépjenek, így végre a párt megszabadult a kifejezetten antiszemita függetlenségi elemektől. De csak a nyíltan harsogó antiszemitáktól. Még mindig maradt egypár erősen antiliberális velleitású képviselő a pártban.

AZ ANTISZEMITIZMUS A TETŐPONTJÁN

Az 1883-ik esztendő az egymást felváltó konvulziók esztendeje volt.

Június 19-én megkezdődött Nyíregyházán a tiszaezlári pör tárgyalása. Világraszóló esemény. Úgy is rendezkedett be rá a sajtó. Nyíregyházán külön sajtóiroda alakult *Günther Antal*, a későbbi igazságügyminiszter majd kúriai elnök vezetése alatt. Ez a sajtóiroda látta el a lapokat a tárgyalásról felvett gyorsírói feljegyzésekkel. De ezenkívül minden pesti lapnak külön kiküldött tudósítója telepedett le Nyíregyházán, ahol képvisel-

tették magukat külföldi lapok is. Élénken emlékezem még arra a rendkívüli izgalomra, mellyel mi, újságírók vártuk, különösen az első napokon a nyíregyházi események híreit. Esténként a táviróhivatal tele volt újságírókkal, akik a Nyíregyházáról érkező táviratokat másolták lapjaik számára. Ezek a táviratok maguk szigorú tárgyiassággal, csaknem szószerinc közölték a tárgyaláson történeteket. Kommentárokkal a külön-tudósítók szolgáltak. Ó, ezek a kommentárok! Az antiszemita lapok tudósítói szabadon rajzolhatták meg az események képét, úgy, ahogy nekik tetszett, a liberális lapok tudósítóinak szordinót kellett használniuk, de még az ő megszordinózott hangjukat is privátcenzúra alá vette itt Pesten a redaktionális gondoskodás, mert az antiszemita hangulat terrorja ráfeküdt a szerkesztőségekre.

A képviselőház szünetelt. Az ország legelső fórumáról nem hangzott szó. Az, antiszemita izgatások hatásait tehát a parlamentből nem gyöngíthette se kormánynyilatkozat, se a liberálisok felszólalása. Az antiszemita izgatás rohanhatott zabolátlanul, mint a gátakat áttört áradat.

A Nyíregyházáról érkező izgató események mellé azután odaszegődött egy másik esemény. *Istóczy Győző sajtópöre.*

Istóczyt az ügyészség fogta pörbe a „12 Rőpirat” második évfolyamának egyik számában megjelent cikkéért. Június 30-án volt az esküdtszéki tárgyalás. Az első antiszemitaellenes pör tárgyalása. Az inkriminált cikk Titus Aurélius név alatt „Elzsidósodott Magyarország” címen jelent meg. Istóczy kijelentette, hogy a cikket ugyan nem ő írta, de vállalja érte a felelősséget. Csak a végét idézem:

— Nekünk elvünk az, hogy a zsidó rossz, hogy javulásra képtelen, nekünk programunk az, hogy: *ki a zsidóval Magyarországból! Ki velük, úgy, ahogy lehet, úgy, ahogy kiverik a betolakodott tolvajt, a bitorlót a meg nem érdemelt helyről!*

A vádat *Fekete* Ödön kir. ügyész képviselte. Istóczy védője a fiatal *Vadnay* Andor volt. Vadnaynak ez volt első nyilvános szereplése. (Esz-tendők múltán, mikor az antiszemitizmus letört, lezüllött, Vadnay már szabadelpártpárti képviselő volt, majd csongrádmegyei főispán, aki nagy-szerű publicisztikai tevékenységet fejtett ki az alföldi földmunkások érdekében. Antiszemitasága még a fiatal zöld kor idejére esik.)

Ott voltam ezen a tárgyaláson. A terem tömve hallgatósággal. Jobbára antiszemita elemekkel. Egyre-másra tüntettek Istóczy mellett.

A vád szerint az inkriminált cikk a büntetőtörvénykönyv 172. szakasz 2-ik bekezdésében meghatározott hitfelekezettelni gyűlöletre való izgatást

foglalja magában. Emlékszem, hogy alig volt kétségünk a meghozandó verdikt dolgában. Csakugyan, az esküdtszék *10 szóval 2 ellenében* „nem vétkesnek” *mondotta ki Istóczyt* s a törvénytörő s a hallgatóság zajos éljenése mellett *hirdette ki a fölmentő ítéletet.*

A védelem tulajdonképpen mellékes is volt, az a 10 esküdt már az al a lelki preparáltsággal ment el a tárgyalásra, hogy Istóczyt fölmenti. Mert az ügyészség átkozottul rosszul választotta meg a pörfogás idejét. Hónapokig várt ezzel. Ma is rejtélyes, hogy tulajdonképpen miért húzták-halasztották ezt a vádemelést, ha már akarták. Miért csinálták a dolgot úgy, hogy a pör tárgyalása képzelhető legkedvezőtlenebb lélektani állapotok idejére essék? Hisz a cikk még 1882-ben jelent meg.

Persze, hogy Istóczy fölmentése újabb izgató anyagul szolgált, hiszen az *esküdtszék verdiktje úgyszólván immunitást adott a zsidók ellen való izgatásokra.*

Ebben az időben az ellenzéki liberálisok körében föl is merült az a vélekedés, hogy az igazságügyi kormány egyenesen az antiszemitizmus felé hajlik, *sőt hangoztattak azt is, hogy a kormány szándékosan rendezi úgy a maga politikai kártyajátékát, hogy az antiszemitizmus által egyre jobban szorongatott zsidóságot minél könnyebben megnyerhesse a maga hatalmi érdekei számára;* hiszen a zsidóságnak mégis csak a kormány hatalmi támogatására kellett számítania. Más egyébre igazán nem számíthatott.

Tisza Kálmán miniszterelnök négy hétre Gesztre ment pihenni. Helette *Trefort* kultuszminiszter volt. No, Treforttól ugyan nem lehetett valami nagy elhatározó lépést várni.

A „nagy pör” pedig ontotta az új meg új izgató anyagot. Július 19-én történt Nyíregyházán Ónody Géza inzultusa *Seiffert* főügyészhelyettes ellen. A botrányos affért elintézték úgy, hogy *Korniss* Ferenc főtárgyalás! elnök nem sokat mondó enunciació jávai és ónodynak nem történt semmi bántódása. Felülmaradt s Verhovayval együtt folytathatta ott Nyíregyházán a terrorizálás munkáját, kifelé pedig biztatólag hathattak az agitációkra.

Nyíregyházán már gyorsan peregtek az események, hogy elérkezzenek a döntő befejezéshez. Július 27-én megkezdődtek a perbeszédék. *Seiffert* főügyészhelyettes, mint közvádoló, ezzel végezte beszédét:

— *Én a vádlottakat bünteleneknek tartom, azt indítványozom, hogy a vád s következményei alól fölmentessenek.*

Sorra következtek ezután több napon át: *Szalay* Károly magánvádló, majd meg *Funták* Sándor, *Székely* Miksa, *Heymann* Ignác, *Friedmann* Bernát s végül július 30-án *Eötvös* Károly védők beszédei. Eötvös Károly, teljes hét órán át beszélt.

Augusztus 3-án pedig a nyíregyházi törvényszék véget vetett ennek a világraszóló pernek. *Kihírdették az Ítéletet, mely fölmentette a vádlotakat s elrendelte szabadlábra való helyezésüket.*

A nagy pör — legalább egyelőre — véget ért.

Az antiszemita sajtót éppenséggel nem feszélyezte a bírói függetlenség és az igazságszolgáltatás tekintélyének elve. A Függetlenség példájára nemcsak bírálta, hanem élesen támadta az ítéletet. És éppenséggel leplezetlenül fejezte ki azt a vélekedését, amit később Istóczy nyílt parlamenti ülésen is kereken kimondott: hogy a bíróság ítélete ellenére is marad amellet, hogy Solymosi Esztert a tiszsaeszlári zsinagógában meggyilkolták a zsidók.

Nyíregyházán az ítélet kihirdetése után, egy csomó herce-hurca után, végre az alispán kiadta Scharf Móricot szüleinek, miután Eötvös Károly bölcs rábeszéléseire és intelmeire a híres koronatanú maga kijelentette, hogy szabadulni akar a vármegye gyámkodása alól. A kis fiút ugyanis, aki a saját apja ellen vallotta a legrettenetesebb gyilkossági vádat, az egész per alatt a vármegyén tartották. Szüleivel együtt Pestre jött.

Arra a hírre, hogy Scharf Móric Pestre érkezett és szüleivel együtt a Rákóczi úti (akkor Kerepesi út) „Hattyú”-szállóban lakik, roppant tömeg verődött össze a „Hattyú” előtt és már estére kitörték a zavargások. Az első napon még csak amolyan lármás tüntetések voltak; a rendőrség szétverte a tömeget, mely kitódult a mellékúccakra és ahol szerét tehette, beverte az ablakokat. De már másnap *rablásokba fajult a zavargás. Néhány boltot feltörték, s egy zsidó kávéházát szétromboltak.* Harmadnapra még nagyobb mérveket öltöttek a kifejezetten zsidóellenes zavargások. *Több rendőr megsebesült.* Köztük *Osgván* lovassági felügyelő is. Egy kő súlyosabb sérülést ejtett rajta. *A belügyminiszter elrendelte az ostromállapotot.* A lázongó tömeg nem törődött azzal, hogy Scharf Móricot már el is szállították Budapestről — esténként összeverődött és folytatta a zavargásokat. A rendőrség és a melléje kirendelt katonaság mindennap letartóztatott 40-50 zavargót, de az eszeveszett tüntetések folytatódtak még augusztus 13-án is. Ezen a napon Újpesten, a Linzer-gyár antiszemita munkásai lázadtak föl.

A zsidóellenes zavargások hajlama Pestről átszakadtak a vidékre. És terjedt, mint a futótűz. Az agitáció gondoskodott róla, hogy ez a hajlam szenvedélyekké fokozódjék.

Augusztus 25-én *Zalaegerszezen* volt nagyarányú zavargás. A felizgatott tömeg kiszabadította a rendőrség által letartóztatott embereket, s a rendőrség meg a katonaság ereje kevés volt ahhoz, hogy megbirkózzék az immár vérengzésektől se visszariadó parasztsággal. *A lázongásnak már halottjai és sebesültjei is voltak. Zalaegerzegről átsapott a zsidóellenes láng Csurgóra. A belügyminiszter elrendelte Somogy- és Zalavár-megyék egész területére az ostromállapotot.*

És ezen közben más oldalon is komoly baj fenyegette a kormányt. Horvátországban is kitörték a zavarok. De ezek politikai természetűek voltak, s a magyar állam ellen irányultak. A címerkérdés körül támadtak a súlyos bonyodalmak. Napirenden voltak a zászló- és címersértések. Tisza Kálmán igénybe vette a katonai erőt, de minél erélyesebb lépésekre határozta magát, annál kegyetlenebbül mérgesedtek el a horvát állapotok.

A képviselőház pedig szünetelt. A szenvedélyek lázangó viharzása meg terjedt az országban. Zavargások híre jött már Zalalövőről, Sajtósról» Sümegről, Tárnokról, Zalaszentgrótról. Azután harapózott a tűz tovább Somogyba, majd Balassagyarmatra, Kassára, Ungvárra, Besztercebányára, Baranya megye községeire, sőt Kalocsán és Cegléden is megindult a féktelenkedések áthatatja.

A HANGULATVÁLTOZÁS KEZDETE. VERHOVAY LETÖRÉSE

Az országos zavargások, a roppant féktelenkedések, melyek sok helyen a legrútább bűncselekményekig fajultak, mégis gondolkodóba ejtették a józanabb, komolyabb elemeket. De ha itt-ott fel is hangzott már az aggodalom és méltatlankodás, a rohanó áradatnak nem vethetett hamarosan gátat se az okosok tanácsa, se a kormánynak immáron erélyesebb fellépése.

Különösen a dunántúli vidékeken, Zala- és Somogy megyében öltöttek veszedelmes arányokat a zsidóellenes tüntetések. A két megye területére elrendelt statárium következtében a zavargások megfékezésére kirendelt katonaság valóságos csatákat vívott a rablásra, gyűjtogatásra s az erőszakoskodás különféle fajtáira elfajult tömeghangulattal, úgyhogy sok helyen több emberélet is áldozatul esett. Ám a katonaság, mikor belelövetett a lázongó tömegekbe, csak a felbújtott népet büntette, a felbújtók pedig szabadon üzték romboló munkáikat.

Eötvös Károly aug. 28-án súlyos vádat emelt az „Egyetértés”be írt cikkében a kormány és a hatóságok ellen. A tiszzaeszlári pör híres védője talán a legjobban érezte ebben az időben azt *a*. keserűséget, mely a magyar hazafi-lelket eltölthette. Ő maga is ki volt téve a vak és vad elfogultság részéről ellene támadt üldözésnek. A „saktervédő” a maga igazainak átérzésében méltán keseredhetett el amiatt, hogy az antiszemitizmus mérge inficiálta a hatóságokat is. És amikor Eötvös Károly arra mutatott rá, hogy az antiszemitizmus országszerte elterjedt, már nem a tiszzaeszlári védő fájdalma, hanem a hazafi keserűsége zokogott fel belőle.

— Az antiszemitizmus — írta — el van terjedve országszerte. A papságnak, a bírói és hivatalnoki karnak, a hadsereg és honvédség tisztikarának túlnyomó része antiszemita. *Antiszemiták nyíltan a központi kormány hivatalnokai is . . .*

— A kormányt — írta — kegyetlen, súlyos felelősség terheli. Budapesten a főkapitány, Zalaegerszegen az alispán nézte végig a rablásokat. És súlyos *felelősség* terheli azért is, mert a kormány némely közegei ismerik a gonosz bujtogatókat, de ezekkel pajtáskodnak, s ahelyett, hogy ezekkel végeznének, a szegény felbujtogatott népet lövetik agyon ... Ha a közigazgatás oly lehetetlen, az ország főpapsága oly némán, s a parlament nagy pártjai oly aluszékonyan viselik magukat, mint eddig, oly zavarok következnek, melyeket nemzetünk Kossuth Lajossal *együtt* nemcsak szégyelni, hanem megsíratni is fog.

(Utalás ez Kossuth Lajosnak *Urváry* Lajoshoz, a Pesti Napló szerkesztőjéhez intézett levelére, melyben a nagy bujdosó a többi közt ezt írta: „Az antiszemitikus agitációkat, mint a XIX. század embere, szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhoztatom.”)

Jellemző tünet volt, hogy Eötvös olyan bátran írhatott már a hatóságok ellen s a katolikus főpapságot is megtámadhatta azért, hogy lanyhán elnézi a vallásos jelszavak mellett üzött gonosz brutalitásokat. Egy másik jellemző tünet az volt, hogy *Somsich* Pál, ez a nagytekintélyű politikus, nyílt levelet intézet csurgói választóihoz és igen élesen fakadt ki a zsidóüldözések ellen, sőt igen szimpatikusán nyilatkozott a magyar zsidóságról, mely súlyos időkben híven teljesítette hazafias kötelességeit.

Tisza Kálmán szept. 19-én meglátogatta nagyváradi választóit. Tiszteletére bankettet rendeztek, s *Márkus* Lajos liberális szellemű felköszöntőjére mondott válaszában megemlékezett az antiszemita zavargásokról. Arra utalt, hogy uccai botrányokkal akarnak elintézni társadalmi és poli-

tikai kérdéseket. Hangsúlyozta, hogy neki lesz ereje ahhoz, hogy ha kell, erőhatalommal is elnyomja ezeket a kísérleteket. Az antiszemita mozgalomról a többi közt azt mondta: Ilyen kérdésben nem lehet mindent a kormánytól várni, *hanem társadalmi úton kell orvosolni*, még pedig akként, hogy csak egy megkülönböztetést kell ismerni; azt, hogy ki becsületes ember és ki nem az.

Amint ebből a beszédből látszik, Tisza Kálmán még mindig a társadalomtól várta a baj orvoslását, pedig a társadalom nagy része éppenséggel nem látott még nemzeti csapást a zsidók üldözésében.

Valami egyébnek kellett történnie, ami józanítólag hasson legalább az intelligensebb társadalmi rétegekre. *Valaminek, ami magát az antiszemitizmus ügyéi diszkreditálja.*

Négyhónapos szünet után, szept. 27-én összeült a képviselőház. De az okt. 3-iki ülésben Tisza Kálmán csak a horvát-kérdésről nyilatkozott. A zsidókérdést szóba se hozta. Mert könnyű volt erről Nagyváradon beszélni; nehezebb feladat volt ez a képviselőházban, különösen a nagy szünet után, mikor a honatyák a perifériákról hozott impressziókkal jöttek be a törvényhozás termébe és október 14-én az antiszemita csoport, már mint *megalakult országgyűlési antiszemita párt* jött a Házba.

De ép abban az időpontban, mikor az antiszemiták láthatólag diadaluk tetőpontján voltak, olyan esemény történt, mely megindította az antiszemiták lej tör ej utasát és kezdete volt Verhovay Gyula csúnya katasztrófájának.

Verhovay Gyula huszanhat esztendő korában már országos nevéi ember volt. Csodálatos gyorsasággal csinálta meg karrierjét, mely mérés/ívben futott felfelé. Előbb az „Ellenőr” cikkírója volt, de a 75-iki fúzió után, amikor tudvalevőleg a Deák-párt összeolvadt a Tisza, Kálmán vezetése alatt állott balközéppel s így létrejött a nagy kompakt majoritás, melynek vezére Tisza lett, Verhovay többedmagával otthagya az „Ellenőrt” s a *Csávolszky* Lajos által alapított „Egyetértés”-be írta nagy stílusművészetel cikkeit. A fúzió ellen írt, a Csernátony Lajossal, régi mesterével folytatott polémiája híressé tette. A publikum csakúgy falta cikkeit, s jól emlékszem, hogy Albrecht főhercegnek kassai tósztyáról, mely a magyar nemzeti törekvések ellen irányult, írt cikkét mi jogászgyerekek betanultuk és úgy szavaltuk, mint valami költeményt.

Ebben az időben nevezték el „kis Kossuth”-nak. Karrierje az orosz-török háború alatt érte el csúcspontját. Vezére volt a törökök mellett tűntető polgárságnak. Izgató beszédéért beszállították a Fortunába (így hitták

azt a budai épületet, melyben a büntető törvényszék volt s ebben az épületben voltak a börtönök is) s ott tartották 42 napig. Ezzel nemzeti mártírrá lett. Olyan nagy volt a népszerűsége, hogy 1878-ban egyszerre három kerület választotta meg képviselőjének. Verhovay a ceglédi mandátumot tartotta meg. Ez is amolyan kossuthi gesztus volt.

A hetvenes évek végén megvált az Egyetértéstől, mert összeveszett, sőt összeverekedett Eötvös Károllyal. Megalapította „Függetlenség” című lapját, mely szélső radikális stílusban kezdte meg pályafutását. Legodaadóbb támogatói Herman Ottó és Hoitsy Pál voltak. A „Függetlenség” mingyárt megindulása után kegyetlen támadást kezdett a Nemzeti Kaszinó ellen, elnevezvén a kaszinói urakat „frakkos bandá”-nak. Emiatt báró Majthényi Izidor, a kaszinó legjobb lövője provokálta. Verhovay nem térhetett ki. Meg kellett verekednie. Majthényi hasbalötte. Hetekig élet és halál közt lebegett. Persze, ez még fokozta népszerűségét. Verhovay betegsége alatt Herman Ottó vállalta a „Függetlenség” szerkesztését, s ebben Hoitsy Pál segítette. Verhovay mikor felépült, sorra járta a nagyobb vidéki városokat. Mindenütt úgy ünnepelték, mint nemzeti nagyságot. Párbájának napján este óriási tüntetés kezdődött a Nemzeti Kaszinó ellen, s a tüntetés napokon át tartott. Egy szegény *Schvarcz* nevű orvosnövendéket, meg egy fiakerost agyonlőtt a katonaság. Mikor azután Verhovay újból átvette lapjának szerkesztését, olyan durva marakodást kezdett benne, még pedig válogatás nélkül, hogy Herman Ottó és Hoitsy Pál szinte undorral hagyták ott. Szabadultak tőle. Verhovay ettől fogva amolyan félelmetes purifikátor szerepét játszotta, de akik ismerték, tudták róla, hogy nincsen semmi egészséges erkölcsi tartalma. Az antiszemita áramlat őt is elragadta. Egész szenvedéllyel üzte az izgatást s lapját teljesen kiszolgáltatta Istóczynek és Ónodynak. De pályafutásának ez a része már lefelé vezetett. A közvélemény előtt már nem volt „kis Kossuth”, hanem csak egy lelkiismeretlen demagóg. Ám lapja révén még mindig hatalom. Okt. 16-án a liberális újságokban igen részletes tudósítások jelentek meg arról, hogy Verhovay lapjánál, az antiszemiták vezérorgánumánál, a „Függetlenség”-nél, elsikkasztották a csángó-pénzeket. Az eset óriási fel-tűnést keltett. A bukovinai csángó-magyarok hazatelepítése valóságos nemzeti szent ügy volt. Erre a célra nagyarányú gyűjtések indultak volt még már hónapokkal azelőtt. A magyar nép legszegényebb rétegei is hozzájárultak garasaikkal ehhez a szent célhoz. És erre a hazafias szent célra adományozott pénzeket sikkasztották el a „Függetlenség”-nél. A lap kiadó-hivatalában házkutatást tartottak: lefoglalták a kiadóhivatal könyveit,

a kiadóhivatal főnökét, *Verhovay* Lajost (*Verhovay* Gyula testvéröccsét), aki épp Sátoraljaújhelyen időzött, ott letartóztatták. Megindult a vizsgálat, melynek során *Verhovay* Gyula ellen is igen kompromittáló adatok merültek fel, mert sok adat szólt arról, hogy *Verhovay* Lajos nemcsak a lap céljaira költötte el a lapnál begyűlt csángó-pénzeket, hanem ezekből *Verhovay* Gyula is fedezgette a maga személyes kiadásait.

Az összes politikai körök ezzel az esettel foglalkoztak. Különösen a függetlenségi pártkört izgatta a dolog, mert a függetlenségi pártban már jóval előbb igen éles hangulat támadt *Verhovay*ék ellen, s egy jóval előbb megtartott pártértekezleten *Herman* Ottó indítványára kitiltották a pártkörből a „Függetlenség”-et s határozatban kimondták, hogy a párt minden irányban megtagad *Verhovay* Gyulával minden szolidaritást. Nov. 19-én *Lükő* Géza indítványt tett, hogy a párt újból tiltakozzék *Verhovay* Gyula úgynevezett függetlenségi pártisága ellen, s mondja ki, hogy nincs vele semmiféle összeköttetésben. A párt azonban hivatkozva már régebben hozott határozatára, feleslegesnek tartotta az újabb lépést. Hanem azért ez így is érthető demonstráció volt.

Országszerte megindult a „Függetlenség” ellen a bojkott-mozgalom. Legelőször a ceglédi Kaszinó-egylet (*Verhovay* Cegléd képviselője volt) határozta el 43 szóval 12 ellen, hogy a „Függetlenség”-et kitiltja. Következett a veszprémi nemzeti kaszinó, azután sorra az ország különféle vidékein az olvasókörök, népkörök, kaszinók bojkottálták *Verhovay* Gyula lapját. A függetlenségi pártkör állásfoglalása arra bírta *Komjáthy* Bélát, akinek birtokára volt bekebelezve telekkönyvileg a „Függetlenség” kauciója, hogy a kauciót fölmondja. Pedig *Komjáthy* volt addig *Verhovay*-nak nemcsak egyik legodaadóbb híve és barátja, hanem jogi tanácsadója is. *Komjáthy* és *Hentaller* Lajos is nyomban otthagyták *Verhovay*ékat, sőt *Hentaller* nyílt ellenségévé lett, úgyhogy 1884-ben a „Pesti Hírlap”-ban cikksorozatot írt ellene s kimutatta róla, hogy kezdettől fogva lelkiismeretlen demagóg volt.

Verhovay Gyula igen ügyetlenül védekezett az ellene felmerült vád ellen. *A felülkerekedés elméletét akarta érvényesítem. (Ez volt az ő közéleti princípiuma). Támadást intézett az ügyészség ellen. Ez éppen alkalmas volt arra, hogy az ügyészséget még erélyesebb fellépésre bírja. Az ügyészség csakugyan ellene is vádat emelt sikkasztás miatt és a Háztól a mentelmi jog felfüggesztését kérte.*

Verhovay mentelmi ügyének tárgyalása dec. 12-én került napirendre. Ennek a tárgyalásnak azután megint országra szóló szenzációja volt.

AZ ALMÁSSY—HOYTSY—HERMAN-AFFÉR

A mentelmi bizottság Verhovay Gyula mentelmi jogának felfüggesztését mondta ki. A bizottság jelentését a Ház dec. 12-én tárgyalta. Az előadón kívül *Almássy* Sándor szólalt fel. Almássy a híres zsadányi és köőrsszentmiklósi család sarja. Már éltesebb úriember volt. Függetlenségi politikus. A függetlenségi párt akkor már, megtagadva minden szolidaritást Verhovayval meg az antiszemita függetlenségi képviselőkkel, erélyesen szembehelyezkedett az antiszemita áramlattal.

Verhovaynak azonban még mindig maradt egy-két barátja a pártban. Ezek közé tartozott Almássy Sándor.

Verhovay mentelmi ügyének tárgyalásánál *Almássy* felszólalt és elítélő módon nyilatkozott arról, hogy Verhovayt az egész sajtó megbélyegzi, holott az ellene felmerült vád csak feltevéseken alapul. És azután felhozta, hogy a csángó-pénzek elikkasztásáról szóló hírek mellett arról is írtak és beszéltek, hogy a híres „frakkos banda”-féle tüntetések idején agyonlőtt *Schwarz* orvosstanhallgató édesanyja számára is érkeztek be pénzek a „Függetlenség”-hez s ezeket a pénzeket sem juttatták el rendeltetésök helyökre. Már pedig akkor Verhovay halálos beteg volt, ő tehát nem sikaszthatta el az özvegy számára küldött adományokat. A felelősség tehát az akkori szerkesztőket terhelhetné. Ezeket a híreket senki se cáfolta meg.

Azon az ülésen, melyen ez a beszéd elhangzott, nem volt jelen se *Herman Ottó*, se *Hoitsy Pál*. Mikor értesültek Almássy felszólalásáról mindketten úgy fog/ák fel a dolgot, hogy Almássy beszédében ellenük irányult gyanúsítás rejlik. Másnap, dec. 13-án a keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasságról szóló törvényjavaslat dolgában beérkezett főrendiházi üzenet volt napirenden. Ennek az ügynek nagy politikai érdekessége zajos ülést helyezett kilátásba. A képviselők igen nagy számmal gyűltek össze; a karzatok is roskadásig megteltek. Am tulajdonképpen a napirend előtti felszólalások hozták meg a nap szenzációját.

Herman Ottó napirend előtt személyes kérdésben szólalt föl. Reflektált Almássynak a legutóbbi ülésen elhangzott gyanúsító beszédére. Előadta, hogy ő annak idején azzal a kikötéssel vállalta a „Függetlenség”-nél a szerkesztői állást, hogy tisztán csak a szerkesztésért felelős. Semmiféle anyagi ügyekbe nem avatkozott, hiszen fizetésre sem reflektált. Beszédét azzal végezte, hogy épp azért, mert Almássynak tetszik a Verhovay-féle eljárás, őt komolyan nem veheti. — „Egyáltalán — mondotta sivító hangon — nem tartom olyan férfinak, aki könnyelmű eljárásával másoknak becsületéhez akármiképpen hozzányúlhasson.

A teremben nagy mozgás támadt. Mindenki érezte, hogy itt most igen komoly egyéni hadakozás megy végbe. A következő pillanatban *Hoitsy* Pál állott fel. Még nem kezdett beszélni, mikor *Almássy*, aki *Herman* Ottó mögött a harmadik padsorban ült, odakiáltott *Herman* felé: *Bitang. . . igen, bitang vagy!*

A Ház szinte megdermedt ennek, a magyar képviselőházban eddigelé példátlan sértésnek hallatára. Az elnök, aki nem értette meg, hogy mi történt s csak a hirtelen támadt tumultusokat látta, erősen csengetett. *Herman* Ottó úgy ugrott fel helyéről, mintha kígyó csípte volna meg; arca elhalványult, végigsimította hatalmas szőke sörényét s az elnök felé intett, hogy szólni akar. De *Hoitsy* már belekezdett beszédébe, mire *Herman* Ottó indulatos gesztus mellett leült.

Hoitsy Pál akkor még egészen fiatalember volt; fiatalos tűzzel és fiatalos energiával. Már első szavai elárulták a benne dúló indulatokat, miket a jogos felháborodás tett megokolttá.

Különös helyzet volt ez. Három férfi került bele egy bolond afférbe, Mind a három talpig derék ember, akikre, ráillett a klasszikus jelző: *vis et vir*. És most úgy állanak, mint akik vérré, egymás vérére szomjaznak. És mindez *Verhovay*ért, aki már akkor félíg-meddig bukott ember volt. A Ház szimpátiája észrevehető módon *Herman* és *Hoitsy* felé fordult.

Hoitsy Pál röviden, de annál határozottabban beszélt. Visszautasította a durva gyanúsítást a „Függetlenség” akkori (1880) összes munkatársai nevében, akik mind kifogástalanul becsületes emberek. — Ha *Almássy* úgy említi az én nevemet, — mondotta haragos hangon — hogy pénzkezelésnél én *Verhovay*val együtt jártam el, *ezt egyenesen megtiltom neki*. Ha gyanúképp hozta fel azt, amit nem akarok hinni, akkor nekem nincs más feleletem, *mint a megvetés*.

Újból kitért az a mozgás, az a zaj, mely tömegeknél követni szokta a vihart rejtő jelenségeket.

Most *Almássy* Sándor állott föl. Tegnap felszólalását óhajtotta megmagyarázni. — *Herman* Ottónak — mondotta — nem felelek, *annyira megvetem* . . .

Péchy Tamás elnök félbeszakította. Utalt arra, hogy olyan személyes kifakadások történtek, melyek a képviselőház tekintélyével és becsületével nem férnek össze. A nagy zajban nem hallotta jól a sértést, amivel az imént *Almássy* *Herman* Ottót illette. Oly kifejezés volt ez, melyet a magánéletben, a művelt társaságban sohasem szoktak használni. Ezért

rendreutasította Almássyt. Arra kérte a Házat, járuljon hozzá ahhoz, hogy ezt a kifejezést a *Ház naplójából kitöröltesse*. (Élénk helyeslés minden oldalon.)

Ezután Almássy folytatta beszédét. És újabb súlyos szavak hangzottak el szájából. — Olyan emberek, — harsogta — akik még nem állták ki a tűzpróbát a becsületességből, mernek erről beszélni. Én mindkettőnek ezen *szemtelen támadását visszautasítom*.

A Ház minden oldalán a felháborodás haragos lármája támadt. Minden oldalról követelték az elnöktől, hogy utasítsa rendre Almássyt; Péchy Tamás ezt emelt hangon meg is cselekedte.

Az öreg *Németh* Albert, állott fel azután és a többséghez intézve szavait, indítványozta, hogy a Ház reputációja érdekében térjenek napirendre a kínos ügy fölért.

A Ház ezt az indítványt zajos helyeslések közt elfogadta.

De csak ezután-következett az ügynek úgynevezett lovagias elintézése.

Az ülés után Hoitsy Pál nevében *Prónay* Gábor báró és *Hentaller* Lajos provokálták Almássy Sándort, aki *Batthyány* Elemér grófot és *Orczy* Elek bárót nevezte meg segédjeiül. A szekundánsok súlyos feltételű pisztolypárbajban állapodtak meg, Herman Ottó még megfontolandónak tartotta, hogy az elnöki rendreutasítás után lovagias elégtételt is kérjen-e Almássytól.

Még aznap délután a függetlenségi párt 12 tagja *Hegedűs* László vezetésével felkereste Herman Ottót s Hegedűs azt a kijelentést tette a párt nevében, hogy a párt nagyrabecsüléséről és szeretetéről biztosítja Herman Ottót az ellene elkövetett durva és igazságtalan inzultus alkalmából. Ugyanez a 12 képviselő, azután Hoitsy Pált kereste fel az „Egyetértés” szerkesztőségében és itt *Bartha* Miklós adott kifejezést a párt érzelmeinek. Másnap délelőtt a függetlenségi párt értekezletet tartott és párt-határozatban mondta ki ragaszkodását, bizalmát és nagyrabecsülését súlyosan megsértett két tagjával szemben.

December 14-én reggel ment végbe a káposztásmegyeri erdőben a pisztolypárbaj Hoitsy és Almássy közt a következő feltételekkel: két-két golyóváltás nem vontcsövű pisztolyokból; távolság 30 lépés, 5-5 lépés avansszal, célzási idő 30 másodperc. Az avanszot mindkét fél megtette s így 20 lépésnyi távolságból lőttek egymásra. Az első menetnél először Hoitsy lőtt, de pisztolya csütörtököt mondott. Közvetlenül ezután Almássy lőtt. Golyója Hoitsy jobb lábán valamivel a csuklón felül átfúrta a nadrágot, úgy hogy rajta két lyuk támadt, de Hoitsy sértetlen maradt. A má-

sodik menetnél Hoitsy golyója ellenfelének bal combjánál szakított ki jókora darabot a nadrágból, de a húsba nem hatolt be. Almássy golyója Hoitsy füle mellett sívított el.

A párbaj után Hoitsy odalépett Almássyhoz és ezekkel a szavakkal nyújtott neki, kezét: „*Felejsük el, ami történt, Sándor bátyám!*” Almássy meghatva, de szó nélkül szorított kezét Hoitsyval.

Almássy Sándor már említett megbízottjai még a Hoitsyval megvívott párbaj előtt provokálták Herman Ottót, aki *Bartha* Miklóst és *Hentaller* Lajost nevezte meg segédjeiül. Ezek még súlyosabb feltételű piztolypárbajban állapodtak meg. Háromszori golyóváltással, 25 lépésnyi távolságból, 5-5 lépés avanszal, 60 másodperc célzási idővel. Ezt a párbajt dec. 15-én reggel vívták meg. Mindkét fél megtette avanszát, úgy hogy 15 lépésnyi távolságból lőttek egymásra az ellenfelek, de szerencsére egy se talált. Almássy és Herman Ottó a párbaj után sem békültek ki. Haragos ellenfeleként távoztak a párbaj színhelyéről.

A „ZSIDÓJAVASLAT”

Zsidójavaslatnak csúfolták a zsidók és keresztények közt kötendő és a külföldön kötött polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, melyet annakidején Trefort Ágoston kultuszminiszter tervelt ki s Tisza Kálmán akceptált. Ez a szerencsétlen javaslat az osztrák „Noth civil Ehe” mintájára készült. Ahhoz még nem volt bátorsága a kormánynak, hogy a kötelező polgári házassággal álljon elő, hiszen Pauler Tivadar igazságügyminiszter egyenesen perhorreszkálta a kötelező polgári házasságot.

Így tehát, miután 1868 óta a ragyogó deklarációk szinte kergették egymást a kötelező polgári házasság mellett; egy torzjavaslattal állott elő a kormány. Egyszerűen csak azt az anomáliát akarta megszüntetni, hogy á~zsidók és keresztények között való házasság a római pápa engedélyétől függjön és a külföldön kötött polgári házasságot kívánta rendezni. Mert az ily házasságból származott gyermekeket eddig az egyházi házassági jogok természetesen törvénytelennek tartották. A többi házasságra még meg sem kísérelték az államhatalom ingerenciájának kiterjesztését.

Megállapítható, hogy ez a javaslat tulajdonképpen senkit sem elégített ki. Még a zsidók se fogadták jó szívvel, mert igaz, hogy segített rajtuk, de mégis kipécézte őket, s csak új tápot adott az antiszemita izgatásoknak. A liberális függetlenségiek meg is támadták Tisza Kálmánt azért.

hogy épp abban az időben, mikor javában uralkodott a zsidóellenes áramlat, a „zsidójavaslat”-tal hozakodott elő. Az országos viszonyok mellett előrelátható volt ennek a javaslatnak a sorsa. Előre lehetett tudni, hogy ha a képviselőházi majoritás megszavazza is, a főrendiházban megbukik. De Tisza ragaszkodott a javaslatához.

A szabadelvű pártkörben 1883 nov. 18-án tárgyalták. Ezen a pártértekezleten már szó volt arról, hogy nem lenne-e tanácsos a javaslat elejtése? Tisza kijelentette, hogy semmiesetre sem ejti el. Tiszteletben tartja ugyan azoknak nézetét, kik végecélnak a kötelező polgári házasságot tartják, de a keresztények és zsidók házasságáról szóló javaslatot fentartja, mert annak elejtéséből az antiszemiták tőkét csinálnának. Mintha bizony magából ebből a javaslatból nem csináltak volna éppen elegendő tőkét. Hogy Tisza mennyire félt ebben az időben a klérustól, mutatja az a furcsa kivétel, amit a pap-képviselők számára tett. Utalt arra, hogy vannak, akik a javaslat ellen reverzállissal kötötték le magukat, de ő csak azok számára ad felmentvényt, *akiknek élethivatásukba ütközhetik a javaslat elfogadása.*

Az események bebizonyították, hogy Tiszát ezen a ponton cserbenhagyta a politikai előrelátás. Hiszen a javaslat képviselőházi és főrendházi tárgyalása tulajdonképpen csak állandó vita volt az antiszemitizmus mellett, meg ellen. Nagyszerű anyag volt arra, hogy ébren tartsa a zsidóellenes hangulatokat.

A képviselőházban november 19-én kezdődött a javaslat fölött a »agyvita.

A függetlenségi párt többsége már ezt megelőzően tartott értekezleten a javaslat ellen foglalt állást s kimondotta, hogy a félrendszabályt nem helyesli, hanem *követeli a kötelező polgári házasság intézményét.* Irányi Dániel külön álláspontra helyezkedett. Elfogadta a javaslatot, mert mégis valami haladást, jelent, de határozati javaslatban követelte, hogy a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyújtására utasítsák az igazságügyminiszter. Érdekes, hogy Irányi határozati javaslatát aláírta *Komjáthy Béla* és *Hentaller Lajos* is, akik nemrégiben még Verhovay barátját voltak.

A függetlenségi párt nevében György Elek igen alapos és tökéletesen liberális beszéd kíséretében terjesztette elő a párt határozati javaslatát. Irányi Dániel az ő ismert tiszta szabadelvűségének szellemében szólott a kérdéshez. Ellenben *Istóczy, ónody,* meg *Simonyi Iván* alaposan kihasználták az alkalmat arra, hogy a zsidók ellen mennydörögienek.

De a szabadelvűpárti pap-képviselők is éltek a Tiszától kapott felmentvényvel. Sorban szólaltak föl, még pedig nyíltan antiszemita szellemben, a kormány javaslata ellen.

Herman Ottó a nov. 22-iki ülésben szólalt fel. Hevesen kikelt Istócyék ellen, de élesen támadta Tiszát is, hogy *túrta a maga háta mögött az antiszemitizmust*. Túrta, hogy a Házban, a nyilvánosság legnagyobb fórumán, hangzottak el a szabadelvű pártból antiszemita izgató beszédek. Tisza előtt — amint látszik — az volt a kérdés, *miként lehetne a zsidókat az ő hatalmának megmentéséhez megnyerni. Zavarokat csináltatott a maga háta mögött, hogy a zavarokban halászhasson.*

Tisza Kálmán főképp Herman Ottóval polemizált. Azt mondta, senki se volt, aki kezdettől fogva oly kíméletlenül ostromozta volna a Házban is, a Házon kívül is az antiszemitizmust, mint ő.

Különben jónak látta, hogy a kötelező polgári házasság kérdésében némileg szépítse Pauler igazságügyminiszternek a vita folyamán tett ridegen visszautasító kijelentését. Azt mondta, hogy a kormány elvileg helyesli a kötelező polgári házasságot, de most nem tanácsos ezzel előállani, mert talán megbuknék a Házban.

öt napon át tartó vita után a Ház nagy többsége elfogadta a javaslatot, Irányi Dánielnek a kötelező polgári házasságra vonatkozó javaslatával együtt.

Jó, hogy nem volt névszerinti szavazás, mert ez nagy zavarba hozott volna egy csomó szabadelvűpárti képviselőt.

A képviselőházban tehát megszavazták a „zsidójavaslat”-ot, hanem a főrendek három napi, igen érdekes vita után, december 11-én 6 *szótöbbséggel leszavazták*. Sok volt nekik.

Mehetett a javaslat vissza a képviselőházhoz.

A főrendiház döntése után csakugyan az lett volna a legokosabb politikai taktika, hogy a kormány levegye a napirendről ezt a torz-reformjavaslatot. Hiszen már előrelátható volt, hogy a kormány a főrendiházzal nem boldogul. Az ellenzéki liberális körökben teljesen kialakult az a felfogás, hogy a javaslat újabb tárgyalása csak árthat a liberalizmus ügyének. Tisza Kálmán azonban megmaradt amellett, hogy a Ház újból vegye tárgyalás alá a javaslatot, bár alig lehetett előtte kétséges, hogy a főrendiház újból leszavazza.

Ámde volt Tisza Kálmánnak e kérdés átgondolásánál már egy oly eszméje, mely akkoriban még nem juthatott kifejezésre, de már érelődött benne. Ez pedig a *főrendiház megreformálásának eszméje volt*. Olyan

koncepció, mely, hogy a közvéleményben is minél erősebb mértékben jusson népszerűsége csakugyan megérdemelt amolyan viviszekciós próbát, amilyen volt a főrendiház akkori összeállításának lehető legdemonstratívabb diszkreditálása. Tisza Kálmánt minden, a házassági javaslat körül elkövetett hibájáért menti ez a gondolat.

Nos, a képviselőház az esztendő vége felé újratárgyalja a házassági javaslatot. Megismétlődtek az antiszemita kirohanások; a vitában megint a zsidókérdés dominált. A szabadelvűpárti pap-képviselők megint a javaslat ellen foglaltak állást, de végül a *Ház nagy többsége másodszor is megszavazta a különben egészen népszerűtlen reformot.*

A főrendiház ellenzéke alaposan nekilátott a „zsidójavaslat” újabb tárgyalásának előkészületeihez. A liberális újságok egyre-másra közöltek híreket a főrendi ellenzék tanácskozásairól s arról, hogy miképpen verbuválják a küszöbön lévő tárgyaláshoz az indigéna-főrendeket s hogy ebből micsoda képtelenségek alakulhatnak ki.

A főrendi ellenzéknek ezek a készülődései nagy visszatetszést keltettek a magyar nemzeti közvéleményben. És mert az antiszemita sajtó nagy dérrrel-durrall agitált a főrendek ellenzéki mozgalma mellett, ez kétségtelenül józanítólag hatott mindazokra a magyar társadalmi és politikai elemekre, akik mégis csak előbbrevalónak tartották a föltétlenül respektilandó nemzeti érdekeket, mint az antiszemita szenvedélyeket. A liberális sajtóban is, a politikai körökben is kezdtek pertraktálni főrendiház, reformálásának szükségességét. JEzen a ponton tűnt ki Tisza Kálmán gondolatjárásának igazsága. íme, mégis megtalálta azt a kérdést, mely egyesítheti a magyar nemzeti érzést a liberalizmussal.

A főrendiházban a javaslat újabb tárgyalásainál a vita kétségtelenül érdekes és nívós volt. A katolikus püspöki kar több tagja szólalt fel, s főképp dogmatikus alapokon érveltek a javaslat ellen. A püspökök nem igen vitték bele a vitába a zsidókérdést, de annál inkább tették ezt a világi ellenzéki főurak. Egyik-másik szinte szenvedélyes hangon vallotta az antiszemita elveket. *De viszont sok magyar főrend határozottan liberális szellemben beszélt.*

A több napon át tartott vita után végbement névszerinti szavazásnál a javaslat mellett szavazott 191 főrend, ellene pedig 200. *Így a javaslatot szótöbbséggel újra megbuktatta a főrendiház.*

Mehetett volna vissza megint a képviselőházba. Ámde most már mégis megérettnek látta Tisza Kálmán is a helyzetet arra, hogy ezzel a reformmal nem lehet tovább kísérletezni. A főrendiház üzenetének tár-

gyalása január 31-én kezdődött meg a képviselőházban. És ezúttal maga Tisza Kálmán terjesztett a Ház elé indítványt a javaslatnak a napirendről való levétele dolgában. Az indítvány szerint a Ház jegyzőkönyvileg mondja ki, hogy nem küld most már az üzenetet a főrendiháznak, hanem *a kormány alkalmas időben terjesszen elő megjelölő törvényjavaslatot.*

Am a dolog nem ment simán keresztül. Nagy vita támadt, *Istóczy* és *Simonyi* Iván valóságos győzedelmi mámorral hirdették, hogy ime, az események nekik adtak igazat. *Szilágyi* Dezső meg *Pulszky* Ágoston, akik akkor a mérsékelt ellenzék tagjai voltak, a kérdés politikai oldalának fejtegetése mellett élesen támadták Tiszát. E támadásokkal szemben Tisza nagy dialektikával védekezett.

Igen éles, sőt szenvedélyes összecsapások voltak egyfelől *Eötvös* és *Istóczy*, másfelől meg *Herman Ottó* és *Istóczy* közt. Különösen *Herman Ottó* támadt a lehető leghevesebben az antiszemita ellen. Néha olyan viharos lárma támadt ezenközben, hogy alig lehetett a szónokok szavát hallani. *Eötvös* és *Herman Ottó* azzal vádolták Tiszát, hogy a javaslatot tudatosan csak az antiszemitizmus újabb felszítása céljából vitte a Ház elé.

A függetlenségi párt már a vita első napján határozati javaslatot adott be Tisza javaslatával szemben arról, hogy a Ház_ utasítsa a kormányt a kötelező polgári házasságról szóló javaslat benyújtására.

Tisza a Ház február 4-iki ülésében a vita utolsó napján tiltakozott ez ellen a vád ellen, melyet *Eötvös* és *Hermann Ottó* hangoztattak. Joggal hivatkozhatott arra, hogy kezdettől fogva ostorozta az antiszemitizmust.

Ezek a Tisza ellen a függetlenségi liberálisok részéről intézett támadások és gyanúsítások igazán kevés tárgyi alappal bírtak. Elfogulatlan politikusok előtt nem lehetett kétséges, hogy Tisza Kálmán csakugyan komolyan és a viszonyok által megengedett minden eszközzel igyekezett az antiszemitizmust elfojtani. Figyelembe kell venni, hogy Tiszának is kényes volt a helyzete, mert elvégre is számolnia kellett neki igen hatalmas tényezőkkel, főképp a klérussal, mellyel nem akart harcba állani. Pártpolitikai motívumok voltak azok, melyek *Eötvöst* is, *Hermann Ottót* is vezették, mikor Tiszát úgy állították a közvélemény elé, mint aki hatalmi érdek okából tűrte, sőt előmozdította az antiszemitizmust.

A szavazásnál 171 képviselő szavazott Tisza indítványa mellett, 131 pedig ellene s így 40 szótöbbséggel elfogadták jegyzőkönyvileg való kimondását annak, hogy az üzenetet nem küldik vissza a főrendiháznak. Ennél a szavazásnál már vidáman állottak föl a szabadelvűpárt ama tagjai, akik azt a bizonyos reverzálist kiállították volt.

Ezzel ismét elaludt a házassági jog reformálásak kérdése s csaknem tíz esztendőnek kellett elmúlnia addig, amikor *Szilágyi Dezső*, már mint igazságügyminiszter beterjesztette a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot.

Az antiszemitáknak a klerikális főrendek részéről kapott ez a nagy segítsége s ennek révén megszerzett diadala csak látszólagos volt. A főrendiház, különösen akkori összeállításában, olyan exkluzív, ortodox intézmény volt, mely a demokratikus haladásra hajlandó nemzetben nem lehetett rokonszenves még akkor sem, mikor egy pillanatnyilag népszerű áramlatnak kedvező cselekedetet vitt végbe. Sőt, épp a főrendiháznak ez a rendhagyó állásfoglalása a nemzet intelligenciája előtt kaput nyitott a liberális törekvések számára. Szinte kínálkozott az az egyszerű, úgyszólván robusztus felfogás, hogy a nemzet számára nem lehet az jó és üdvös, amit az exkluzív arisztokrata főrendiház tartott jónak és üdvösnek.

A nemzeti érzésektől áthatott intelligens tömegekben visszahatást keltett az a mód, ahogyan a főrendi ellenzék idegeneket csődített egy tisztán magyar belügyi kérdés eldöntéséhez. És ezen a ponton kezdődött a magyar értelmiségnek az antiszemitizmusból való kijózanodása is. A történelmi filozófia megmagyarázza az ilyen fordulatokat alkotó jelenségeket, amilyenek észlelhetők minden nemzet életében. Ehhez járultak azok a botrányos, minden elemi józálással is merőben ellenkező események, melyeket a parlamenti antiszemiták csoportja (most már politikai párt) teremtetett s melyek a magyar intelligencia előtt az antiszemitákat alaposan diszkreditálták.

Közeledtek az általános választások. Ezeknek küszöbén különösen kényes helyzetbe jutott a Mocsáry-féle függetlenségi párt. A kifejezetten antiszemiták ugyan kénytelenek voltak a pártból kilépni, *de még mindig maradtak ott olyanok, akiknek se kedélyét, se elméjét nem hatotta át a tiszta szabadelvűség*. A pártnak magának e mellett számolnia kellett az-azal, hogy az antiszemita képviselők az antiszemitizmus mellett jobbra függetlenségi elveket hirdettek s a függetlenségi kerületekben igyekeztek tért hódítani. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a függetlenségi pártban, mikor a nemzethez intézendő manifesztumot szerkesztették, az -evégből kiküldött bizottság a manifesztumnak a zsidókérdésre vonatkozó részét amolyan felemás módon szövegezte meg.

A manifesztum megállapította, hogy *zsidókérdés igenis van*.

A manifesztum tervezete a többi közt a magyar zsidóságtól azt kövevelte, *hogy nyilatkoztassa ki, világosan, tételesen hitágazatait. Bartha*

Miklós, aki jóval később, a kilencvenes esztendőkből a kazárokról írt könyvet, határozottan ellenezte azt, hogy a manifesztumba bevessék a zsidók hitágazatának közzétételére vonatkozó passzus.

— Mikor minden keresztény teológus — mondotta Bartha Miklós — azon kezdő tanulmányait, nem állíthatjuk, hogy ezek a hitágazatok ismeretlenek. *Ez a követelés csak annak a gyanúnak adna tápot, hogy azokat, amiket a zsidókra ráfognak, a párt maga is hinni látszik.*

Philipson bonni főrabbinus nyílt levelet intézett a *Pester Lloyd*-ban a függetlenségi párthoz a manifesztum dolgában. Azt fejtegette, hogy apárt nem következetes, mikor a jogegyenlőség s a vallásszabadság proklamálása mellett egyidejűleg „zsidókérdés”-ről beszél.

A függetlenségi pártot oly érzékenyen érintette a bonni rabbinus nyílt levele, hogy az *Egyetértés*-ben félhivatalos kommunikét adott ki, mely azt *magyarázta*, hogy a speciális magyar viszonyok mellett, amiket a bonni rabbinus csak felületesen ismerhet, a párt követelései teljesen megegyeznek a szabadelvűséggel.

*

Március hónapban megint történt valami, ami az antiszemiták ügyét alaposan kompromittálta. És megint csak Verhovay körül.

Március 9-én jelent meg a lapokban *Heil* Fauszdn kir. alügyész vádindítványa a *Függetlenség* sikkasztása ügyében. A kir. alügyész vádat emelt *Verhovay* Lajos, *Verhovay* Gyula és *Wilckens* Gyula (a lap kiadója) ellen.

De nem ez volt a bomba, hanem az, ami március 15-én Cegléden történt.

Cegléd város polgárságának komolyabb, józanabb, intelligens elemei már régibb idő óta nézték rossz szemmel képviselőjüknek politikai magatartását. A csángópénzek elsikkasztása körül támadt botrány után Cegléden mozgalom indult meg arra, hogy a város szabaduljon Verhovaytól. A ceglédi kaszinó volt az első, amely kitiltotta a *Függetlenség*-et. De később hatalmasabb demonstrációra határozta el magát a ceglédi polgárság egy része. Március 15-ére nagy nemzeti manifesztációt tervezett s az ünnepi beszéd tartására *Ugron* Gábort kérte fel. *Ugron* elfogadta a meghívást. A ceglédiek e lépése *nyílt provokálás volt a város képviselője, Verhovay Gyula* ellen. Az antiszemiták dühöngtek s elhatározták, hogy botrányba fojtják Cegléden a március 15-iki ünnepet. *Széll* György képviselő, *Szemecz* Emil és *Paris* Ferenc, a *Függetlenség* munkatársai, már előbb kiszállottak Ceglédre és ott felizgatták az antiszemita lakosságot *Ugron* ellen. Ennek az izgatásnak meg is volt az eredménye. *Ugront*, aki *Hermann Ottó, Hoitsy*

Pál és *Prónay* Gábor báró képviselők kíséretében érkezett Ceglédre, a vasútnál ünnepied¹¹ fogadták. De amikor az ünnep megkezdődött és Ugron a vendégek és szónokok számára készített emelvényre akart menni, a felizgatott tömeg dühös szitkozódással fogadta, *majd nekiesett és ütötte-verte*, úgy, hogy kísérete csak nehezen szabadíthatta ki a nekitámadt tömegeből. Az eset roppant felháborodást keltett. Minden jóízű ember megbotránkozott azon, hogy a képviselőház egyik általánosan tisztelt és nagyrabecsült tagja ellen ilyen gyalázatos merényletet követtek el.

Ugron Gábor másnap provokáltatta *Hoitsy* Pál és *Prónay* Gábor báró útján *Széll Györgyöt*, aki március 15-én ott volt Cegléden és uszította a tömeget Ugron ellen. *Széll György* kitért a lovagias elégtételadás elől.

Különbén nyilván valami rosszat sejtett, mert csak március 31-én jelent meg a képviselőházban. De sorsát *így* sem kerülhette ki. Mikor az ülés véget ért, *Hoitsy* és *Prónay* a ruhatárban a távozni készülő *Széll Györgyöt* egymásután igen erős szóbeli sértésekkel illették. De ezzel még nem ért véget *Széll György* kálváriája. A múzeumkertben szembejött vele *Ugron* Gábor, aki eléje állott és sétatálcáját megsuhogtatva, ezeket mondta neki:

— Az úr egy hitvány ember, akit felfricskázhatnék. De ha önnek úgy tetszik, vegye úgy, mintha fel is fricskáztam volna.

Ezzel otthagya a kis egérszürke, csizmás embert, aki dohogott valamit és szapora lépésekkel elsetett.

Másnap *Széll György* levelet intézett *Péchy* Tamás házelnökhöz, bejelentve az esetet és *elégtételt kért a Háztól*.

Ezt az ügyet még aznap *zárt ülésben* tárgyalták. Az egész Ház hangulata *Széll György* ellen fordult. A zárt ülésen *Ugron* Gábor elmondta, hogy mi történt, megismételte a sértő szavakat, amikét használt és hozzátette, hogy *Széll Györgynek* nem esett semmi bántódása, *ezután sem esik baja, mert nem állanak vele többé szóba*. Valamennyi felszólaló, *Polónyi Géza kivételével*, azt hangoztatta, hogy az inzultus jogos felháborodás eredménye volt. De legjellemzőbb a Háznak az antiszemitákkal szemben uralkodó hangulatára az a határozat, melyet az elnök indítványára elfogadtak. Ez a határozat így szólt:

— A Ház tudomásul veszi *Széll György* bejelentését s mivel meg van győződve, hogy a történetek nem ismétlődnek, nem látja valamely intézkedés szükségét.

Ebből az incidensből kerekedett ki egy másik botrány, a *Hermann Ottó* ellen másnap elkövetett merénylet.

ANTISZEMITA MERÉNYLET HERMAN OTTÓ ELLEN

Széll György ügyének a képviselőház zártülésében történt elintézését követő napon, április 1-én, *Hermann Ottó* a képviselőház olvasótermében ott látta *Clair* Vilmost, a *Függetlenség* munkatársát és mert *Clair* őt erősen fixírozta, fölkereste a háznagyot, *Visontay Kovách* Lászlót, aki azután felszólította *Clair* Vilmost, hogy távozzék az olvasóteremből. Mikor *Clair* igazolta, hogy a *Függetlenség* munkatársa, figyelmeztette arra, hogy az olvasóteremben nincsen helye, hanem *menjen a hírlapírói karzatra*. *Clair* erre el is távozott az olvasóteremből. Mikor az ülés véget ért s a képviselők eloszlottak, az egyedül távozó *Herman Ottót* a *Sándor* ucca sarkán megtámadta *Clair* Vilmos és *Szemnecz* Emil. *Szemnecz* is a *Függetlenség* munkatársa, 24 éves fiatalember, honvéd, tartalékos hadnagy, fanatikus antiszemita volt. Mint *Istóczy Győző* híve és bizalmasa, résztvett a híres *Tizenkét Röpirat* szerkesztésében. Állítólag ő írta volt ebbe a folyóiratba azt a cikket, melyért *Istóczy* igazgatás miatt esküdtbíróság elé került.

A támadásnál *Clair* botot emelt *Herman Ottóra*, aki a maga botjával kivédte az ütést. *Clair* megragadta végénél *Herman Ottó* botját, melynek nagyobb fele a kezébe jutott, mert törös bot volt s a hosszú stílet a *Herman* kezében maradt. *Herman Ottó* a stíllettel szorongatta *Clairt*, aki kezdett visszavonulni. Ekkor közbeléptek a Házból jövő *Szeniczey* Ödön és *Török* József gróf képviselők. Úgy látszott, hogy vége is van az incidensnek, de alig hogy *Szeniczey* meg *Török* gróf eltávoztak, előállott *Szemnecz* Emil és revolvert szegezett *Herman Ottó* ellen. *Reviczky* Károly képviselő, akt ezt meglátta, odaszaladt és *Szemneczre* rákiáltott:

— Mit akar az úr?

— *Szemnecz* Emil, a *Függetlenség* segédszerkesztője vagyok —, — mondta *Szemnecz*, de már lebecsátott revolverrel.

— *Revolverrel nem szokás vezércikket írni*, — kiáltotta haragosan *Reviczky*.

Ekkor már a közelből rendőrök is siettek elő. *Clair* meg *Szemnecz* a rendőrök láttára elmenekültek, de *Hermann Ottó* a három képviselő, meg a rendőrök utánuk eredtek és a *Kálvin* téren elfogták őket. Mindkettőt bekisérték a mostani *Kossuth* Lajos, akkor még *Hatvani* uccában lévő főkapitányságra, ahol kihallgatásuk és *Herman Ottó*, meg a három képviselő meghallgatása után a rendőrség letartóztatta a két fiatal merénylőt s ámbár *Csatár* Zsigmond kezességét ajánlott fel értük, nem engedték őket még aznap szabadon.

A kínos ügy nagy port vert fel. Nagy szenzációszámba ment. Addig példátlan eset volt, hogy képviselő ellen ilyenféle merényletet kövessenek el. Növelte az eset jelentőségét az, hogy politikai természete volt. A pártkörökben már aznap este igen élénken foglalkoztak vele s a függetlenségi pártban elhatározták, hogy másnap, április 2-án, *Mocsáry* Lajos napirend előtt felszólal és határozati javaslatot nyújt be a merénylet megtorlására vonatkozóan. De a szabadelvű pártban is erősen megbotránkoztak a Hermann Ottó ellen elkövetett uccai merénylet miatt. Maga Tisza Kálmán miniszterelnök is *felháborodással nyilatkozott róla s élesen elítélte*. Hermann Ottót, a nagy tudóst, politikai ellenfelei is nagyrabecsülték s bármily heves ellenzéke volt Tiszának, a szabadelvű pártban is respektálták nagy kiválóságát. A napilapok, a *Függetlenség* kivételével, vezető helyen írtak az esetről s keményen elítélték az antiszemita brutalitást. A közvélemény nem annyira a két fiatalember cselekedetét kárhoztatta, mint inkább azokat, akik mögötte rejtőztek, elsősorban Verhovayékat.

Április 2-án a képviselőházban már az ülés elején nagy izgalom ülte meg a kedélyeket. *Péchy* Tarnás házelnök az ülés megnyitása után röviden megemlékezett a Hermann Ottó ellen elkövetett merényletről s hozzátette, hogy nem tesz előterjesztést, mert *Mocsáry* Lajos bejelentette, hogy határozati javaslatot terjeszt a Ház elé.

Mocsáry Lajos az egész Ház feszült figyelme mellett beszélt. A különben komoly és méltóságos pártvezér ingerült hangon mondotta el a törvényt s hogy a Ház egyik érdemes, az egész magyar nemzet előtt közbecsülésben álló tagja ellen durva merényletet követtek el. Hangsúlyozza, hogy olyan eset fordult elő, melyről az 1723:VII. törvénycikk intézkedik. Végül a következő határozati javaslatot adta be:

„A képviselőház elrendeli, hogy azok, kik Hermann Ottó képviselőt április 1-én megtámadták, az 1723:VII. törvénycikk 8—9. paragrafusai értelmében megbüntettessenek. Ennek eszközlésével a Ház elnökét bizza meg.”

Péchy Tamás elnök azt az előterjesztést tette, hogy *Mocsáry* határozati javaslata napirendre tűzessék.

Ezután elsőnek *Tisza* Kálmán miniszterelnök szólott az ügyhöz. Ki jelentette, hogy elfogadja az elnöki előterjesztést. Minden meg fog történni, — mondotta — hogy az igazságnak elég tétessék.

Helpfi Ignác azt követelte, hogy az ügy azonnal a mentelmi bizottsághoz utasíttassék, mert az egész törvényhozás reputációjáról van szó. Az

antiszemitizmus elharapódzásáért a kormányt vádolta, mert a miniszterelnök eltúrta azt a saját pártja kebelében is, hiszen a szabadelvűpárt részéről is hangzott el antiszemita felszólalás anélkül, hogy a miniszterelnök ez ellen tiltakozott volna. Ennek vannak meg most a szomorú következményei. Nem egyes magyar ember, nem egyes párt veszít tekintélyéből, *hanem szó van az egész magyar törvényhozás becsületéről és ennek (meg)óvásáról.*

Tisza Kálmán újból felszólalt. Nem érti, miért támadja őt Helfi. Hivatkozott a Ház naplóira. Mindig erélyesen felszólalt az antiszemitizmus ellen, sőt szigorú rendszabályokat is alkalmazott, amiért támadták is. De ettől eltekintve, kötelességét teljesíteni fogja, mert „Magyar ország törvényhozásának tekintélyét és becsületét megóvni minden pártra és személyre való figyelem nélkül mindnyájunknak egyformán kötelességünk.”

Az elnök megjegyezte Helfi indítványára, hogy előbb le kell tárgyalni Mocsáry határozati javaslatát, csak azután mehet az ügy a mentelmi bizottsághoz.

Csanády Sándor és Szilágyi Dezső felszólalásaikban helyeselték Mocsáry álláspontját.

Érdekesen nyilatkozott *Bartha Miklós*. Azt fejtegette, hogy mivel Hermann Ottót oly cselekedetért támadta meg két gonosztevő, amft a Házban és mint képviselő tett, *világos, hogy a képviselői immunitás megsértésének esete forog fenn*. Az ügy tehát azonnal a mentelmi bizottsághoz utasítandó. Erre van is precedens.

A Ház ezután hozzájárult ahhoz az elnöki előterjesztéshez, hogy az ügy tárgyalása a legközelebbi ülés napirendjére tűzessék ki. Április 4-én a Ház karzatai szorongásig megteltek s a képviselők is igen nagy számmal jöttek össze. De minden izgatott várakozás ellenére is a tárgyalás igen simán ment végbe.

Mocsáry Lajos — mint az Egyetértés parlamenti tudósítója írta — „Ma méltósággal, minden indulatosság nélkül, lehető tárgyiassággal beszélt. Belátván, hogy az 1723: VII. t.-c. végrehajtása különböző nehézségekkel járna, odamódosította határozati javaslatát, *hogy az ügy utasíttassék az igazságügyi bizottsághoz, egyfelől annak megállapítása végett, mikép lehetne az idézett törvény a fenforgó esetben alkalmazható, másfelől pedig a képviselői mentelmi jog világos meghatározása okából.*

Pauler Tivadar igazságügyminiszter ehhez az indítványhoz hozzájárult, mire a Ház minden további felszólalás nélkül ebben a szellemben mondta ki határozatát.

Ezzel az ügy a parlamentben elintéződött. De pár nappal később lovagias útra terelődött, anélkül azonban, hogy lovagias elintézéshez jutott volna.

Clair Vilmos és Szemnecz Emil hamarosan szabadlábra helyeztetek s az ügy Herman Ottó följelentésére *bíróság elé került*, mely első fokon Szemnecz Emil csak közrend elleni kihágásban mondta ki bűnösnek. Erre Szemnecz Emil azon a címen, hogy Herman őt *gyilkossági kísérlettel* vádolta meg, *Zichy Imre gróf és Vadnay Andor útján* provokálta Herman Ottót. Ennek segédei, *Rohonczy Gedeon és Andrássy Tivadar gróf*, megtagadták megbízójuk részéről a lovagias elégtételadást. Szemnecz, az akkori idők szokása szerint, nyilatkozatot adott ki, melyben *legyávázta Herman Ottót*. Erre viszont Herman Ottó nyilatkozott, azt mondván, hogy dacára segédjei álláspontjának, a legyávázásért elégtételt fog kérni Szemnecztől, *de csak akkor, ha a m. kir. honvéd tisztikar meghagyja neki a tisztí bojtot*. „Amely napon ez a határozat nyilvánosságra jut, a magyar kir. honvédhadnagy segédeimet lakásán fogja találni.”

Ez április 10-én és 12-én történt.

Clair Vilmos meg *Eötvös Károlyt* provokálta egy, az Egyetértésben megjelent cikk miatt. Eötvös segédei, *Hoitsy Pál*, meg *Olay Lajos*, erre a kihívásra április 12-én nyilatkozatot adtak ki* melyben különféle esetekre való hivatkozással, megtagadták a lovagias elégtételadást. „

Ezzel aztán le is került az ügy a nyilvánosság napirendjéről. Rövid idő múltán feloszlatták az országgyűlést s minden politikai érdeklődés az országszerzte megindult heves választási mozgalmak felől terelődött. Senki se törődött már a néhány napon át tartott szenzációval.

Szemnecz Emil antiszemita programmal jelöltül lépett fel és meg is választották. Egyik legtartalmasabb tagja volt az antiszemita pártnak s mikor ez a párt egy országgyűlési ciklus után egészen letört, Szemnecz komolyan munkálkodó publicista lett és sok éven át a Magyar Államnak volt szorgalmas főmunkatársa. A katolikus autonómiáról értékes könyvet írt. Még fiatalos munkaerőben volt, mikor meghalt.

Clair Vilmos, most mint köztisztviselő, lelkiismeretes buzgósággal él hivatásának. Hosszú-időn át a Felvidéki Közművelődési Egylet főtitkára volt s ebben az állásában igen eredményes tevékenységet fejtett ki. A háború után a Félvidékről menekült Budapestre. Derék, komoly öreg úr lett belőle. Fiatal korában valóságos párbaj-tekintély volt. A kilencvenes években megírta a Clair-féle párbaj-kódexet, melyre még, most is gyakran hivatkoznak a kényesebb lovagias ügyekben egymással vitatkozó párbaj-

segédek. Mint ő maga mondotta, pár évvel az eset után, őszintén és melegen kibékült Herman Ottóval. Gondolom, hogy ő sem sorozza most hajdani dicsőségei közé 1884-iki híres cselekedetét.

AZ ANTISZEMITIZMUS ALKONYA

A választásokat megelőzően az ellenzéki pártok kibocsátották a választópolgársághoz intézett manifesztumaikat. A Mocsáry elnöklete alatt álló függetlenségi pártról már szöveltem. *Irányi* Dánielek manifesztumát maga *Irányi* írta meg. Hamisítatlan tiszta liberalizmus szellemében. TCövéltelte a polgári jogegyenlőségnek, a politikai és szabadságjogoknak megfelelő reformokat — ezek közt *a tökéletes vallásszabadságot és a kötelező polgári házasságot. Az antiszemitizmust jeltétlenül kárhoztatta.*

A szabadelvű párt álláspontját *Tisza* Kálmán újévi beszéde juttatta kifejezésre. Határozottan állást foglalt az antiszemitizmus ellen, sőt kilátásba helyezte, hogy szükség esetén erősebb rendszabályok alkalmazására is felhatalmazást kér a törvényhozástól.

Az antiszemiták természetesen a maguk programjának eminens pontjaként a zsidók ellen való törvényes intézmények megalkotását tüzték feladatul.

A 67-es mérsékelt ellenzéki párt, amelynek *Apponyi* volt a vezére, viszont manifesztumában hallgatott a zsidókérdésről, amiért *Chorin* Ferenc és *Pulszky* Ágoston ki is léptek a pártból és később a szabadelvű párthoz csatlakoztak.

A választási mozgalmak rút erőszakoskodások jegyében indultak meg. Az antiszemiták által felkorbácsolt szenvedélyek számos helyen a legdurvább kitörésekben robbantak ki. Május 22-én a felizgatott tömegek Jászberényben megakadályozták *Apponyi* Albert gróftól abban, hogy programbeszédét elmondhassa. Az eset rendkívüli felháborodást keltett, mert Jászberényben is az antiszemita izgatások hatásai alatt történtek a zavargások.

Több helyen véres összeütközések voltak a tömegek és a katonaság, meg a rendőrök közt. Mindszinten az ily összeütközésben *hét ember meghalt* és negyvenöt ember súlyosan megsebesült. Fölháborító választási zavargás színhelye volt Gyergyó-Ditró és több más kerület. Általában azokban a kerületekben, ahol antiszemita jelöltek léptek fel, a legbotrányosabb erőszakoskodások fordultak elő. Ezek a jelenségek már a választási mozgalmak idején egyre jobban elidegenítették az intelligenciát az anti-

szemita áramlattól. Nos, a választásoknál kaptak ugyan az antiszemiták 17 mandátumot, de ez az eredmény valójában mégis kudarcot jelentett.

Tizenhetedmagával vonult be tehát Istóczy a képviselőházba. Ez ugyan már párt volt, de tagjainak csekély számánál is nagyobb baj volt rá nézve az, hogy az új párt emberei közt alig akadt számottevő parlamenti tehetség. *Maga Istóczy panaszkodott később, hogy pártjának emberei parlamenti iskolázatlanságukkal s csak botrányra hajló képességeikkel diszkreditálják az antiszemizmus ügyét.*

Az új képviselőház összeállése előtt érdekes kormánynyilatkozatok hangzottak el.

Trefort Ágoston meglátogatta pozsonyi választóit. Beszédében igen élesen elítélte az antiszemizmust. De elismerte a zsidókérdést. Trefort azt *fejtegette*, hogy maguk a zsidók tehetnek legtöbbet az antiszemizmus ellen; hogy a zsidóság műveltebb és vagyonosabb rétegeinek kell oda-hatniok, hogy hitsorsosaik *az egész vonalon abbahagyják azokat az élet-szokásokat, melyek a zsidókat elválasztják a keresztény társadalomtól.* Hát ez bizony elég kényelmes kormányzati program volt.

Tisza Kálmán már határozottabb formában beszélt Nagyváradon. Ő már rámutatott arra, hogy az izgatások megfékezése céljából a kormánynak kivételes eszközökre van szüksége s hogy kivételes rendszabályok alkalmazására akar felhatalmazást kérni az országgyűléstől. De ezen kívül föl-émlítette már azokat a reformokat is, melyekre törekszik. Ezek közt szerepek *a főrendiház reformja és a képviselői mandátum érvényességének öt esztendőre való meghosszabbítása.*

Szeptember 25-én ült össze az új Ház. Az első napok az átalakulás formaságaival teltek el.

Érdekes, hogy a mérsékelt ellenzéki párt milyen erélyesen lépett fel mingyárt a választások után az antiszemita párt ellen. Az első pártértekezleten *Fenyvessy* Ferenc szóvátette, hogy az ő padsoraikban több antiszemita képviselő ül.

Apponyi Albert erre igen határozott kijelentést tett. Utalt arra, hogy mérsékelt ellenzéki párt *nyíltan és minden kétséget kizáró módon kifejezte álláspontját az antiszemitákkal szemben, joga van hát ahhoz, hogy ezt a Házban külsőleg is kifejezésre juttassa.* A mérsékelt ellenzék és az antiszemita párt — mondotta Apponyi — teljesen inkompatibilisek. Aki az antiszemita párthoz tartozik, nem lehet semmi néven nevezendő formában tagja a mérsékelt ellenzéknek.

A kormány programja legelőször a *trónbeszédben* jutott kifejezésre. A trónbeszéd örömmel mutatott arra, hogy béke lesz; kifejezte azt a vára-kozását, hogy az ország törvényhozói „politikai bölcsességgel, s ha kell, szigorú eréllyel elenyésztessek a belső bajokat, megszüntessék a fajok, felekezetek és osztályok közti súrlódásra vezető izgalmakat”.

A válaszfelirati vitában egymásután szólaltak fel a pártok. A *szabad-
elvű majoritás* felirati javaslata erősen hangsúlyozta a felekezeti harc veszedelmességét. „A valódi szabadságot — mondotta — mindenkor és mindenben megvédeni, de egyszersmind az elfajulás szeszélyeit távoltartani ody törekvés, melyben mindig támogatni fogjuk a kormányt.”

Az antiszemiták felirati javaslatát báró *Andreanszky* szerkesztette. Igen gyarló munka volt. Persze minden baj okának a zsidóságot tartotta, mivel a zsidóság világalomra törekszik. A bajok orvoslására konkrét javaslatokat nem tett, az állam jogi kérdéseket pedig egyáltalán nem érintette.

A felirati vitában, melynek során a Ház csaknem valamennyi nagy szó-noka felszólalt, az antiszemiták már nagyon alulmaradtak. Alaposan kitűnt a párt intellektusának nagy gyöngesége. Elmondható, hogy már gyöngeségben fogantatott. Akkor kezdődött az alkonya, mikor mint országos párt, bekerült a Házba. Minden fellépése csak gyöngítette. A magyar parlament akkori magas színvonala mellett hamarosan kitűnt ennek a párt-nak politikai impotenciája. Alig egy esztendei szereplése után már azok a néptömegek is, melyek az antiszemita izgatások hatásai alatt vállaikra emelték jelöltjeit, kiábrándultak belőlük, hiszen nem tudtak semmit sem teremteni. Vezérük, Istóczy Győző, árbocként magaslott ki közülük; ő volt köztük talán az egyetlen, akit őszinte meggyőződés vezetett és ő igazán. korrekt, becsületes ember volt. Pártja nem tudott hozzá felemelkedni. Minden fellépése egy-egy felsülés volt, úgyhogy már egy esztendő múlva nem is vették komolyan. Istóczy pártja már a Házban való bevonulásá-nál elénekelhette volna ezt a népdalt: „Alig virrad, máris alkonyul.”

Három esztendő alatt pedig éppenséggel úgy lejárt a magát, hogy a következő választásoknál már csak néhány hírmondója jutott be a Házba.

AZ ELSŐ FÖRENDIHÁZI REFORM

Az 1848-iki törvényhozás érintetlenül hagyta a főrendek tábláját. Az 1867-iki nagy átalakulás se nyúlt a főrendiházhoz. Megmaradt abban az állapotban, mely élő anachronizmus volt. Tulajdonképpen a „zsidó javaslat” megbuktatása tette aktuálissá megreformálását.

Tisza Kálmán miniszterelnök már 1883-ban elkészítette a reformjavaslatot, de csak 1884 október 20-án terjesztette a képviselőház elé. A főrendiház reformjáról beterjesztett javaslat nem okozott nagyobb feltűnést és nem váltott ki a pártokból különösebb hatásokat. Az ellenzéki sajtó se nagyon foglalkozott vele. Egy-egy vezércikkben szólott hozzá s foglalt állást a tervbevett újítással szemben, főképp abból a szempontból, hogy nem elég radikális és nem felel meg a liberalizmus követelményeinek. Hát radikálisnak csakugyan nem volt mondható, mert csak a legszembeszökőbb képtelenségek megszüntetésére irányozódott. Bizonyos kategóriákat kizárt, de ezeket a király által örökös joggal kinevezendő főrendek kategóriájával pótolta. Kizárta a főispánokat és a címzetes püspököket; de főrendi tagsággal ruházta fel a protestáns hitfelekezetek püspökeit és gondnokait; a Kúria és a kir. tábla elnökeit, továbbá „az izraelita hitfőnököt”, akit a kormány javaslatára a király nevez ki. Szabályozta az indigenák kérdését úgy, hogy azok, akik Ausztriában és Magyarországon is birtokosok és megvan a 3000 forintos cenzusuk, ha záros határidő alatt kijelentik, hogy csak Magyarországon óhajtanak élni főrendi jogukkal, ezzel felruháztatnak. A született főrendek (hercegek, grófok, bárók) törvényhozói jogát 3000 forintos cenzustól tette függővé.

A javaslat címe ez volt: A főrendiháznak, *mint felsőháznak* szervezéséről szóló javaslat. Tehát a reform nem főrendiházat, hanem *felsőházat* proponált.

A képviselőház egy 21 tagból álló ad hoc bizottsághoz utasította előzetes tárgyalásra a javaslatot.

A 21-es bizottság tárgyalásai rendjén már kialakultak az ellenzéki álláspontok, főképpen az *örökös kinevezésekkel szemben*. Mert tulajdonképpen ez volt a fő ütközőpont. Az ellenzékiek az örökös kinevezések

dolgát nem tartották összeegyeztethetőnek sem a törvényhozói függetlenséggel, sem azzal a szemponttal, hogy a kormányhatalomnak nem szabad tért engedni a törvényhozásban.

Irányi Dániel a bizottságban azt indítványozta, hogy a főrendek táblája helyett *Országtanács* legyen, mely 150 tagból álljon s ezeket a vármegyei és városi törvényhatóságok válasszák, beleértve természetesen Horvátországot és Fiume városát. Ez a javaslat volt az egyetlen, mely megfelelt annak a demokratikus felfogásnak, melyet Kossuth vallott már 48-ban, s melynek szellemében a községi kérdés tárgyalása idején javaslat-tervezet is küldött Irányinak. Az „Országtanács” szó is Kossuthtól származott. De jellemző a demokratikus gondolkodás visszafejlődésére, hogy már a javaslat parlamenti tárgyalásakor Irányi, pártja némely tagjának unszolására, sokkal konzervatívabb határozati javaslatot terjesztett elő.

Szilágyi Dezső, mint a mérsékelt ellenzék tagja, alapul elfogadta a javaslatot, de igen *lényeges* módosításokat követelt; különösen kívánta, hogy a kinevezettek száma kevésre redukáltassék; *a főispánok helyét a vármegyék és városok által választandó 75 taggal akarta pótolni.*

A bizottság többsége részleteiben is úgyszólván változatlanul fogadta el a javaslatot és gróf *Tisza* Lajos a képviselőház december 11-én tartott ülésének végén terjesztette be a bizottság jelentését.

A képviselőházban február 10-én került napirendre. Ekkorra már teljes mértékben felcsigázódott a politikai világ és a közvélemény érdeklődése. Jól emlékszem még arra a lázas izgalomra, mely a Házban ezen a napon uralkodott. Az ülésteremben alig maradt üres hely. A karzatok szorongásig megteltek. A főrendek karzatán ott voltak a főrendiház legismertebb alakjai; köztük de Gubernatis gróf, aki akkor látogatóban volt Pesten.

A vita első szónoka *Láng* Lajos előadó. Egy órán át beszélt, de mint rendszeren, az előadó beszéde alatt, ezúttal is a következők izgatták a kedélyeket.

Nagy mozgás támadt, mikor *Szilágyi* Dezső állott fel. Csaknem kétórás beszéde rendkívül hatásos volt. Gyakran zúgott fel a baloldalon az éljenzés, meg a taps. Figyelemmel hallgatta a jobb mező is.

Szilágyi Dezső határozati javaslatot adott be, mely szerint a javaslat átdolgozandó, még pedig a következő főbb elvek szerint:

Az életfogytig kinevezett tagok száma 30-ra szállítandó le; felveendők a felsőház tagjai közé a megyei és városi törvényhatóságok választottjai. A választás *títkos szavazással* történjék; a megbízás 8 évre szól;

napidíjat vagy kártalanítást a választottak nem nyernek; az összeférhetlenségi megszorítás úgy az életfogytig kinevezett, mint a választott tagokra kiterjed.

Tisza Kálmán természetesen nem hagyta szó nélkül Szilágyi beszédét. Nagy zaj löcött tett észrevételeket ellene. A következő ülésekben is törhetetlenül kitartott amellett, *hogy mindig az övé legyen az utolsó szó.*

A tárgyalás második napján szólalt fel Irányi Dániel. Nagy beszédében hangoztatta annak szükségét, hogy a felsőház a demokratikus szabadelvűség alapján szervezendő. Határozati javaslata szerint a következő elveken alapuló új javaslat terjesztendő a Ház elé:

A felsőháznak tagjai:

A trónörökös és az uralkodóház ama főhercegei, kik a magyar korona területén földbirtokot bírnak,

a zászlós urak, a római és görög katolikus és görögkeleti egyház főpapjai, ide nem értve a címzetes püspököket — és a többi bevett vallásfelekezeteknek szabadon választandó egyházi és világi előljárói;

a főrendek (hercegek, grófok, bárók) szabadon és titkos szavazással választott, meghatározott számú képviselői *külön vagyoni cenzus nélkül.* Az indigenák csak az esetben választhatók, ha más államnak nem polgárai és az országban rendszeresen laknak. — A Horvát-Szlavon országok gyűlése által az 1881. XV. t.-c. értelmében, továbbá a magyarországi megyék és törvényhatósági joggal felruházott városoknak bizonyos számban, *titkos szavazással* választandó küldöttei. — A kir. Curia első- és második, s a budapesti kir. ítélőtábla elnöke; a legfontosabb közművelődési és gazdasági testületeknek, ügyvédi, ipar s kereskedelmi és gazdasági testületeknek szintűgy szabadon és titkos szavazással választandó bizonyos számú képviselői. A felsőháznak jogköre ugyanaz lesz, ami a főrendiházé volt. A felsőház tagjai utasításokkal meg nem köthetők. (Irányi második javaslata nagyjában egyező a főrendiház most bekövetkezett reformjával.)

Még két határozati javaslat került a Ház elé. Az egyiket az antiszemiták nevében *Önody* Géza terjesztette be; ez kimondja, hogy miután a javaslatban a főrendiház függetlensége és keresztény nemzeti jellege biztosítva nincs, a Ház azt nem fogadja el. *A másikat Hermann Ottó okolta meg nagyhatású beszéddel és rajta kívül csak Hoitsy Pál írta alá. Ez volt a legradikálisabb, mert olyan javaslat beterjesztését kívánja, mely kimondja a főrendiház eltörlését.*

Február 13-án a két Vadnay után *Apponyi* Albert tartotta meg nagyhatású beszédét, melyben Szilágyi Dezső határozati javaslatát pártolta.

A vitának ebben a stádiumában híreket kolportáltak arról, hogy már a főrendek is mozgolódnak. Az ellenzék arról tudott, hogy a főrendek ellene szegülnek a reformnak; a kormánypárti sajtó meg éppen ellenkezőleg, azt újságolta, hogy a főrendek túlnyomó többsége akceptálja id. gróf Andrássy Gyula álláspontját, mely általánosságban helyesli a javaslatot, csak a részletekben kíván bizonyos módosításokat. És ez felelt meg csakugyan a valóságnak.

Február 23-án tizenkét napi vita után következtek a záróbeszéddek. Különösen Szilágyi Dezső záróbeszédét várták nagy érdeklődéssel. A „nagy ülések” minden külsősége megvolt. A Ház szinte ünnepies képet adott. A főrendek karzatán megjelent *Samassa* érsek is. *Szilágyi* Dezső hatalmas nagy beszéde után még *Tisza* Kálmán szólalt fel s azután következett a névszerinti szavazás. A Ház *76 szótöbbséggel elfogadta a kormány javaslatát*. Ilyen nagy többségre még *Tisza* Kálmán sem számított.

A részletes tárgyalás *μóχ.* gyorsabb tempóban ment. Lényegtelen módosításokkal az összes paragrafusokat megszavazta a majoritás.

Hátra volt még a főrendiházi tárgyalás. Ezt megelőzően a kormány és a főrendek közt tanácskozások indultak s március 11-én már azt újságolták a lapok, hogy *Tisza* leszereltette a főrendiházi ellenzékét; különféle hírek keltek szárnyra a paktumról, mely köttetett. És csakugyan, a főrendiházi bizottság tárgyalásán már megnyilvánult, hogy a kormány bizonyos engedményeket tett. A többi közt azt, hogy megmarad a „főrendiház” elnevezés. *A főrendek nem járultak hozzá a „zsidó hitfőnök” ki nevezéséhez sem. Tisza Kálmán ugyan ragaszkodott ehhez, de nem nagyon erősködött mellette. Végre csakugyan kihagyták a javaslatból.* Március 15-én a főrendiházi bizottság is végzett a (javaslattal és 23-án a főrendiház plénuma elé került. Gróf *Sennyei* Pál elnökölt. Két napi vita után *234 szavazattal 81 ellen a főrendiház elvetette gróf Dessewffy Aurélnak a választási elvre alapított határozati javaslatát* s elfogadta a hármas bizottság jelentését.

A képviselőház azután röviden végzett a főrendiházi üzenettel. Három napon át tartó, igazán magas színvonalú vita után, melyben *Szilágyi* Dezső, *Horváth* Boldizsár, *Irányi* Dániel, *Ugron* Gábor, *Mocsáry* Lajos, *Polónyi* Géza, no meg persze *Tisza* Kálmán szólaltak fel. A többség elfogadta a főrendek által tett módosításokat s így került a törvény királyi szentesítés alá.

AZ ŐSI FÖRENDIHÁZ UTOLSÓ ÜLÉSE

Az 1885-iki esztendő tavasza nagy ünnepek ideje volt. Május elején nyílt meg' a kiállítás. Egymást érték az örvendetes események. Istenem! hogy tudtunk gyönyörködni azokban a szépséges szappanbuborékokban, melyeket láthattunk. Dagadoztunk a nemzeti kevélységtől, mikor külföldi vendégeink áradoztak a magyar nemzeti kvalitások magasztalásában. Dehogya is gondoltunk arra, hogy ezekben az áradozásokban tulajdonképpen nagy szerepük van ama bizonyos konvencionális hazugságoknak. Kézpénznek vettük a bécsi Concordia látogatása rendjén lejátszódott hatásos jeleneteket, mikor az osztrák irodalmi és zsumnalisztikái világ az akkoriban meghalt Hugo Viktor piedesztál] ára emelte a mi Jókainkat. Kézpénznek vettük az „udvar”-tői kisugárzó kegyeket. Pedig bizony csak szappanbuborékok voltak mindezek.

Ebben a ragyogó, színpompás légkörben keveset törődött a magyar közvélemény a politikával. Május 21-én királyi leirattal rekesztették be az 'országgyűlés első ülészakát.

Ezen a napon tartotta az *ősi szervezetű főrendiház utolsó ülését* — ott a múzeum kerek márványtermében. Maguk a főrendek se mutattak nagy érdeklődést. Ennél a mégis csak történelmi jelentőségű momentumnál *mindössze 24 főrend jelent meg*. Inkább mi újságírók, akik az írói karzaton ültünk, láttuk érdekesnek az ülést is, ennek képét is, mint maguk a méltóságos főrendek.

Csupa patinás régi alakok voltak ott.

Az öreg gróf *Cziráky* János, aki mindig kardot kötött az oldalára, ha megjelent a főrendiházban. Élénk, fürgé ember volt az öreg úr. És mindig harcias. A hajdani feudális magyar arisztokrata valóságos példányképe. Mellette az arisztokrata politikusok egyik kiváló tekintélye, gróf *Zichy* Nándor, a későbbi néppárt vezére. Még privát beszélgetései rendjén is élénken tüzelt és hevesen gesztikulált. Másik kis csoportban báró *Edelsheim-Gyulay* marciális katonai figurája. A legnépszerűbb tábornok. Az udvar kegye éppoly mértékben *vette* körül, mint a polgári szimpátia. Alig egy esztendő múltán bizony kiesik őkegyelmessége az udvar jóindulatából a Janszky- eset miatt. Komoly méltósággal, egyedül ül helyén

a még fiatalos gróf *Széchenyi* Béla, a nagy *Széchenyi* fia. Jön a daliás, elegáns, göndörfürtös fejű gróf *Andrássy* Gyula, aki sértetlenül őrizte meg nagy tekintélyét, melyet mint a monarchia egykori külügyminisztere szerzett Európaszerte.

Mint valami óriási pipacsvirág, úgy virít a márványteremben a fekete ruhás szürke mágnások közt *Haynald* Lajos bíboros érsek, amint fűgén ide-oda lépked s bíborpalástja röpköd körülötte. Finomszabású ábrázatáról sugárzik a szellemesség, meg a vidámság. Soha ennél kedvesebb, finomabb, elegánsabb alakot nem mutatott fel a magyar klérus. *Haynald* könnyedén lebben oda az írói karzat felé kissé diskurálni *Singer* Zsigmonddal, a N. Fr. Pr. levelezőjével, aki valamikor maga is belekerült a méltóságos gyülekezetbe, mint kinevezett főrend. *Pataki* Bernát, a Pester Lloyd tudósítója, odadugja a fejét, hogy hallgassa őminenciáját. *Pataki* kollégánk az írói konfidencia igazi típusa. Hirtelen, váratlan odaszól a bíboroshoz:

— Kérem Eminenciádat, hány óra van? Az én órám megállott.

Ő eminenciája ránéz *Patakira*, finom szája körül szelíd, de gúnyos mosoly. Kiveszi gyönyörű, zománcozott arany zsebóráját, odateszi a karzat peremére és szó nélkül elsiet, kifelé a teremből, az előcsarnokba.

Singer haragosan ráfordul *Patakira*, hogy micsoda tapintatlanságot követett el; most menjen azonnal, kérjen bocsánatot a bíborostól s adja neki vissza az óráját.

Pataki odavan a csodálkozástól. Micsoda tapintatlanság van abban, ha megkérdi valakitől, hány óra? Őt az uccán akárhányszor megszólítja egy-egy gyerek:

— Bácsi, hány óra van?

Hanem azért *Pataki* mégis kisietett az előcsarnokba. Ott megtalálta Ő eminenciáját; bocsánatot kért és mély hajlongással átadta neki az órát. Ő eminenciája ábrázatára megint kiül az a bizonyos mosoly; reverendája zsebéből kivette *nagy piros selyemzsebkendőjét s vele gondosan megtörölte az óráját, melyet ezután zsebébe csúsztatott.*

Pár perccel 2 óra után megszólaltak a csengetyűk. Bevonult az elnök a jegyzők kíséretében. Utánuk csoszogott *Tisza* Kálmán s daliásan lépkedett báró *Fejérváry* Géza honvédelmi miniszter. A 24 főrend diszkrét csöndességgel foglalta el helyét.

Az elnök, gróf *Sennyey* Pál, leült az elnöki székbe, maga előtt keresztbe fektetve kardját, mellé süvegét. Mert az ősi szervezetű főrendiház elnöke ilyen főúri habitusban elnökölt. Simára lefésült szürke hajával a

fjén monoklival a szemén, a magyar konzervativizmus ősz vezére úgy *iestett*, mint a saját maga szobra. Kemény és hideg, mintha márványból lenne kifaragva. Szinte meglep, mikor a szobor megszólal. Röviden, szárazon megnyitja az ülést. Pár perc és az elnöki emelvény előtt áll egy fekete atillás, kardos, nagyfejű szőke ember, *Nagy István*, a képviselőház jegyzője. Meghajtja magát először jobbfelé, azután balfelé, végül meg az elnök felé és monoton hangon eldarálja, hogy a képviselőháztól üzenetet hozott s átadja az imént a képviselőházban már kihirdetett királyi kéziratot.

Ez az atillás, kardos üzenethordozó funkció is megszűnt a főrendiház reformjával. Furcsa, legtöbbször humoros jelenség volt. A főrendiháznak is, a képviselőháznak is rekvizitumai közé tartozott a jegyzők atillája, meg a kardja. Ez az atilla hol bő és hosszú, hol meg szűk és rövid volt, aszerint, hogy melyik jegyző vette magára. Báró Nyáry Jenő főrendiházi jegyzőn, aki sovány, alacsony emberke volt, lötyögött és a sarkát verte, ellenben Radvánszky bárót *úgy* szorította, hogy csak *úgy* szuszogott benne. Persze, a délceg Fenyvessy Franci képviselőházi jegyző is másképp festett benne, mint a pohos, fekete Molnár Antal.

Gróf Sennyey elnök szigorú ábrázattal nyújtotta át a királyi levelet báró *Nyáry* Jenő jegyzőnek, aki azt a maga tótos kiejtésével olvasta föl, mialatt a 24 főrend és a jelenlevő miniszterek fölállottak és állva hallgatták végig. Ez is hozzátartozott a cerimóniához.

És most következett az ülés egyetlen kimagasló eseménye, az elnök beszéde, mely a „kegyelmes királyi leirat”-hoz fűződött.

Sennyey Pál ábrázata még keményebbé szigorodott; szemében csillogott a monokli.

— A méltóságos főrendek — mondotta — ma tartják ősi szervezeteikben utolsó ülésüket. Ezen történelmi ténynek komoly és meghatározó jelentőségét a méltóságos főrendekkel együtt átérezvén (az öreg Cziráky mélyen sóhajtott és megrázta a kardját), legyen szabad nekem ez alkalommal pár igénytelen szót intézнем a méltóságos főrendekhez. (Az öreg Cziráky ajkáról fölhangzott a „Halljuk”, mire ezt a többi főrend is utána susogta.)

Az elnök azután *egy* szörnyen hosszú mondatban méltatta annak jelentőségét, hogy ez a díszes és ősi erényekben gazdag testület, törvényhozásunknak százados és egyenjogú tényezője, tagjai nagy többségének hozzájárulásával, *sőt egyeseknek saját jogaikról való önkéntes lemondása mellett*, önmagát megreformálta... Az új főrendiház azon tagjai, — Mondotta — kik vagyoni helyzetüknél fogva törvényhozói képességgel

bírnak, *mintegy hitbizományosaivá* váltak azon öröklött jogoknak, melyek eddigelé a főrendekeket összesen és egyenként egyenjogúlag megillették.

A hitbizományosságuk ez a különös hangsúlyozása még a főrendekeket is meglepte. Annyi bizonyos, hogy magának a reformnak eredeti intencióival nem vágott össze. De Sennyey még egyebet is mondott, miután előbb megemlékezett az ősi főrendiház nagy érdemeiről és a hazával szemben tanúsított áldozatkészségéről. Kifejezte azt a reményét, hogy „azon megkülönböztetés, melyet az új törvény a méltóságos ház tagjaira vonatkozóan állít föl azokkal szemben, akiknek joga szünetelni fog, sem politikai, sem társadalmi válaszfalat képezni nem fognak. *Egyek maradnak érzésben és érdekeikben, mert egy és ugyanazon történelmi alapon gyarapodott törzsnek rokonságai*”.

Ebben az allokúcióban már minden kétséget kizáró módon benne volt a rendiség fentartásához való ragaszkodás. Ezért a kijelentésért az ellenzéki publicisztika meg is támadta Sennyeyt, ami azonban nem változtatott azon, hogy ő ezt a 24 főrend élénk helyeslése mellett enuncióálta.

Az elnök még megemlékezett a királyról is, amit persze megint fölállva hallgattak.

Mikor Sennyey bevégezte beszédét, fűgén állott föl Haynald bíboros és igen formás beszédben köszönetet mondott az elnöknek, majd kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy az átalakított főrendiház államiságunk, alkotmányosságunk és nemzetiségünk éberebb, hívebb öre lesz, mint az eddigi főrendiház volt.

A jegyzőkönyv fölolvása és hitelesítése után a 24 főrend ajkairól kórusban hangzott föl: Éljen az elnök!

És ezzel véget is ért az ősi szervezetű főrendiház utolsó ülése. A magyar alkotmány szervezetéből kiesett egy nagy anachronizmus, de csak hogy helyet adjon egy kisebb anachronizmusnak.

FÜZESSÉRY—POLÓNYI-ÜGY

Szenzációá esemény zaklatta föl a képviselőház Kedélyét az 1883 április 16-án tartott ülésen. Verhovay Gyula lapja, az antiszemita vezérorgánuma, a *Függetlenség*, már előbb beharangozta ezt a szenzációt, de amúgy rejtélyesen, hogy minél nagyobb várakozást keltsen. Azt közölte, hogy egyik legközelebbi házülésen Füzesséry Géza szerfölött érdekes interpellációt intéz a belügyminiszterhez. A tárgyat nem nevezte meg, de sejtetni engedte, hogy a magyar parlament reputációjáról van szó, mert egy kriminális esemény összefüggésben van egy magyar képviselő hallatlan visszaélésével. Április 16-án, már az ülés elején, híre terjedt, hogy Füzesséry Géza az interpellációs könyvbe csakugyan bejegyezte azt a bizonyos rejtélyes interpellációt. Akik megnézték, a fejüket csóválták. Nem tudták mire vélni a dolgot.

A bejegyzés ugyancsak körmönfont titokzatossággal imígy szólott: Füzesséry Géza a miniszterelnökhöz, mint belügyminiszterhez (Tisza Kálmánhoz) a külföldi hatóságok által egy országgyűlési képviselő személyén és ez által a Házon elkövetett sérelem tárgyában.

Az egész Ház feszülten várta ennek az interpellációnak előterjesztését és megokolását. Mi lehet mögötte? Senki se tudta. Maga Füzesséry egyetlen szóval sem árulta el az érdeklődőknek. Várjanak, majd meghallják.

Csak Polónyi Gézának volt valami sejtelme. Idegesen viselte magár, de nem közölte senkivel sejtéseit, ő is várt. Feltűnt, hogy Verhovay sugdosott Füzesséryvel, majd mondogatta egyik-másik képviselőnek, hogy hallatlanul botrányos esetről van szó.

Füzesséry Géza elég tekintélyes tagja volt a képviselőháznak. Jeles kriminalista, ki több bűnygyben kitüntette magát, mint védőügyvéd. Függetlenségi politikus, jó magyar ember. Ezt külsőképpen is demonstrálta azzal, hogy mindig zsinóros magyar ruhában járt. Rendszerint kurta, szürke atillában, ugyanolyan színű zsinóros magyar nadrágban. Öszbevegyült, feltűnően piros ábrázatán szakállt nem viselt, csak jól ápolat bajuszt. Nem tartozott ugyan az antiszemita pártjához, de hozzájuk szított s különösen Verhovayval tartott barátságot.

Bár *Tisza Kálmán* nem volt Budapesten, csak másnapra várták haza, *Füzesséry* mégis előterjesztette interpellációját. Mikor a szélsőbal második padsorában felállott, általános mozgás támadt a Ház minden oldalán. Olyan feszült volt a várakozás, hogy szinte templomi csendben kezdte meg a sűrű Füzesséry beszédét. Röviden beszélt. Előrebocsátotta, hogy ő kriminalista s mint ilyen is kutatja az igazságot. Kötelességet vél teljesíteni, mikor a Ház reputációját szorosan érintő ügyben felszólal. Latin citátumokat mondott s azután a következő kérdéseket intézte a miniszterelnökhöz:

— Van-e a miniszter úrnak tudomása arról, hogy a gráci rendőrség február közepén Glavotsnik nevű biztosát Budapestre küldötte abból a célból, hogy egy állítólagos Budapesten tanyázó tolvajbandát kikutasson?

— Továbbá arról, hogy a gráci rendőrsége birtokában lévő névsorban egy magyar képviselő neve is szerepel. (Nagy mozgás a Ház minden oldalán.)

— Ha nincs, szándékozik-e erről tudomást szerezni és mily intézkedéseket fog tenni egyrészt a képviselőház tekintélyének, másrészt ama képviselő reputációjának érdekében?

Különösen a Ház jobboldaláról zajos felkiáltások hangzottak: Ki az? Mondja meg, ki az?

Ezekre a sürgető kérdésekre Füzesséry csak ennyit válaszolt:

— Azt a miniszter úr válaszából fogják megtudni. És ezzel leült.

De ha Füzesséry nem szolgált fölvilágosítással, megtette ezt Verhovay, aki csak úgy halkán odaszólt Fenyvessy Ferenc jegyzőhöz: *Polónyi Géza*.

Mikor Füzesséry bevégezte beszédét, Polónyi Géza vagy 20—25 képviselőből összeverődött csoportnak elmondta, hogy ellenségei, akiket jól ismer, a legimpertinensebb eszközöktől sem riadnak vissza, csakhogy őt kompromittálják. Elbeszélte, hogy őt pár héttel előbb fölkereste egy rendőr és közölte vele, hogy a gráci rendőrség különböző városokban, így Budapesten is, kutat *egy*, a gráci takarékpénztárban elkövetett tolvaj lás elkövetői után. Azt is közölte vele, hogy a dolog elpalástolására vesztegetések történtek, mert három rendőrközeg közt 5000 forintot osztottak szét. Az illető rendőr felszólította, hogy vállalja el ebbe η az elpalástolási ügyben a gráci takarékpénztár képviseletét, ő erre levelet intézett a gráci takarékpénztárhoz s megírta, hogy ő csak akkor teheti meg, mint ügyvéd a szükséges lépéseket, ha erre a takarékpénztár egyenesen megbízza. Erre a levélre nem kapott választ. Nem is törődött többet az esettel.

Polónyi előadása a teljes szavahihetőség impresszióját tette mindenkire.

tudni kell, hogy az antiszemiták előtt Hermann Ottó mellett Polónyi Géza volt a leggyűlöltebb ember, mert Polónyi sokszor igen energikusan lépett fel ellenük úgy a függetlenségi párt értekezletein, mint a Házban.

Még aznap este a függetlenségi párt értekezletet tartott ebben a kínos ügyben.

Mocsáry Lajos elnök előadta, hogy ő nyomban a képviselőház ülése után fölkereste Thaisz Elek főkapitányt és tőle kért fölvilágosítást az esetről. A főkapitány a legnagyobb előzékenységgel teljesítette kérését. Bekérte az egész aktacsomót és rendelkezésére bocsátotta Mocsárynak, aki ott a főkapitány szobájában átnézte az összes aktákat. Ezek közt volt a *Ciankáli* nevű ismert revolverújságnak február 18-iki száma, mely tudósítást közölt arról, hogy a tolvajbanda, mely a gráci takarékpénztárból 14.000 forintot lopott, itt van Budapesten, de a rendőrség nem fogja el, mert az elpalástolásra a rendőrség tagjai közt 140,0 forintot osztott szét maga a tolvajbanda. A *Ciankáli* tudósítása három megvesztegetett rendőrt meg is nevez. Az akták közt van Polónyi Gézának egy a gráci takarékpénztárhoz intézett levele, melyben Polónyi azt írja, hogy csak úgy tehet lépéseket az állítólagos elpalástolás ellen, ha a takarékpénztár erre stambigliával ellátott levélpapíron őt egyenesen felhatalmazza. Egyébképpen a Polónyi neve az aktacsomóban nem szerepel. Mocsáry megkérdezte a főkapitánytól, hogy nincsen-e más egyéb adat még ebben az ügyben s hogy van-e valamiféle névjegyzék, mire a főkapitány kijelentette, hogy semmi egyéb nincs, mint ami az akták közt látható. Más aktája az ügynek nincsen. Ebből nyilvánvaló, — tette hozzá Mocsáry, — hogy Füzesséry Géza ma alaptalanul rágalmazta meg a Ház nyílt ülésén Polónyit.

Ezután *Polónyi* szólalt fel. Ismertette az ügyet, úgy, ahogy a Házban elmesélte a képviselőknek, de egyben megjegyezte azt is, hogy egy hú embere előre figyelmeztette a gyalázatos komplottra és hogy tudomása szerint *Verhovay* az egész vád *Spiritus rectora*. Ezután *Polónyi* eltávozott. Nem akart jelen lenni saját ügy tárgyalásánál.

Természetesen az összes felszólalók, *Helpy Ignác*, *Madarász József*, *Orbán Balázs* és *Eötvös Károly*, a legnagyobb felháborodás hangján beszéltek és követelték az ügy kivizsgálását.

Az általános hangulatot főképp Eötvös juttatta kifejezésre. Az ő fölfogása szerint vagy igaz, amit Füzesséry mondott, vagy nem igaz. Ha igei/, akkor egy képviselő olyan súlyosan van kompromittálva, hogy nincs helye a parlamentben; ha pedig nem igaz, akkor egy másik képviselő oly kvalifikálhatatlan hamis váddal állott elő, mely súlyos büntetőjogi beszámítás

alá esik. Épp az eset súlyossága miatt egyoldalú meghallgatás nem elég. Arra van szükség, hogy parlamenti bizottság vizsgálja meg az ügyet és tegyen jelentést a Háznak.

Általános volt az a fölfogás, hogy nem lett volna szabad az esetet interpelláció tárgyává tenni; hanem vagy a hatóságot kellett volna értesíteni, vagy pedig az illető képviselőt felszólítani a maga tisztázására. Így azonban Füzesséry az egész Házat megsértette; nemcsak egyesek ellen követett el morális gyilkossági merényletet.

Hoitsy Pál eközben a szabadelvű pártot, *Halász* Géza pedig a mérsekelt ellenzéki pártot kereste föl. Mindketten jelentést tettek arról, hogy az említett pártok *nem járulnak hozzá parlamenti bizottság kiküldéséhez*. A függetlenségi párt azonban kimondta, hogy kívánja a bizottság kiküldését.

A Ház másnapi ülésén, amelyen Tisza Kálmán még nem jelent meg és így választ még nem lehetett várni, felszólalt *Polónyi* Géza. Miután újból előadta a való tényállást és kijelentette, hogy Füzesséry Verhovayval főzte ki a rágalmat, így végezte beszédét:

— Míg be nem bizonyítja, hogy interpellációját jóhiszemben tette meg, Füzesséry Géza dr. képviselőt, e Ház tagját, köz- és váltóüggyvédet, honvéd-örnagyt, bitang rágalmazónak nyilvánítom.

Ezért aztán *Polónyit* erélyesen rendre is utasította az elnök. Erre szót kért Verhovay Gyula személyes kérdésben és kijelentette, hogy ő napok óta nem is érintkezett Füzesséry Gézával. Interpellációjába nem folyt be. Az, hogy mikor már bejelentette, tudakozódott róla, az természetes.

A jobboldalon is, a baloldalon is gúnyos derűtséggel fogadták ezt a mosakodást.

Most tíz képviselő kérésére zárt ülést rendelt el *Péchy* Tamás. Abban az időben még nem volt tilos a zárt ülésekről szóló tudósítások közlése. Így nyilvánosság elé került az érdekes tanácskozás egész lefolyása. Elsőnek *Eötvös* Károly szólalt fel. Nagy szónoki képességét ragyogtatta beszédében. Rámutatott arra, hogy a külföld előtt micsoda kegyetlen hatásokat válthat ki az elhangzott rettenetes vád, mely egy magyar képviselőt ért. Mert a helyzet az, hogy vagy egy olyan tagja van a Háznak, aki a legsúlyosabb büntettet követte el, vagy egy olyan tagja, aki alaptalanul vádolta meg egy képviselőtársát főbenjáró büntett elkövetésével. Az ügy mindenképpen a Ház becsületének kérdése. Kérte, hogy a zárt ülés egyezzék bele parlamenti bizottság kiküldésébe. A függetlenségi

párt ehhez ragaszkodik. És ha — mitől isten óvjon, — kiderülne, hogy a vád csak a legtávolabbról is igazolt, a Ház kitörő indignációja elég lesz arra, hogy az illetőt a törvényhozás csarnokából kiűzze. Ha pedig általában, a Ház kitörő indignációja meg fogja tanítani a rágalmazót arra, hogy micsoda gonosztettet követett el.

A szélsőbaloldal zajos helyeslésekkel kísérte Eötvös beszédét, de a jobboldal rezerváltan viselte magát. Tisza Kálmán, a „generális” távollétében a mamelukok nem mertek nyíltan állást foglalni.

Pauler igazságügyminiszter azt a vélekedését fejezte ki, hogy a Ház most ne határozzon. Holnap megérkezik a belügyminiszter és a Ház akkor autentikus adatokon alapuló nyilatkozathoz képest intézkedhetik.

A jobboldal helyesek, a baloldal zajos ellenmondásokban juttatta ki-fejezésre az igazságügyminiszter álláspontjával szemben való elégtelenség-jevezésre az igazságügyminiszter álláspontjával szemben való elégtelenségét.

Szilágyi Dezsőnek is az volt a véleménye, hogy nem szabad az ügy elintézését halasztani. A Ház és a nemzet közvéleménye nem maradhat az eset kínos hatásának nyomása alatt. Feleljen az interpellációra az, aki a belügyminisztert helyettesíti. Keresse meg már most az igazságügyminiszter, vagy más miniszter a főkapitányságot, keresse meg az adatokat és feleljen azonnal az interpellációra. Addig a Ház együttmarad. Ehhez Eötvös is hozzájárult.

De *Pauler* igazságügyminiszter szinte könyörögve kérte, hogy ne követeljük mára az elintézését. Ez holnap okvetetlenül megtörténik.

Madarász József szólalt fel. Helyeselte *Szilágyi* Dezső fölfogását. Mint a legrégebb képviselő, bizvást mondhatja, hogy a régi parlamentben ilyen eset nem fordulhatott elő. Hallatlan ez az eset. . (Ebben a pillanatban *Füzesséry Géza* a terembe lépett s a szélsőbaloldalon a padsorok előtt megállott.) Mikor *Madarász* meglátta *Füzesséryt*, szinte harsány hangon így folytatta beszédét: Hogy én hogyan járnék el ilyen esetben? Semmi esetre sem mennék a Ház elé ilyen piszkos ügygel. (Fölkiáltások: Ügy van! Gyalázat!) És mindenképp sem mennék el a magam ügyében ítélő zárt ülésre. (Zajos helyeslés minden oldalon. Fölkiáltások: Gyalázat! *Füzesséry* zavartan körülnéz, azután kimegy a teremből.) *Madarász* azzal végezte, hogy ha az ügy elintézése máról elmarad, mondja ki a Ház, hogy addig, míg a szóban lévő *ügy* nem tisztázódik, semmi más tárgy fölött való tanácskozásba nem bocsátkozik. (Általános, zajos helyeslés.)

Szilágyi Dezső hozzájárult *Madarász* indítványához. Ezt a Ház egyhangúlag el is fogadta s *Péchy Tamás* a zártülés után a nyílt ülésen ezt elmondta.

Az ülés után a képviselők a legnagyobb izgalomban távoztak a képviselőházból.

Éjjel a redakciókban az a hír terjedt el, hogy Füzesséry Géza — azért, mert Polónyi mint honvédőrnagyot *is* aposztrofálta — provokáltatta Polónyit. Ez azonban nem volt igaz.

A lapok, pártkülönbség nélkül, persze a *Függetlenség* kivételével, mind vezetőhelyen foglalkoztak az ügyvel, s valamennyi a legélesebben elítélte a gonosz komplottot, mely nem kímélte a parlament becsületét.

A Ház április 18-iki ülésén aztán az ügy meglepő fordulatot kapott.

A karzatok szorongásig megteltek. A képviselők már korán csaknem teljes számban megjelentek. És megérkezett Tisza Kálmán is. Mindenki lázas feszültséggel várta a történendőket.

Előbb megint zártülés volt. Nagy patáliákkal járt a karzatok kiürítése. De a közönséget a teremszolgák megnyugtatták azzal, hogy a zártülés rövid lesz. Csakugyan alig fél óráig tartott. Tisza Kálmán ismertette az interpellációra adandó válaszát. Megállapította, hogy a tényállás teljesen egyező azzal, amit Polónyi Géza előadott a legutóbbi házülésen.

A nyílt ülésen azután Tisza Kálmán megadta a választ. Soha még Tiszát olyan figyelemmel, mondhatni, áhitattal, nem hallgatta a szélsőbaloldal. Egy napra legalább határozottan népszerű lett az ellenzék előtt is a különben gyűlölt miniszterelnök.

Előadta a tényállást úgy, amint az a rendőrségen lévő aktákból kintűnik. Felolvasta Polónyi Gézának a gráci takarékpénztárhoz intézett levelét, azután így nyilatkozott:

— Ami pedig az interpelláció végső passzusát illeti, hogy mit szándékozik a belügyminiszter tenni a Ház reputációjának helyreállításra, azt hiszem, hogy az felüláll azon, semhogy ilymódon ennek kárt tenni lehetne.

Frenetikus helyeslés, a jobboldalon, pláne taps követte Tisza utolsó szavait. Már *megjött* a hangja a kormánypártnak is.

És most jött a fordulat. Igazán megható jelenet.

Füzesséry Géza ott állott az elnöki emelvény előtt, szomorúan, csüggetegen. Egész valóján meglátszott az a belső küzdelem, mely átjárta. Halk hangon ejtette ki a megszólítást: Tisztelt Ház!

Innen-onnan kiáltottak feléje: Menjen a helyére! De a szélsőbaloldaltól azt kiáltották: Csak maradjon ott! Vezekeljen!

És csakugyan vezeklés volt, amit csinált, amit mondott és ahogy mondta ott az elnöki emelvény előtt.

— *Bocsánatot kérek a t. Háztól* azon kínos szituációért, melynek — belátom most utólagosan — *hibásan okozója voltam.*

Valami különös szánalom érzése támadt a lelkekben ezeknek a szakvagnak elhangzása után. Ez a pár szó kibékítette a haragvókat. Már őbenne látták az áldozatot. A félrevezetett, hiszékeny embert, aki naivitásával eszköze lett egy rút cselszövénynek.

Füzesséry ezután beszélt magamagáról. Múltjáról, társadalmi helyzetéről, fiatalágáról, becsületes közéleti törekvéseiről, családjáról, elért sikereiről, ÉS eközben nem használt szónoki pózokat. Szelíden beszélt, mint az olyan ember, aki teljesen átérzi, hogy valami nagy hibát követett ei. Elmondta, hogy ő nem agresszív természet és sohase volt szereplési viselkedés rabja. Mindig teljesítette kötelességét. Ennél a kínos esetben is azt hitte, hogy kötelességet teljesít. Mikor először hallotta a Polónyira vonatkozó vádat egy ügyvédről, nem hitte el, és nem járt utána. Nem ment el a rendőrségre. Csak később, mikor *bizonyos képviselőtársaitól* is hallotta a dolgot...

E szavaknál Hermann Ottó ingerülten ugrott fel helyéről, öklével rácsapott a padra és odakiáltott Füzesséry felé: Kik azok? Nevezze meg!

Füzesséry szelíd kék szemével ránézett Hermann Ottóra és így szólt:

— Én a tisztelt Ház rendelkezésére bocsátom magamat, amit velem méltóztatnak parancsolni itt a Házban, vagy külön bizottságban. Meg fogom mondani, ha tőlem kérdezik, de méltóztassék megengedni, hogy befejezzem beszédemet.

Azzal végezte, hogy amennyiben a Ház az ügyben rendelkezni kíván, mindenre őszintén felelni fog.

Mikor beszédét bevégezte, leült Verhovay mellé.

Persze *Tisza* újra felszólt. Formában volt. Rámutatott arra, hogy az aaptalan interpellációbeli gyanúsítások milyen veszedelmesek. Nagyon helytelen, ha a képviselők a Házban hangoztatnak ily gyanúsításokat. Ám tegyék ezt, ha szükségesnek tartják, a hatóságok előtt, de nem a Házban, ahol a képviselői immunitás köpenyege van rajtuk. A Ház méltóságát különben csak a Ház összes tagjainak az az erkölcsi nyomása védheti meg, mely erősebb minden házszabálynál, ha azokkal, akik e tekintetben hibát követnek el, érezteti bent a Házban és rajta kívül is az elkövetett hibának súlyát.

Tisza szavai szinte ünnepies komolyságot adtak a helyzetnek. És még növelte ezt, amikor Péchy Tamás is nyilatkozatot tett.

— A házszabályok értelmében — mondotta — az első kérdés az, hogy tudomásul veszi-e a Ház a miniszter válaszát? De ezt megelőzően az elnöki székéből is nyilatkozni óhajt az ügyben. Óva inti a képviselőket, hogy jövőre ne kövessenek el efféle visszaélést az immunitás védelme alatt. Minthogy Füzesséry a bocsánatkéréssel maga kimondta maga fölött az ítéletet, talán eltekinthet attól, hogy a Házat egyéb, mint jegyzőkönyvi eljárásra kérje föl.

A Ház erre a miniszter válaszát egyhangúlag tudomásul vette.

Még *Eötvös* Károly szólalt fel. Kijelentette, hogy az ő felháborodott érzését is megnyugtatta az a hang és az a modor, melyben Füzesséry Géza nyilatkozott. Nehogy azonban ebből az elintézésből a házszabályokra következtetés vonassék, indítványozza, hogy a tévedésnek ünnepies kijelentése és a Háztól való bocsánatkérés, jegyzőkönyvbe iktattassék. (Élénk helyeslés.)

Tisza Kálmán miniszterelnök (hogy mégis az övé legyen az utolsó szó) kijelentette, hogy *Eötvös* észrevételét igen helyesnek tartja. Igen örülni fog, ha ezirányban precedenst alkot a Ház. Adja Isten — tette hozzá, — hogy ne kelljen soha többé alkalmazni! (Élénk helyeslés.)

Péchy Tamás még enuniciálta azt, hogy mi kerül bele a jegyzőkönyvbe, s ezzel véget ért a Polónyi-Füzesséry-ügy a parlamentben. De csak a parlamentben, mert még érdekes folytatása volt a parlamenten kívül.

Az után a kegyetlen vesszőfutás után, melyen Füzesséry Géza a parlamentben keresztülment, gyorsan megváltozott vele szemben a hangulat. Már nem haragudott rá senki. Még Polónyi Géza sem. Inkább sajnálták, mint áldozatot, akit Verhovayék rútul félrevezettek és aztán megtagadtak. Hisz Verhovay, aki belevitte a csávéba, a parlament nyílt ülésén deza-vaúáíta.

Nyilván ez a keserű csalódás és megcsalás indította Füzesséryt egy, még a parlamentben tett beismerő nyilatkozatainál is hatásosabb, szebb cselekedetre. Elhatározta, hogy Polónyi Gézától külön személyesen is bocsánatot kér. Ezt megüzente Polónyinak s megkérdezte tőle, hogy mikor tehet nála látogatást, még pedig tanúival együtt. Polónyi délután 4 órára kérte magához s erre az időre ő is két tanút kért föl, hogy legyenek jelen az ünnepies aktusnál. Ezek Unger Alajos és Hoitsy Pál képviselők voltak. Pontban délután 4 órakor Füzesséry Géza tanúinak, G. Juhász honvédmagnynak és Majer Arnónak társaságában megjelent Polónyi Géza lakásán. A kölcsönös, udvarias formaságok után, megindító jelenet játszódott le.

Füzesséry, aki immáron leszámolt Verhovayék barátságával s tisztában volt azzal, hogy az antiszemita tábor a vele a kifacsart citrom szerepét játszatta el, teljes őszinteséggel viselkedett Polónyinál. Úgy meg volt hatva, hogy szemei megteltek könnyekkel, mikor beszélni kezdett.

Töredelmesen bocsánatot kért, majd elmondta, hogy legelőször Tauber Leó pesti ismert ügyvédől hallotta az ügyet s Tauber, Zsarnay Győző rendőrkapitányra hivatkozott. De mert tudta Tauberről, hogy ez Polónyinak ellensége, nem hitte el a dolgot. Rövid idő múltán azonban Verhovay Gyula, meg Hentaller Lajos, sőt később Komjáthy Béla is beszéltek neki arról s azt mondták, hogy nekik is tudomásuk van az esetről. Ekkor határozta el magát arra, hogy az ügyet a parlamentben interpelláció formájában szóvá teszi. A tapasztaltak meggyőzték arról, hogy tévedett, hogy súlyos hibát követett el; belátja, hogy alaptalanul gyanúsította meg Polónyit. Eljött tehát hozzá, hogy bocsánatot kérjen tőle. Teszi ezt ötvenkettedik születésnapján, ami fokozza benne a bocsánatkérés ünnepies komolyságát.

— Csak ma, ötvenkettedik születésnapomon — mondotta — tanul-
tam megismerni az embereket, mikor elhagytak, sőt Verhovay nyíltan dezavualt.

Polónyit és a jelenvolt négy tanút is mélyen meghatotta a jelenet.

Polónyi Géza kezét nyújtott Füzessérynek. Tisztelt képviselőtársamnak szólította. Kijelentette, hogy a képviselőházban föltételesen mondottakat ezennel visszavonja.

De ezzel még mindig nem volt vége a kínos esetnek.

Verhovay, mikor tudomást szerzett arról, ami Polónyi lakásán végbe-
ment, nyilatkozatot küldött a lapoknak; röviden kijelentette, hogy Füzesséry Géza hazudik. De ez a nyilatkozat már senkit sem tévesztett meg. Politikai körökben és a társadalmi világban is tisztában voltak azzal, hogy Füzesséry, aki olyan őszinte és lovagias módon tette jóvá hibáját, igazat mondott.

Még aznap este a függetlenségi pártkör értekezletet tartott. Mocsáry elnök mindenekelőtt bemutatta Füzesséry levelét, melyben ez bejelenti a pártkörből való kilépését. Ezután Hoitsy és Unger, mint akik Polónyi tanúi voltak, előadták a Polónyi lakásán történeteket. Ezt az értekezlet megelégedéssel tudomásul vette.

Majd *Hermann Ottó* élesen kirohant *Verhovayék* undorító aknamunkája ellen, amely megtépi a párt tekintélyét és becsületét. Kijelentette, hogy ő *Verhovayval* egy pártban helyet nem foglal. Indítványozta továbbá:

tegyen a párt nyilatkozatot arról, hogy *Verhovay* nem tagja és a *Függetlenség* nem lapja a pártnak.

Madarász József, Madarász Jenő, Mocsáry Lajos, Eötvös Károly, Hermann Ottó és Mezei Ernő ugyanilyen vehemenciával keltek ki *Verhovay* ellen, *Komjáthy Béla* pedig előadta, hogy Füzesséry őt csak félreértésből aposztrofálta s hogy neki tulajdonképpen semmi része nem volt ama bizonyos interpelláció körül, ő csak a *Verhovay*tól hallottakról szólott Füzessérynek. Ő is elítélte *Verhovay*t.

A párt ezután egyhangúlag elfogadta *Hermann Ottó* indítványát azazal a módosítással, hogy a *Függetlenség* a pártkörből kiltassék.

Az ilyértelmű párthatározat másnap meg is jelent az „Egyetértés” vezető helyén.

És még mindig nem került az ügy a politikai botrányok temetőjébe. Következett a nyilatkozatok egész zuhataga, meg egy lovagias ügy, amely azonban nem intéződött el soha fegyveresen.

Nyilatkozott *Hentaller Lajos*, *Tauber Leó* ügyvéd, *Komjáthy Béla*, meg *Várady Károly*, a későbbi országgyűlési képviselő. Az előbbi három tisztázni igyekezett magát az alól a vád alól, hogy ők szolgáltattak anyagot Füzesséry interpellációjához. *Várady* pedig, aki ebben az időben *Polónyi* irodavezetője volt, nyilatkozatában előadta, hogy ő írta főnöke utasítására azt a bizonyos levelet a gráci takarékpénztárnak s ő figyelmeztette *Polónyi* t arra, hogy ellene a Házban komplottszerű támadás készül.

A lovagias ügy *Verhovay Gyula* ama nyilatkozata miatt kerekedett, melyben azt jelentette ki, hogy Füzesséry hazudott. Füzesséry emiatt *Gyurác Ádám* honvédhuszárezredes és *Nánássy* huszárőhadnagy útján *feltételes kihívást* intézett *Verhovay*hoz. Mikor *Verhovay* kérdezte tőlük, hogy ez mit jelent, azt válaszolták, hogy majd megnevezendő segédjeinek adnak erről felvilágosítást. *Verhovay* elfogadta a feltételes kihívást, de azután segédei katonai becsületbírótságot provokáltak s attól tették függővé az elégtételadást, hogy a katonai becsületbírótság párbajképesnek ítéli-e Füzesséryt. Egy csomó jegyzőkönyvet vettek fel s végül is az ügyet egyoldalú jegyzőkönyvekkel intézték el. Nem lett belőle párbaj.

Még egy utójátéka volt az ominózus esetnek. *Thaisz Elek* főkapitányfegyelmi eljárást indított *Zsarnay Győző* rendőrkapitány ellen hivatalos titok elárulása címén. A ravasz *Zsarnay*, aki különben kitűnő rendőr hírében állott, ügyesen kivágta magát a csávából s nem történt semmi baja.

MOCSÁRY LAJOS ES A NEMZETISÉGI POLITIKA

A nemzetiségi kérdésben az 1868-iki törvény megalkotása után Magyarországon oly politika vált uralkodóvá, mely egyre jobban ingerelte a nemzetiségek vezető tényezőit. *Tisza* Kálmán kormányelnöksége alatt több olyan törvényt hozott az országgyűlés, mely ellenkezett az 1868-iki nemzetiségi törvény egyik-másik intézkedésével. Így alakult ki az a helyzet, hogy a nemzetiségek legális alapon követelheték a törvényben nekik biztosított jogok érvényesülését, de ez lehetlenné vált, mert viszont a magyar kormány, későbbi törvényekre való hivatkozással, tagadta meg a nemzetiségi követelések teljesítését. A magyar parlamentben a „nemzetiségi kérdés volt az melyben *Tisza* Kálmán mindig sikereket tudott kivívni, sőt a függetlenségi párt, *hogy a maga népszerűségét növelje*, még erősebb mértékben követelte a sovíniszta felfogás gyakorlati érvényesülését. *Így azután valóságos versenység kerekedett a nemzetiségi kérdésben a kormánypárt és a függetlenségi párt közt.*

A magyar politikusok közt csak egy ember volt, aki már 1879-ben rámutatott az uralkodó nemzetiségi politika veszedelmességére. Ez a függetlenségi Mocsáry Lajos volt. Ő volt az egyedüli, aki a *Kossuth* Lajos és *Deák* Ferenc szintiszta demokratikus nemzetiségi politikáját követelte.

Mocsáry már 1879-ben, egyik parlamenti beszédében, separatum votumot vallott a nemzetiségi kérdésben saját pártjával szemben is. Nagy bátorság kellett ahhoz. Mocsárynak megvolt ez a bátorsága. Erős, hajthatatlan meggyőződés vezette, mikor szembehelyezkedett az egész vonalon uralkodó áramlattal. *Biztosra vette, hogy valamely nagyobb konflagráció esetén a magyarországi nemzetiségek indulata ki jog törni s a magyar államra káros helyzet alakulhat ki, ha még idején nem veszi a kormány alapos revízió alá a maga nemzetiségi politikáját.* (Sajnos, rettenetesen igaza lett.)

A függetlenségi párt azonban nem követte a kossuthi szabadelvűséget, a sovéniséget épp a nemzetiségi politikában hajtotta túl. Mocsáryt ehat, aki pedig hosszú ideig elnöke és vezére volt a pártnak, akadémikusnak tekintették.

A magyarosítás az egész vonalon politikai és társadalmi hitvallássá lett. Ebben a függetlenségi párt elől akart járni. Mocsáry politikai magatartása feszélyezte ebben a törekvésében. Mocsáry egyéniségében is volt valami, ami lassankint bizonyos hangulatot támasztott ellene. Büszke és némileg hiú ember benyomását *tette* azokra, akik csak felületesen ismerték. Én, aki pedig gyakran érintkeztem vele, sohasem fedeztem fel benne se a büszkeség, se a hiúság vonását. Hanem inkább erős önértetet, mely összefüggésben volt a teljes erkölcsi integritással, európai műveltségével és anyagi függetlenségével. Ezt az erkölcsi és intellektuális szuperioritást csakugyan érezte környezetével. És, hogy a nemzetiségi kérdés felfogásában bölcs előrelátás vezette, azt az események, sajnos, nagyon is igazolták.

Akkor még a hazafiságát is kétségbe vonták.

Ez volt az oka, hogy 1887-ig Mocsáry nem beszélt a nemzetiségi politikájáról. De ekkor a költségvetés tárgyalása során újabb konfessziót tett.

Ugyanis a külpolitikai helyzet feszült volt. Háborús veszedelem fenyegette egész Európát. Január 28-án a kormány kiadta a népfelkelésről szóló törvény végrehajtási utasítását, a lapok tele voltak háborús készülődésekről szóló hírekkel és Tisza újévi beszédében az emlékezetes kifejezést használta: „*Béke, de nem minden áron.*”. Pláne az *Egyetértés* már Budapest megerősítését jelentette. Szóval a helyzet nem volt biztató.

És ebben a túlfűtött, izgalmas atmoszférában *Dimíttrievics* Milos szerb képviselő szóváltette a nemzetiségi sérelmeket. Egyetlen ember — jegyezte meg — van a parlamentben, akinek tiszta érzülete van a nemzetiségek iránt, ez Mocsáry Lajos. Ma talán furcsa, de tény, hogy általános derűtlenség követte ezt a kijelentést.

De Mocsáry elérkezettnek találta az időt, hogy hosszú hallgatás után ismét megnyilatkozzék.

A kultusztárcánál kért szót.

Mintha ma is látnám a jelenetet. Egyedül, elhagyatva állott a szélsőbal jobbszárnyán. És innen-onnan gúnyosan hangzott fel a „Halljuk! Halljuk!”

Nemzetiségi sérelmeket hozott fel. A lőcsei gimnázimból kizártak nyolc tanulót államellenes üzemek miatt, holott nem tettek egyebet, mint tótul olvastak és szavaltak. Ez nem járja.

Hát ez még nem keltett nagyobb emóciót.

De ami most következett, már felizgatta a kedélyeket. Tiltakozott az ellen, hogy Kisküküllő megye pótadót *vetett* ki a megye lakosságára az Erdélyi Közművelődési Egylet javára, holott ez az egylet nem közmű-

velődési, de magyarosítási célt szolgál. Törvényellenes ez a határozat, mert magyarosítási célra a törvény nem engedi meg a nemzetiségek megadóztatását.

Emelt hangon, büszkén, keményen mondta: *Oláh pénzen magyarosítani oláhokat, ezt én igazságos és magyar emberhez illő eljárásnak valóban nem tartom ...* A magyarság egyáltalában nem tud belenyugodni abba, hogy másajkúak is legyenek a hazában, mert azt hiszik, hogy jó hazafi a hazában más nem lehet, mint aki magyarul beszél, s ez végzetes tévedés, ez sérelem a nemzetiségekre.

Nagy nyugtalanság támadt minden oldalon ezekre a kijelentésekre. Lármás közbeszólások özöne zúdult Mocsáry felé, aki komolyan, egyenesen, szinte kevélyen állott ott a helyén.

Azután folytatta beszédét s mindig más eseteket hozott föl, majd ezeket mondotta:

— A kormánynak sohasem szabad megfélemedkeznie arról, hogy poliglott ország ügyeit vezeti; hogy egyformán kormánya magyarnak, tótnak, romának, szerbnek; hogy az ország nem lehet egy nagyobbsszabású kultúregyesület, mert benne különböző nemzetiségű állampolgárok laknak, *akiknek egyelőn kell osztani nemcsak a terheket, hanem az igazságot is.*

Mikor arról beszélt, hogy a választókerületekben a bíróságok minden olyan beadványt és mellékletet visszautasítanak, mely nincsen magyar nyelven szerkesztve, a Ház minden oldalán felhangzott: Helyes! Helyesen teszik.

Polónyi Géza Mocsáry felé kiáltott: Tiltakozzék ez ellen Miletics, nem a képviselő úr!

Mocsáry az elnök felé fordult: Tisztelettel kérem az elnök urat — mondotta —, méltóztassék engem az ilyen közbeszólásoktól megmenteni. *Igen sajnálom, hogy a t. képviselő úr itt az országgyűlés kebelében azt mondja, hogy helyesen történik, ha az ország egyik alaptörvénye nem tartatik meg, hanem inkább ki játszat ik.*

Péchy Tamás elnök azonban megvédte *Polónyit*, még pedig általános helyeslés mellett.

De beszélt Mocsáry a nemzetiségi kérdés külügyi vonatkozásairól is. Azt fejtette, hogy jelentősebb ránk nézve *a Balkán államok barátsága, mint a nagyhatalmaké.* Itt az elnök félbeszakította azzal, hogy most a kultusztárca költségvetése van napirenden, ne foglalkozzék hát a nemzeti-ségi kérdéssel.

Mocsáry bevégezte beszédét és leült. Gúnyos derűtség zaja támadt a teremben; még fokozódott ez, mikor *Dimitrievics* Milos szerb képviselő odament *Mocsáryhoz* és kezét nyújtva, gratulált neki.

— Zsák a foltját! — kiáltozták a szélsőbaloldalon. *Polónyi* Géza széles gesztusokkal magyarázta szomszédainak, hogy Mocsáry fellépése inkompatibilis a függetlenségi párt nemzetiségi politikájával.

A szélsőbali öreg *Lükő* Géza idegesen simította végig hosszú szürke szakállát és helyéből fölállva, harsányan odakiáltott a teremszolgáknak: *Nyissák ki az ablakokat! Ki kell szellőztetni a termet ez után a beszéd után!*

Az ülés végetért. A folyosókra kiözönlő képviselők izgatottan tárgyalták az eseményt. *Irányi* Dánielt *Polónyi* és más párttagok felszólították, hogy estére hívja össze a pártot értekezletre, mert még ma állást kell foglalni a pártnak. *Irányi* erre ki is adta a rendelkezést, hogy este hét órakor pártértekezlet tartassék.

Ezen *Polónyi* Géza szólalt fel elsőnek. Előrebocsátotta, hogy Mocsáry Lajossal szemben, „aki a párt irányában kétségtelenül nagy érdemeket szerzett”, higgadtan, de egyúttal igen komoly megfontolással kell fellépni. Mocsáry oly beszédet mondott, mely a nemzetiségeknek *a magyar állam-szeme ellen való izgatása dolgában egyenesen szimptomatikus*. Éppen ezidő-szerint, mikor a helyzet igen kritikus, föltétlenül szükséges a párt részéről az ilyen politikai irány ellen való tiltakozás. A függetlenségi pártnak ép ily kritikus időben fokozott eréllyel kell örködnie a maga hivatása fölött, hogy az ország tisztán lássa a párt nemzeti törekvéseit. Indítványt terjesztett a párt elé, mely szerint:

— Mondja ki a függetlenségi és 48-as párt, hogy ámbár a jogegyenlőséget úgy a felekezetek, mint a nemzetiségek irányában programja egyik lényeges pontjának vallja, Mocsárynak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja *a párt programjával és törekvéseivel homlokegyenest ellenkezik* s a párt ezt a politikai irányt *rosszalja*.

El is fogadták ezt a javaslatot, egyben felszólították a párt elnökét, *Irányi* Dánielt, hogy a képviselőház legközelebbi ülésén napirend előtt szólaljon fel és a párt nevében fejezze ki tiltakozását a Mocsáry Lajos beszédében elhangzott álláspont ellen.

Mocsáry még aznap este értesült a függetlenségi és 48-as párt értekezletének határozatáról. Világos volt előtte e párthatározat célja és tendenciája. Nyomban le is vonta annak konzekvenciáját magára nézve. Még

február 15-iki kelettel levelet írt Irányinak, melyben bejelenti a körbői való kilépését, de hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi törvény megtartása a jogegyenlőség, tehát a párt programjának követelése.

Ez volt Mocsáry vesszőfutásának első része. A február 16-iki képviselőházi ülésen folytatódott a szomorú procedúra.

A napirend előtt felszólt *Irányi* Dániel s ünnepélyesen megtagadta *Mocsáryt*, az egyetlen embert, aki tudta, mi a nemzet egyik igazi nagy, veszélyes problémája.

De ez sem volt elég. Még *Tisza* is megrúgta az üldözöttet.

Kijelentette, hogy ő nem haragszik, *de sajnálja Mocsáryt*, mert szándéka ellenére egyetért azokkal, akik a magyar fajt üldözik. Ez pedig olyan sors, amiért sajnálni kell.

Elemi erővel tört ki a tetszés. Az előbb a baloldal, most a szabadelvű párt tüntetett a sovén politika mellett.

Senki se érezte azt, hogy ez a demonstráció tulajdonképpen szöges ellentétben lehet a szabadelvűséggel és a jogegyenlőséggel. Senki se gondolt arra, hogy az áldozattal szemben most valami nagy igazságtalanság történik. Még mindig hátra volt valami. Halas, *Mocsáry* kerülete, *Péter* Domokos földbirtokos kezdeményezésére népgyűlésen deklarálta, hogy a képviselője elveit helyteleníti.

Mocsáry nem tehetett egyebet, minthogy egy nyílt levélben védte meg a maga meggyőződését.

De hiába. Oly erős volt a rövidlátás és az elfogultság vele szemben, hogy sem írásai, sem panaszai nem hatottak. És bizony ilyen körülmények mellett csak kellemetlen lehetett neki, mikor Lúgoson a román kaszinóban egy alkalmi estélyen zajosan ünnepelték, mint a nemzetiségek barátját.

Ilyen vesszőfutást kellett elszenvednie ennek az ízig-vérig függetlenségi és magyar embernek, mert a jogegyenlőség és a magyar kormány külföldi presztízse nevében méltányos és demokratikus politikát követelt a nemzetiségektől szemben. És legális alapon állott, mert csak az 1868-iki nemzetiségi törvény végrehajtását kérte.

A HARC MEGINDULÁSA

A magyar parlamentarizmus életében a múlt század vége felé sok viharos küzdelem zajlott le. Erős indulatok, gyakorta lobogva égő szenvedélyek ragadták meg a kormányokkal szembenálló ellenzéki pártokat. De mindig olyan indulatok és szenvedélyek, melyek vagy a tiszta hazafias érzésekből, vagy a liberális eszmékért és törekvésekért támadt lelkesedésből fakadtak. Nem voltak amolyan alkalomszerű, mesterséges, affektált lelki tüzek. Bánffy alatt a század végén pedig az ellenzéki szenvedélyeket a hatalmi erőszakoskodáson érzett felháborodások ébresztették föl. Ebben van a magyarázata annak, hogy ezek a nagy parlamenti harcok mindig támasztékot találtak a közvéleményben. A legemlékezetesebb, a legérdekesebb, a nemzeties érzéseket leglelkötőbb volt azj.889-iki nagy véderővita.

Rettenetes fürgeteg volt. De szép volt. Érdekességét növeli az, hogy ez a vita volt tulajdonképpen az első nagy vihar, a fölzaklatott szenvedélyek első fürgeteges kitörése a magyar parlamentben.

Tisza Kálmán 1888 október végén, tehát még hatalmának és tekintélyének érintetlen élvezése idején nyújtotta be a képviselőházban a véderő javaslatot. Bármilyen hatalmas, tekintélyes lett légyen Tisza Kálmán idehaza, kétségtelen, hogy a katonai kérdésekben ő nem volt döntő tényező. *A katonai kérdésekben I. Ferenc József király, meg a bécsi katonai körök diktáltak.* A magyar miniszterelnök is, a honvédelmi miniszter is csak amolyan közvetítői voltak a királyi és bécsi katonai diktátumoknak.

Lehetetlen, hogy Tisza Kálmán *a véderő javaslat 14. és 25. szakaszaiban* ne vette volna észre azokat a veszedelmeket, amiket ezek a paragrafusok magukban rejtettek. Lehetetlen, hogy első pillanatra is ne lett volna tisztában azzal, hogy e paragrafusok intézkedései erős ellentállást fognak provokálni. Nyilván tudta ezt, csak azt nem tudhatta, hogy ez az ellentállás tomboló viharrá erősödik s hogy olyan izgalmas, szenvedélyes hangulatot vált ki a nemzeti közvéleményben, mely majd nemcsak a javaslat sorsát, hanem őt magát is csaknem életveszedelemmel fenyegeti.

A javaslat 14. szakasza egyenesen a magyar alkotmány súlyos sérelmét jelentette. Úgy az 1868-iki, mint az 1878-iki törvény kimondotta,

hogy a megállapított újonclétszám 10 esztendőre érvényes és hogy minden évben az újonc jutalékok tényleges kiállítása csak akkor történhetik, ha a törvényhozás azokat azon évre megszavazza. A régi törvények szerint tehát a 10 év után megújult a nemzetnek az a joga, hogy az újoncjutalékokat úgy a közshadsereg és haditengerészet, mint a honvédség számára megállapítsa. — A 14-ik szakaszból hiányzott a 1,0 évre való érvényesség kimondása s így csakugyan egészen jogos volt az az aggodalom, hogy az új véderő javaslat a nemzet egyik eminens alkotmányjogát konfiskálni akarja.

A javaslat 25. paragrafusosa az önkéntesi tisztvi vizsgák letételét neheztette meg a magyar ifjak számára, mert *úgy rendelkezett, hogy a tisztvi vizsgán a német nyelv kötelező* s aki a tisztvi vizsgán megbukik, második önkéntesi évet tartozik leszolgálni. Ugyanez a paragrafus az önkéntesek egyetemi tanulmányainak végzésére vonatkozóan is fölöslegesen szigorú intézkedést tartalmazott.

Az 1888-ik esztendő már a véderő javaslat ellen megindult harc közben ért véget. Az egyetemi fiatalság már novemberben petíciónak a javaslat reá nézve sérelmes intézkedései, nevezetesen a 25. paragrafus ellen a képviselőháznál. Úgy a függetlenségi párt, mint az Apponyi vezérlete alatt lévő mérsékelt ellenzéki párt sajtója megkezdte a támadó publicisztikai hadjáratot a 14. és 25. szakaszok ellen.

A képviselőházi bizottságokban gyors tempóban tárgyalta le Tisza Kálmán a javaslatot. A pénzügyi bizottságban is hiábavaló volt az ellenzéki bizottsági tagok minden kifogása és támadása. Minden indítvány, minden módosítás elől ridegen elzárkózott Tisza Kálmán. *Ragaszkodott a javaslat eredeti szövegéhez minden ponton.*

A tisztvi vizsgának kötelezően német nyelven való letétele miatt támadt forrongást még hevítette Csáky Albin gróf kultuszminiszternek az a rendelete, mely a német nyelvnek a középiskolákban való hatályosabb tanítását hagyta meg. A miniszteri rendelet és a 25. paragrafus közt okozati összefüggést találtak az ellenzéki pártok s a sajtó ezen a ponton is éles támadást intézett a kormány ellen, *mely a magyar nyelvet ledegradálja s prédául dobja a bécsi katonai köröknek.*

A véderő javaslat tárgyalását a képviselőházban január 10-ére tűzték ki. Szinte példátlan volt akkor az a roppant érdeklődés, mely e vita iránt nyilvánult nemcsak a politikai körökben, hanem a társadalmi világban is. Már január 9-én a képviselőház jegyzőinél 40 szónok iratkozott föl a javaslat ellen, 10 pedig a javaslat mellett. A háznagyvi hivatal alig győzte a

karzati jegyekért jelentkezők lajstromozását. Kapósabbak voltak a karzati jegyek, mint a Nemzeti Színház, vagy a Népszínház jegyei, mert ezekhez könnyűszerrel jutott hozzá mindenki, aki fizetett. Ám a képviselőházi karzatra csak valamely számottevő képviselő protekciója juttathatta az izgalmasan érdeklődőket.

A 14. paragrafus is, a 25. paragrafus is fogalommá vált. A nemzet alkotmányos jogának konfliktálásán érzett keserűség fűződött az egyikhez, a nemzeti nyelv jogainak megvédelmezése a másikhoz.

Az egyetemi fiatalság azonban még várt. Türtöztette magát. Várta, hogy a kormány mégis elhatározza magát a 25. paragrafus megváltoztatására.

De a közhangulat már érezhető volt. Egyik-másik vezető jogász ott szónokolt az aulában és hallgatói helyeselték az elhangzó ellenzéki kifakadásokat, — de még vártak.

Mohó érdeklődéssel leste, várta és fogadta az egyetemi fiatalság a parlamenti pártok értekezletein történeteket. Lelkesedett az ellenzéki pártok által hozott erélyes határozatokon, de haragra gyúlt azon, hogy a szabadelvű párt értekezletén Tisza Kálmán makacsul ragaszkodott a két sérelmes szakaszhoz.

A függetlenségi párt értekezletén igen tüzes volt a hangulat. A párt a javaslatot általánosságban sem fogadta el; a képviselőházban beadandó határozati javaslat megszövegezésére Irányi elnöklése mellett bizottságot küldött ki.

A mérsékelt ellenzéki párt értekezletén még erősebben forrongtak a kedélyek.

Bolgár Ferenc, Horánszky Nándor, Horváth Lajos, Beöthy Ákos élesebbnél élesebb támadást intéztek a javaslat ellen úgy katonai, mint pénzügyi» igazságügyi és közjogi szempontból. *Apponyi Albert* gróf határozati javaslatot proponált, mely a javaslatot *már általánosságban* is visszautasítja.

A szabadelvű párt több napon át foglalkozott a javaslattal, *melynek ellenzéke is volt a pártban.* Már az első napon nagy vita alakult ki. Különösen *Horváth Gyula* mondott kemény ítéletet a javaslatról, melynek 14. paragrafusa szerinte is egyenesen jogfosztást tartalmaz. Azt fejtegette, hogy általában a dualizmus a hadseregben nem részesül abban az általános elismerésben, melyben a törvények értelmében részesülnie kellene. Végül azt kérte, hogy *a 14. paragrafust ne tegyék pártkérdéssé.*

Tisza Kálmán erre kijelentette, hogy a javaslat az egész kormány javaslata s ennél fogva annak változatlan elfogadását *okvetlenül pártkérésnek kell nyilvánítania*.

Rakovszky István, meg Hegedűs Sándor is kifogásokat tettek a javaslat ellen, melyet Fejérváry honvédelmi miniszter katonai szempontból védelmeszt. Tisza Kálmán újból hangsúlyozta, hogy a kormány a javaslat elfogadásából, vagy visszautasításából *kabinetkérdést* csinál. Fölszólaht még Kudlovich és Kubinyi György, akik aggodalmaikat fejezték ki.

Tisza a javaslat tárgyalásának további folyamán is megmaradt amellett, hogy a javaslaton már *nem történhetnek módosítások, mert az osztrákok már elfogadták* s az újból való tárgyalások nagy késedelmet okoznának, az újoncozás pedig nem maradhat a legsürgösebb mezei munkák idejére.

Ilyen előzmények után kezdődött meg január 10-én a képviselőházban a nagy véderő vita.

Január 10-dikét „nagy-nap”-nak prognosztizáltuk mi újságírók. A Sándor uccai Házba már kilenc óra felé tolongtak a karzatokra igyekvők. A rendőrség is a szokottnál nagyobb apparátussal rukkolt ki. A karzatok roskadásig megteltek már az ülés megkezdése előtt. A képviselők is feltűnő nagy számban jelentek meg. Az elnöki emelvényről lelőgő táblákon nem kevesebb, mint *ötven név* volt olvasható. A vitához szólásra jelentkezett képviselők névsora. A javaslat ellen 40 szónok, mellette pedig 10. Soha azelőtt ilyen nagy hadikészültség nem volt a magyar parlamentben. A képviselők csoportokba verődtek a folyásokon, nagy zsongás mindenfelé, de azért minden különösebb izgalom nélkül. A kedélyek csak később korbácsolódtak fel. A jobboldalon éppenséggel bizakodással néztek az események elé. Olyan nagy vott a Tisza Kálmán többsége, hogy nem tartott semmiféle veszedelemtől. Hát lesz nagy vita — de végül is a többség többség. Megszavazza a javaslatot — és punktum. Akadtak ugyan a szabadelvű pártban békétlenkedők, de majd ezekkel is elbánik a „generális.” Ügy megbíztak a szabadelvű párton Tisza Kálmánban, mint minden nehézséget biztosan legyűrő nagy hatalmasságban. És Tisza Kálmán el is mondhatta: *Alios jam vidí ventos!* Immáron több, mint tizenhárom esztendő miniszterelnökségének alatt más viharokat is kiállott. Az ellenzéki pártokban erős elszántság uralkodott, hanem azért nem igen számítottak győzelemre, mert a vita kezdetén még nem bontakozott ki az az országos hangulat, mely azután a szenvedélyek lázongásában tört ki, — addig még nem tapasztalt roppant arányokban.

A vita első napja nem is volt amolyan „nagy nap”. Kissé bágyadtan indult a harc. *Münnich* Aurél hosszú előadói beszéde határozottan unalmas volt. Utána *Bolgár* Ferenc beszélt. Nagy alaposággal kritizálta a javaslatot katonai szempontból. Szakértő volt abban, de ő se keltett hatást. Némi nyugtalanság támadt a balmezőn, mikor *Fejérváry* Géza honvédelmi miniszter állott fel, de meglepően szerény tónusban védelmezte a javaslat megtámadott intézkedéseit; úgy látszott, hogy ez a szerénység a neki kiosztott szerep.

A közbeszólások akkoriban még nem voltak parlamenti divatban. Csak afféle zúgásban, vagy helyeslésben nyilvánult az elégtelenség vagy a tetszés. Mikor egy-egy közbeszólás is felhangzott, ez már nagy lelki forrongásokra mutatott. *Csáky* Albin gróf kultuszminiszter a német nyelv intenzívebb oktatására vonatkozó rendeletét védelmezte. A későbbben oly nagy népszerűsége jutott Csáky Albint nagy nyugalom és higgadság jellemezte, de meglátszott rajta, hogy maga is érzi helyzetének kényelmetlenségét. Hanem azért az ő beszéde is nagyobb zavar keltése nélkül ért véget. Csak akkor támadt élesebb hangulat a baloldalon, mikor *Vadnay* Andor állott föl, hogy a javaslat mellett beszéljen, még pedig a baloldalról.

— Renegát! — hangzott föl a szélsőbaloldalon.

Tüntetően állottak fel szomszédai és eltávolodtak mellőle. Még *Csatár* Zsigmond is, aki dohogva ment ki a teremből. Nem akarta meghallgatni egykori fegyvertársát. (*Vadnay* előbb az antiszemita párt tagja volt.)

Vadnay Andor beszédével véget is ért az ülés. Tisza Kálmán nem is tartotta szükségesnek, hogy felszólaljon. Pedig Tisza rendszert csinált abból, hogy nagyobb vitáknál minden ülésen az övé legyen az utolsó szó. Így a „nagy nap” bizony csak sűrű nap maradt. Am ez csak kezdet, amolyan előcsatározás.

A szabadelvű párt esti értekezletén folytatta a javaslat részletes tárgyalását. Eseményszámba ment *Horváth* Gyula újabb éles támadása a 14. szakasz ellen. Kijelentette, hogy ha e szakaszt nem módosítják, ebből magára nézve levonja a politikai konzekvenciát. Nagy eset, mert *Horváth* Gyula a párt egyik igen tekintélyes tagja és a képviselőház egyik alelnöke.

Tisza Kálmán hajthatatlan maradt. Úgy vélte, hogy nincs szükség módosításra. A párt persze megnyugodott ebben és változatlanul elfogadta részleteiben is az egész javaslatot.

A képviselőházi vita második napja már sokkal érdekesebb, tartalmasabb és mozgalmasabb volt, mint az első. Nem csoda. *Apponyi* Albert

gróf mondott nagy beszédet, melynek rendkívül hatása volt az ellenzéki pártokra.

Még hevesebb volt a harmadik nap, melynek ellenzéki szónokai, *Ugron Gábor* és *Thaly Kálmán*, már erősebb húrokat ütöttek meg. A nemzet fájó sebeire mutattak rá, meg arra a megaláztatásra, mely a javaslat rendelkezéseiben a nemzetet éri. Ezeket a beszédeket már nem hagyhatta *Tisza Kálmán* válasz nélkül. De a „generális” beszéde alatt már ki-kitört a haragos indulat a baloldalon. *Thaly Kálmán* nem türtöztethette magát és mérges közbekiáltásokat lövöldözött *Tisza* felé. Kezdődött a vihar. Már háborogtak az indulatok. A jobboldalon is idegesen mozgolódtak. Mi lesz ebből? Pedig ez még csak a kezdet volt.

Ezen a napon beszéltem először életemben *Tisza Kálmán*nal. Éles cikket írtam az *Egyetértés-be* a javaslat ellen és igen tüzesen támadtam *Tisza* politikáját. Még nem kezdődött meg az ülés, mikor bementem a Házba. A folyosón elfogott *Hegedűs Sándor*.

— No, csakhogy itt van — mondotta nevetve —, a miniszterelnök meg akar magával ismerkedni. Nagyon tetszik neki a mai cikke. (Névtelenül írtam ugyan, de tudták, hogy én írtam.) Kissé vonakodtam; röstelkedtem, hogy ép élesen támadó cikkem apropójából álljak először szemtől-szembe *Tisza Kálmán*nal. De ebben a pillanatban már megjelent *Tisza* vézna alakja, amint a miniszteri szoba felől bicegeti a folyosón — egyenesen felénk.

— Kegyelmes uram — szólott hozzá *Hegedűs* nagy vidáman —, itt hozom a delikvenst.

Tisza Kálmán kezét nyújtotta; csontos ujjaival keményen megszorította a kezemet.

— No, jöjjön, hadd mosom meg a fejét — mondotta az ő halk hangján, mialatt szemei szaporán pislogtak sötét szemüvege alatt. Leültetett maga mellé a folyosó egyik padjára. De nem mosta meg a fejemet. Sőt nagyon barátságosan beszélt velem.

— Nem haragszom én, ha ellenzéki lapok támadnak. Ez a feladatuk. Csak meg akartam önnel ismerkedni. Nem haragszom én azért, ha az ellenzéki újságíró a politikámat támadja. Tisztelem a meggyőződését. Csak azt bánt, *ha bennem az embert támadják*. Ez fáj.

Közbevettem, hogy ezt én nem tettem,

— Ön nem tette, de mások teszik ezt is. Pedig a személyeskedés rút dolog és csak rontja a politikai kritika hatásait. Én sohasem veszem rossz

néven, ha az ellenzéki sajtó a politikámat szidja. Sokszor hasznát is veszem én ennek Bécsben. Higyje el, én magam respektálok a sajtót, pedig nagyon sok borsot tört az orrom alá. *De nekem azért soha eszembe se jutott, hogy megbosszuljam magam a sajtón holmi rendszabályokkal.*

— Hanem 1882-ben mégis alaposan megfenyegette kegyelmes uram a sajtót — vetettem közbe.

— Nem a sajtót — mondotta —, csak a féktelenül izgató antiszemitá pamf lettek elkobzását rendeltem el. Azt csak megértettem, hogy akkor Simonyi Ivan a sajtószabadsággal hozakodott elő, de azt már igazán nem érttem, hogy Mocsáry Lajos is ezt a húrt pengette, pedig hát ő tudhatta rólam, hogy én nem támadok a sajtószabadság ellen.

Már fölállott és állva, emeltebb hangon tette meg ezt a kijelentést:

— *Isten mentse meg Magyarországot attól, hogy a sajtója ne legyen szabad!*

Újra kezét szorított velem és már indult be az ülésterembe, ahol már megkezdődött az ülés.

Ez volt első és utolsó beszélgetésem Tisza Kálmánnal.

Meglepett, hogy egyetlen szóval sem igyekezett kapacitálni a véderő-javaslat ellen való támadásnak még enyhítésére sem. Nagyon biztosnak érezte magát pozíciójában.

MEGMOZDUL AZ EGYETEMI IFJÚSÁG

Aznap, január 13-án este azután megmozdult az egyetemi fiatalság is, mert már belátta, hogy hiába várja a kormánytól, vagy a majoritástól a 25. szakasz módosítását. Barátságos összeövetelt tartott a Sándor uccai Pongrácz-féle vendéglőben. A fiatalság arról tanácskozott, hogy minő formában tiltakozzék az érdekeit sértő, de nemzeti szempontból is veszedelmesnek tartott véderő javaslat ellen. Ezen az összeövetelen még nagyon mérsékelt, csöndes és szerény volt úgy tanácskozásában, mint állásfoglalásában. Nem voltak indulatos, tüzes felszólalások. Még a „tapintatos” elemek vezettek. Mindazáltal kimondotta, hogy szükségesnek tartja a magyar ifjúságra sérelmes törvényjavaslattal szemben a tiltakozását. Evégből elsősorban szükségesnek tartja az egyetemi fiatalság nagygyűlésének megtartását s öttagú bizottságot küldött ki, mely kérje föl az egyetem rektorát, a nagygyűlésnek az egyetem falain belül való engedélyezésére. Ezen a nagygyűlésen fogják indítványozni az általános ifjúsági nagygyűlés megtartását, melyre meghívják az egész ország ifjúságát.

Este 10 órakor ért véget a fiatalság tanácskozása. A szétoszlásnál zajosan éljeneztek Apponyit, Ugront, Thaly Kálmánt s mindazokat az ellenzéki képviselőket, akik a parlamentben a javaslat ellen már felszóltak.

Az ellenzéki lapok lelkesen üdvözlék az egyetemi fiatalságot s kintartásra, további munkálkodásra, a mozgalom kiterjesztésére biztatták. A hangulat már alkalmas volt erre. Elég volt egyetlen barátságos összejövétel, melyen szóváltottak az ügyet s már lobogni kezdett a tűz. Akkor meg éppenséggel lángra gyúlt, mikor az öttagú bizottság előtt Klinger egyetemi rektor kijelentette, hogy nem helyesli az ifjúság mozgalmát. Intette is az ifjúságot, hogy hagyjon föl vele és ne hallgasson az izgató elemekre.

A rektor kijelentette, hogy az egyetem falain belül tartandó gyűlésre csak az esetben adja meg az engedélyt, ha *200 aláírással ellátott kérvényt* adnak át neki.

A rektor illetén állásfoglalása fölingerelte az ifjúságot, melynek vezetői már néhány óra alatt megszerezték az aláírásokat, még pedig nem 200-at, hanem 500-at. Egy táborban volt már az egész egyetemi fiatalság.

Az öttagú bizottság tisztelgett Irányi Dánielnél, a függetlenségi párt elnökénél. *Orbán* János volt az ifjúság szónoka. Arra kérte Irányit, adja meg bölcs tanácsát az ifjúságnak és adjon neki egyúttal támogatást az általános ifjúsági gyűlés rendezése dolgában. Irányi minden tartózkodás nélkül megígérte, hogy *a függetlenségi párt teljes erővel támogatni fogja az ifjúság mozgalmát*. Közölte a bizottság tagjaival, hogy ajánlani fog olyan férfiút, aki a tartandó gyűlés ügyének élére áll s az egész párt azon lesz, hogy a tiltakozó gyűlés minél impozánsabb legyen. Irányi meg is nevezte *Polónyi* Gézát, akit fölkér arra, hogy az egyetemi ifjúság mozgalmában résztvegyen és azt teljes odaadással támogassa. A bizottság nagy örömmel és lelkesedéssel fogadta Irányi ígéreteit. Ezzel azután létre is jött az egyetemi fiatalságnak a függetlenségi párttal való szövetsége.

Ennek a szövetségnek pedig megvoltak a messzemenő politikai következményei.

Ettől kezdve már két fronton harcolt az ellenzék a véderőj avaslat ellen. A képviselőházban az ellenzéki pártok ostromolták a kormányt, künn pedig az egyetemi fiatalság mozgalma fokozódott szinte óráról-óra. A két fronton harcolók tökéletes egyetértésben viaskodtak. Már rendszeres stratégiával. A parlamenti ellenzék támogatta az egyetemi fiatalságot, ez meg nagyszerűen fejlődő mozgalmával az országos hangulatot állította oda a parlamenti harcok mögé. Mindkét front tűzét, lelkesedését pedig fűtötte, az ellenzéki sajtó, mely országos publicitást adott úgy a parlamenti küzde-

lemnek, mint az ifjúsági mozgalomnak. Az ellenzéki publicisztika élén Eötvös Károly buzdította a fiatalságot.

Irányi Dániel fölkérésére *Polónyi* Géza szíves örömmel állott az általános nagy ifjúsági gyűlés előkészítésének élére, s minthogy *Török* főkapitány valamely rendeletre hivatkozva, megiltotta a Pongrácz-vendéglőben való ifjúsági tanácskozásokat, az egyetemi ifjúság a függetlenségi pártkörben tartotta üléseit.

Az a csökönység (a szabadelvű pártban politikai következetességnek tartották), mellyel Tisza Kálmán mereven elzárkózott a 14. és 25. paragrafusok bármely módosítása elől, a végsőig elkeserítette az ifjúságot. Most már talpraállott minden pártoskodás nélkül. Nem voltak már amolyan engedékeny fiatalok. Lángralobbant már mindenkiben a hazafias tűz. Hozzájárult ehhez az is, hogy *Klinger* István rektor nem adta meg az ifjúságnak az engedélyt az egyetemen tartandó gyűlés tartására. A rektor nem számolt az ifjúság hangulatával. Amolyan professzori prédikációt tartott a nála járt deputációnak. Elítélte az egész mozgalmat s kifakadt az ellen, hogy az ifjúság az egyetemtől távolálló férfiakat választott vezérékül s nem az egyetem tanáraihoz fordult.

A deputáció hangos méltatlankodással távozott a rektortól s este a függetlenségi pártkörben gyülekezett össze a fiatalság. De már ezt megelőzően küldötteket menesztettek Kolozsvárra, Kecskemétre, Nagyváradra, Győrbe, Eperjesre, Debrecenbe, Kassára, Sárospatakra, Egerbe, Pozsonyba, Selmecbányára, Pécsre, Magyaróvárra. A küldötteknek az volt a missziója, hogy az illető városok főiskoláinak fiatalságát felszólítsák az általános ifjúsági nagygyűlésen való részvételre. Pompásan válogatták ki ezeket a kiküldötteket. Valamennyi lelkes ember és kitűnő szónok volt. Mindenütt, ahol megjelentek, felgyújtották az indulatok tüzét. Mindenütt teljes odaadással csatlakozott nemcsak a fiatalság, hanem a lelkes polgárság is a mozgalomhoz. Mindenütt gyűléseket tartottak, s e gyűlések határozták el a Budapesten tartandó általános nagygyűlésen való részvétel.

A függetlenségi pártkörben tartott értekezleten már maga *Polónyi* Géza elnökölt. Olyan tüzes volt már a hangulat, hogy *Polónyi* szükségesnek látott némi csillapítószert. Remélem, nem csalódom — mondta —, ha azt hiszem, hogy az ifjúság barátja a rendnek, mert aki a szabadság és alkotmányosság híve, nem lehet ellensége a rendnek és a nyugalomnak.

Ezen az értekezleten tűnt fel először *Weiszjeld* Vilmos, a későbbi *Vaszyonyi*. Fiatal joghallgató, sima ábrázatú legényke, aki már első felszólalá-

sával egyszerre meghódította hallgatóságát. Hatalmas szónoki tehetsége és ötletessége már megkülönböztetett állást biztosítottak számára az ifjúsági mozgalmakban. Azt indítványozta, intézzenek felszólítást a választókhöz, hogy tartsanak tiltakozó gyűléseket és szólítsák fel az ország polgárságát is, hogy a megyék székhelyén rendezzenek népgyűléseket. Beszédét nagy tetszéssel fogadták, de indítványait fentartották az országos gyűlés számára.

Elhatározták, hogy az általános gyűlés rendezésére százas bizottságot alakítanak, még pedig úgy, hogy a százas bizottságnak 30 budapesti és 70 vidéki tagja legyen. Később a bizottság tagjainak számát 150-re emelték.

Az ifjúság mozgalma rohanvást terjedt. Már az egyetemen kívül álló fővárosi fiatalság is értekezleteket tartott s kimondta az ifjúsági nagygyűléshez való csatlakozást. A Kereskedő Ifjak Köre is állást foglalt. Kimondta, hogy mint testület nem vehet ugyan részt a gyűlésen, mert ellenkezik az alapszabályokkal, de tagjai egyenként ott lehetnek.

Csatlakozását jelentette ki a nagyváradai jogakadémia, az egeri fiatalság, a kassai gazdasági intézet, a debreceni meg a pécsi jogakadémia ifjúsága, meg a győri fiatalság. Nap-nap után érkeztek a hírek, melyek tanúságot tettek arról, hogy a mozgalom immáron országossá vált.

Klinger rektor véglegesen megtagadta az engedélyt arra, hogy az egyetemi ifjúság az egyetem falain belül tarthassa meg gyűlését, mire január 19-én a függetlenségi pártkörben tartott ifjúsági értekezlet kimondta, hogy az ifjúsági gyűlés fölösleges és ezután minden erejével hozzálát az általános nagygyűlés előkészítéséhez. Megállapították, hogy ez a nagygyűlés január 27-n délelőtt lesz a Vigadó összes termeiben s a karzatokat a nők számára tartják fenn. Alakítottak vendégfogadó bizottságot, meg népszínházi díszelőadást rendező bizottságot. (Ebben a bizottságban szerepelt először *Pichler Győző*.)

Este a Népszínházban a Sárga csikót játszották Blahánéval. Az ifjúság nagy számmal volt ott, mert már előbb híre terjedt, hogy Blaháné alkalmi szöveggel éneklí egyik dalát, a második felvonás előtt pedig *Bartók* Lajos prológiát szavalják. Az egész előadás alatt folytonos volt a lelkes tüntetés. Különösen, mikor Blaháné a *Valamit súgok magának* kezdetű népdalt ezzel a szöveggel énekelte:

*Schwager azt mondom magának,
Fogadjon tanítójának.
Megtanítom, hogy milyen jó,
Milyen édes a magyar szó.*

Az egész nézőtér tombolt a lelkesedéstől. Blahánénak háromszor is ismételnie kellett a dalt s mikor bevégezte, két kezét a keblére szorította és így sóhajtott föl:

— Jaj, de megkönnyebbült a szívem!

Előadás után a fiatalság nagy tüntetést rendezett Blaháné mellett.

Rohantak az események. Nem lehetett már azokat visszatartani.

Ezenközben- pedig a parlamentben egyre nagyobb hullámokat vert a vita. Minden nap történt valami. Tisza Kálmán egyre azt hajtogatta, hogy a 14. szakasz tulajdonképpen nem foglal magában semmi újat; hogy nincs változás az új szövegben. Erre az ellenzék azt vetette föl, hogy ha a kormánynak nincsenek a státuszkvóra vonatkozó változtatási szándékai, mire való az új szöveg?

Apponyi Albert gróf beszédétől még hatalmasabb tüzet kapott az ellenzéki hangulat. *Apponyi* beszédének csaknem minden mondatát frenetikus tetszésnyilvánításokkal fogadta az egész baloldal.

Ennek az ülésnek különös érdekességet, sőt jelentőséget adott az agg *Horváth* Boldizsár felszólalása. A 67-iki kormány igazságügyminisztere, *Deák* Ferenc egyik bizalmas híve és barátja is csatasorba állott, hogy fel-emelje intő szavát a jogfeladás ellen. A régi idők klasszikus formájában tartott szónoklatát szinte ünnepies figyelemmel hallgatta az egész Ház. Mikor beszédét bevégezte, az egész ellenzék zajosan ünnepelte. Az ellenzéki sajtó lelkesedéssel méltatta *Horváth* Boldizsár ellenzéki fellépésének nagy jelentőségét.

Tisza Kálmán január 16-án már érezte, hogy az ellene indult harcnak nagyobb az ereje, mint eleinte gondolta. Ez a megértés bírta arra, hogy a szabadelvű párt értekezletén olyan nyilatkozatot tegyen, amelytől azt várta, hogy legalább a saját pártjában teljesen megnyugtatja az elégteletlenkedő elemeket. Kijelentette a 14. paragrafusra vonatkozóan, hogy semmi más nem történt, mint 1878-ban történt; hogy a kormánynak, ha bármely okból nem lehet kellő időhatárig új törvény, javaslatot kell benyújtania aziránt, hogy az újoncjutaléokra vonatkozó intézkedés hatálya egy évvel meghosszabbíttassék, hogy ezalatt az új törvény létrejöjjön. Ezt a nyilatkozatot megteszi a Házban is, sőt hajlandó arra, hogy ez a nyilatkozat jegyzőkönyvbe vétessék.

Erre *Horváth* Gyula kijelentette, hogy nem ismer olyan nyilatkozatot, melyet hajlandó volna törvénybeiktatott biztosítékkal fölcserélni, ennél fogva a 14. paragrafust eredeti szövegében nem fogadhatja el.

Tisza Kálmán azonban nem engedett. Megmondta, hogy nem kívánja a 14. paragrafusnak pártkérdéssé való kimondását, de ha ez a szakasz megbukik, *ő beadja lemondását.*

Ettől azután némely elégületlen szabadelvűpártiak úgy megjedtek, hogy egyszerűen megretíráltak. Hiszen akkor még a szabadelvű pártban uralkodó felfogás volt az, *hogy Tisza pótolhatatlan; ha Tisza lemond, akkor csak az özönvíz következhetik. Csáky László, Domahidy István, Hagara Viktor, György Endre Tisza Kálmán nyilatkozata után egymásután kijelentették, hogy inkább elfogadják a 14. paragrafust. Isten mentsen attól, hogy a „generális” lemondjon!*

A szabadelvű párt január 17-iki értekezletén is érdekes események zajlottak le. Csáky Albin kultuszminiszter és Fejérváry honvédelmi miniszter ismertették azokat az intézkedéseket, melyeket a kormány instrukcióképpen fog kiadni az egyetemi hallgatók tisztvi vizsgájára vonatkozóan és azokat a rendelkezéseket, melyek szabályozni fogják a katonai szolgálatnak a szigorlatok letételénél való betudását. Csak arról nem akartak tudni, hogy valamely rendelkezés magába a törvénybe foglaltassék bele. *Hegedűs Sándor* a 14. és 25. szakaszokkal szemben azt fejtegette, hogy se politikai, se katonai szempontból nem igazoltak; azt kérte, hogy a kormány fogadja el a kapacitációt ezekben a kérdésekben.

A képviselőház január 18-iki ülésében *Tisza* Kálmán megismételte azt a nyilatkozatot, melyet a szabadelvű párt értekezletén tett volt a 14. szakaszra vonatkozóan. *Horváth Gyula* azonban itt is nyíltan állástfoglalt a sérelmes szakasszal szemben. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy *Horváth Gyula* nem marad meg a szabadelvű pártban.

A parlamenti eseményekkel párhuzamosan vitte előre az egyetemi fiatalság a maga mozgalmát. A hivatalos hatalom is megtette a maga részéről mindazt, ami fokozhatta a közvélemény háborgását. *Török János* főkapitány, nyilván, hogy a kormánynak kedveskedjék, kezdett beleavatkozni a dolgokba. Egymást érték a rendőrség tapintatlan erőszakoskodásai.

Okos előrelátással még elejét lehetett volna venni a bekövetkezett nagy bajoknak. De ez az okos előrelátás épp a hivatalos hatalom vezetőinél hiányzott. *Tisza* Kálmán csak a neki tett hivatalos jelentésekből, meg a szabadelvű pártban elhangzott véleményadásokból ismerte a helyzetet. A hivatalos jelentések pedig, mint rendesen, lekicsinyelték a mozgalmat, a jó mamelukok ott a szabadelvű pártban meg csak arra törekedtek, hogy a „generális”-nak tetsző dolgokat mondjanak. És *Tisza*, nyilván ezekből

az egyoldalú, hamis információkból merítette azt a hitet, hogy a parlamentben eldőnti a kérdést a „kompakt-majioritás”, a fiatalság egész mozgalmával pedig elbánik a rendőrség.

AZ IFJÚSÁG NAGYGYŰLÉSE

Január 20-án már bejelentette az általános ifjúsági nagygyűlésen való részvételét Kolozsvár, Pozsony, Nagyvárad, Máramarossziget, Arad, Debrecen, Győr, Eger, Sárospatak, Magyaróvár, Kolozsmonostor, Kassa, Pécs ifjúsága. A hallei magyar egylet nevében *Frank* Károly elnök ezt táviratozta a pesti nagy-bizottságnak: „Német földről magyar szívből az igaz ügynek sikert kívánunk.” — Elhatott már a hangulat külföldre is.

Az egyetemi olvasóköri dísztagokul választotta meg *Irányi* Dánielt, *Apponyi* Albertet, *Horváth* Boldizsárt és *Ugron* Gábort. Egyúttal elhatározta, hogy a tiszteletükre ünnepséget rendez.

A képviselőházban pedig folytatódott a nagyarányú, magas színvonalú vita, melyben az ellenzék akkori nagy szónokai szinte versenyeztek egymással. Január 24-én *Szilágyi* Dezső mondott nagy beszédet, mely bent a Házban az ellenzékre, kinn pedig a fiatalságra tett nagy hatást. Ugyanezen a napon szólalt föl a két *Károlyi* gróf: István, meg Gábor. A tapétán levő kérdésben megegyezett a különben ellenséges viszonyban levő két testvér. Különösen nagy súlya volt *Károlyi* István ellenzéki beszédének. Hogyne? hiszen ő volt az ország első mágnása, Rudolf trónörökös bizalmas barátja.

A képviselőház minden ülése után a fiatalság ott sorakozott a Ház előtt és éljenzte a távozó ellenzéki képviselőket, ellenben zajosan abcugolta a kormánypárti szónokokat, meg a minisztereket. Nem kímélte meg *Jókait* sem, aki elvállalta azt a népszerűtlen szerepet, hogy a Házban védelmére keljen a véderőjavaslatnak. Persze, a rendőrség „erélyesen” járt el. Mindannyiszor szétverte az ifjúsági tumultusokat, ami azután alkalmul szolgált az ellenzéki sajtónak a rendőrségi „brutalitások” megbélyegzésére. Az ifjúságot pedig csak tüzelte minden rendőri beavatkozás. Úgy tüntettek föl ezeket, mint a hivatalos hatalomnak a hazafiás szent ügy ellen való zsarnokoskodását.

Az általános nagy ifjúsági gyűlés határnapját január 27-ére, vasárnapra tűzték ki. Az előtte való estén tartotta a 150-es bizottság az eleértekezletet. A délutáni órákban már tele volt Budapest nemzetiszínű ko-

kárdás fiatalokkal. Vidéki deputációktól voltak hangosak az uccák. Amerre jártak, a közönség éljenezte őket.

Január 26-án este a függetlenségi pártkörben Polónyi Géza elnöklése mellett ment végbe az értekezlet. Amolyan preludiuma volt ez a másnapi nagygyűlésnek. Egymást érték a lelkes szónoklatok; különösen kitént itt is *Weiszfeld* Vilmos, aki a pozsonyiak abbeli indítványa ellen beszélt, hogy az ifjúság küldöttséget menessen a királyhoz. Nem a királyhoz kell fordulni — hangoztatta —, hanem a nemzethez. A fiatal *Orbán* János, *Orbán* Balázs képviselő öccse, díszmagyarban jelent meg, s a nagygyűlésen előterjesztendő, hat pontba foglalt határozati javaslatot ismertette és okolta meg. A hat pont kifejezte az ifjúság kívánságait, főképpen a magyar nyelvet megalázó s az ifjúság érdekeit sértő 25. szakaszra vonatkozóan. A nagygyűlés alkalmából üdvözlő táviratot intézett a fiataltság Kossuth Lajoshoz.

Kossuth távirati válasza még olyan időben érkezett meg, hogy az *Egyetértés* vasárnapi száma a lap élén közölhette.

Kossuth távirata így végződött:

„A magyarnak joga, hogy nemzet legyen, joga, hogy hazáját állammá tegye. Ennek egyik nélkülözhetetlen kelléke a nemzeti hadsereg, magyar zászlóval, magyar vezénylettel, magyar szellemmel. Nem magyar az, cudar az, ki ez irány felé való előrelépésről el akar terelni. Az ifjúság haza fias szelleme hazánk jövőjének reménysége, biztonságának záloga. Neki szól az intelem: Ébren légy magyar! őr ki fog állani, ha nem te, hazáért! Kitartás! Sursum corda! *Kossuth.*”

Ködös, borongós nap volt január 27-ike. Vasárnap. Éppúgy, mint a történelmi nevezetességű március 15-én. Akkor is a fiatalság lelkes hazafisága tette széppé e napot. Most is a fiatalság lángolása tette meleggé a zimankós időt. A Vigadó nagyterme szorongásig megtelt. A karzatokon a pesti nők szépséges koszorút alkottak a gyülekezet fölött. A szónoki emelvényt a zenekar helyén rendezték be. Köröskörül virágokkal díszítve. Szép és impozáns volt az egész kép. A szónoki emelvényen ott voltak: *Irányi* Dániel, *Polónyi* Géza (díszmagyarban), *Kaas* Ivor báró, *Reviczky* Károly, *Meszlényi* Lajos, *Herman* Ottó, *Hentaller* Lajos, *Lukács* Gyula országgyűlési képviselők és ott helyezkedtek el az ifjúság szónokai.

A gyűlést *Polónyi* Géza nyitotta meg nagyhatású beszéddel, amelyet zajos éljenzésekkel szakított gyakran félbe a lelkes hallgatóság. Azután a megállapított program szerint szólaltak föl: *Orbán* János ifjúsági elnök, *Rácskay* Gyula műegyetemi hallgató, *Lengyel* Sándor a kolozsvári egyetemi

polgárok nevében, *Egri* Dezső pécsi joghallgató, *Gonda* Dezső pesti joghallgató, *Óváry* Pál orvostanhallgató, *Weiszfeld* Vilmos pesti joghallgató és *Takács* Zoltán. Frenetikus tapsok és zúgó éljenek kísérték minden szónok beszédét. A gyűlés egyhangúlag elfogadta a hat pontba foglalt határozati javaslatot. Bár Polónyi berekesztette az ülést, de a tömeg Irányi Dánielt akarta hallani. *Irányi* föl is szólalt. Leírhatatlan lelkesedést támasztott az agg pártvezér beszéde a lelkekben. Utána még *Kaas* Ivor bárónak is beszélnie kellett. A báró elemében volt, hiszen rajongva csüggött a nemzeti eszméken és lángoló szívével szerette a fiatalságot, amely abban az időben mindig a hazafias ügy mellett állott.

Az *Egyetértés* beszámolván a nagygyűlés lefolyásáról, a többi közt ezeket írta:

„Legnagyobb hatással beszélt az ifjúsági szónokok közül Weiszfeld Vilmos, ez a nagyreményű fiatal jogász, aki a mozgalomnak egyik leglelkesebb vezetője, egyik leghivatottabb szószólója volt. A még bajusztalan, halvány ifjú arcán vérrózsák égtek, mikor szónoki hévvel, nemes tüzzel, őszinte páthosszal elmondta szép beszédét.”

Íme, az élesszemű riporterek már fölfedezték a fiatal Weiszfeldben a későbbi *Vázsonyi* Vilmost.

Ám csak a vigadóbeli ifjúsági nagygyűlés után következtek még a nagy viharok a parlamentben, de még inkább az uccákon.

Az ifjúsági nagy demonstráció után az érdeklődés megint visszaterelődött a parlamentben folyó vita felé. Január 28-án nevezetes ülése volt a Háznak. Az általános vitában a záróbeszédre került a sor.

Apponyi Albert gróf záróbeszéde iránt addig példátlan, érdeklődés nyilvánult. Olyan zsúfoltság volt a karzatokon, hogy ezeknek leszakadásától tartottak. Azok a tömegek pedig, melyek nem juthattak fel a karzatokra, a Ház előtt csoportosultak. Különösen a karzatokról kiszoruit ifjúság tüzeskedett ott a Sándor uccán, úgyhogy a kocsiközlekedést alig tudták rendbetartani a nagy apparátussal kivonult rendőrök. Benn az ülésteremben tömve voltak a képviselők padosrai s izgalmas feszültséggel várta mindenki *Apponyi* Albert gróf beszédét. *Apponyi* Albert közel harmadfél óráig beszélt. Minden oldalon feszült figyelemmel hallgatták. Érdekes lehet a mai emberek előtt, hogy ez alatt a harmadfél óras beszéd alatt csak egyetlenegy közbeszólás hangzott el. Ez is a szónokra rokonszenves, Polónyi Géza közbeszólása. De annál gyakrabban szakította félbe *Apponyit* a zajos, néha egészen viharos tetszésnyilvánítás a baloldalon. *Apponyi* ezzel végezte beszédét: „Az utolsó órában is kérve-kérem a t. Házat, hogy ne lépjen arra

a veszedelmes ösvényre, melyet ez a javaslat kijelöl, hanem azt a monarchia védelme iránti teljes áldozatkészségnek hangsúlyozása mellett, a hozzája fűzött sérelmek miatt utasítsa vissza.”

Dörgő éljenzés és taps hangzott fel. A baloldalon a képviselők felugrottak helyeikről és percekig zúgott a teremben az éljenzés. Megtörtént az a magyar parlamentben szokatlan dolog, hogy a karzatokon is felállva éljenzett és tapsolt a hallgatóság.

Tisza Kálmán állott fel. De sokáig kellett várnia, míg megkezdhette beszédét, melyben a maga éles dialektikájával sorakoztatta fel érveit Apponyi ellen. Tisza beszéde alatt már ki-kicsattant egy-egy haragos közbeszólás, amit a jobboldalról lezúgtak. Ingerültség minden oldalon. „Lemondani! Lemondani!” — harsogták feléje. A nagy zaj miatt Tisza kénytelen volt néha félbeszakítani beszédét, Péchy Tamás elnök egyre rázta a csengőt. Nehezen tudta a rendet helyreállítani. Tisza a maga igazára hivatkozott, Hoitsy Pál felállva dörögte feléje: „Soha életében nem volt igaza!” Az elnök ezért rendreutasította Hoitsyt, mire az ellenzék újból Apponyit él-tette.

Tisza Kálmán beszédének végé felé érdekes epizód játszódott le. Mialatt Tisza beszélt, a baloldalon egyszerre nagy nyugtalanság támadt. Zajos kiáltások hangzottak s az emberek a karzatok felé mutogattak. „Ott is van egy! Ott is van egy!” A nagy össze-visszaságból nem lehetett megérteni, hogy mi a nyugtalanságnak, lármának az oka. Lukács Gyula felsietett az elnökhöz és mondott neki valamit. Épp mikor Tisza a népszerűségére hivatkozott.

— Szép népszerűség! — kiáltották feléje. — Detektívek ólálkodnak a Házban.

Ekkor derült ki a rejtelmes nyugtalanság oka. Lukács Gyula azt közölte az elnökkel, hogy a karzatokon detektívek helyezkedtek el és emiatt Tisza után fel akar szólalni a házszabályokhoz. Péchy Tamás elnök arra kérte, hogy bízsa rá az ügyet, ő majd elintézi. De mikor Lukács Gyula lejött az elnöki emelvényről, kitört a vihar, még pedig elemi erővel. Óriási kavarodás támadt.

— Mít akarnak itt a detektívek! Spiclikkel nem tanácskozunk! Zárják be az ülést! Szégyen! Gyalázat! — harsogták a baloldalon. Péchy Tamás egyre rázta a csengőt! „Csendet kérek!” — kiáltotta tőle telhető erős hangon.

— Halljuk az elnököt! — zúgták jobbról, ahol még mindig nem tud-

ták, miről van szó. De az elnök még mindig nem juthatott szóhoz. Tisza Kálmán pedig állott a helyén szólanul.

— Hol vannak a detektívek? — kíváncsiskodtak a jobboldalon.

— Ott is, amott is! — kiáltozták balról és mutogattak föl a karzatra, ahol nők és férfiak idegesen feszengtek. Eközben a karzaton fölállott egy-egy alak és eltávozott. A fölháborodás egyre fokozódott. Öklök emelkedtek a karzatok felé és lármás szitkozódások zaja kelt.

Végre szóhoz juthatott az elnök. Megmagyarázta a nyugtalanság okát, s kijelentette, hogy értesülvén az esetről, rögtön intézkedett a karzatokra került detektívek eltávolítása iránt. Ígérte, hogy ámbátor a karzaton való felügyelet a háznagy dolga, ezután ő is vigyázni fog a karzatokra, nehogy oda illetéktelen emberek juthassanak.

Erre lecsillapodtak a kedélyek s Tisza Kálmán befejezhette beszédét.

A Ház ennek az incidensnek hatása alatt oszlott szét. Az ülés után a Ház előtt összecsoportosult tömeg parázs tüntetést rendezett. A rendőrök túlságos eréllyel láttak hozzá a rendcsináláshoz. Egy csapat fiatalembert szét akartak verni; de a képviselők közbeléptek és megakadályozták az erőszakoskodásokat.

Aznap délután *Horváth* Gyula, *Hámos* László, ifj. *Teleky* Domokos gr. és *Miklós* Gyula kiléptek a szabadelvű pártból. Horváth Gyula bejelentette a Ház alelnöki állásáról való lemondását is.

Hanem azért este a szabadelvű pártban melegen ünnepelték Tisza Kálmánt, aki meghallgatván a különféle kedveskedéseket, leült az ő rendes tarokkpartijához, amelyet Ferraris híres képe örökített meg.

Másnap, január 29-én megint zajos napja volt a képviselőháznak e napon kellett végbemennie a véderőjavaslat fölött való általános szavazásnak. Nem volt ugyan kétséges a szavazás eredménye, hiszen a szabadelvű párt nagy többségben volt, de azért a tömegeket, főképp pedig a fiatalságot szerfölött izgatta az eset. Újra óriási csoportokban vonult fel a Ház előtt.

A karzatok megint roskadásig telve voltak s az ülésteremben feszült izgalom uralkodott. Az ülés megnyitása előtt igen zajos formában megint a tegnapi incidens került szóba. Szentiványi Árpád és Polónyi Géza hozták tapétára napirend előtt. Polónyi nagy méltatlankodással hozta fel, hogy az ő értesülései szerint az egyetemi ifjúság ellen történnek valóságos stratégiai kirendelések. Tiltakozott az ellen, hogy a lovagias magyar ifjúságot titkos rendőrökkel vigyáztassák meg. Szentiványi parlamenti vizsgálóbizottság kirendelését kérte. Péchy Tamás elnök hosszasan megmagyarázta, hogy nem történt semmi sérelem, csak egy kis túlbuzgóság. Ő gondoskodni

fog arról, hogy ezután illetéktelen egyének ne juthassanak a karzatokra. A Ház ezután napirendre tért a detektívek dolga fölött.

Arra persze jó volt ez az ellenzéki kirohanás, hogy fokozza a kedélyek ingerültségét. De a hazafias tüzek lángolását Ugron Gábor záróbeszéde tette teljessé.

Az akkor még fiatal Ugron beszédének rendkívüli hatása volt. Ugron a maga szónoki temperamentumának és szónoki művészetének egész teljességét belevitte ebbe az emlékezetes beszédébe. Áhítatot és lelkesedést keltett. Ragyogóan szép volt. Valami különös ígézet erejével hatott. Sohase felejttem el. Különösen megkapta a kedélyeket szónoklatának az a része, amelyben a birodalom és a haza közt lévő különbséget magyarázta megrázoan poétikus formában.

Szinte leírhatatlan az a lelkesedés, amely elkapta erre a Ház egész baloldalát. A képviselők fölálltak. Éljenek, tapsoltak. A jobboldalon némán ültek az emberek. Egyszerre csak fölharsant az éljenzés a karzatokról is. A férfiak kalapjaikat, a nők fehér kendőiket lobogatták lefelé.

Pulszky Ágoston odakiáltott az elnökhöz, hogy a karzatot utasítsa rendre; mire a karzaton még erősebben tapsoltak. Péchy elnök kiadta a rendeletet, hogy a karzatokat ürítsék ki. Am baloldalról figyelmeztették a házszabályokra, melyek szerint a karzatot előbb meg kell inteni, s csak azután szabad kiüríteni. Jó Péchy Tamás erről bizony megelégedezett s máf a teremszolgák tessékelték ki a karzatokról a közönséget, mikor belátván tévedését, visszavonta rendeletét. És mikor a nagy zaj kissé elült, elnézést kért a Háztól; első ilyen eset lévén, még nem volt meg a kellő prakszisa.

Ugron Gábor, aki ezalatt szótlanul állott helyén, bevégezhetette beszédét, amely után újból kitört az éljenzés, meg a taps, amely sokáig tartott.

Mikor a csönd helyreállott, az elnök elrendelte a *névszerinti szavazási*. A jegyző a V betűt sorsolta ki és Vadnay Andor volt az első szavazó:, még pedig igennel. Érdekes, hogy ő volt a vitában az első felszólaló is. „A dezertor” kiáltották feléje. Összesen 409 képviselő szavazott. Az ellenzékiek közül csak négyen hiányoztak. Mind a négyen betegség okából maradtak el; hanem a szabadelvű párthói többen tartózkodtak a szavazástól. Mikor a négy Károlyi gróf: István, Gábor, László, meg Sándor egymásután nem-mel szavazott, megéljenezték őket. „Ezek a magyar mágnások” hangzott a baloldalról. Ellenben az Andrassy grófokat, akik mind igennel szavaztak, gyászmagyaroknak titulálták. A szavazás eredménye az lett, hogy a javaslatot általánosságban *127 szótöbbséggel elfogadták*.

TISZA KÁLMÁN MENEKÜLÉSE

Hiszen jól tudta azt már előre mindenki, hogy a képviselőházban a javaslatnak nagy többsége lesz, hanem azért a végső döntés órái alatt csoport ki legerősebben, legtüzesebben az ellenzéki elkeseredés az ifjúság lelkeből. Már az ülés megkezdése előtt nagy tömegekben csoportosult a Sándor uccában a Ház előtt s a Múzeum-kert kerítése mögött is lármás tömegek gyülekeztek. Az ifjúság a Kossuth-nótát, meg a Himnuszt énekelte, de közben zajosan éljenezte az érkező ellenzéki képviselőket, ellenben dühösen abcugolta a kormánypártiakat. Leginkább kijutott az abcugolás Tisza Kálmán miniszterelnöknek, meg báró Fejérváry honvédelmi miniszternek. Tisza Kálmán látható izgatottsággal, sápadtan szállott le kocsijáról és sietve ment be a Házba a sorfalat álló rendőrök közt.

Ügy 11 óra tájban az ifjúság két csoportban elindult a városba; énekelve, zajongva járta be a város uccáit, hol mindenütt lelkesen üdvözölte a lakosságot. A tüntető felvonulások után mindkét csoport visszatért a Ház elé a Sándor uccába s várta a szavazás eredményét. Mikor híre jött, hogy már 100 többsége van a javaslatnak, az ifjúság abbahagyta az éneklést és valami kegyetlen düh szállotta meg a tömegek kedélyét.

A képviselők, amint leszavaztak, kezdtek kifelé szállingózni a Házból. Legelőször a két gróf Andrassy, Tivadar meg Gyula jöttek. Eleinte nem bántották őket, de amikor szinte tüntető módon visszafordultak és fixirozták a tömeget, ez nekik rohant. Ebben a pillanatban Reviczky Gyula, a költő, kiszaladt a tömegből s védelmőkre sietett. Csak a Reviczky segítségével menekülhettek el. Riadó éljenzéssel fogadták Irányit, Ugront, a Károlyiakat, de annál dühösebben abcugolták a kormánypártiakat. Nem kímélték Jókait sem, aki jámbor egykedvűséggel lépkedett s talán ebben a dühös zajban is valami szép történetről elmélkedett. Az öreg Tisza Lászlónak nekirontott egy fiatalember s mikor ez felemelt karral eléje állott, Tisza László szó nélkül levette fejéről a kalapját s a homlokán levő nagy sebhelyre mutatott. A tömeg felelt a néma kérdésre. Ezt 1848-ban kapta, ezért tisztelet illeti.

Tisza László bántatlanul ment a Múzeum körút felé. A Múzeumkertbe beszorított tömeg ekkor hirtelen kitorpte a kert bezárt ajtaját és nagy lármával kivonult az uccára. Erre roppant kavargás támadt. Bárányi Adám csendőrpáncsnok, lovassági főfelügyelő, legényeivel nekirohant a tömegnek. Bárányi ismeretes alak volt már a régebbi tüntetések idejéből. Beavatkozása egyszerre kiváltotta azt a tömeghangulatot, melynek csodálatos az

ereje is, a vakmerősége is. A tömeg ellenállt a lovasrendőröknek. Már-már megkezdődött az oktalan vérengzés, mikor ott termett *Hoitsy Pál*, *Madarász József*, *Károlyi Gábor* és beavatkozásukkal megakadályozták a rendőri erőszakoskodásokat. A jelenet erős hullámvázisba hozta mindazoknak kedélyét, akik szemtanúi voltak.

A rendőrség eközben azon fáradozott, hogy utat csináljon a Házból távozni akaró Tisza Kálmánnak és báró Fejérvárynak. De a tömeg nem engedett. Abcugolt és hadonászott. A miniszterek pedig ott vártak benn a képviselőházban a miniszteri szobában. A tömeg meg őket várta. Nyilvánvaló volt, hogy a tömeg dühe ki fog törni a miniszterek ellen. Ezt pedig meg kellett akadályozni. Maguk az ellenzéki képviselők voltak azon, hogy elejét vegyék a nagyobb bajoknak. *Ugron Gábor* a Ház kapujában felállott egy székre. Zúgó éljenzés fogadta. *Ugron* beszélt a tömeghez. Békítette. „A magyar paraszt olyan méltóságos — mondotta —, mint egy külföldi gróf s komoly, mint egy német tudós. Kérem, ne adjanak okot a rendőri erőszakoskodásnak, oszoljanak szét, menjenek haza csöndesen!”

De hiába, nem lehetett már ezt a tömeget békíteni. Csak az *Ugron* beszédének muzsikáját hallgatta s ez a muzsika még gyújtó hatással volt rá. Rendületlenül ott maradt. Várt. Várta a minisztereket. Még az öreg *Madarász* is megpróbálkozott csendesítéssel. Azt érte el, hogy a tömeg a vállára kapta és abcugolta Tisza Kálmánt. Gróf *Károlyi Tibor* főrendiházi tag, Tisza Kálmán sógora, már előbb informálódott az ellenzéki képviselőknél. Ezek megnyugtatták, hogy ők majd gondoskodnak valami rendről. Meg is próbálták, de *Bárányi Ádám* beavatkozása megint elrontotta a dolgot. A tüntetéseknél rendszerint észlelhető a tömegek különös filozófiája. Az erőszakos beavatkozás csak fokozza a tömegek dühét és vakmerőségét. A képviselők, a többi közt *Hoitsy Pál*, *Károlyi Gábor*, *Pulszky Károly*, *Beöthy Algermon*, *Tóth Ernő* vállalkoztak arra, hogy egymás kezét fogva, kordont csinálnak s így utat formálnak a miniszterek számára legalább a szomszédos házig, ahonnan azután a rendőrség fedezete alatt tovább juthatnánk. De a lovasrendőrök közbük nyargaltak s elszakították a kordont. A Ház kapujában ebben a pillanatban jelent meg *Péchy Tamás* házelnök.

Hoitsy eléje sietett, karonfogta s a zajongó tömeg közt elvezette a Múzeum körút felé. Senki se bántotta, sőt ott, a körút sarkán, még meg is éljenezték az öreg urat. Mehetett szépen haza.

A miniszteri szobában pedig ezalatt türelmetlenül tanácskoztak, hogy mitévők legyenek? Arra gondolni sem lehetett, hogy csak úgy, minden előkészítés nélkül, Tisza Kálmánék kimehessenek a Ház előtt rájuk vára-

koaó fiakkerig. Odakünn egyre lázasabb, izgatottabb lett a tömeg. Hoitsy Pál és néhány képviselőtársa — jobbára ellenzékiek — elhatározták, hogy bent a Házban a kapuig sorfalat alkotnak, hogy Tisza Kálmán e sorfal közt kimehessen s kocsiba ülhessen. A kapun kívül azután a rendőrok gondoskodhatnak a miniszterelnök biztonságáról. Hoitsy, gróf Károlyi Tibor útján, akit különben a tömeg, mikor a gróf a képviselőházba jött, megtámadott, de, baj a nem esett, beüzent Tiszának, hogy az ellenzéki képviselők megvédelmezik. Tisza Kálmán erre az üzenetre meglepő választ adott. Köszönetet mondott, de kijelentette, *hogy ellenzéki képviselőktől nem fogad el támogatást.*

Hoitsyék nagyot néztek, mikor megkapták ezt a választ, de imponált nekik a Tisza bátorsága.

Hanem azért mégis csak megcsinálták ott a ruhatártól a kijárásig azt a bizonyos sorfalat.

Közben beszólították a miniszteri szobába Schneidert, Tisza Kálmán híres fiakkeresét. őt is belevonták a tanácskozásba. Schneider azt mondta, hogy csak bízzák rá a kegyelmes urat, ő majd kivágja a bajból. Hát jó! Egyszerű volt a Schneider stratagémája; az, hogy a tömeg a Múzeum-körút felé várja a miniszterelnököt, hát ő majd más utat választ. Csak az a fő, hogy a miniszterelnök úr a kocsiban üljön. Csak közvetlenül a kapu előtt kell tiszta sort teremteni. Ezt azután elvégezte a rendőrség. A ház kapuja előtt kordont vontak. Schneider odaállhatott kocsijával a kapu elé — még pedig a Múzeum-körút felé fordulva. A tömeg csak nézte ezt a készülődést. Hiszen csak arra várt, hogy a miniszterelnök kocsija elinduljon. A Múzeum-körúton majd elbánhatik vele a tömeg. A rendőri kordonon kívül szorult tüntetők láthatták is, mikor Tisza Kálmán kilépett a kapun, mellette volt fia, Tisza István; láthatták azt is, hogy beülnek a kocsiba. Irtózatos láрма támadt. Harsogott az abcugolás és száz meg száz kar emelkedett — de persze csak a rendőri kordonon kívül. A kocsi bakjára Mayer főtrafikos ugrott fel Schneider mellé, aki ekkor hirtelen megfordította kocsiját, lovai közé csapott s ezek vágatva iramodtak az Eszterházy ucca felé. A tömeg még csak azt látta, hogy a Schneider két szürkéje befordult íz Eszterházy uccába, követve az utána és mellette vágató lovasrendőrok által. Schneider kocsija az Eszterházy uccán át végigvágatva, a Kerepesi úton. keresztül a szemben levő Síp uccába fordult. Onnét azután úgyszólván nyugodtan vihette fel a miniszterelnököt Budára. A járókelők csak azt látták, hogy egy kocsi robog lovasrendőrokkal körülveve az uccákon át. Megbámulták s tünődtek, vajjon mi lehet? El se képzeltek, hogy Magyar-

ország hatalmas miniszterelnöke menekül azon a kocsin az ellene dühöngő tömegek elől. Nem is volt erre példa 1867 óta, azóta, hogy felelős kor mánya volt az országnak.

Tisza Kálmán menekülése (bizony valóságos szöktetés volt az) rettenetes dühbe ejtette a tüntető tömegeket. Mikor észrevették, hogy Schneider bérkocsija befordult az Eszterházy uccába, az első pillanatban kegyetlen szidalmak közt a tömeg utánarohant; de a következő percben már belátván, hogy a száguldó kocsit, melyet vágatató lovasrendőrök vettek körül, utói nem érhetik, a tömeg megfordult és futva rohant a Múzeum-körútra, ahol pillanat alatt híre terjedt, hogy a miniszterelnök a Kerepesi út felé menekült. A tömeg abban a hitben, hogy eléje kerülhet, rohant a Kerepesi út felé. Persze már későn, hiszen a Schneider kocsija már akkor a Síp uccán át vágatott. Hanem szembe a tömeggel jött egy bérkocsi, két szürke volt eléje fogva. „Ez a Tisza bérkocsija!” — ordította egyszerre száz meg száz torok. Nekiestek a bérkocsinak. A fiakkeres ijedten csapkodott a lovai közé, de a tömeg megállásra kényszerítette. Két jámbor úr ült a kocsiban. Rémülten ugrottak ki. A tömeg csalódottan konstataálta, hogy nem Tisza Kálmánt fogta el. Rohant tovább a Kerepesi útra. Egy elegánsul öltözött monoklis úr jött az út baloldali járdáján. Valaki elkiáltotta: „Ez Tisza Lajos, a miniszterelnök testvére!” A tömeg dühe ez ellen a férfi ellen fordult. Pedig ez nem volt Tisza Lajos, hanem gróf *Károlyi* Tibor, aki Tisza Kálmán menekülése után a képviselőházból az Eszterházy uccán át ment a Nemzeti Kaszinóba. A tömeg körülvette. Lökdöstek, szidalmazták; a tömegben volt egy péklegény, azon lisztesen, ahogy a műhelyből az uccára került. Ez odaférközött a gróf mellé, odadörzsölte lisztes ruháját a gróf elegáns ruhájához, hogy ez is lisztes lett. A gróf csodálatos nyugalommal ment tovább, nem törődve a tömeg szitkozódásaival.

A tömeget valóságos delirium fogta el. Kegyetlen düh kapta el az embereket amiatt, hogy Tisza Kálmán megmenekült. A Múzeum körút és a Kerepesi út torkolatánál ezer meg ezer ember lármázott s dühösen fenyegetőzött. Valaki elkiáltotta: „Föl Budára!” Egy perc alatt végigszaladt ez a jelszó a tömegen s a következő percben már megvalósítandó programmá lett: Fel Budára!

Csodálatos valami a tömeghangulat. Az ezer meg ezer ember, ha tömegbe alakul, elvesznek az egyéniségek. A tömegbe verődött egyes emberek egyéni tulajdonságai belefúlnak a tömeghangulatba. A harag, a düh egyformán uralkodik a tömegen. Öregek, ifjak, békeszerető, nyugalomra vágyó teremtések, mind fúriákká válnak. Nem okoskodnak, nem is gondol-

koznak; nem számolnak veszedelmekkel, akadályokkal, csak dühösködve toporzékolnak. Nem tudják, mi lesz a következő pillanatokban. Valami különös hatalmat éreznek; a tömeg hatalma, ereje, dühe, bosszúvágya tüzei, égeti őket.

Fel Budára! Hiszen azok is, akik kiadták ezt a jelszót, azok is, akik eszeveszetten rohantak utána, jól tudhatták volna, hogy a lovasrendőrök csapatai, meg a huszárság utoléri, megelőzi őket. Nem törődtek ezzel. Harogó lármával indultak és vonultak az uccákon át, hol a kereskedők ijedten zárták be boltjaikat, a Lánchídra, azután meg az Albrecht úton meg a Ferenc József lépcsőn fel a budai Várba. Ott már felsorakoztak a rendőrök meg a katonák. A tüntetők nem férhettek sem a miniszterelnöki palotához, sem a Hentzi-szoborhoz. Szitkozódva, még dühösebben fordultak vissza, mert a karhatalom szorította őket vissza Pestre. Új jelszó: „A Vas uccába, Ugron Gábor lakása elé.” Útjukban mindenütt zajosan abcugoltak. A Lloydépület előtt, melyben a szabadelvű pártkör volt, tüntetni akartak, de a katonaság szétverte őket. Meg kellett elégedniük azzal, hogy viharosan abcugoltak és fenyegető gesztusokkal szórták szitkaikat a szabadelvűpárti klub felé. Hanem a Gizella tér és a Váci ucca sarkán egy kis lélekzethez jutottak. Ott a Calderoni kirakatában meglátták Tisza Kálmán arcképét. Pillanatnyi elhatározás. Bezúrták a kirakat nagy tükörüveg-tábláját, kiragadták a Tisza arcképét s foszlányokra tépték szét. Becsületükre válik, hogy semmi egyebet nem bántottak. Mentek tovább a Deák Ferenc uccán, meg a Károly körúton át a Kerepesi útra, ezután a Vas uccába, az Ugron Gábor lakása elé, ahol lármás tüntetést rendeztek s éltették Kossuth Lajost. Ekkor érkezett meg Bárányi Ádám 24 lovasrendőrrel. Bárányi felszólította a tüntetőket, hogy oszoljanak szét. Nem hallgattak rá. Zúgó abcug-kiáltásokkal feleltek neki. Erre a lovasrendőrök kivont kardokkal nekiugrattak a tömegnek, amelyben irtózatossávarodás támadt. A lovasok üldözőbe vették a menekülőket. Kardjaikkal ütötték-verték őket; lovaikkal belenyargaltak a tömeg közé, mely sikoltozva, szitkozódva futott a Kerepesi útra. Itt meg *Bornemissza* Boldizsár lovasrendőr csapatával kerültek szembe. A Vas ucca sarkán egy ház volt épülőben. Körülötte tégl- és kötömegek. A tüntetők köveket ragadtak fel és azokkal dobálták a rendőröket, akik erre még mégesebb hajsztát csináltak. Délutáni 4 óra múlt. Az iskolákból jöttek a gyerekek. Megálltak, bámulták a jelenetet. A 405. számú lovasrendőr lova elütötte *Friedmann* Géza tanuló. A gyerek elesett, a ló egyik patájával rálépett a fiúcska arcára. Ott feküdt a gyerek véresen, sikoltozva, mellette szétszórva a könyvei.

Volt már áldozat is. A tömeg felkapta a kisfiút s rikoltó lármával vitte a Rókus-kórházba.

A gyermek szerencsétlensége még dühösebbé tette a tömeget, mely egyre szaporodott. „Le a brutális rendőrökkel!” — ordította száz meg száz torok. Es szaporodtak a sebesültek is. A tömegben itt-ott lehetett már látni vérző embereket, amint kötözgették sebeiket. A Nyár ucca felől a 65. számú rendőr jött és nyakoncsípett egy tüntető fiatalembert. A tömeg nekirohant. Letiporták, véresre verték. Feltápáskodott és azon véresen ment jelentést tenni a Kerepesi út sarkán álló vezénylő rendőrfelügyelőnek. Ez rohamot parancsolt. Rohantak a rendőrök kivont kardokkal a megjelölt helyre, de a tüntetők már másfele mentek. Szerencsére!

Egy fiatal tanulót szuronydöfés ért, feje vérzett. Kitört belőle az elkese-redés: „Szúrjatok le, hóhérok!” Ezzel a kiáltással állott a káplár elé s botjával ráütött. Egy fiatal hadnagy, mikor ezt meglátta, szinte tajtékozó dühvel kiáltott embereire: Niederschiessen! A katonák nem lötték ugyan, le, hanem addig ütötték-verték a szerencsétlen fiút, míg összerogyott. Ezt is vitték a Rókusba.

Estefelé még zajosabbá, véresebbé vált a tüntetés. Amikor bealkonyodott, már nem az egyetemi ifjúság alkotta a tüntető tömeget, nem is az vezette őket, hanem a város minden részéből összeverődött csöcselék. Ez pedig már nemcsak tüntetett, hanem rútul garázdálkodott. A Kerepesi úton megkezde a gázlámpák üvegeinek bevetését és eloltogatta a gázlámpákat. Sötétség támadt s a sötétségben megtámadta a Dohány ucca és Körút sarkán Arányi Taksony VII. ker. rendőrkapitányt, aki ott két tüntető fiatalembert fogott vallatóra. A tömeg rárohant, kezéből kicsavarták a kardját, azután nekiestek, össze-vissza verték. Nagyobb kár is érhetne volna, ha a tüntető tömegben nem akadnak komolyabb emberek, akik kiszabadították a dühöngő csöcselék kezei közül. A lámpabeverés és oltogatás tovább folyt a Nagykörúton, meg az Andrássy úton. Egyik-másik kávéházba is betörték s mindent összeromboltak. Órákig tartott ez a bolond és buta lázongás. És éjfél felé lecsendesedett az ucca, hogy másnap újra kezdődjék a tüntetés.

A reggeli órákban nagy apparátussal vonult ki a rendőrség és a katonaság is. Valóságos ostromállapot képét adta a város. A képviselőház előtt katonai kordon. Mindenkit, aki a Házba ment, igazoltattak. Még a Házba menő képviselőket is zaklatták. Az összeverődött tömeget a rendőrök kegyetlenül kardlapozták anélkül, hogy valami különösebb történet volna.

A képviselőházban az ülés megnyitása után persze nyomban kitört a vihar. Az ellenzéki képviselők haragos felszólalásokban tiltakoztak az ellen,

hogy a katonaság a képviselőket is bántalmazott s a parlament szabadságát és függetlenségét durván veszélyezteti a karhatalom. Az ellenzéki pártok azt követelték, hogy a Ház napolja el tanácskozásait s az elnök rendelje el a katonaság eltávolítását. Több képviselő bejelentette, hogy a katonaság bántalmazta. A hangulat percről-percre izzóbb lett. A jó öreg Péchy Tamás házelnök azt indítványozta, hogy az ülést 30 percre függeszék föl s ezalatt ő személyesen akar meggyőződni arról, hogy milyen a helyzet a Ház előtt. Így történt.

Péchy Tamás nagyobb kísérettel, melyben képviselők, újságírók és parlamenti tisztviselők vettek részt, kiment a Sándor uccába, egész a Múzeum körülig. Amolyan hadvezéri szemlét tartott, de bizony éreznie kellett, hogy nem ő a hadvezér. A rendőrök respektálták ugyan, de a katonatisztek csak *ügy* lóhátról beszéltek vele. Rövidesen meggyőződött róla, hogy a helyzet csakugyan olyan, mely méltán okoz izgalmakat a törvényhozókban is. A szemle után még elkeseredetten vitakoztak a Házban, de azután maga Péchy elnök tette meg azt az indítványt, hogy két napig szüneteljen a Ház. Majd hétfőn folytatják ott, ahol elhagyták. Csakhogy erre már nem került a sor.

Persze a tüntetés tovább tartott s a rendőrök meg a katonák a megszokott módszerrel jártak el és öntötték az olajat a tűzre. Úgy dél felé meg éppenséggel véres harcok fejlődtek ki a tüntető egyetemi hallgatók letörésére. A fiatalok a karddal vagdalkozó rendőrök és a katonák szuronyrohama elől a Múzeum körüli műegyetem épületébe menekültek. Ott benn azután, a vasráccsal elkerített udvaron, abugoltak a fiúk. Egy közöshad-seregbeli hadnagy, aki a gyalogos katonákat vezényelte, be akart nyomulni az épületbe. De a kaput bezárták előle. Beüzent, hogy azonnal nyissák ki. Liphay Sándor rektor visszaüzent a katonának, hogy az egyetem Salva Guardia, azt tiszteletben kell tartani. Az osztrák hadnagyot haragra lobbantotta az ő hatalmának illetően lekicsinylése s harsány hangon, nagy hetykén odakiáltott:

— Sofort aufmachen, oder ich lasse schiessen!

Ettől azután úgy megijedt a rektor, hogy felnyitatta a kaput s a katonaság szuronysegezve rohant be s az udvaron összegyűlt egyetemi hallgatókat megtámadta. Többen elég súlyosan megsebesültek. Különösen néhány gyógyszerészhallgató. Erre a durva és ostoba méltatlanságra hirtelen lecsendesedtek az uccák, de csak pár órára. Délutáni 4 óra után már újra benépesedett a tüntetők rendes gyülekező helye, ott, a Múzeum körüton. A tömött sorok még nem mozdultak meg. Csak morogtak. Elkesese-

redés izzott a lelkekben. Szinte vészajtósló volt ez a csendesség. A rendőrség meg a katonaság is megtette az előkészületeket. A levegő is tele volt a nagy feszültséggel.

És ekkor hirtelen, váratlanul valami szörnyű nagy dolog történt. Úgy öt óra tájban egy újságíró szaladt a tüntetésre összegyűlt tömeg sorai előtt a Múzeum körúton s harsányan kiáltotta: „*Meghalt Rudolf trónörökös!*”

Az emberekben megfagyott a vér. A rettenetes hír hatása elfojtott minden más érzést. A nagy rémület egyszerűen megölte a kisebbiket. És amit se rendőrség, se katonaság, se a kormányzóhatalom egész apparátusa nem tudott megcsinálni, azt megcsinálta egy távirati hír: hogy Rudolf trónörökös meghalt. Félóra múlva nem volt tüntető az uccákon, csak ijedt emberek tépelődtek a titokzatos haláleseten.

ÚJABB IZGALMAK ÉS A 14. SZAKASZ MÓDOSÍTÁSA

Rudolf trónörökös halála és a nagy katasztrófa rejtélyes körülményei lefoglalták a közvélemény egész kedélyvilágát. A nemzeti életet sokkal mélyebben érintette ez a tragédia, semhogy napokon át egyébbel is foglalkozott volna a sajtó is, a magyar társadalom is. A politika szünetelt. Csak három egészen rövid ülést tartott a képviselőház s ezeken az üléseken is csak a trónörökös halálával foglalkozott s a temetésen való részvétellel összefüggő ügyeket intézte el.

De a nagy temetés után újból megkezdődtek a politikai harcok, újból kitortek a nagy konvulziók a véderő javaslat napirendre kerülésével. A királynak a gyászeset alkalmából „Népeimhez” intézett proklamációja még megrezegtette a lelkekben a részvét húrjait, de a közhangulatot már megint a nagy nemzeti ügy izgatta. Az ellenzéki lapok február 8-án már követelték az engedményeket s tüzesen agitáltak a kormány ellen. Tisza Kálmán még Bécsben volt, de idehaza már híre terjedt annak, hogy a 14. szakaszra vonatkozóan Tiszának, de még inkább id. gr. Andrássy Gyulának sikerült a királyt bizonyos engedményre rábírní. A félhivatalos B. C. kommunikéje arról adott értesítést, hogy a 14. szakaszt módosítják, de a 25. szakasz eredeti szövegéhez most is ragaszkodik a kormány.

A szabadelvűpárt értekezletén Tisza Kálmán már ismertette is azt a módosítást, melyre a kedélyek megnyugtatósa okából a kormány hajlandó. A pártra kedvező hatást tett a miniszterelnöknek az az előterjesztése, hogy a 14. szakasz új szövegezése megszüntetheti az alkotmányjogi aggodalmakat, mert kimondja, hogy a megállapított újonclétszám tíz esztendőre érvényes

(az eredeti szövegben ez nem volt benne). A 25. szakaszra vonatkozóan Tisza kilátásba helyezett oly országgyűlési határozatot, mely a magyar nyelv használatát a tisztí vizsgánál bizonyos kautélákkal veszi körül.

A 14. szakasz módosítása csakugyan lényegbevágó engedmény volt, de a 25. szakasznak érintetlenül hagyása most még fokozta az ellenzék elkeseredését. Az ellenzéki publicisztika gondoskodott arról, hogy szem fény vesztésnek bélyegezze a hozandó országgyűlési határozatát és még haragosabbá tegye a közhangulatot. Országszerte megindultak a tüzes agitációk. Már az első vasárnapon Arad, Torda, Kolozsvár tiltakozó határozatokat hoztak a 25. szakasz ellen. Itt Budapesten pedig kiadták azt a jelszót, hogy a nemzeti indulat csak a kormány ellen zúdul, *ám nem érinti a királyt, sőt a királyra ép a nemzet kifejezendő loyálisával kell hatni*. A nemzeti közvéleményre különben is jó hatást *tett* az, hogy a gyászoló királyi család Budapestre jött enyhülést keresni fájdalmára. És csakugyan a véderőjavaslat 25. szakasza ellen országossá vált tüntetéssel összevegyült az uralkodó mellett kialakult hangulat. Mikor február 11-én a gyászoló királyi család Budapestre érkezett, a polgárság és ifjúság igen meleg, sőt lelkes fogadtatást rendezett. Különös közhangulat volt ez: egyfelől szenvedélyes elkeseredés a királyi kormánya ellen, másfelől loyális állásfoglalás a király mellett. De bíz ez csak amolyan taktika volt. Mi, akik annakidején a publicisztikában ezt a közhangulatot propagáltuk, jól tudtuk, hogy csak taktika

Február 13-án a képviselőház már megkezdte a véderő javaslat részletes tárgyalást, de előbb rendkívül izgalmas jelenetek játszódtak le. Ugron Gábor szavát tette a királynak Péchy Tamás házelnök üdvözlő beszédére adott választát, melyben ilyen szólamok fordultak elő: „Elvárom, hogy a képviselőház támogatni fogja szándékaimat és kormányomat, mely teljes bizalmamat bírja.”

Az ellenzék méltán ütközött meg ezen. Azt tartotta, hogy a kormány a királyi befolyást a maga érdekében akarja érvényesíteni.

Ugron Gábor beszéde szerfölött jellemző arra a hangulatra, mely uralkodott; arra az izzó, lobogó gyűlöletre, mely az ellenzékelt eltöltötte a kormány s főképp Tisza ellen.

— „Az egész nemzet szeretettel van a korona iránt — dörögte Ugron, — *de gyűlöli a kormányt*; az egész nemzet legnagyobb tisztelettel és hódolattal van a korona iránt, *de megvetéssel a kormány iránt*.”

És ebben a tónusban folytatta, miközben az elnök többször félbeszakította figyelmeztetéseivel. Egymást érték az izgalmasabbnál-izgalmasabb

jelenetek, de azután mégis rátért a Ház a véderő javaslat részletes tárgyalására.

Ám az ucca is újra megmozdult. Budapest megint viharos uccai tüntetések színhelye lett. És ebben megint nagy része volt a rendőrségnek, meg a katonaságnak, mert oktanul és embertelenül viselkedtek.

A királyi család megérkezésénél az egyetemi ifjúság is kivonult; 8-as sorokban járták be az uccákat, énekelték a Himnuszt, éltették a királyt, abcugolták Tiszát meg Fejérváryt. Ebbe a szinte ártatlan demonstrációba avatkozott bele a rendőrség olyan brutalitással, melynek azután messzemenő súlyos következményei voltak. A tüntetésekhez kétes uccai elemek csatlakoztak s ezek annyira féktelenkedtek, hogy maga az egyetemi ifjúság kereste az ettől a kétes elemtől való megkülönböztetésének módjait. Se a főkapitányság, se a rendőrség, se a kormány nem méltányolta az ifjúságnak ezt az elismerésreméltó törekvését, sőt a rendőrség embertelen magatartása még fokozódott. Emlékszem, hogy annak idején sokat foglalkoztunk azzal a kérdéssel: vajjon a rendőrség magatartása csak a Török főkapitány spontán rendelkezésére, vagy pedig Tisza Kálmán befolyására vezethető-e vissza? Ma sem vagyok ezzel tisztában; de az kétségtelen, hogy Tisza Kálmán nem befolyásolta a rendőrséget tapintatosabb, okosabb eljárásra. Így történhetett azután, hogy mikor az egyetemi ifjúság egy nagy körmenet után, mely közben semmi kihágás nem fordult elő, a Zrínyi utcába vonult, hogy Török János főkapitányhoz deputációt küldjön, a rendőrségi palotából kivont kardokkal rohantak ki a rendőrcsapatok s igen alávaló módon verték szét az ifjúságot; számos fiatalembert durva erőszakkal hurcoltak be a rendőrségi palotába.

Persze, ennek újabb, még vehemensebb, haragosabb mozgalmak lettek a következményei. Szünetlenek voltak a tüntetések a képviselőház előtt meg az uccákon. Február 14-én az ifjúság gyűlést tartott az egyetemen. A gyűlés után a függetlenségi pártkör elé vonult. Itt *Lits* Gyula képviselő az egyik ablakból beszédet intézett a fiatalokhoz. Beszédét a király éltetésével végezte. A tüntető tömeg utána zúgta: Éljen a király! És ebben a pillanatban két szakasz lovasrendőr örült vágatással, kivont karddal rohant rá a tömegre. Valóságos vérengzést vitt végbe. A függetlenségi párt helyiségének, meg az írók és művészek mellette levő helyiségének ablakaiból rémüldözve nézték az ott lévők a Múzeum körúton lefolyt rettenetességeket.

— Gazemberek! Gyilkosok! Ezt én mondom, Polónyi Géza! — kiáltotta le harsány hangon Polónyi.

És ugyanígy kiabáltak le *Lukács* Gyula, meg *Lits* Gyula is, megnevezve magukat.

A vérlázító jelenet után az egész 68-ik gyalogezred zászlóaljanként járta be a környéket, félelmet és rémületet keltve.

Ennek hatása alatt ült össze február 15-én «a képviselőház. Ez volt az a híres ülés, mely szinte hasonlatos volt a francia convent legzajosabb üléseihez. Elsőnek *'Lukács* Gyula szólalt fel. Olyanokat mondott, hogy a rendőrség valóságos sportot űzött a gyilkolásból. A hangulatra jellemzők a felszólalások. *Ugron* Gábor azt vágta oda Tiszának, hogy ha ő (*Ugron*) akarta voma, *már széttépthette volna a miniszterelnököt*. Polónyi azt erősítette, hogy ha ők nem lettek volna, a *miniszterek már lógnának*. *Lits* Gyula szinte katonás keménységgel mondta Tiszáról, hogy egyszer *egy* fogast csinált, melyre ráakasztotta a bihari pontokat, egy másik fogásra most akasztja rá a 14. paragrafust; vigyázzon, nehogy egy harmadik fogas is támadjon, mert arra ő maga kerül. *Gullner* Gyula kijelentette, hogy ha öt valamelyik rendőr megtámadná, sonica lelőné, mint a veszett kutyát. A hangulatnak erre a lobogó tűzére még olajat öntött a kevély Rohonczy Geodeon, aki a jobboldalról szólalt fel s *Lukács* Gyulának felelt, aki a többi közt azt mondta, hogy sírt, amikor látta a borzalmasságokat.

— „A képviselő úr, — mondotta különös élességgel, az ő furcsa sivitó hangján Rohonczy, — egy pár társával együtt bent a körben sírt e felett szomorúságában. Ha én vezetem az ifjúságot, akkor nem sírok vénasszonyok módjára ott és nem panaszkodom, nem lármázok itt a képviselőházban, hanem odaálllok az ifjúság védelmére magam.”

Dühösen ugráltak fel erre a baloldalon. Roppant lárma támadt. Egyik-másik vérmesebb képviselő kiugrott a terem közepére, szitkok, fenyegetőzések harsogtak, összeszorított öklök emelkedtek. Csaknem összeverekedtek már, mire Péchy Tamás hirtelen berekesztette az ülést. Persze, a véderőjavaslat szóba se került.

Hanem azért volt ennek az ülésnek egy humoros jelenete is. Az, amikor *Kubinyi* György (kormánypárti) arról nyilatkozott, hogy őt nem inultálták a huszárok, mert mikor ezek a járdára nyargaltak, ő gyorsan a múzeumkerti rácsra ugrott. Olyan harsány nevetés támadt erre az egész Házban, mintha csupa vidámság uralkodott volna benne.

Másnap, szombaton valami fáradt kimerültség volt észlelhető a Házban. A véderőjavaslat részletes tárgyalását folytatták. Nem volt semmi izgalom. De ennek a csöndességnek az volt az oka, hogy várták Tisza Kál-

mánnak a 14. szakaszra vonatkozó módosítását. Elég gyorsasággal el is jutott a tanácskozás a 14. szakaszhoz.

Tisza Kálmán állott fel s képviselői minőségében szólalt fel. Előrebocsátotta, hogy az az alkotmányos garancia, melyet az ellenzék abban keres, hogy a megállapított újoncjutalék kifejezetten 10 évre legyen érvényes, a szakasz eredeti szövegében is benne van, de mivel skrupulusok támadtak, s mivel meggyőződött arról, hogy az osztrákok sem látnak *elvi* eltérést az új és a régi szöveg között, a kedélyek megnyugtatósa okából a 14. szakaszra nézve új szövegezést indítványoz. A módosítvány azt tartalmazta, hogy *az újoncjutalék megállapított számának 10 évre való érvényessége mondassék ki, külön-külön a közöshadsereg, a haditengerészet és a honvédség újonclétszáma*. A szakasz utolsó bekezdése pedig így hangozzék: „Valamennyi újoncjutaléknak tényleges kiállítása azonban csak akkor törtenhetik, ha a törvényhozás azokat azon évre megszavazza.”

Tisza Kálmán módosító indítványának előterjesztését általában kedvezően fogadták. Az ellenzéki pártokban is. Hiszen csakugyan megtörtént, amit az ellenzéki pártok követeltek. A 14-ik szakasz ilyen új szövegezése csakugyan megszüntette az alkotmányjogi veszedelmeket. Biztosítva volt a nemzet számára az, hogy a 10 esztendő lejárta után újra visszatér a törvényhozás joga ahhoz, hogy határozzon a hadsereg létszáma fölött.

Elsőnek *Hódossy* Imre (mérsékelt ellenzéki) szólott *Tisza* módosítványához; kijelentette, hogy azt örömmel fogadja. De élesen argumentált *Tisza* Kálmán abbéli felfogása ellen, hogy az eredeti szövegben sincsen jogfeladás.

Hódossy ezzel megadta a további vitának tónusát és a további ellenzéki argumentálás szellemét.

A vita különben itt félbeszakadt, mert rátértek a febr. 14-iki események miatt bejelentett interpellációkra. Báró *Orczy* Béla, mint belügyminiszter, meglepő tapintattal válaszolt az interpellációkra, úgyhogy *Szederkényi* és *Polónyi* kivételével az interpellálók is tudomásul vették a miniszter válaszát.

A NAGY TŰNTETŐ KÖRMENET

A véderőjavaslat egyik méregfogát szerencsésen kihúzta *Tisza* Kálmán a 14. szakaszra vonatkozó módosítványának betérjesztésével. De megmaradt a másik nagy sérelem, a magyar nyelv megalázását jelentő 25. szakasz. Ez ellen indult meg most fokozott erővel az ellenzéki pártok és az egyetemi fiatalság küzdelme.

Ennek a küzdelemnek egyik legérdekesebb, leghatásosabb, egyúttal legimponálóbb jelensége volt az a nagy tüntető körmenet, amely 1889. február 17-én, vasárnap, zajlott le Budapesten.

A tüntető körmenetre szóló felhívást Herman Ottó szövegezte s február 14-én jelent meg az ellenzéki lapok élén.

Az egyetemi ifjúság elhatározta, hogy a körmenetre való tekintettel, beszünteti az uccai demonstrációkat, hogy ezzel is emelje a körmenet komoly jelentőségét. Három napon át csakugyan csöndesek maradtak Pest uccái. A körmenet előkészítésével foglalatoskodott minden ellenzéki tényező. De meg is volt ennek a nekikészülődésnek az eredménye. Soha enél jobban rendezett tüntetést nem látott Budapest.

A hangulatot is megcsináltuk hozzá az ellenzéki sajtóban. Minthogy az intéző-bizottság mindenért vállalta a felelősséget, egyenesen kértük, hogy rendőrség ne avatkozzék a dologba. Furcsa, de *Török* János főkapitány ehhez hozzájárult. Nem is láttunk vasárnap az egész tüntetés lefolyása alatt sehol rendőrt az uccákon. De azért tudtuk, hogy készenlétbe helyezték a rendőrséget és a katonaságot a különféle laktanyákban és kaszárnyákban.

És csakugyan megmozdult ezen a vasárnapon egész Budapest.

A főhadiszállás a Nemzeti Színház bérházában levő függetlenségi pártkör előtt volt. Onnét indultak már kora délután kisebb-nagyobb csoportok zászlók alatt mindenfelé — még pedig előre megállapított rendszerral, — amolyan hívogató, hangulatcsináló expedíciókra. A gyülekezés a Kálvin téren volt. Oda hömpölygött a nép roppant tömegekben a főváros minden részéből. Minden csoport zászló alatt. A zászlókon felírások:

„Le Tisza Kálmánnal! Éljen a magyar nyelv! Le a 25-ik szakasszal!”

A tömeg percről-percre nőtt. Várta az indulásra szóló parancsot. És közben énekelték a Szózatot, a Himnuszt, meg az Abcug Tisza, abcug Csáky-féle divatos nótát. Fürge jogász-gyerekek szaladoztak a sorok közt és osztogatták *Ábrányi* Emilnek az Anyanyelvről írt alkalmi költeményét.

A nagy tömegben lelkes hangulat és példás rend. Hatott a kiadott jelszó: Legyen rend! Mutassuk meg, hogy rend van, ha nincsen rendőr közöttünk!

Két óra tájban tompa morajjal zúgott fel az éljenzés, meg a híradás: Jönnek a képviselők. A mérsékelt ellenzék Kálvin téri helyiségének erkélyén több képviselő jelent meg. Pándy István joghallgató lelkes beszédet intézett hozzájuk. Beöthy Ákos válaszolt. Beszédét a király éltetésével végezte. A tömeg viharosan zúgta utána:

— Éljen a király!

Harmadfél óraker a hadsegédek kiadták a parancsot az indulásra. Erre megeredt a nagy áradat. Húszezer ember. A lelkesedéssel átfűtött magyar ifjúság. Legelői Dész rendőrfelügyelő tíz díszbeöltözött lovasrendőrrel. Inkább amolyan díszőrség, semmint rendőrség. Azután a rendező előcsapat, majd az út egész szélességében az egyetemi ifjúság. E mögött meg összefogódzva a képviselők zászló alatt, melyen ez a felírás ékeskedett:

„Éljen Kossuth Lajos!”

A függetlenségi pártkör előtt a menet megállott. Pollacsek Sándor joghallgató beszédet tartott, mire a pártkör ablakából Thaly Kálmán válaszolt. Mikor azt mondta, hogy megvárjuk Tisza Kálmán bukását, a Múzeum körút egész hosszában végig a Kálvin térig egyik csoport a másikkal adta át a zúgó, viharos éljenzést.

A menet tulajdonképpen a Kerepesi úton bontakozott ki egész nagyszerűségében. Pázmándy Dénes harsány hangon osztogatta a parancsokat, Károlyi Gábor a „forradalmi ekvipázson” állva dirigált, utána meg Polónyi Géza öt-hat lobogó alatt intézkedett.

Az ellenzéki képviselőket lelkesen ünnepelte az ucca népe; s köztük legnagyobb feltűnést az öreg, galambösz *Fornszek* Sándor keltette. Őt köszöntötték ablakokból, erkélyekről. Feléje lobogtatták a dámák fehér kendőiket, őt éljenezték leglelkesebben. A képviselők csoportja után zárt sorokban megint egyetemi ifjak, mögöttük meg a sokaságok zúgó, morajló roppant áradata. A tömegben váltakozva a munkások csapatai saját zászlóik alatt. Éneklés, éljenzés, abcugolás az egész vonalon. A házak ablakai, erkélyei tömve lelkes nézőkkel, akik mind résztvettek a tüntetésben.

A menet eleje már ott énekelt a Népszínház előtt, de a Múzeum körütről még mindig kanyarodtak be a Kerepesi útra a hemzsegő csoportok. A Népszínház hatalmas erkélye is tömve és kendőlobogtatás mellett éljeneztek a tömeg felé szépséges színésznők. A Szelényi-ház előtt kettős tüntetés. Az egyik Hegyi Arankának, a másik Blahánénak szólott. Vidám, ötletes gyerekek éljeneztek Blahánét és abcugolták báró Splényit, Blaháné férjét, aki rendőrkapitány volt.

És végigvonult a menet a Nagykörúton, majd befordult az Andrássy útra, ahol a mellékuccákból új tömegek özönlöttek. A rendet semmi se zavarta. Az egyetemi ifjak, akik a rendről gondoskodtak, valóságos csodát műveltek. Herman Ottónak az volt a feladata, hogy 100 főből álló csapatjával előre menjen a szabadelvű pártkör elé s ott gondoskodjék arról, hogy semmiféle baj ne essék a tüntetők részéről. De, amikor a tömeg első

csoportjai a szabadelvű pártkör elé érkeztek, néhány fiatalember vállára emelte Weiszfeld Vilmos joghallgatót, aki nagyhatású beszédet mondott. (Persze a Lloyd-épület üveges erkélyén nem volt ember látható). A fiatal Weiszfeld pedig szónokolt:

— Nyelvében és ifjúságában él a nemzet és ti ezt a kettőt akarjátok megnyomorítani. De mi lelkesedéssel fordulunk a felség palotája elé . . .

Nem folytathatta tovább. Szavát elnyomta a mennydörgésszerű éljenzés. A tömeg a budai királyi palota felé fordult s ezer meg ezer kalap lengett a levegőben. Éljenzve köszöntötték a királyt. Sodródott az áradat a korzóra és minden zászló meghajolt a budai királyi palota felé és minden ajkon zengett-zúgott:

— Éljen a király!

Vájjon látta-e ezt I. Ferenc József? Aligha. Pedig ez volt a tüntetés főmomentuma. A tüntető tömeg hódolása a magyar király előtt. Ó, hogy nézték, lestek annak a palotának ablakait. Nyílik-e valamelyik? Van-e mögöttük valaki?

Egyszerre megszületett ott a tömeg körében a fehér kendő legendája. Hogy az egyik ablakhóí fehér női kéz fehér kendőt lobogtatott. Persze, csak Erzsébet királyné lehet. Százan meg százan is kiabálták, hogy ők is látták a fehér kendőt. Pedig valójában nem látta azt senki. Csak a hazafias fantázia csinálta a maga kedves játékát, meg a tömeg autoszugesztíója. Hanem azért a legenda terjedt és egyre sokasodtak, akik hittek benne.

A roppant tömeg azután végigvonult a korzón és elárasztotta a Duna-partot egészen a vámházig. Valami csodálatosan szép képet adott ez a hömpölygő áradat, mely úgy festett a magasból, mintha állott volna s az emeletes házsorok vonultak volna fölötte.

A Kálvin téren pedig autodafét rögtönöztek, melyen nagy zaj mellett égették el a kormánypárti „Nemzet” meg a „Borsszem Jankó” egy-egy számát. Ártatlan kegyetlenkedés volt biz ez.

A tömeg szétoszlása is példás rendben történt. Egy órai időt engedett erre a rendőség, de fél óra alatt végbement.

Az ifjúság pedig rendes tanyáján, a Sándor uccai vendéglőben gyülekezett. Ott énekelte a legújabb nótát, mely hangzott imígyen:

Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne félj, rózsám, nem leszek katona.
Inkább leszek betyár a csárdába,
Mintsem legyek Tisza katonája.

Nagy és fenséges nemzeti szenvedélyek viharzottak akkor az egyetemi ifjak lelkében.

A VÉDERŐVITA FINÁLÉJA

A képviselőház febr. 18-án folytatta a 14-ik szakasz, illetőleg most már a Tisza Kálmán módosítványának tárgyalását. A módosítványt az összes felszólalók elfogadták, de az ellenzék azért talált itt is okot a támadásra. Valamennyien a Hódossy által megjelölt irányban és szellemben kimutatták, hogy Tisza csak a nemzet általános követeléseinek, s a nemzeti felfogás imponáló nyilvánulásainak hatása alatt változtatta meg előb'n álláspontját. Azt fejtegették, hogy a módosítás nem a miniszterelnök érdeme, hanem az ellenzék érélyes fellépésének diadala. Persze, hogy a szabadelvű párt is csatasorba állította a maga nagy erőit s a vitából Tisza Kálmán alaposan kivette részét, mert csaknem minden ülés végén felszólalt. Igen érdekes momentumra volt a vitának *Tisza* István felszólalása. Az akkor még fiatal Tisza István épp Szilágyi Dezsőt választotta ki ellenfeléül. Szilágyinak az általános vitában mondott beszédével polemizált. Erre azután Szilágyi Dezső megadta a választ. Igen csinnyán bánt a fiatal Tiszával, de az apját nem kímélte. Pedig ebben az időben már úgyszólván a levegőben volt Szilágyi Dezsőnek a kabinetbe való belépése.

Febr. 21-én a nagy többség elfogadta Tisza Kálmán módosítványát és ezzel eldőlt a 14-ik szakasz ügye, még pedig igazán az ellenzék győzelmével, mert kétségtelen, hogy az ellenzéki pártok mozgatták meg az ország közvéleményét, és csak ennek viharos, szenvedélyes kitörései szorították Tisza Kálmánt arra, hogy Bécsben kieszközölje a 14. szakasznak a magyar kedélyeket megnyugtató módosítását.

Február 26-án került napirendre a javaslat *24. és 25. szakasza*. E két szakaszt együttesen tárgyalták.

Tulajdonképpen négy határozati javaslat szerepelt. Az egyik a véderebizottságé, melyet *Munich* előadó képviselt, a másik a *Gajáry* Ödöné, mely a szabadelvű pártnak a kormánnyal való megállapodását jelentette, a harmadik a *Bolgár* Ferencé, vagyis a mérsékelt ellenzéké, a negyedik pedig a függetlenségi párté. A legutóbbi volt a legradikálisabb, mert a 25. szakasz törlését követelte.

A többség álláspontját tehát a Gajáry Ödön határozati javaslata juttatta kifejezésre. Ez utasítani kérte a honvédelmi minisztert, tegyen lépéseket arra nézve, hogy:

„1. a német nyelv tudása csók oly mértékben kívántassék, amely mértékben az a közös hadsereg szolgálati viszonyaiból kifolyólag multhatatlannal szükséges, továbbá, hogy a magyar és horvát önkénteseknek szabadságában álljon, a vizsga folyamán a magyar, illetőleg horvát nyelv használata;

2. evégből a vizsgálóbizottságok úgy alakítandók, hogy azok ezen kívánalmaknak megfelelni képesek legyenek.”

Báró *Fejérvár* y honvédelmi miniszter kijelentette, hogy bár tulajdonképpen felesleges, a Gajáry határozatához hozzájárul.

A bizottsági kisebbség határozati javaslatát *Bolgár* Ferenc terjesztette elő. Ez azt kívánta, hogy az egyéves önkéntesi intézmény hagyassék meg mai állapotában, de azonkívül vétessék be a törvénybe, hogy a vizsgát az egyéves önkéntesek a magyar állam nyelvén, vagy a hadsereg szolgálati nyelvén, németül tehessek le.

Ez volt a vita anyaga. Kerek egy hónapon át tárgyalta a képviselőház a 25. szakaszt. Nagyszerű beszédek hangzottak el úgy az ellenzék, mint a szabadelvű párt részéről. A vita állandóan magas színvonalon maradt, hiszen az akkori magyar parlament ugyancsak bővelkedett kiváló politikusokkal és kitűnő szónokokkal. Különösen kiemelkedtek nagyhatású beszédeikkel: Irányi Dániel, gr. Apponyi Albert, Beöthy Ákos, Berzeviczy Albert, Hegedűs Sándor, Horváth Gyula, Polónyi Géza, Horváth Boldizsár, Tisza Lajos, Helfy Ignác, Thaly Kálmán, Ugron Gábor, Horváth Lajos, gr. Teleky József és mások. Horváth Gyula, aki a 14. szakasz miatt kilépett a szabadelvű pártból, most már újra egészen egyetértett Tisza Kálmánnal.

Az egyhónapos vitában voltak egészen nyugodt napok, amikor egészen tárgyiasan, nyugodtan folyt a tanácskozás, de gyakran fordultak *eo* igen izgalmas, viharos jelenetek is. Am ezek a viharok már nem voltak olyanok, melyek a nagy szenvedélyek forrásaiból fakadtak; mert ám-bátor a Gajáry-féle határozat csakugyan nem elégitette ki azokat, kik magában a törvényben akarták biztosítani a magyar nyelv jogait, de azért ezeknek is be kellett látniok, hogy a hozandó országgyűlési határozat még sem lesz közönséges szemfényvesztés, hanem lényeges könnyítéseket jelent az egyéves önkéntesek számára. És bár az országban a 25. szakasz fölött folyó vita egész ideje alatt nem szüneteltek a nemzeties mozgalmak, a közvélemény már némileg belefáradt a folytonos küzdelembe.

Március 12-én azért mégis még 54 szónok volt szólásra följegyezve. Ez azért érdekes dátum, mert ezen a napon ünnepelték a szabadelvű párt

ban Tisza Kálmánt, miniszterelnökösködésének tizennegyedik évfordulója alkalmából. *Hegedűs* Sándor igen tartalmas és hatásos beszédben magasztalta a vezér nagyszerű kvalitásait és kiváló érdemeit. Az ellenzéki pártok e jubilálásra azzal demonstráltak, hogy másnap még huszonötén jelentkeztek szólásra.

Ekkor merült fel egyszerre ellenzéki körökben és az ellenzéki sajtóban Tisza lemondásának híre. Minden ok nélkül. Maga Tisza cáfolta meg ezt a híresztelést; kijelentette, hogy eszeágában sincs a lemondás.

Március 15-ét szokatlan nagy melegséggel ünnepelték országszerte. Ez is ellenzéki demonstrációszámbe ment, mert mindenütt a magyar nyelv jogának megóvása mellett szónokoltak.

Március 26-án befejezte a Ház a 25-ik szakasz tárgyalását. Névszerinti szavazással döntött; 109 szótöbbséggel elfogadta Gajáry Ödön határozati javaslatával együtt a 25. szakaszt.

Ápril. 1-én végzett az egész véderőjavaslattal és ápril. 5-én már a főrendiház hármass bizottsága tárgyalta. Ekkor tartotta idősb gr. Andrassy Gyula emlékezetes nagy beszédét a katonai kérdéstről. A főrendiház plénuma három napon át foglalkozott a javaslattal. Csak a 25. szakasz fölött volt nagyobb vita, de a főrendek is egész terjedelmében megszavazták a javaslatot.

Ezzel bevégeződött az a nagy korszakos harc, mely hónapokon át félelmetes izgalomban tartotta az egész országot.

ROHONCZY GIDA ESETE

Tisza Kálmánt még a legszenvedélyesebb, legdühöngőbb parlamenti viharok alatt sem igen támadták meg személyében. És nem is lehetett. Igaz, hogy *Tisza* valóságos rendszerre építette a nepotizmust és a korrupciót és azzal a maga sziklaszilárd többségét támasztotta alá, de ő maga intakt volt.

Mégis egyszer súlyos vádat emelt ellene Eötvös Károly. 1889 márc. 19-én interpelláció alakjában egyenesen meggyanúsította Tiszát, hogy a biharmegyei kóti vicinális építéséből anyagi hasznot húzott. Eötvös vádaszkodása valósággal felbőszítette a jobboldalt, hirtelen olyan vihar kerekedett az ülésteremben, hogy nem lehetett kivenni, ki mit kiált. És a jobboldal felháborodásának volt alapja. Hisz köztudomású volt, hogy *Tisza* anyagi viszonyai miniszterelnöksége alatt nagyon leromlottak, mert el kellett a gazdaságát hanyagolnia. Az ellenzék is érezte, hogy itt igazságtalanság történt, mindenki sejtette, hogy *Eötvöst* felültette valaki.

Tisza persze fölényesen verte vissza a méltatlan támadást, de *Baross* Gábor kereskedelmi miniszter már megbotránkozva és igen érélyesen tanította ki Eötvöst. És erre maga *Eötvös* Károly is visszavonult. Magyarázkodni kezdett és bizony ez egy baklövés beismerése volt. Az izgalom tetőpontját érte el, mikor *Károlyi* István gróf, aki pedig már előbb kilépett a szabadelvű pártból, azt indítványozta, hogy mondja ki a Ház rosszalását *Eötvös* fellépése miatt. Az indítványból ugyan, nem az ellenzék lármás tiltakozása miatt, de mert *Tisza* maga is nagyon lojálisán annak elhalasztását kérte — nem lett semmi.

De az ügy nem maradt következmények nélkül. Pár perc múlva olyan botrány robbant ki, amely a korszak egyik legnevezetesebb politikai szenzációja lett.

Az ülés után a képviselők nagy láрма közben özönlöttek ki a folyosókra, s csoportokba verődve tárgyalták a kínos ügyet. Egyszerre a Ház előcsarnokából lövés dőreje hangzott. Nagy lőtás-futás támadt. Nem tudták, mi történt. A ruhatár felől éles sikoltás vegyült bele a láрма özszევisszaságába.

- Merénylet! — kiabálták a képviselők.
- Valakit lelőttek! — hangzott mindenfelől.

A ruhatárban roppant tolongás. Szitkozódások és kiabálások harsogtak ki a gomolygásból. Majd rendőrök jöttek s a lármás csoportból egy fiatalembert vittek a háznagy-i hivatalba. A fiatalember halálosan sápadt arca vonaglott s egyre szitkozódott: — Nyomorult mamelukok! Gazemberek!

A szétoszló sokaságban pedig ott állott *Rohonczy* Gedeon, a „szép Gida”, annak az időnek legelőkelőbb, legkörülrajongottabb gavallérja halaványan, mereven.

- Meglőttem egy fiatalembert, aki inzultált — mondta.
- Súlyosan megsebesült? — kérdezte Gróf Andrássy Gyula.
- Nem tudom, mi lett velem, csak azt, hogy rálőttem; azt hiszem, a lábán találtam; talán nem esett súlyos baja. Az a fiatalember illetlenkedett; több képviselőt súlyos szavakkal megsértett; én vállon fogtam és ki akartam tolni, ő arculütött, erre én kirántottam a revolveremet és meglőttem ...

Rohonczy azután meg is mutatta a körülötte állóknak a revolverét, úgynevezett bulldog-revolver volt, öt milliméteres.

Mikor a fiatalembert bevitték a háznagy-i hivatalba, egy túlbuzgó rendőr le akarta tartóztatni, de gróf Keglevich István nyersen odaszólt neki: — Előbb talán orvost hozzanak és aztán rendőrt! — Ez hatott. Csakugyan azonnal hívták a mentőket, akik a fiatalembert, akiről kitu dódott, hogy Schamorzil Kálmán, volt reáliskolai tanuló, egyéves huszár-önkéntes, elszállították szülei lakására. Az orvos, miután megvizsgálta, megállapította, hogy nyolc napon belül gyógyuló horzsolást szenvedett a lábán.

Tulajdonképpen senki se tudta mi történt. A fiatalember is másképp adta elő az esetet és Rohonczy is másképp, úgyhogy a legkülönbélebb verziók keringtek a legújabb politikai botránnyól.

A közvélemény persze tele szenvedélyes ellenzéki hangulattal, egész haragjával *Rohonczy* ellen fordult, hiszen *Rohonczy* a szabadelvű párt oszlopos tagja és *Tisza* odaadó híve volt. Egyúttal érdekes társadalmi nevezetesség. Büszke magyar úr, ízig-vérig magyar gavallér, tagja a Nemzeti Kaszinónak. Az udvarban is bejáratos, rendes résztvevője az udvari parforce vadászatoknak és akinek gáláns kalandjairól mesék szállottak. De azért demokratikus allúrjei is voltak, nagyon komolyan foglalkozott diny-nye- és szőlőtermeléssel és a termésével maga kereskedett.

Természetes, elsősorban az egyetemi ifjúság mozdult meg. Rögön összeverődött a Ház előtt és parázs tüntetést rendezett.

— Adják ki a gyilkost! — süvített végig az ifjúság dühös kiáltása. Pár perc múlva azután *Ábrányi* Kornél csitítása, de még jobban a rendőrség közbelépése elcsendesítette őket.

De este már gyűlést tartottak — vagy ötszázan. *Orbán János*, *Weiszjeld Vilmos* és *Fischer Jákó* tüzes beszédekben követeltek elégtételt és a másnapi lapokban már megjelent az egyetemi ifjúság nyilatkozata, amely a kvalifikálhatatlan orvtámadást megbotránkozással bélyegzi meg.

A gyűlés után újra kezdődtek a tüntetések. Újra az ifjúság szenvedélye borította el az uccákat.

Igaza volt Mikszáth Kálmánnak, aki ezt írta a Pesti Hírlapban:

— „Ami a meyerlingi lövéstől elaludt, a képviselőházi lövéstől újra föléledt.”

Előbb a függetlenségi pártkör elé vonult a tüntető tömeg. Itt *Polónyi Géza* beszélt az ablakból. Aztán a Nemzeti Kaszinó és *Rohonczy* Reáltanoda uccái lakása elé mentek. Mindkét helyen elkeseredve hangzott fel a kiáltás:

„Le a gyilkossal!”

Már sötét este volt. De a rendőrség nem volt látható. Ettől vérszemet kaptak a tüntetők és felharsant a jelszó:

— A szabadelvű pártkör elé!

A Kígyó uccán megindult a tömeg a Lloyd-palota felé. De itt már résen volt a rendőrség.

Gyalokay Lajos rendőrkapitány barátságosan szólította fel a tömeget szétozslásra. Ez abcugokkal válaszolt. A rendőrség támadásra fejlődött ki. Fölharsant a kürtszó. Először, másodsor. A tömeg nem mozdult. De; harmadik kürtszóra mégis uralkodóvá lett az indulatokon a józanabb belátás. A tömeg sietve elvonult.

Másnap márc. 20-án az érdeklődés a képviselőház felé fordult. Zsúfolt karzatok. A folyosókon az izgalom feszültsége. A Ház előtt rendőrség akadályozza meg a tüntetők felvonulását.

Rohonczy ekkor már nem volt Pesten, még 19-én hazautazott törökbecsei birtokára.

A Ház ülése szerfölött izgalmas volt, sőt már a folyosón történt egy összekocnás *Polónyi* és a jóízú *Krajcsik Ferenc* között. Ebből azonban nagy baj nem támadt. *Krajcsik* érzékenyen kért *Polónyitól* bocsánatot.

A Rohonczy-affért az ülésen Irányi tette szóvá. Nem indulatoskodott. Méltóságteljes komolysággal követelte, hogy a Ház 9 tagú bizottságot küldjön ki a parlament tekintélye ellen elkövetett merénylet kivizsgálására és követelje, hogy a bíróság azonnal mondjon ítéletet. *Tisza* a baloldal fészkelődése mellett állott fel szólásra. Szerinte a vizsgálatot a mentelmi bizottságnak kell megejtenie, az pedig veszélyes precedens volna, ha a Ház utasításokat adhatna a bíróságoknak. Miután *Apponyi* is ezt az álláspontot támogatta, *Tisza* indítványát fogadta el a Ház.

A mentelmi bizottság még este összeült. És *így* végre kiderült, hogy mi történt. Harminc szemtanú előadásából az *eset* lefolyását *így* állapította meg a mentelmi bizottság:

Egy fiatalember a márc. 19- ülés után ezt vágta oda a kijárat felé menő Ivánka Imrének: „Maga egy komisz mameluk!” Erre Rohonczy odaugrott, galléron ragadta a fiatalembert. Ez szembefordult és rákiáltott Rohonczyra: „Maga is szemtelen mameluk!” Rohonczy kétszer arculütötte. Az illető visszaütött. Rohonczy erre magából kikelve nekirohant, de ekkor már több kormánypárti képviselő támadt rá a fiatalemberre és ütlegelték Rohonczy így elszakadt tőle s félve, hogy most már bántalmazását nem torolhatja meg, kirántotta a revolverét és a fiatalember lábába lőtt.

Kétségtelenül ez a tényállás nem szólt Rohonczy mellett. Az ucca tovább háborgott. Mikor a parlament ülése után *Tisza* két szürkéje befordult a Múzeum körútra, a tömeg nekirohant és csak egy nagy törtetéssel vágatató lovasrendőrcsapat tudta a miniszterelnök kocsiját megmenteni. Kardok villogtak, a rendőrök kardlapozták az embereket: sikolyok sivítottak ki a tömeg zajából.

De ezzel még nem volt vége a nap izgalmainak. Ott a Múzeum körúton, a függetlenségi pártkör helyisége közelében *Tors* Kálmán képviselőt a kitűnő ellenzéki publicistát, aki a kormánypárti Pulszky Gusztit karonfogta, hogy megvédje az esetleges inzultustól, megverte egy kultuszminiszteri díjnok. Nagy nehezen lehetett ezt kimenteni a tumultusból. Este pártkülönbség nélkül ünnepelte mindenki a lovagias *Tors* Kálmánt.

Az egyetemi ifjúság bevonult a Műegyetemre. Erre a kivezényelt katonaság ostrom alá vette az egyetemet. Véres attackot zúdítottak a tüntetők ellen. Számptalan sebesülés történt.

De a fiatalság nem tágított. Este újabb nyilatkozatot adtak ki Rohonczy ellen. A következőt:

„Rohonczy Gedeonnak. Ön fegyverrel támadott egy védtelen fiatalembert — Ön gyáva, ön szidalmakkal illetett egy magával tehetetlen se-

besültet — Ön lovagiatlan. Ön megtanult jól vívni, löni, ezenkívül nem is tanult egyebet és azt hiszi, hogy e tudománya alapján önnek minden szabad. Vegye tudomásul, hogy mi önt megvetjük, aljas embernek tartjuk, kit minden tisztességes társaságból korbáccsal kell kiverni.”

Április 10-én tárgyalta a Ház a Rohonczy-ügyet. Ez volt a „Rohonczy napja”. Így írtak róla a lapok. Meglátszott a karzatokon is, hogy a „szép Gida” a nap hőse. Sohase láttam olyan szépséges hölgykoszorút a karzatokon, csak egyszer jóval később, mikor Tisza István bukása után az ifjú *Eszterházy Móric* gróf miniszterelnöki bemutatkozását ünnepelték a mágán-asszonyok.

Miután köztudomású volt, hogy Rohonczy a mentelmi bizottsághoz írt nyilatkozata szerint a Háztól bocsánatot fog kérni, híre járt, hogy nagy beszédre készült, melynek izgató és pikáns részletei lesznek. Olyan feszült volt a várakozás, hogy a karzatokon szinte toporzékoltak.

Maga Rohonczy nem leplezhető idegességgel járt a folyosón, s nem igen állott szóba senkivel, de meglátszott rajta, hogy indulatok forronganak benne. Korán bement az ülésterembe s leült helyére. A szemén monokli. Nézegette a hölgykarzatot s inkább keserű, mint vidám mosollyal köszöntgetett föl ismerőseinek.

A mentelmi bizottság javaslata már ismeretes volt. Kiadta Rohonczyt. Az ügyészség ugyanis nem kevesebbel, mint szándékos emberölés kísérletével vádolta.

Mikor Dániel Gábor a mentelmi bizottság előadója leült és *Rohonczy* elegáns alakja felemelkedett, olyan mozgolódás, fészkelődés támadt, mint a színházban ama bizonyos nagy jelenetek előtt. A hölgykarzaton *Rohonczyra* szegződtek a látcsövek, meglibbent egy-egy csipkés zsebkendő; amolyan üdvözlés és bátorítás.

Rohonczy amilyen „snájdig” gavallér, ép olyan gyöngé szónok, a vezeklésen kezdte. Ünneplésen megkövette a Házat s bocsánatot kért március 19-iki cselekedetéért.

Általános helyeslés zúgott föl az ülésteremben.

Ezután belekezdett önéletrajzi előadásába. Elmondotta, hogy 1849-ben édesatyját az olműzi kazamatákba zárták; édesanyja, akit valóságos anyagnak mondott, követte férjét, s ő ott, az olműzi kazamatákban „kapott életet”. Lent az ülésteremben erre a különös leleplezésre a honatyák köhögtek vagy mosolyogtak, odafönn a karzatokon pedig kissé pironkodtak a szemérmesebb nőszemélyek. De Rohonczy szükségesnek tar-

totta ezt a maga kedélyvilágának megrajzolása okából, mert azután imígyen szólott: „Miattam a császár, mostani királyunk, atyámnak 1851-ben, anyám esdése folytán, születésem előtt néhány hóval megkegyelmezett.”

— Milyen szép novella! — sóhajtották fenn a karzaton.

Rohonczy abbahagyta a méla hurok pengetését s átcsapott az alegret-tóba. Rátért a Várady Gáborral vívott párbájára, melynél ő csak „kiállott” és nem sütötte el pisztolyát, „mert egy aggra nem lövöm ki fegyveremet”.

— Már mi köze van ennek a márciusi lövéshez? — vélekedtek a képviselők. Péchy Tamás helyénvalónak is találta e figyelmeztetést: „Kérem a képviselő urat, térjen a tárgyra.”

— Ez mind a tárgyhoz tartozik, — szólott hidegen Rohonczy.

Következett az ő szegedi esetének elmondása. Hogy a szegedi árvíz idején róla, mint kormánybiztosról, azt a hírt terjesztették, hogy egy tűzoltó arculütötte.

Ivánka Imre is köztük volt. A válótlanság kiderült, s íme, őt március 19-én ép Ivánka Imre megvédelmezéséért érte az arculütés.

Ám mindez eddig csak afféle limonádé volt. Most jött a nagy meglepetés.

Rohonczy rátért arra az ő küzdelmére, melyet a Tisza-szabályozás ügyében vívott. A tiszai 96-ik átvágásnál előfordult nagy visszaélésre. Palástolási kísérlet történt. Mikor erről megkapta az információkat, fölment Tisza Kálmán miniszterelnökhöz. Kérdőre vonta Tiszát, aki azt válaszolta neki, hogy ő nem avatkozik a dologba, mert a vizsgálatnál a torontáli főispánt bízta meg.

— Eltávoztam tőle, abban a hitben, hogy csakugyan jellemtelen emberrel van dolgom.

Rohonczy ezt már szinte rikácsoló hangon mondta, s homlokáról zsebkendőjével törölte le a verítéket.

Kegyetlen megdöbbenés a Ház minden oldalán. A jobb mezőn valószínűség izgalom. Ha ezt Tisza hallaná! De nem hallotta, mert szerencsére akkor épp a főrendiházban a 25. szakaszcsoport vitatkozott báró Prónay Dezsővel, meg gróf Dessewffy Auréllal. A Házban Baross Gábor tartotta a miniszteri inspekción.

Rohonczy meg folytatta. Olyan csönd volt a teremben, hogy hallani lehetett a karzatokon mozgó legyezők suhogását.

— Vasárnap kora reggel, — folytatta Rohonczy, — be akartam jutni a királyhoz, hogy előtte földerítsem a tényállást. Be sem jelentettek, mert azt hitték rólam, hogy örült vagyok.

— Csakugyan az, — suttogta egyik-másik képviselő.

— Így reggel nyolc órakor újból Tiszához mentem, azzal az eltökélt szándékkal, hogy előbb Tiszát, azután magamat lövöm agyon . . .

Jól emlékszem erre a jelenetre, melynek a hírlapíró-karzatról voltam tanuja. A drámai feszültség kiült az ábrázatokra. Valami különös ijedtséggel és félelemmel néztük Rohonczyt. No, most mingyárt kitor rajta az örültség. Mi lesz akkor!

Rohonczy pedig folytatta.

— Belépvén hozzá, magunk *valánk*. Pisztolyomat Tisza Kálmán fejének szegeztem. (Zúgással vegyes általános mozgás a teremben.)

— Még egy utolsó kérdést intéztem hozzá, hogy hajlandó-e a vizsgálat iránti kérésemet teljesíteni? És Tisza Kálmán a legnagyobb nyugodtsággal nézett az örültté vált ember pisztolyának csövébe, e szavakat mondván: Lőjj agyon, ha hiszed, hogy én jellemtelen ember vagyok... Ez szerencsére kijózanítá az örültet, s pisztolya lehanyatlott. . .

Rohonczy egy kis szónoki szünetet tartott, miközben a honatyák nem tudtak menekülni attól a gondolattól, hogy Rohonczy csakugyan nem lehet most sem normális állapotban. Már nem is volt izgalom a Házban. Mosolyogtak rajta.

Rohonczy pedig egyszerre megint másfajta hangba kapott. Neskitámadt Eötvös Károlynak s azzal vádolta meg, hogy Doda Trajánt meggyőződése ellenére, pénzért védelmezte pörében.

Össze-vissza vagdalkozott. Megtámadta Mocsáry Lajost, azután Polónyi Gézát, miközben az ellenzék egyre idegesebb, haragosabb; lármásabb lett.

Mindenki érezte, sejtette, hogy a „szép Gida” abnormis lelkiállapotban van. Mindenről beszélt, mesélt és regélt, csak a revolveres merényletről semmit.

A nagy érdeklődés lelohadt. A kitűnő start után a finish gyenge volt. A szép asszonyok is kiábrándultak tán a „szép Gidá”-ból, a Ház pedig elfogadta a mentelmi bizottság jelentését.

HOCK JÁNOS ESETE

A véderővita több érdekes epizódja közül kiválik a Hock János esete. Hock János egy időben még távol állott a szilaj függetlenségi forradalmiságtól. Nagyon is. A szabadelvűpárt tagja volt és így megszavazta a véderőtörvény 25-ik szakaszát is, amely ellen pedig lázongva tiltakozott a nemzeti életért aggódó közvélemény.

Április 1-én volt a szavazás és már másnap a Pesti Napló, mint a mérsékelt ellenzék orgánuma, általános feltűnést keltő közleményt hozott Hock Jánossal kapcsolatban. A szili kerület egyik választója másolatban beküldötte a lapnak Hock János képviselőnek hozzá intézett levelét, azzal a megjegyzéssel, hogy Hock János 8—10 ilyen levelet küldött kerületébe, s ezek alapján feliratok is intéztettek a képviselőházhoz. Szólt pedig a Hock János levele a következőképpen:

„Kedves ... úr!

A véderőtörvényjavaslat 14. és 25. szakaszait úgy közjogi, mint kulturérdekeink szempontjából sérelmesnek találom s teljesen osztom Apponyi Albert határozati javaslatát. Ha önöknek is hasonló aggályaik vannak, *csináljanak a vidéken* is egy kis mozgalmat s adjanak utasítást, mert én kerületem közvéleménye ellen szavazni nem fogok. Ha pedig ez a kellő érdeklődést a kerületben fölkelteni nem tudná, saját lelkiismeretem megnyugtatósa végett *kénytelen lennék a szavazástói tartózkodni*. Hazafias üdvözléssel, testvére az Urban, *Hock János*. — 1889. febr. 6.”

Csak annak a kornak politikai hangulata és a politikai erkölcsök dolgában uralkodó általános felfogása teszi érthetővé azt a mélyeséges megdöbbenést, amit ez a különben nagyon ártatlan közlés támasztott a politikai világban. Meg kell állapítani, hogy ez a megdöbbenés épp oly erősen nyilvánult meg a szabadelvűpártban, mint az ellenzéken. A politikai elvekkel való játékot látták Hock János eljárásában itt is, ott is — ha csakugyan így történt a dolog. Voltak, akik kétségeskedtek. Voltak, akik azt állították, hogy Hock János levele apokrif. De ha igaz, ez esetben a kormánypártnak is, az ellenzéknek is oka volt arra, hogy a képviselő eljárását a legélesebben elítélje. Így vélekedtek akkor.

A kormánypárt hangulatát tükrözte vissza a „Nemzet”, mely ismeretvé az affért, a leghatározottabban elítélte Hockot s cikkét ezzel végezte: Örvendünk, hogy a szabadelvűpártban az a hír van elterjedve, hogy *Hock úr legközelebb bejelenti a körből való kilépését.*

Amúgy in camera caritatis már tudták, hogy Hock elismeri a P. N.-ban közölt levél valóságát, sőt az ellenzéki körökben beszéltek arról is, hogy Hock János holmi reverzálisról panaszkodott egynémely képviselőtársa előtt. A kétséget azután eloszlatta magának Hock Jánosnak a P. N. április 3-iki reggeli számában megjelent nyilatkozata, mely szószerint így hangzott:

A P. N.-ban egy levél közöltetett, melyet állítólag Melhan Gyula mernyei plébánoshoz intéztem. Hogy e privát levél minő indító okok folytán került a nyilvánosság elé, azt sem kutatni, sem aposztrofálni nem akarom. — Annyit azonban kijelenthetek, hogy a közölt szöveg hiteles s ha a törvény 14. és 25. szakaszai éppen a szabadelvű konferenciákon megindult mozgalom intencióinak megfelelően nem módosítottak volna, az idézett szakaszok megszavazásánál a február 6-áról keltezett levél álláspontjára lettem volna kénytelen helyezkedni. En sem a párhelyiségben, sem privát érintkezéseimben tett nyilatkozataimban titkot nem csináltam abból, hogy a javaslat 14. és 25. szakaszai eredeti szövegét módosítás nélkül elfogadni nem fogom.

Ehhez a nyilatkozathoz a P. N. azt a megjegyzést fűzte, hogy a 25. szakaszt minden módosítás nélkül fogadták el, a Gajáry-féle határozati javaslatot pedig Hock János február 6-án már jól ismerte. Arra a módra, hogy miként lön Hock János úr lelkiismerete megnyugtatva, föl van a P. N. hatalmazva *több részlet elmondására*, de nem él ezzel a felhatalmazással.

A P. N. megjegyzésének ez az utolsó pontja új rejtvényt adott fel; ezt azonban hamarosan eloszlatta báró Kaas Ivor, aki a képviselőház aznapi ülésében meginterpellálta Tisza Kálmán miniszterelnököt.

Kaas Ivor nem volt hosszadalmas. Rövidre fogta interpellációját. — Hock János képviselő úr — mondotta — egyik képviselőtársa előtt fölemlítette ama lelki küzdelmét, melyet a véderő javaslat 25. szakaszának megszavazása neki okoz s ezzel kapcsolatban megemlékezett arról, hogy *3000 forintról szóló reverzalist írtattak vele alá, mely összeget ő a választási célokra kapta.* Minthogy az országot érdeklő nagyfontosságú törvénynek hozatalánál feltétlenül szükséges, hogy a képviselők pénzbeli kötelezettségek által lelkiismeretes meggyőződésük szabad nyilvánításában

akadályozva ne legyenek s mivel sem a költségvetésben, sem a zárszámadásokban, választási célokra költségekről előirányzatot, illetőleg elszámolást nem találunk — kérdem a miniszterelnök urat:

Következett a három kérdés, melyeknek lényege az volt, hogy emilyen reverzális mellett választási célokra való pénzzadás összeegyeztethető-e az alkotmányos szabadsággal és a tiszta erkölcsökkel s hogy ily reverzálisok nem tartják-e függőben a képviselőket?

Tisza Kálmán miniszterelnök erre az interpellációra nagyon fölényesen válaszolt.

— Én — mondotta — azt, hogy Hock János úr lelkiismereti küzdelemmel szavazott a véderőjavaslatra — sajnálom; sokkal jobban szerettem volna ez esetben, ha ellene szavazott volna. Arról pedig jótállok, hogy Hock János képviselő úr tőlem sem választási, sem más célra egy garast sem kapott s így nekem reverzalist nem is adhatott.

Persze, hogy Tisza Kálmán e választát nagy lármával kísérték a baloldalon, de mivel Hock Jánost már minden oldalon elejtették s maga a kormány is szabadulni akart tőle, nem volt érdemes miatta hevesebb háborúskodást csinálni.

Kaas Ivor még tüzeskedett kissé, *Tiszáról* elmondta, hogy Pilátusként mossa a kezeit, mert *tudja*, mit cselekszik.

A miniszterelnöki választ azonban annak rendje-módja szerint tudomásul vették.

De a kis fekete felhőből este mégis kitört a vihar a szabadelvűpárt értekezletén.

Hock, mintha maga akarta volna siettetni kálváriajárását, — felszólalt. Tiltakozott a Házban elhangzott gyanúsítások ellen. Tőle senki sem hallotta, hogy ő a kormánytól választási költségekre bármit is kapott volna és erről reverzalist állított volna ki. Egyébiránt a párt ítélete elé terjesztette eljárását.

No, hiszen jó helyre fordult. Már előre meg volt az ítélet. Olyan sokan voltak akkor a kormánypárton, hogy szinte éledegetek a kívánatos alkalmon. — Láss a világ, hogy mi milyen gazdagok és kényesek vagyunk! Kidobjuk *Rockot*. — Ez volt a párt hangulata. Az igazat megvallva, megengedhették maguknak ezt a luxust. Maradtak elegen.

ÉS csakugyan, mikor *Hock* eltávozott az értekezletről, egymásután szólaltak fel: *Csernátony*, *Visy Imre*, *Roszner Ervin*, *Boncza Miklós*, *meg Ivánka Imre*. Mind egyszálíg *Hock* ellen. És a határozat is egyhangú volt: a párt rosszalja *Hock János* eljárását és elvárja, hogy ebből magára nézve levonja a konzekvenciát.

Ám ezzel még nem volt vége az ügynek. Másnap *Hock* János maga találta fel újra a képviselőházban. Napirend előtt személyes kérdésben szólalt fel és azt erősítette *Kaas* Ivorral szemben, hogy ő a 3000 forintért semmi obligót nem vállalt és hogy szavazata leadásánál sem anyagi, sem erkölcsi kényszer nem vezette.

Kaas Ivor amolyan lesajnáló hangon ríposztzott, miközben némi kavardás is támadt a pártok között a pártkassza kérdése körül. *Kaas* azzal végezte szavait, hogy őt semmiféle személyes indok *Hock* ellen nem vezeti, mert ő nem szalonkára, hanem tigrisre vadászik. (Bizony a forradalmi Nemzeti Tanács elnöke ekkor még szalonka volt. Még pedig 67-es.)

Hock még aznap megírta kilépő levelét báró *Podmaniczky* Frigyesnek, a szabadelvűpárt elnökének.

Ezzel aztán vége lett az afférnak.

A következő választáson *Hock* Jánost Csongrádon már Apponyi-féle (67-es, mérsékelt ellenzéki) programmal választották meg és híve is maradt Apponyinak mindaddig, míg Károlyi Mihály mellé nem szegődött.

Hock János, amikor ez a malőr érte, még csak 30 esztendő volt, de már jelentékeny közéleti és irodalmi múlt állott mögötte. Kétségtelen, hogy ez a szerencsétlen eset dobta útjába azt a kavicsot, amelybe gyakran a leg-hivatottabbak is belebotlottak. Biztos, más lett volna a karrierje útja, ha az 1899-iki levelet nem írja meg. Ment volna szépen tovább a sima, kényelmes úton és úgy a politikai, mint az irodalmi és művészeti téren bebizonyított nagy kvalitásai és érdekes tehetsége a magasba vihették volna. Ma talán ő ülne Magyarország valamely érseki székében és nem kellene neki hazátlanul kóborolnia idegen földeken.

TISZA KÁLMÁN BUKÁSA

Tisza Kálmánon is betelt az az igazság, hogy semmi sem állandó, csak a mulandóság.

Tizenöt esztendőn át volt úgyszólván teljhatalmú ura az országnak, El lehet mondani róla, hogy nemcsak kormányzott, hanem valósággal uralkodott is. ő maga volt korának egész rendszere. Csodálatos módon értett ahhoz, hogy megteremtse a maga rendszerének minden föltételét, kezdve a fűziótól, amelyet megcsinált, egész addig a korrupcióig, mely az ő kormányzása alatt kezdett igazában burjánozni, s amelyet, ámbátor ő maga egyénileg teljesen intakt maradt, s fölötte állott minden gyanúnak, nagyszerűen kihasználta arra, hogy pártját a maga számára lekösse, fegyelmezze és maga iránt lelkesedő táborrá alakítsa.

Hatalmát, tekintélyét tulajdonképpen a véderővita alatt kezdték ki, de azért még ura maradt a helyzetnek.

Az 1889-ik esztendő őszén a függetlenségi párt elhatározta, hogy akciót indít a tizesztendős honossági törvény módosítására. Ennek a törvénynek egyik intézkedése, ha nem is kifejezetten, de céljában Kossuth Lajos honosságának megszüntetésére irányoaoódott. A honossági törvény 31. szakasza ugyanis úgy intézkedett, hogy azok az állandóan külföldön élő magyarok, kik tíz esztendő alatt nem jelentik ki az illető konzulátus vagy követség előtt, hogy fentartják magyar állampolgárságukat, elvesztik magyar honosságukat.

November 22-én a költségvetési vitánál *Irányi* Dániel nagyszabású beszédet mondott a honossági törvény 31. szakaszának dolgában. Közvetlen melegség sugárzott ebből a beszédből, mely igazán egy nemes lélek fenséges érzésvilágából fakadt. Kifejtette, hogy Kossuth Lajosban az elvek ütköznek össze a hazaszeretettel, s mert Kossuthot elvei tartják vissza attól, hogy a honosság fentartásának megszabott feltételeit teljesítse: a törvény valójában megfosztja magyar állampolgári jogától.

Határozati javaslatot adott be, mely szerint a Ház utasítsa a kormányt, hogy a honossági törvény 31. szakaszának törléséről kellő időben törvényjavaslatot terjesszen a Ház elé.

Tisza Kálmán erre azt válaszolta, hogy a határozati javaslatot nem fogadja el, mert egy emberért nem lehet törvényt alkotni. De különben is azokra, akiket a tíz év alatt az ország bármely törvényhatósága díszpolgárává választott s ezt elfogadták — *a tíz évnek letelte nem vonatkozik*. Így Kossuthra sem.

A jobboldal zajosan helyeselt ennek az ügyes fogásnak, de a szélsőbaloldal haragos háborgással fogadta, *Iványi* nyomban rá is mutatott arra, hogy a törvényt magyarázási jog nem a miniszterelnököt, hanem a törvényhozást illeti. Épp ez okból új törvényre van szükség.

Eközben azonban országszerte megindult a mozgalom Kossuth Lajos repatriálása érdekében. Népgyűlések és törvényhatóságok egyre-másra hozták a határozatokat és feliratokat intéztek a képviselőházhoz. *Tiszának* be kellett látnia, hogy megint az ország közvéleményével áll szemben. Olyan hatalmas volt a magyar nép lelkivilágában a Kossuth-kultusz, hogy veszedelemmel fenyegette *Tiszát*, akiben így az az elhatározás érlelődött meg, hogy mégis eleget tesz az egyre jobban háborgó közvéleménynek.

December 11-én néhány törvényhatóságnak a honossági törvény módosítása tárgyában beérkezett kérvényét tárgyalták.

A vita során felállott *Tisza* Kálmán és ekkor tette meg azt a nyilatkozatát, mely — bevallottan legalább — bukását okozta. Kijelentette, hogy a kormány is érzi általános szempontokból a honossági törvény revíziójának szükségét s hajlandó annakidején javaslattal a Ház elé lépni. Akkor a 31. szakaszra is ki lehet terjeszkedni.

Polónyi Géza felszólalására még azt is kijelentette *Tisza*, hogy nem fog késlekedni a javaslat beterjesztésével.

Ám az események különös módon alakultak.

Tisza Kálmán december 11-én tette meg a maga nyilatkozatát és ünnepies ígéretét; december 20-án megjelent az Egyetértés-ben Kossuth Lajos levele, melyben maga a nagy bujdosó mondta ki véleményét a kérdésről. Ebben a levélben a következő nagyon súlyos passzus fordult elő: „*Ferenc József osztrák császár, magyar király alattvalójának magamat soha egy percig sem ismertem el s el sem ismerem. Ez az én álláspontom.*”

Ennek a levélnek nyilvánosságra jutása után egyszerre azt kezdték hangoztatni a szabadelvű pártban, hogy Kossuthnak ez a rideg visszautasító, magának az uralkodónak törvényességét is megtagadó kijelentése után, lehetetlen olyan javaslatnak a király elé való terjesztése, mely ha nem is kifejezetten, de mégis nyilvánvaló módon a Kossuth repatriálására vonat-

közik. Nem titkolták, hogy Szilágyi Dezsőnek, az igazságügyminiszternek is ez az álláspontja.

De Tisza Kálmán 189,0 elején a költségvetés tárgyalása során, mikor rendkívül éles és szenvedélyes támadások zuhataga omlott rá, egy nyilatkozattal igyekezett elejét venni az ellenzéki harag újabb kitöréseinek. Fix terminust szabott a honossági törvény 31. szakaszának módosításáról szóló novella beterjesztésére. Kijelentette, hogy *a honvédségi törvényjavaslat részletes letárgyalásának napján benyújtja a kérdéses törvényjavaslatot.*

Már nem hittek neki. Nem is vették nagyon komolyan ezt a kijelentést. Pedig Tisza ezúttal igazán férfiasan állott ígérete mellett. Ezen a napon politikai körökben már komolyabban beszéltek Tisza bukásáról.

Március 6-án, a király elnöklete alatt minisztertanács volt. Ezen a tanácskozáson pecsételődött meg Tisza Kálmán sorsa. A honossági törvény módosításának kérdése fölött tanakodtak. Tisza a maga ígéretéhez képest akart novelláris javaslatot tenni. Minisztertársai közül többen ellene foglaltak állást. *Szilágyi* Dezső hosszú beszédben fejtegette a király előtt Tisza álláspontjának tarthatatlanságát. Az uralkodóra könnyen lehetett hatni ebben a kérdésben a Kossuth levelére való hivatkozással. Szilágyiék szerint ez a levél megváltoztatta a helyzetet és a király szívesen akceptálta ezt a felfogást. Döntés ugyan nem történt ezen a minisztertanácskozáson, de nyilvánvaló volt, hogy a király elejtette azt az embert, aki tizenöt esztendőn át volt hűségese tanácsadója. Ez megfelelt a Habsburgok citrom-teóriájának.

Későn este, úgy tíz óra tájt, fölkerestem Szilágyi Dezsőt a lakásán. Igen vidáman fogadott. A miniszteri tanácskozáson történekről tudakozódtam. Nem titkolódzott. Sok esetben meggyőződött diszkréciómról, s megbízott abban, hogy csak azt írom meg, aminek a közlését ő maga megengedi. Elmondta nemcsak azt, hogy a király elejtette Tiszát, hanem elmondott részleteket is.

- Meztelenre vetkőztettem Tiszát, — mondotta.
- Tehát megbukott? — kérdeztem.
- Nyugodt lehet, Tisza megbukott, még pedig alaposan.
- És megírhatom?

— Csak annyit írjon, hogy a miniszterelnök és a kabinet többi tagja közt a nézeteltérések áthidalhatatlanok és ez a mai miniszteri tanácskozáson ő felsége előtt igen határozott formában jutott kifejezésre.

Azután mondott sok egyebet is; élesen, szinte indulatosan beszélt Tiszáról.

— Meglátja, senki se fogja sajnálni, — tette hozzá a szarkasztikus mosollyal, mely annyira jellemezte.

Nagyon gyűlölte Tiszát. És felhasználta az alkalmat megbuktatására.

Március 7-én a képviselőházat a kormányválság levegője töltötte be. A jobboldalon nyomott hangulat uralkodott, az ellenzéken pedig derűs vidámság a lelkekben.

A honvédségi törvényjavaslat részletes letárgyalása után felállott Tisza Kálmán. Síri csönd lett a termben. Feszült várakozással nézett mindenki Tisza sovány alakjára. Anélkül, hogy egyetlen közbeszólás hangzott volna fel, Tisza ezeket mondotta:

— Miután meg volt ígérve, hogy mire a honvédségi törvényjavaslat letárgyaltatik, a honossági törvényről szóló novella be fog nyújtatni és *ennek ma eleget nem tehetek*, kötelességemnek tartom ezt a Ház előtt indokolni. E novellára nézve a kormány kebelében nézeteltérések merültek fel. És éppen ezért a törvényjavaslat ma be nem nyújtható. Ezen nézeteltérések néhány nap alatt vagy ki fognak egyenlítődni, vagy ha nem, kötelességemnek fogom tartani a t. Ház előtt úgy erről, mint a jövő kilátásaira nézve nyilatkozni.

Nagy mozgás, valami artikulátlan zsisbongás támadt, mikor Tisza leült. Se helyeslés, se tiltakozás, se tetszés, se nemtetszés nem nyilvánult. Szomorú volt a jelenet. Mindenki érezte, hogy ez a bukás, a nagy, hatalmas. csodált, irigyelt ember bukása.

Ami azután következett, az már csak formaság — Apponyi Albert szólalt fel. Röviden, minden cikornya nélkül azt kérdezte, hogy van-e kormányválság? Mert ha van, akkor a válság tartama alatt a Ház nem tanácskozhatik.

Erre Tisza Kálmán éppoly hidegen, mint az előbb, azt felelte, hogy *válság még nincsen*, mert lehet, hogy a differenciák kiegyenlítődnék s ennél fogva a Ház tovább tanácskozhatik.

Pedig bizony már benne voltak a válságban, úgyhogy már minden kibontakozás lehetetlen volt. De néhány napig még várni kellett a kormány lemondásával, amíg a főrendiház is letárgyalta a költségvetést, meg a honvédségi javaslatot.

A bukás híre roppant feltűnést keltett mindenfelé. A külföldi lapok nagy részletességei ismertették a magyar politikai helyzetet s valamennyi megállapította, hogy Tisza bukása érinti a monarchia külpolitikai vonatkozásait is. A francia sajtó nagy meglepéssel fogadta az eseményt s élesen támadta Tiszát, mint a franciák ellenségét.

A prágai „Politik” szinte kéjelgett a Tisza bukásán érzett örömben. Ellenben a bécsi sajtó magasztalta Tisza nagy államférfiúi kvalitásait.

Idehaza pedig beállott a válsághoz fűződő nagy zavar. Elképzelhető, milyen állapotba jutott a szabadelvű párt, mely tizenöt esztendőn át élt nyugodtan a hatalomban s most nem tudja, hogy mi következik. Egyszerre kitört a fejetlenség mellett a különféle frakciók tülekedése. Öregek, meg fiatalok külön csoportokba verődtek és hol ezek, hol meg azok tanácskoztak titkos konventikulumokban.

Már forgalomban jött gróf Szapáry Gyula neve. Ő volt a miniszterelnökjelölt. Erdekes, hogy Szilágyi kombinációba se jött. De azért a szabadelvű pártban még nem tudták tisztán, kinek kell már előre bókolni, mint jövődő napnak. Erősen nyugtalankodtak.

Március 13-án azután már bizvást beadhatta lemondását Tisza, mert akkora már nyélbeütötték a főrendek a két javaslatot.

Csakugyan. Tisza délelőtt megjelent a király előtt és beadta az egész kormány lemondását. Délben pedig a képviselőházban jelentette be azt.

Az ülést déli 12 órára hívták össze, de már 11 órakor tömve voltak a karzatok. A képviselők is gyors egymásutánban jöttek s a folyosókon nagy zajjal tárgyalták a korszakos eseményt.

A Sándor uccában a képviselőház előtt nagy néptömeg gyülekezett, melyet a nagy apparátussal kivonult rendőrség beszorított a Múzeum-kertbe.

Mikor Tisza Kálmán kocsija befordult a Sándor uccába, a Múzeum-kertbe beszorított tömeg gúnyosan hocholt. A „Hoch” a véderővita idejében volt szokásos ellenzéki gúnyolódás Tiszával szemben.

Jellemző az eseménynek arra a nagy jelentőségére, mellyel akkor mindenki tisztában volt, hogy a lapok percről percre számoltak be a történetekről. Így följegyezték, hogy 12 óra 40 perckor mondta Péchy Tamás elnök: A miniszterelnök úr kíván szólni.

Általános zúgás, moraj lás mellett állott fel Tisza Kálmán.

Conticuere omnes . . . Mindenki feszülten figyelt Tiszára, akit ezúttal nem háborgattak a divatos hocholásokkal.

Tisza így kezdte:

— Van szerencsém bejelenteni, hogy a mai napon *ő jelségének beadtam a kabinéi lemondását.*

Tisza azután előadta a lemondás okait. Nem tudta ígéretét beváltani. Ő nem keresett kibúvót. (Ez célzás Kossuth levelére.) Önérzete követelte, hogy nyilatkozatának következményét saját személyére levonja. Punktum. Ezzel leült. Néma csönd az egész teremben.

Irányi Dániel, az alkalomhoz mérten kissé hosszú beszédben fejtegette azt, hogy Tisza megérdemelte sorsát; azután kijelentette, hogy a függetlenségi párt a honossági törvény módosítása dolgában szigorúan ragaszkodik előbbi álláspontjához.

Tisza Kálmánt már nem igen érdekelte, hogy mit akar, mit nem akar a függetlenségi párt, de mégis föltámadt benne utoljára debatteri szenvedélye. Föllállott, mire Polónyi Géza feléje kiáltott: *Milyen címen?*

Tisza Kálmán valami különös és akkor igen kedves bonhomióával fordult Polónyi felé s azt mondta: Addig, amíg a fölmentést meg nem kaptam, miniszterelnök vagyok s ezen a címen bármikor felszólalhatok.

Derűtlenséggel fogadták még a baloldalon is. Már nem haragudtak rá, hiszen már nem a félelmetes ellenfél. Csak volt. A jobboldalon valami gyöngye éljenzés hangzott fel, mire a baloldaltól néhány „Hoch”-kiáltással feleltek. Ez volt az utolsó Hoch, ami Tiszának, mint miniszterelnöknek szólott.

Röviden reflektált Irányi beszédére. Ezzel vége volt az előadásnak. A függöny legördült. Kinn az uccán, amikor Tisza elment a Házból, a Múzeum-kertben felharsant a véderővita idejében uccai muzsikává vált kiáltás: Abzug Tisza! A Sándor ucca elején pedig az egyetemi ifjúság egy csoportja így köszöntötte:

„Jó éjszakát!”

Este a szabadelvű pártkörben végbement a konvencióos búcsúzás. Tiszá^ búcsúzott híveitől, kijelentve, hogy ezután a pártban csak *közlegényként* akar szerepelni. *Jókai* Mór igen meleghangú búcsúztatót mondott, melynek során példálózott holmi szöszegésekről, melyekkel vermet ástak a nagy vezérnek. Beszédét így végezte:

— Akár az történik, amit remélek, akár az, amitől félek: Éljen Tisza Kálmán!

De a szabadelvű párt már nem félt semmitől, csak azon törekedett, hogy Szapáry Gyula előtt legyen minél kedvesebb.

Március 16-án megjelent a hivatalos lapban a Tisza Kálmánhoz intézett legfelső királyi kézirat, már az új miniszterelnök, Szapáry Gyula gróf ellenjegyzésével. És 17-én a Szapáry-kabinet bemutatkozott a Házban.

A nagy bálvány ledőlt. Nagy port vert fel, de ez is hamarosan leülepedett. Néhány nap múlva már nem törődtek Tisza Kálmánnal. A szabadelvű pártban csakugyan elfogadták közlegénynek. Mintha sohase lett volna. A nagy generális.

A HENTZI-SZOBOR MEGKOSZORÚZÁSÁNAK TERVE

Mint rendesen történni szokott, mikor egy nagy és nevezetes államférfi bukása után több frakció tör a hatalomra: szürke ember került a miniszterelnöki székbe. Gróf *Szapáry* Gyula, a Tisza-kabinet földművelésügyi minisztere.

Harmadfél esztendő dicstelen kormányzása megmutatta, hogy nem neki kellett volna jönnie. Programjának leglényegesebb pontjával, a közigazgatás államosításának kísérletével, csúfos kudarcot vallott. Neki köszönhető a magyar Corpus juris legnagyobb furcsasága, az egy szakaszos törvény, mely kimondja, hogy a közigazgatás állami feladat. Mert az eredetileg 217 szakaszból álló javaslat általános tárgyalásán ugyan keresztül vergődött a mérsékelt ellenzék segítségével, de amikor nem akarta beváltani a részleteknél az Apponyiéknak tett ígéreteket, ezek is csatlakoztak a függetlenségi párt obstrukciós harcához. Szóval: egy szakaszt tudott megmenteni a 277-ből. A többitől elállott. Csúfos kudarcot vallott a Hentzi-szobor megkoszorúzásának botrányos tervével is, és ez a kudarca a szabadelvűpártot is meggyőzte arról, hogy nem való vezérnek. 1892 telén választásokkal próbálkozott, de ezek a választások, melyekbe a mérsékelt ellenzék már mint „nemzeti párt” ment be, nem változtattak Szapáry helyzetén.

*

A Hentzi-szobor mindaddig, amíg ott állott a Szent György téren, állandóan szálla volt a nemzet szemében. Úgy tekintettük, mint a nemzet szégyenoszlopát; mint a 48-49-iki szabadságharc és a nemzeti dicsőség kigúnyolását. Sok baj, zavar és forrongás fakadt ki e szobor miatt a nemzeti hangulathói. A legérdekesebb mozgalom az volt, mely 1892. október 15-én tört ki s mely 24 óra alatt lázba ejtette az egész országot s jelentékenyen előmozdította gróf Szapáry Gyula miniszterelnök bukását.

Este, úgy tíz óra után, az Abbázia-kávéház híres törzsasztalánál együtt ült Eötvös Károly rendes társaságával. A „vajda” jóízű anekdotákat mondott abból az időből, mikor Veszprém vármegye fiskusa volt. Figyelmesen

hallgattuk. Egyszerre csak berontott *Pázmándy* Dénes. Akkor még nem bicegett.

— No, mi újság, Dinkó? — fordult hozzá Eötvös.

— Nagy újság, — mondotta *Pázmándy*, megszokott mosolygós ábrázata val.

— Mi az?

— Nem kevesebb, mint az, hogy Szapáry titokban megállapodott a budai honvédszobor-bizottsággal, melynek elnöke Ivánka Imre. A megállapodás szerint a honvédszobor november 2-ára kitűzött leleplezési ünnepén a *48—49-iki honvédek megkoszorúzzák a Hentzi-szobrot*.

Eötvös tágra nyílt szemekkel bámult *Pázmándyra*. Mindnyájan képtelenségnek tartottuk a dolgot.

— Bolond beszéd, ez lehetetlen, — vélte a vajda.

— Pedig igaz, hiteles forrásból tudom, — állította *Pázmándy*.

A vajda odaszólt Perl Somához:

— Ugyan Perl öcsém, kérdezze meg valamelyik szerkesztőseget.

Perl öcsém nyomban ment s pár perc múlva már jött is vissza azzal a híradással, hogy az „Egyetértés” segédszerkesztője, Jancsó Dezső, megerősítette a hírt, s hogy Jancsó jön is az Abbáziába és elhossa a könyomatos közleményt. Kis vártatva csakugyan megjelent Jancsó, kezében egész paksamétával. Hozta a könyomatost, mely Ivánka Imre kíséző levelével együtt közli a szobor-leleplezés ünnepének programját. Ivánka Imre azt hangoztatta ebben a kíséző levelében, hogy *légyen az ünnepség a kiengesztelő és nagyszerű manifesztációja*.

Az ünnepség immáron véglegesen megállapított programja pedig úgy intézkedett, hogy a főhadtestparancsnok és a 48-49-iki honvédek központi választmányának elnöke egyidejűleg teszik le koszorúikat a honvédszobor talapatárára; a díszszázadok megadják a díszlövéseket, a dalárda pedig elénekli a Himnust. Ezután a vendégek, a 48-49-iki honvédek, a díszszázadok, meg a dalárda a Szent György térre vonulnak. Itt a dalárda elénekli a „Király-himnusz” (Gotterhalte), a szoborbizottság elnöke és a főhadtestparancsnok egyidejűleg a szobor (Hentzi-szobor) elé teszik koszorúikat, a díszszázadok megadják a díszlövéseket, végül a 48-49-iki honvédek a Szarvas-téren át kivonulnak a régi temetőbe és ott a névtelen 48-as hősök sírjára koszorút tesznek.

Szombati nap volt. Delegációs ülésezések Pesten. A függetlenségi képviselők csak kevesen tartózkodtak a fővárosban.

Eötvös Károly mély megbotránkozással hallgatta végig a programot; szemei haragosan villogtak.

— Hát itt nyomban cselekedni kell, — jelentette ki.

És meg is kezdte a munkát. Telefonon sürgősen az Abbáziába hívatta a Pesten lévő függetlenségi képviselőket. Károlyi Gábort, Hentaller Lajost, gróf Zichy Hermann, Horváth Ádámot sikerült megtalálni; Pázmándy *meg* már ott volt. Összesen hatan voltak együtt. És ott nyomban megindították az országos mozgalmat a „nemzetellenes merénylet” ellen. Eötvös azonnal megszövegezte a párt tagjaihoz intézett felhívást, melyet mind a hatan aláírtak — és még az éjjel elküldöttek az összes ellenzéki lapoknak.

A felhívás a többi közt így szólott:

— „Hogy ezt magyar tegye: az hihetetlen; hogy 48-49-iki honvéd tegye: az undorító és iszonyatos. Az osztrák kényuralom börtönözte, lövette, akasztotta, de meg nem gyalázta a magyart. Az országos honvédbizottság elnöksége most megtagadja múltját, megfertőzti elhunyt bajtársainak emlékét s meggyalázza a magyar nemzetet.”

A felhívás kimondta, hogy a merényletet még kell akadályozni, s fel szólította a függetlenségi párt tagjait, hogy a vasárnap tartandó pártértekezleten jelenjenek meg.

Október 16-án reggel jelent meg a felhívás az ellenzéki lapokban. Persze, ezek a lapok kommentálták is az eseményt. És ezzel megindult a lavina, mely szinte percről-percre nőtt és zúgva robogott végig az országon. Még senki se tudta, hol áll meg és kit, meg mit temet el rohanásában.

A terv Ivánkáé volt, aki mint 48-as honvéd s tekintélyes kormánypárti politikus, elsősorban Szapáry miniszterelnökkel közölte a maga eszméjét. Szapárynak tetszett a dolog. Úgy gondolta, hogy legalább fölfelé szilárdul meg a helyzete, mely lefelé úgyis megingott egyházpolitikája miatt. Azután herceg Lobkovitz főhadtestparancsnokkal tárgyalt Ivánka. Lobkovitznak *is* nagyon tetszett a terv. Hogyne? Hiszen ez egy csapással véget vet minden további 48-as fészkelődésnek. Szapáry ment a királyhoz. I. Ferenc Józsefnek meg éppenséggel kedvére való volt, hogy a 48—49-es honvédek tegyenek koszorút az ő hőseinek szobrára, melyet egyenesen ő állíttatott fel a Szent György téren. Csak ilyen alapos előkészületek után vitte Ivánka a maga tervét október 15-én a szoborbizottság elé.

A szoborbizottságban egyedül *Derzsényi* József aggodalmaskodott, de Ivánka szinte szuggesztív erővel nyugtatta meg s a bizottság *egyhangúlag fogadta el az indítványt*. Ivánka még késő este egyik könyomatos révén elküldötte a lapoknak a programot a maga kísérelével együtt.

Mi vezette Ivánkáákat? Kétségtelen, hogy szándékuk becsületes volt. Csak nem gondolták végig a dolgot. Pedig tudhatták volna, hogy az ellenzéki pártokból kirobban a hangulat. Hiszen tisztában lehetek azzal, hogy mit jelent a nemzet előtt a Hentzi-szobor.

A függetlenségi felhívása kellemetlenül hatott Ivánkáékra, mert az ellenzéki lapok már tüzes cikkekben támadták őket, a „gonosz merénylet” kitervezőit.

Vasárnap este volt a függetlenségi párt értekezlete. Helfy Ignác elnökölt a beteg Irányi Dániel helyett, aki Nyíregyházáról a következő táviratot küldte a pártnak:

— Ágybanfekvő beteg lévén, nem lehetek köztetek, de elvárom ismert hazafiságtoktól, hogy a nemzeti közérzet ellen kísérelt merényletet a legszélesebb alapon rendezendő ellenmozgalommal fogjátok megüsitani.

A hangulat szenvedélyesen tüzes volt. Helfy elnöki megnyitójában ismertette az esetet, mellyel szemben a pártnak állást kellett foglalnia.

Eötvös Károly, Vikár István, Hentaller Lajos, Olay Lajos, Kun Miklós haragos beszédeket mondtak. De nem kellett itt a kedélyeket tüzelni. Lobogtak azok amúgy is. Egyhangúlag határozta el a párt, hogy a képviselőház legközelebbi ülésén *Eötvös* Károly szólaljon fel a párt nevében napirend előtt, s ugyancsak Eötvös Károly intézzen interpellációt a miniszterelnökhöz.

Mesés gyorsasággal, 24 óra alatt országossá vált a mozgalom, mely felkorbácsolta a közhangulatot. Az ország minden részéből tiltakozó nyilatkozatok érkeztek Pestre. A debreceni honvédegyesület elnöksége már 16-án ülésre hívta a tagokat, hogy állást foglaljanak a 48-49-iki honvédek meggyalázó gonosz terv ellen. Nyíregyházáról az öreg *Krúdy* Gyula 48-49-iki honvéd küldött Pestre tiltakozó táviratot.

A képviselőház október 18-án tartott ülést. Roppant nagy volt az érdeklődés. Tele lett az ülésterem; a karzatokon szinte félelmetes zsúfoltság. A főrendek karzatán osztrák delegátusok; néhány közös hadügyminisztériumbeli előkelőség, persze *katonai uniformisban*. A Ház előtt is nagy tömegek. Kivonult a rendőrség, mely alig tudta a rendet fentartani.

Az ellenzéki pártok hangulata az elkeseredésig fokozódott, főképp Szapáry ellen. Miért? Mert az előző napon Horváth Gyula kezdeményezésére Bánffy Dezső házelnök bizalmas pártközi értekezletet hívott össze. Valami alkalmas, idvezető megoldást kerestek. Ezen az értekezleten Eötvös felszólította Szapáryt, jelentse ki, hogy *neki nincsen semmi köze*

a botrányos ügghöz. Szapáry ezt egyszerűen megtagadta. Erre Eötvös azt kérte, hogy Szapáry indítványozza a Házban a vitának egy napra való elhalasztását, addig talán kialakulhat valamelyes megoldás. Elvégre — mondotta Eötvös — maga a leleplezési ünnep is elhalasztható. Szapáry azonban csökönyös maradt. Kijelentette, hogy nem hajlandó semmiféle halasztra; az ünnep sem halasztható el. Meg kell tartani.

Horváth Gyula halkan, de azért érthetően mondotta: *Quem Deus perdere vult. . .*

Az ellenzéki pártokat még jobban felingerelte Szapáry magatartása. Minden felelősséget ráhárítottak. És most már joggal.

Ilyen feltüzelt hangulat mellett ült össze a Ház. Eötvös Károly szólt fel először. A nagy szónok rendkívüli hatással beszélt. A hatás a jobboldalon is észrevehető volt. Határozati javaslatot adott be, mely szerint a közös hadsereg koszorúzza meg a 48-49-iki honvédek szobrát, de a képviselőház a nemzeti önértet megsértésének tartja, hogy a 48-49-iki honvédek nevében a Hentzi-szobor megkoszorúztassék.

Apponyi Albert ragyogó szónoklatát így kezdte: — A sírok közt lehet, de az emlékoszlopok közt nem lehet reciprocitás. Határozati javaslatot adott be arra, hogy a Ház 25 tagú bizottságot küldjön ki a budavári honvédszobor leleplezési ünnepe részleteinek és azoknak a módoknak megállapítására, melyek mellett a Ház részt vesz a leleplezési ünnepen.

Csak *Vadnay* Károly (ő volt 48-49-ben a legfiatalabb honvéd) védelmezte Ivánkáék tervét. Kegyetlenül lezúgták. Közben az ellenzékről sokan jelentkeztek szólásra s már arról beszéltek a folyosókon, hogy a vitát hetekig elhúzzák.

Az országban pedig rohanvást terjedt a mozgalom. Az aradi honvédegylet elnöke az összes egyletekhez felhívást intézett, hogy október 25-én jelenjenek meg Aradon s ott határozzanak a botrányos ügyben. Több budapesti 48-49-iki honvéd tiltakozó nyilatkozatot adott ki. Komáromban, Szentesen, Csongrádon, Nyitrán, Kolozsváron a honvédegyletek tiltakozó gyűléseket tartottak. Csak a biharmegyei honvédegylet nyilatkozott az Ivánka-féle program mellett.

Benedek János gyönyörű költeményt írt, melyben a nemzet ifjúságát szólította fel a „nemzetünket orvul meggyalázók” ellen. Országszerte szavalták ezt a verset. És *megmozdult az egyetemi ifjúság is.*

A függetlenségi párt a nemzethez manifesztumot intézett. Ezt is Eötvös írta. Egyáltalában ő volt a mozgalom lelke.

Október 19-én a Házban folytatták a vitát. *Ugron* Gábor (a függetlenségi párt akkor két részre volt szakadva, s az egyiknek *Ugron* a vezére), tartott nagyhatású beszédet, melyet az *Irányi* által vezetett párt is zajosán eljenzett.

Október 22-én jelentős esemény történt. *A honvédegyetek országos bizottsága* tartott ülést. Itt kitűnt, hogy *Ivánkáék* kisebbségben vannak. Az országos bizottság 14 szavazattal 8 ellenében elfogadta az öreg *Krúdy Gyula* olyértelmű indítványát, hogy az ügy az országos honvédegyülés elé terjesztessék. Ez pedig azt jelentette, hogy az országos bizottság *dezavualja a budai honvédszoborbizottságot*.

Roppant szenzáció volt ez, hiszen egyszerűen eldöntötte a kérdést. *Ivánkáék* programja, melyet vállalt *Szapáry*, s melyet bemutattak a királynak, megbukott.

Hanem azért a függetlenségi párt ugyanezen a napon szerfölött érdekes határozatot hozott. Számításba véve azt, hogy *Ivánkáék* és a kormány tagjai mégis elmehetnek a *Hentzi-szobor*hoz, hogy rá kuszorút tegyenek, a párt elhatározta, hogy november 2-án a párt összes tagjai elmennek a *Szent György* térre, itt körülveszik a szobrot, és ha kell, *fegyveres erővel szemben is megakadályozzák a szobor megkoszorúzását*.

Ez azonban hamarosan tárgyalanná vált, mert még aznap a budai honvédszobor-bizottság összeült és az országos bizottság határozatának egyenes következményeképpen kimondotta, hogy *a honvédszobor leleplezését bizonytalan időre elhalasztja*. A bizottság ezt a határozatát közölte a képviselőházzal. Az erről szóló átiratot a Ház október 23-án tartott ülésében napirend előtt olvasták fel, mire felállott *Szapáry* miniszterelnök és indítványozta, hogy az *ügy vétessék le a napirendről*, mert az ünnepség elhalasztása következtében a vita tárgyalanná válik.

Az ellenzéken persze teljes volt a győzelmi hangulat, mely sokféle formában nyilvánult meg *Eötvös Károly* és *Apponyi Albert* hatásos beszédei közben. Mindketten azt hangoztatták, hogy a miniszterelnök indítványa egymagában nem elégséges, mert a kormányelnöknek a maga súlyos vereségéből le kell vonnia a konzekvenciát.

Szapáry Gyula ugyan ezt nem cselekedte meg, de azért ez a kudarc már megpecsételte a sorsát.

Este az ellenzéki pártok nagy győzelmi lakomán ünnepelték erélyes fellépésük sikerét.

Pázmány Dénes azon a bizonyos október 15-iki éjjelen ott az Abbáziában nem akarta megmondani, hogyan, kitől értesült a megkoszorúzás tervéről. Nemrégiben elmondta nekem. Az nap *este úgy* 1,0 óra tájban a Pannónia előtt találkozott *Tibád* Antal, akkori belügyi államtitkárral, aki *László* Mihály kormánypárti képviselő társaságában volt. Tibád félrehívta és diszkréció mellett közölte vele a botrányos tervet, s azt is, hogy már holnap nyilvánosságra kerül, mert Szapáryék *fait-accomplit* akarnak teremteni.

— Az én hazafiságom nem tűri el ezt a gyalázatot — mondotta Tibád. — Csináljatok valamit, hogy a nemzet megmeneküljön ettől a szégyentől.

Pázmány azonnal fiakkerbe ült s az Abbáziába hajtatott, hogy a dolgot közölje Eötvössel. Így történt.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI HARC

ELŐZMÉNYEK

Gróf Szapáry Gyula állását már a Hentzi-szobor megkoszorúzásának oktalan tervével szenvedett kudarc is megingatta, de bukásának közvetlen oka az volt, hogy a liberális egyházpolitikai reformok és különösen a polgári házasság kötelező formájának dolgában differenciák támadtak közte és kabinetje tagjai között.

Az 1848-i demokratikus átalakulás, mint azt maga Kossuth is megírta 1871 jan. 12-i levelében, vallási téren csak tökéletlen munkát végzett. Az 1848: XX. te. ugyan kimondta a bevett vallásfelekezetek egyenlőség-riek nagy elvét, de a vallások szabad gyakorlásáról semmi intézkedés nem történt, a zsidók emancipációjáról egyszerűen lemondtak és a házasság továbbra is egyházi intézmény maradt. Azt csak papok előtt kötötték, papok bíráskodtak felette, felekezeti hitelvek alapján és abba az állam egy hatóságának sem volt beleszólása. Ugyanígy a népoktatás és anyakönyvezetés is az egyház kezén maradt.

Mínderre nem lehetett kiterjeszteni az állami szuverenitást, mert a 48-i kormány félt a reakciótól.

Az alkotmányosság helyreállítása után 1867-ben, mikor folytatódott a modern Magyarország kiépítése, ezen a *jepen*, nem történt nagy változás. Csak annyi, hogy megtörtént végre a zsidók emancipációja és a népoktatást rendezték valahogy az államhatalom javára. A többi egyházpolitikai problémákhoz nem mertek hozzányúlni. Az ekkori kormányok sem mertek szembeszállani a klerikális áramlattal.

Pedig ekkor már nagy tábora volt a liberális reformoknak és szomorúan kellett látnia mindenkinek, hogy a házassági jog terén oly káosz uralkodik, mely valóságos kigúnyolása a jogrendnek. Szűkebb Magyarországon, nem kevesebb, mint ötféle házassági jog és háromféle felekezeti bíráskodás, Erdélyben pedig hét különböző házassági jog és hatféle juris dictio volt érvényben. Minden felekezetnek külön házassági joga volt még görög-keleti szerbeknek és románoknak is, a zsidókat kivéve. Ezekre az osztrák polgári törvénykönyv volt irányadó. Áthatolhatatlan bonyodalmak következtek ebből. A külföldön kötött polgári házasság érvénytelen volt,

az ebből származó gyermekek törvénytelenek. A vegyes házasságot a kánonjog tiltotta, tehát pápai dispenczió kellett hozzá, ezt pedig a papok csak úgy szereztek meg, ha a házasulók reverzálást adtak, hogy születendő gyermekeiket a katolikus vallásban fogják nevelni.

Ezeket a lehetetlen állapotokat akarták megszüntetni a liberális gondolat harcosai. De bizony a javulás csigalépésben haladt csak előre, bár a teljes vallásszabadság és a polgári házasság követelése már 1868-ban elhangzott. Deák Ferenc és Tisza Kálmán nagy beszédet tartanak a polgári házasság mellett és a jogügyi bizottság már utasítani akarja a kormányt, hogy a házassági jogról törvényjavaslatot nyújtson be. De hiába? Komoly lépés nem történt. Csak foltozgatások.

Így az 1868: LIII. te. meg akarta szüntetni a reverzálisokkal való abusokat és ezért kimondta, hogy a fiúgyermekek az apa, a leányok az anya vallását követik és minden ellenkező kikötés érvénytelen. Megtiltotta továbbá a 18 éven aluli gyermekek eltérítését. 1870-ben azonban Eötvös József kultuszminiszter már komoly lépésre szánja rá magát, javaslatot készít a vallásfelekezetek egyenjogúsításáról és ennek 9. szakaszában azt mondta: „A házasságot az állam, polgári szerződésnek tekinti. Ezért megállapítja, hogy a házasság jogviszonyairól külön törvényt kell hozni. A szép deklarációnak azonban mi eredménye sem lett. A javaslat nem is került tárgyalás alá. Maradt minden a régi ben.

1871-ben kitör Róma és a magyar kormány között a vatikáni zsinat legújabb dogmája miatt. A magyar kormány az egyházi imperiaлизм aggasztó és az államra veszélyes tünetét látta a pápai csalhatatlanság kinyilatkoztatásában és ezért azt javasolta a királynak, hogy éljen újra a placet jog gyakorlásával s tagadja meg az új dogma kihirdetésétől a placetet. Így is történt.

De a főpapság ellentállott, két püspök is akadt, akik kihírdették mégis a pápai bullát. Ebből nagy parlamenti harc kerekedett, amelynek során nagy lendülettel vonultak fel a liberális reformok harcosai. Ekkor tartotta Deák Ferenc híres 1873-i nagy beszédét, melyben hithűen ragaszkodva *Kossuth* Lajos szabadelvűségéhez, törtjindzsát a teljes vallásszabadság és a kötelező polgári házasság mellett.

De ebből sem lett semmi. *Irányi* Dániel ugyan évente nyújtott be háttározati javaslatot a vallásszabadság gyakorlásáról, de ez sem változtatott a szomorú tényen. A kormány bármilyen liberális volt, nem mert az egy-

Elsikkadt az ügy. 1880-ig mélyeséges csend honolt. 1881-ben ismét elfogadja a képviselőház *Irányi* Dánielnek a polgári házasságot követelő határozati javaslatát. És mi lett ennek a következménye? Az 1883-i „zsido javaslat.” Többet nem mert a kormány. Így évtizedeken át születtek r.i-gyogó deklarációk a polgári házasság mellett, miniszterek szónokoltak mellette, nem történt semmi.

Végre olyan elementáris erővel tört ki a reformokat követelő liberális áramlat, hogy az egyházpolitika lett a domináló probléma.

Abból a konfliktusból kerekedett és fejlődött ez az áramlat, mely az állam és egyház közt támadt, a katolikus alsó papságnak az elkereszteléseket tiltó 1868: LIII. törvénnyel szemben gyakorolt magatartása miatt. A katolikus alsó papság ugyanis mit sem törődött az említett törvény tiltó rendelkezésével s tovább folytatta az elkereszteléseket. Ennek következtében nagy elégületlenség tört ki nem csak protestáns körökben, hanem a szabadelvű pártban is, mert ebben az engedetlenségben az állami szuverénitás megsértését látták. Ezért *Trejort* Agoston 1884-ben rendeletet adott ki arról, hogyha valamely gyermeket más vallású lelkész keresztel meg, köteles ezt a gyermek illetékes egyházi anyakönyvének bejelenteni, de nem vezetheti be a saját anyakönyvébe. Jellemző, hogy a törvény nagyon világos és megérthető intézkedését ilyen körmönfont rendelettel akarták megvédelmezni. De csak akarták.

A püspökök be is hódoltak a kormány álláspontjának, a rendeletet kihirdették az alsó papságnak, de a helyzet nem változott. A lelkészek, ha már nem törődtek a törvénnyel, még kevesebbet adtak a miniszterig rendeletre. Az elkeresztelések tovább folytatódtak. Pedig a Csemegi-féle kódex már magában foglalta az 1868: LIII. törvény megsértés esetére a büntetőszankciót is.

Az elkeresztelések egyre nagyobb mérveket öltöttek s a katolikus főpapság ekkor már tiltakozott minden újabb rendszabály ellen.

A klerikális áramlat még inkább vérszemet kapott XIII. Leo pápa ama bizonyos enciklikájától, melyet a szentatyá 1886-ban Budavára visszavételének kétszázszentendős fordulója alkalmából adott ki, s melyben követelte az 1868 : LIII. t.-c. intézkedéseinek hatályon kívül vajú helyezését a római pápának a magyar állam belügyeibe történt ez a beavatkozása, s ennek a magyar katolikus főpapság részéről való tüntető akceptálása, egyenesen elkeserítette a magyar liberális köröket.

Amikor Szapáry Gyula lett a miniszterelnök, az új kabinet már állást foglalt az egyházpolitikai reformok kérdésében. A kormány tagjai közt ott

volt gróf Csáki Albin, Szilágyi Dezső, Wekerle Sándor és Bethlen Andris. Mindannyi tiszta liberális gondolkozású és érzésű államférfiú., A kormány igyekezett az állami tekintélynek érvényt szerezni. Ez az igyekezet teremtette meg 1890. február hónapban a Csáky-féle (híres februári) rendeletet. Tulajdonképpen csak a Trefort rendeletének megújítása volt ez, de enyhébb formában. Érdekes, hogy ennek a rendeletnek eredeti szövegét a későbbi veszprémi püspök, *Hornig*, akkori kultuszminiszteriumi miniszteri tanácsos szerkesztette és Csáky Albin miniszter *megenyhítette*.

Hanem azért ez a rendelet valóságos olaj volt a tűzre. A magyar püspöki kar tiltakozott ellene, a perifériákon pedig az alsó papság megkezdte a legvehemensebb izgatást a „vallásellenes” merénylet ellen. A püspöki kar nem elégedett meg a tiltakozással; hanem a pápához fordult, hogy ez mondjon határozatot, s e pápai válasz megérkezéséig csak ideiglenesen hirdettette ki a kormányrendeletet. A pipa válasza nem sokáig késeit, visszautasította a Csáky-féle rendeletet.

XIII. Leo pápának ez az állásfoglalása újabb lendületet adott a katólikus klérus ellenállásának, de egyúttal erőteljesebb tempóra bírta a liberális áramlatot is, melynek vezérei benn ültek a kormányban.

De nemcsak a kormányban voltak nagy hősei a szabadelvű áramlatnak, hanem a parlamentben is. Hogy csak a legjelesebbeket említsem, a szabadelvűségért küzdők sorában ott volt *Irányi* Dániel, Kossuth demokratikus szabadelvűségének apostola, *Horváth* Boldizsár, Deák Ferenc kitűnő kortársa és politikájának klasszikus reprezentánsa, *Széll* Kálmán, *Eötvös* Károly, a fiatalos lelkesedéstől lobogó *Justh* Gyula, a szabadelvű pártban még mindig nagy befolyással bíró Volt „generális” *Tisza* Kálmán. Ezeknek a férfiaknak tekintélye és egyéniségük nagy súlya nagyon erős hatással volt a közvéleményre.

Magában a kormányban azonban nem volt egyöntetű a felfogás. Maga Szapáry miniszterelnök mint afféle konzervatív veretű arisztokrata, inkább hajlott a szabadelvűséggel szemben álló áramlat felé, csakhogy hajlamát nem merte minisztertársaival szemben kifejezésre juttatni. És így történt, hogy 1890-ben a kultusztárca tárgyalásánál *Szilágyi* Dezső ismertette a kormány egyházpolitikai programját, melyben már felsorolta a reformok egész komplexumát. És ezt a kormány nevében tette. Rendkívül érdekes nagyszabású vita fejlődött ki. Ez alkalommal tejesztette elő *Szivák* Imre a 'szabadelvűpárt megbízásából azt a határozati javaslatot, mely annak kimondását kívánta, hogy a Ház a kultuszminiszter eljárását (rendeletét), helyesli. Ugyanekkor *Irányi* Dániel is beadta ismert határozati javaslatát a

vallásszabadság törvénybeiktatásáról. A kultusztárca költségvetésének tárgyalása már egész egyházpolitikai vita volt. Kifejezetten még mindig nem volt benne a kormány programjában a polgári házasság kötelező formája, de a liberális szónokok most már nagyon erősen követelték, és a liberális sajtó is elszántan agitált mellette.

Az egész vita során különösen *Szilágyi* Dezső tűnt ki a maga mindenekfölé kerekedő tehetségének és erejének szinte példátlan imponálóságával. Rendkívüli készültséggel és szónoki sikerrel hadakozott a szabad-elvüellenes szónokokkal. Ennek a vitának a vége felé nevezte el Csáky Albin Szilágyit a „Nagy cséplőgépezetnek. Azt mondta, hogy ő már csak *ál* elejtett kalászokat szedegeti fel, hiszen a nagy cséplőgép — s itt Szilágyira mutatott — elvégezte a munka nagy részét.

Felszólalt *Horváth* Boldizsár is, aki ezúttal tartotta utolsó beszédét”. A 67-iki kormány igazságügyminisztere, a nagy liberális korszak eszméinek letéteményese, klasszikus beszédben mondott apológiát a szabadelvűségről. Ezzel végezte: *Itt a dagály! Elő az evezőkkel!*

Gróf *Apponyi* Albert ezúttal csak a Szivák határozati- javaslatával foglalkozott felszólalásában. A javaslatnak azt a pontját, mely azt kívánja, hogy a törvény akaratának érvényt szereztessék, elfogadta, de azzal a kikötéssel, hogy a vallási konfliktusok kikerülendők; elfogadta egyúttal Irányi határozati javaslatát is. Azt kívánta, hogy egységes jogrend foglalta magában az állam összes polgárait, s a vallási életből ki kell venni! azt a mérgező anyagot, mely a kompromisszumokból ered.

A liberális reformok ellenségei nem is számíthattak pillanatra sem a képviselőházban elérendő sikerre. Ők két tényezőre támaszkodtak. Az egyik a király, a másik a főrendiház. Világossá tették, hogy a király nem járul hozzá a kötelező polgári házassághoz és még biztosabbra vették, hogy a főrendiház nem szavazza meg ezt a reformot és a többi sem. Két esztendőn át táplálkozott a klerikális ellenzék ebből az illúzióból, míg viszont a liberális áramlatnak erejét és harci kedvét épp az növelte, hogy küzdelméhez hozzáfűzhetette a nemzeties törekvést és a demokráciát.

Némi szünet állott be ezután, de a lappangó tűz terjedt. Már kifomálódott a nagy sajtóbeli kampányban az, hogy a liberalizmus és a demokráciával szemben a klerikalizmussal, meg a feudális gondolatjárással. 1891 elején meghalt *Simor* János hercegprímás. Többhónapos interregnum után nagy meglepetésre *Vaszar* Kolos apátot, ezt a békességes hajlamú, jámbor történetíró szerzetest neveztek ki esztergomi hercegprímásnak.

A „pax” jelszavát választotta. A politikai világ azt hitte, Szilágyiék is arra⁷ számítottak, hogy az új hercegprimás megtalálja módját az állam és egyház közt felmerült ellentétek valamelyes kiegyenlítésének. Csalódtak. Mikor hazajött Rómából a pápánál *tett* bemutatkozás után, egyszerre harcias fegyverzetben állott a világ elé a jámbor szerzetes. Meglátszott rajta XIII. Leo pápa befolyása. Vaszary Kolos egyszerre a harcias katolikus főpapság vezéréként lépett föl egyenesen a liberális egyházpolitikai reformok terve ellen. Mert ebben az időben már kialakult az a felfogás, hogy az egyházpolitikai reformoknak azt az egész komplexumát döntésre kell vinni, melyet Deák Ferenc 1873-iki beszédében csoportosított volt.

Az 1892-ik esztendő őszén a politikai helyzet feszültté vált. A kormány kebelében egyre erősebbek lettek a differenciák Szapáry és minisztertársai közt. Már nyilvánvaló volt, hogy Szilágyiék *határozottan a kötelező polgári házasságot* akarják, de Szapáry ezt, folytonosan a királyra való hivatkozással, ellenzi; ő a fakultatív házasságkötés formája mellett volt. Közeledett pedig a költségvetés tárgyalása, amikor a Szapáry-kormánynak világosan színt kellett vallania az egyházpolitika dolgában. A szabadelvűség hívei ezt már türelmetlenül követelték. Hiszen a kormányt Ígérete kötötte már 1890. óta. És most igen érdekes dolog történt. Október 28-án a pénzügyi bizottság a kultusztárca költségvetését tárgyalta. *Heljy* Ignác felszólította Csáky minisztert, nyilatkozzék az egyházpolitikáról: mondja meg, hogy teljesíti-e a kormány nyíltan elvállalt kötelezettségét?.. Csáky Albin igen furcsa választ adott. Mentegetőzött, hogy nem beszélhet nyíltan s nem mondhatja el azokat az okokat, melyek miatt most nem. részletezheti a kormány programját, mert ezeket az okokat a nagy nyilvánosság előtt is feszegetnék.

Világos volt, hogy Csáky rejtélyes nyilatkozata a királyi ellenállásra vonatkozik. A klerikálisok persze örvendeztek ezen, de a szabadelvűeket még jobban felingerelte Szapáry ellen, hiszen ő volt a király közvetlen tanácsadója. A szabadelvűpártban már nem titkolták, hogy elégtelennek Szapáryval szemben, de bizony ott sem volt *egységes* a hangulat. Szapárynak is voltak hívei. A nagy többség azonban Szilágyiék mellé állott és határozottan követelte a-kötelező polgári házasságot, mert ebben az időben már ez volt a liberális törekvések gerince. Nyilvánvaló volt, hogy válságnak kell *foskóvet*4ceznie, de-még nem tudták, hogy melyik áramlat kerül felül. A párt, *zömét* alkotó szabadelvűek erősen pertraktálták azt, hogy ha pedig a király csakugyan ellenzi a kötelező polgári házasságot, a párt szembehelyezkedik minden olyan kormánnyal, mely azt nem veszi be programjába.

November első napjaiban voltak azok a nevezetes miniszteri tanácskozássok, melyek azzal végződtek, hogy a *kabinet többsége leszavazta Szapáry miniszterelnököt*, aki következetesen a fakultatív polgári házasság mellett volt míg Szilágyi, Csáky, Wekerle, Bethlen András a kötelező polgári házasságot tartották az igazig megoldásnak.

Nov. 2-án meghalt Irányi Dániel. A *függetlenségi* pártot igen mélyen érintette nagynevű vezérének halála s a párt sajtója pár napig csak úgy mellékesen foglalkozott a politikai helyzettel, mely már kifejezetten is válságos *jelleget* öltött.

Érdekes volt ebben az időben a szabadelvű párt fiatal gárdájának nyílt fellépése. Kubinyi Géza volt a szószólója. A pártkörben hangosan tiltakozott az ellen, hogy Szapáry csak szavazógépeknek nézi a fiatalabb képviselőket. Bánffy Dezső házelnöknek panaszkodott, hogy rájuk egyenesen lealázó a miniszterelnök magatartása és felkérte Bánffyt, hogy ezt mondja is meg Szapárynak.

— Meg is teszem — mondotta Bánffy —, aki maga is a liberális irányzat erős híve volt.

És nyomban ott a pártkörben tolmácsolta Szapáry előtt Kubinyiék panaszát. De Szapáry akkor már keveset törődött a Kubinyiék haragjával. Már tudta, hogy neki az se nem árt, se nem használ. Már tudta, hogy bukott ember.

Mert csakugyan azoknak a politikai horoskopoknak volt igazuk, akik kormányválságot jósolták.

Nov.6-án Szapáry Bécsbe ment. Vitte magával az egész kabinet lemondását. A király elfogadta. A lemondás *bevallott oka* az volt, hogy a kabinet a polgári házasság kérdésében *nem tudott olyan megállapodásra jutni, mely egyszersmind a korona helybenhagyását is megnyerte volna*. S aznap este Szapáry a szabadelvű pártban közölte a kormány lemondását. A képviselőházban nov. 9-én jelentette be. Ugyanaznap este a szabadelvű párt értekezletén elparentálták. Igazában ez az értekezlet nagy liberális tüntetés volt. Gr. Andrássy Tivadar, gr. Hadik-Barkóczy Endre, Chorin. Ferenc és-Tisza Kálmán valamennyien a liberális egyházpolitika mellett szónokoltak. Az általános kötelező polgári házasság valóságos jelszavá lett. Minden ajakról ez hangzott s a szíveket is. ez melegítette. Igazán őszintén azonban gr. Csáky Albint ünneptették, őt tekintették a liberális egyházpolitika hőségének.

A válság nem sokáig húzódott.

Wekerle nov. 11-én volt kihallgatáson a királynál. Már készen vitte magával a formulát, amihez a király hozzájárult és meg is bízta a kor-

mányalakítással. Wekerlének csakugyan nem volt nehéz feladat a kormányalakítás. Csak két új ember került a kabinetbe. *Hieronymi Károly*, meg *Tisza Lajos*. No meg gróf *Andrássy Gyula* belügyi államtitkár lett.

HARC A KÖTELEZŐ POLGÁRI HÁZASSÁGÉRT

A „nagy kabinet” képviselőházi bemutatkozása a politikai és társadalmi körök rendkívüli- érdeklődése mellett ment végbe. Wekerle Sándor nagy beszédben adta elő az új kormány programját. Természetesen ennek egyházpolitikai része izgatta leginkább a kedélyeket.. A házassági jogra vonatkozó passzus úgy hangzott, hogy a kormány megnyerte a korona beleegyezését annak elvi kimondására, hogy a házassági jog *az általános kötelező polgári házasság alapján dolgoztassék ki*: „fenmarad természetesen a koronának az az alkotmányos joga, hogy a keresztülvitel bármely stádiumában, a keresztülvitel módozatai iránt észrevételeit a minisztériummal szemben megtehesse, a maga felfogásait a minisztériummal szemben érvényesíthesse.”

Ez a deklaráció elég ruganyos volt. A szabadelvű reformok ellenségei azt magyarázhatták ki belőle, amit éppen jónak láttak. A liberálisok ellenben bíztak abban, hogy ha a király megadta beleegyezését az elv kimondásához, belenyugszik a részletekbe is.

Gróf *Apponyi Albert* mingyárt rá is mutatott a kormánynyilatkozat gyöngéjére; azt mondta, hogy ha a korona jogára való hivatkozás nem pleonazmus, akkor nincs kizárva, hogy a keresztülvitel további stádiumában oly konfliktusok fordulhatnak elő, melyek megoldása iránt a kormánynak még nincsen tájékozottsága. Ez a magyarázat persze élénk hatást tett a kötelező polgári házasság ellenzékeire, de viszont a szabadelvűeket megnyugtatta Wekerlének az a kijelentése, hogy ha a részletekre nem kapják meg a király jóváhagyását, *ehhez állásukat kötik*.

A liberalizmus ellenségei bíztak abban, hogy a király nem adja meg előzetes hozzájárulását a kötelező polgári házasságról szóló javaslatához. Oly erős volt bennük a bizodalom, hogy 1893 elején a klerikálisok parlamenti frakciója többször sürgette a kormányt az egyházpolitikai reformjavaslatok, különösen a házassági javaslat betérjesztésére.

Közben pedig egyre nagyobb mérveket öltött a klerikális izgatás, különösen a vidéken az alsó papság részéről. Ennek az izgatásnak erős tápot adott a püspöki kar magatartása. A püspökök márciusi értekezlete az egyházpolitikai reformok ellen emlékiratot intézett a királyhoz és nyílt titok

volt hogy a püspöki kar törekvéseit erélyesen támogatják a bécsi udvari körök.

Az antiliberalis izgatások egyik legveszedelmesebb formája az volt, hogy a vidéken a katolikus plébánosok és káplánok közvetlen az istentiszteletek után, úgyszólván az istentiszteletekkel kapcsolatosan, tartottak népgyűléseket. Ezek a népgyűléseken a felzigatott vallási fanatizmus többször a legvehemensebb kitérésekben nyilvánult. Ez bírta rá Hieronymi belügyminisztert, hogy 1893 április elején szigorú rendelettel betiltotta az istentiszteletekkel kapcsolatos népgyűléseket.

Minél inkább késett a kormány a reformjavaslatok beterjesztésével, annál inkább vérszemet kapott a klerikális áramlat. Végre mégis sor került ezek beterjesztésére. Legelőször a zsidó vallás recepciójáról, azután a polgári anyakönyvezetésről és a vallások szabad gyakorlatáról, meg a gyermekek vallásáról szóló javaslatok kerültek a Ház elé április-május hónapokban. De mi van a kötelező polgári házassággal? A klerikálisok szóval és írásban hirdették, hogy a kötelező polgári házasság intézményét a király ellenzi. Már a liberális közvélemény is erősen türelmetlenkedett. A kormánytól kapott ugyan biztatgatásokat, de Szilágyi Dezső zordon hallgatásba temetkezett. Azt tudtuk, hogy javaslatát a király elé terjesztette, de a kabinetirodából semmi hír nem érkezett. Az egyházpolitikai reformok komplexumából a legjelentősebb rész, a kötelező polgári házasságról szóló javaslat még ott feküdt a király asztalán.

Egyre múlt az idő. Mi lesz? A polgári anyakönyvvezetésről szóló javaslat beterjesztése napján gróf *Apponyi* azt mondta, hogy ez csak egy részlet; a házassági kódexet kell mielőbb a Ház elé terjeszteni. Végre november 7-én a befentes emberek értesültek arról, hogy Bécsben megtörtént a döntés. November 9-én *Helpf* Ignác (nyilván illetékes sugalmazásra) meginterpellálta a miniszterelnököt. *Wekerle* nyomban válaszolt s kijelentette, hogy a király jóváhagyta *Szilágyi Dezső* javaslatát. Nagy lelkesedés támadt a liberális körökben; a klerikálisok gúnyosan nevettek. Korai az örvendezés — mondogatták. Nem lesz abból a javaslatból törvény — jósolgatták.

Szilágyi Dezső 1893 dec. 2-án beterjesztette a Ház elé a javaslatot.

Az 1894-iki esztendő a nagy küzdelem jegyében kezdődött. A klerikális izgatás újult erővel indult meg. A katolikus arisztokrácia szalonjaiban versenyeztek egymással a nagyúri dámák meg a katolikus főpapok, mialatt a képviselőház bizottsága a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot tár-

gyalta. Mert a kormány elhatározta, hogy *legelőször ezt a javaslatot viszi a törvényhozás elé döntésre.*

A parlamenti pártokban is különféle mozgolódások támadtak. Egy párt se maradt érintetlen. Még a különben legegységesebb (és legkonzervatívebb) nemzeti pártban is lemondott *Horváth* Lajos az alelnökségről, mert a pártnak taktikáját, melyet a javaslat tárgyalásánál követni óhajt, nem helyesli. Néhány nappal később *Hodossy* Imre tett konfessziót arról, hogy ő a *Horváth* Boldizsár tanítványa s megszavazza a javaslatot.

A függetlenségi pártban már erősebb volt a megoszlás. *Eötvösök* már előbb külön pártba csoportosultak. A függetlenségi pártban, ”melynek élén *Justh* Gyula állott, csak február 7-én volt a döntő értekezlet. A határozati javaslatot, mely kimondja, hogy a párt elfogadja a házassági javaslatot, mert megfelel a párt régi követelményeinek, de ez nem jelent bizalmat a kormány iránt, 46 szavazattal fogadták el 12 szavazat ellenében, a párt 8 tagja nem *vett* részt a szavazásban. *Polónyi* Géza is igennel szavazott, pedig sok kifogása volt a javaslat ellen. *Ugronék* erre külön pártba alakultak — a javaslat ellen.

Ennél a pártszakadásnál érdekes jelenség, hogy azok, akik 1883-ban szinte intranszigiens liberalizmust vallottak, mint *Ugron* Gábor, *Hoitsy* Pál, *Pázmándy* Dénes és még néhányan, 1892-ben már oly vehemens ellenségeivé lettek a liberális reformoknak, hogy kiváltak az anyapártból.

A szabadelvű pártban meg a reverzálisok kérdése csinált zavarokat. Az 1892-iki választásoknál ugyanis már nagyon szerepelt a kötelező polgári házasság *ügye*. Sok szabadelvű párti jelölt (más pártiak is) reverzalist adtak, hogy nem szavazzák meg a „keresztényellenes” reformot. A pártban gr. *Károlyi* István vetette fel ezt az ügyet. Gavalléros szempontból ítélte meg. Mint a szabadelvű reformok híve kijelentette, hogy föltétlenül elítéli azokat, akik a választásoknál a papoknak reverzalist adtak. *Rohonczy* Gedeon meg éppen” seggel azt követelte, Tiogy azok a szabadelvűpárti képviselők, akik a papoknak reverzalist adtak, tegyék le a mandátumot.

Erre megindultak a kiválások. *Podmaniczky* Frigyes pártelnök egyremásra kapta a leveleket, melyekben a reverzálisos képviselők közölték a pártból való kilépésüket. Legtöbb zajjal *Tibád* Antal vonult ki a pártból. Hosszabb nyilatkozattal. Neki a pártban uralkodó klikk-rendszer ellen volt kifogása. (A Tisza-klikk ellen toporzékolt.) Nagyobb port vert fel a fiumei követnek, gróf *Batthyány* Tivadarnak kilépése is főképp Fiumében, ahol erélyesen foglaltak a polgárok állást képviselőjük ellen.

A szabadelvíipártban nem fogták fel tragikusan a *purosok* (így nevezték el a kilépőket) mozgalmát.

Január 16-án ment végbe Vaszary hercegprímás elnöklete alatt a katolikus nagygyűlés a Vigadóban. Nagyarányú országos tüntetés volt és nagy rendben folyt le. Az egész országból összesereglett a katolikus papság. Püspökök, mágnások, mágnásasszonyok, katolikus deputációk töltötték meg a Vigadó nagytermét. Több ezer ember kinnrekedt a Vigadó előtt.

Vaszary hercegprímás nagy beszédet mondott. „Mi, katolikusok — mondotta a többi közt — igenis alkalmazkodni tudunk hazánk megváltozott viszonyaihoz, de a hit és erkölcs dolgában sem egyesek akarata, sem a nemzet intézményei sem a század korszelleme előtt meg nem hajolhatunk. A nagygyűlés határozatot hozott, mely kimondja, az anatómát a liberális reformjavaslataira különösen a kötelező házasságra s kimondja, hogy a katolikus nem szavazhat meg olyan javaslatot, mely hitelvekbe ütközik.

A liberális sajtóban nyomban megindult a mozgalom arra, hogy a szabadelvű közvélemény is országos agitációt kezdjen. Cáfolja meg azt az elhangzott gyanúsítást, hogy a magyar nemzetnek nem kellenek az egyházpolitikai reformok! A sajtó felszólalásának meg is voltak a hatásai. Pár nap alatt országszerte megindult a nagy liberális mozgalom. Minden nagyobb városban liberális tüntető gyűléseket tartottak, határozatokat hoztak avégből, hogy a fővárosban országos nagygyűlés tartassék.

Óriási érdeklődés közben indult meg február 9-én a kötelező polgári házasságról szóló javaslat parlamenti tárgyalása, mely hetekig tartott. Az első napon csak Teleszky István előadó és Polónyi Géza beszéltek. Polónyi azon kezdte, hogy legforróbb kívánága teljeseedett be, mikor ez a javaslat a törvényhozás elé került és ezért általánosságban elfogadja. *Ezután vagy harmad jel órán át beszélt a javaslat ellen.* Egyúttal kiegészítő pótjavaslatot tett.

A tárgyalás egyik legérdekesebb momentumá *Justh* Gyula beszéde volt a tárgyalás harmadik napján. Ez a beszéd hitvallása volt annak a szabadelvűségnek, melyhez *Justh* Gyula egész életén át hű maradt. — Én is jó katolikusnak tartom magamat, — mondotta a többi közt, — de a tervbe vett reform által egyházam érdekeit sértve nem látom. Ha egyházam érdekei szembenállának hazám érdekeivel, egy pillanatig sem haboznám, mint jó magyar ember, egyházam érdekeit hazám érdekeinek alárendelni. Elsősorban vagyok magyar, csak azután katolikus. Nem

tehetem, hogy ez alkalommal ne adjak kifejezést sajnálkozásomnak afőlött, hogy a Magyarország hercegprímásának elnöklete alatt megtartott úgynevezett katolikus nagygyűlés többek között azon határozatot hozta, hogy elvárja minden katolikus polgártól, hogy a községi, hatósági és képviselőválasztásoknál megbízható katolikus férfiakra szavazzon. *Ez hazajiatlan, a felekezeti türelmetlenségnek legerősebb mérvű nyilvánulása. E határozat a vallásháború nyílt hirdetése!*

Justh Gyula minden egyes mondatát viharos éljenzés és taps kísérte a szélső baloldalról és jobboldalról.

Gróf *Apponyi* február 26-án tartotta meg nagy beszédét. A balközép folytonos ovációkkal kísérte, egy ízben a karzatról is felhangzott a taps. Apponyi ebben a beszédében nemcsak a házassági javaslattal, de a többivel is foglalkozott. Állást foglalt a polgári házasság kötelező formája ellen s hangsúlyozta, hogy mindig ez volt az álláspontja, de erősen tiltakozott az ellen, hogy azt egybefűzzék a liberalizmus kérdésével. Határozati javaslatot adott be az iránt, hogy a javaslat új elvek alapján dolgoztassék ki. Mikor beszédét bevégezte, az antiliberalis ellenzék percekig éljenezte.

A húsvéti szünet szakította félbe a nagyhatású vitát, mely a magyar parlamentarizmus egyik legszebb fejezete.

Február 26-án érkezett meg Kossuth Lajos levele, az utolsó, melyet írt s mely igazán politikai végrendeletének mondható. Ez a levél eldöntötte a függetlenségi pártban folyó vitát. Kossuth egyenesen kötelességül szabta a függetlenségi pártnak, hogy a demokratikus szabadelvűség élén álljon s megírta, hogy *a szabadelvűség rovására 67-es kormányt sem szabad megbuktatni.*

Március 4-én volt a *liberalis országos nagygyűlés*. Csakugyan el lehetett mondani, hogy ott volt az egész nemzet. A gyűlés a Csömöri út és a régi löversenytér közt elterülő, akkor még üres mezőn ment végbe. Három oszlopban vonult ki a roppant néptömeg. Az első a Gizella térről indult. Vezeték lóháton: Rohonczy Gedeon, meg Károlyi Gyula és Károlyi Imre grófok; a második oszlop a Calvin térről indult. Ezt hasonlóképpen lóháton Nopcsa Elek báró és Zichy Béla gróf vezették, a harmadik oszlopot a nyugati pályaudvarról Tarnóczy Gusztáv és Csáky Károly gróf vezették lóháton. Az első oszlop élén az agg Pálffy János gróf, a „pozsonyi gróf” ment gyalog. Vele és utána széles sorokban a politikai világ kitűnőségei.

A nagygyűlés elnökei voltak: Pálffy János gróf, Orczy Béla báró, volt miniszter, Andrássy Tivadar gróf és Eszterházy István gróf. Négy katolikus jmagyar mágnás.

Morzsányi Károly adta elő a határozati javaslatot, melyet nagy lelkesedéssel fogadtak el. A javaslat kimondta:

Ünnepélyesen óvást teszünk a nemzetünk jellemével s hazánk érdekeivel össze nem férő egyoldalú felekezetiesség ellen. Kijelentjük, hogy hazánk jövőjének egyik biztosítékát abban látjuk, hogy a napirenden lévő egyházpolitikai reformok (felsorolja) törvénybe iktattassanak.

A nagygyűlés után, mely a legtökéletesebb rendben ment végbe, a roppant tömeg Rohonczy Gedeon vezetése alatt négyes sorokba alakult s így vonult a kerepesi temetőbe, ahol koszorút tettek *Deák Ferenc* és *Irányi Dániel* sírjaira.

A nagyszerű liberális demonstráció után fokozott lendülettel folytatták a képviselőházban a kötelező polgári házasságról szóló javaslat tárgyalását. Az általános vita március 19-én végződött.

Másnap, március 20-án, jött meg Turinból az egész nemzetet lesújtó gyász hír, hogy *Kossuth meghalt*.

A HÁZASSÁGI JAVASLAT A FŐRENDIHAZBAN

Kossuth Lajos halála olyan nagy esemény volt, hogy minden egyebet háttérbe szorított. A politikai életben teljes szünet állott be. A nemzet halottja végtisztességének minél impozánsabb és minél kegyeltesebb formában való rendezése foglalkoztatta az egész magyar közéletet. Csak a nagy, csodálatosan impozáns és a nemzeti gyász megnyilvánulásában példátlanul álló temetés után kezdte meg a törvényhozás újból munkáját.

Az első ülésen igen éles támadások érték Bánffy Dezső elnököt azért, hogy a képviselőháznak a temetésen való részvétele dolgában hozott határozatot nem hajtotta pontosan végre, de főképp azért, hogy ő maga, akinek vezetnie kellett volna a Ház tagjait, nem is vett részt a temetésen, hanem elment Kolozsvárra a református konvent ülésére.

Hoitsy Pál élesen támadó beszéd kíséretében az elnök ellen rosszállási indítványt adott be. Heves vita támadt e körül; az ellenzék részéről többen szólaltak fel s Bánffyt csak Wekerle miniszterelnök védelmezte. Persze a többség leszavazta Hoitsy indítványát s megadta Bánffynak a felmentést.

Ennek a parázs incidensnek lezajlása után került sor a házassági javaslat félbeszakadt tárgyalásának folytatására, mégpedig a záróbeszédre. Felszóaltak mindazok, akik határozati javaslatot adtak be. Ezek közt különösen nagy beszédet mondott *Apponyi Albert*. *Szilágyi Dezső* ”sorra polemizált a javaslat támadóival s április 12-én ment végbe a névszerinti szavazás. A javaslat mellett szavazott 281, ellene 106, távol volt 25 képviselő. Így a *javaslatot 175 szótöbbséggel fogadták el*.

Április 16-án a képviselőház a javaslatot részleteiben is elfogadta.

Most kezdődött meg a népképviselőre alapított képviselőháznak a főrendiházzal vívott nagy harca. A kormány is, a liberális politikai közvélemény is tisztában volt azzal, hogy ez a harc nehéz lesz. A főrendiház összeállítása még a Tisza Kálmán-féle szerföltt enyhe és az arisztokrata felfogásoknak kedvező reform után is olyan volt, hogy benne a feudális gondolatjárás maradt uralkodó.

Roppant apparátussal dolgozott a főpapság és a klerikális érzelmű katolikus mágnásvilág, hogy a főrendiház ellenzéke minél nagyobb számmal vonuljon fel a tárgyalásra, de különösen a szavazáshoz. A nagyúri szalonokban egyre-másra összejöveteleket tartottak s a katolikus mágnásdámák rendkívüli erélyességet fejtettek ki. Jellemző, hogy több főúri családban komoly meghasonlások támadtak az egymással ellenkező felfogások miatt. Több főúri családban, ahol a házasfelek közül az egyik katolikus, a másik protestáns volt, családi viszálykodások törtek ki, sőt arra is volt eset, hogy az apák a fiaikkal vesztek össze azért, mert az apa a klerikális táborhoz tartozott, fiai pedig liberálisok voltak.

Érdekes hír jelent meg április 28-án a liberális újságokban. A főrendeknek oly tartalmú levelet küldöztek, mely arra hivatkozott, hogy a „legmagasabb nyilvános akarat” szívesen látná, ha a főrendek leszavaznák a javaslatot. Bécsi félhivatalos közlemény erre tudtul adta, hogy ama bizonyos magas helyen ez a híresztelés igen kedvezőtlen hatást tett.

Hogy tulajdonképpen micsoda álláspontja volt annak a bizonyos legmagasabb akaratnak (vagyis a királynak), azt ugyan senkise tudta, mert I. Ferenc József maga erről miniszterei előtt se nyilatkozott világosan.

Soha addig nem észlelt érdeklődés mellett kezdődött meg május 7-én a főrendiházi vita. De csak magában a főrendiházban volt izgalom. Budapest lakossága igen rezerváltan viselte magát. A múzeum kertjében nem gyülekezett nagyobb tömeg. Csak kicsinyke csoport kíváncsiskodott a felvonulás iránt. Hanem benn a főrendiházban annál nagyobb volt a mozgalmasság. A karzatok, melyek elég kényelmetlenek voltak, szorongásig

megteltek. Főképp a mágnásasszonyok foglalták el a legtöbb helyet, a képviselőház tagjai alig fértek el a számukra kijelölt padsorokban. A hírlapírók karzatára is bekérezkedett néhány főrangú dáma.

A vitát *Czorda* Bódog előadó nyitotta meg. A javaslat mellett beszélt, mert a főrendiház hármas bizottságának többsége elfogadta. Ez azonban nem sokat jelentett. Utána Vaszary Kolos hercegprimás mondott hosszabb beszédet, melynek során néha emelkedett hangon kelt ki reformjavaslat keresztényietlen intézkedései ellen s igen nyomatékosan hangoztatta, hogy a magyar katolikus világ hitelveivel merőben ellenkezik a kötelező polgári házasság. A beszédet amolyan diszkrét helyeslés kísérte a baloldaltól. A főrendeknél nem volt szokásban a zajos tetszésnyilvánítás. *Gajzágó* Salamon kinevezett főrend a javaslat mellett szólott és azután az egész ülés további részét *Szilágyi* beszéde töltötte ki.

Szilágyi elemében volt. Főlényesen polemizált Vaszary hercegprimással a dogmák kérdésében. — Ha a külföld összes államaiban — mondotta — 80 millió katolikus élhet ilyen intézménnyel hitbeli sérelem nélkül és nem kívánják megváltoztatni, a magyar katolikusok is elfogadják.

A vita második napján még nagyobb volt az érdeklődés. Széchenyi Béla gróf, a nagy Széchenyi fia, erősen akcentuált liberalizmustól áthatott beszéde után a jobboldalon zajos taps hangzott fel.

Szlávy József elnök hevesen megrázta a csengőt, szigorúan nézett végig a jobboldalon s éles, csengő hangon szólott rá a tapsolókra:

— Ez nem színház, — mondotta, — itt ne tessék tapsolni! Lehet, hogy máshol ez szokás, de nem kell mindent utánozni.

A vita harmadik napján Schlauch püspök, Román Miron metropolita, meg gróf Zichy Nándor beszéltek a javaslat ellen. *Szilágyi* Dezső nagyszerűen vitatkozott velök a dogmatikus kérdések fölött is. Győzte.

Május 10-én már türelmetlenkedtek a főrendek. Többször hangzott fel itt is ott is: „Szavazzunk!” E türelmetlenkedésre, a szólásra jelentkezettek elállottak a szótiól. Közben nagy port vert fel és élesen bírálgatták *Rampolla* bíborosnak a bécsi nunciaturához intézett táviratát, mely tudatja, hogy a papa misét mondott „par la vittoria dei figli devoti della Vergine Patrona Hungária.”

A május 10-iki ülésben a szavazás előtt Wekerle szólalt fel.

— Bármilyen legyen a javaslat sorsa itt, — mondotta — a kormány azért a nemzetnek a képviselőház szavazatában megnyilatkozott akaratát respektálni fogja.

A miniszterelnök beszéde után Szlávy elnök elrendelte a szavazást. Felejthetetlen előttem a kép, mely erre kialakult. Az ülésteremben is, a karzatán is roppant izgalom és kavargás. Mindenkinél kezében zizegett a több oldalra terjedő nyomtatott névsor. Mindenki készen a szavazatok jegyzésére.

Az első szavazó Vaszary hercegprímás; „nem” hangzik fel ajkairól és utána következik 35 főpap „nem” szavazata. Az első „igen”-t Kun Bertalan református püspök mondja; az első „éljen” Batthyány Lajos grófnak szól, aki „igen”-nel szavaz.

A jobboldalon bizonyos méltatlankodást kelt, hogy néhány udvari méltóság, köztük Cziráky Béla gróf, „nem”-mel szavaz. Az Apponyiak, Desseffyék, Eszterházyak, Zichyek mind nemmel szavaznak. A grófok közt igen szórványos az igennel szavazó, ellenben a bárók többsége igennel szavaz. A kinevezett főrendek kivétel nélkül a javaslat mellett szavaznak.

Valamivel 12 óra után hirdette ki az elnök az eredményt, melyet akkor már mindenki tudott, hiszen vagy néhány százan jegyeztük. A javaslat ellen szavazott 139, a javaslat mellett 118 főrend. Így 21 szótöbbséggel le-szavazták a javaslatot.

A főrendiházban megbukott a liberalizmus ügye!

A délután *folyamin nagy tüntetések* voltak. Nagy tömegek járták be a Stefánia utat, ahol zajosan abcugolták a korzón kocsizó mágnások. A tüntetők azután az Andrássy úton vonultak végig a szabadelvű pártkör, majd meg a függetlenségi pártkör elé. Lelkes beszédek hangzottak el mindenütt a liberalizmus mellett. A tüntetők javarésze az egyetemi fiatalságból rekrutálódott. Az egyetemi fiatalságot akkor a tiszta szabadelvűség szel-leme hevítette. A szabadelvűség ügye nemzeti ügy volt.

A klerikálisok *telve* voltak a diadalon érzett örömmel.

Máj. 12-én Wekerle Bécsbe ment, hogy jelentést tegyen a királynak. Másnap éjjel már haza is jött, s a szabadelvű párt értekezletén proponálta, hogy a Ház nyomban vegye újból tárgyalás alá a házassági javaslatot.

Wekerle bizonyos közjogi garanciákat kért a királytól a reformok keresztülvitelére. Különösen azt, hogy csináljon pairschubot, vagyis tömegesebb főrendi kinevezéseket. Mikor ez kitudódott, a klerikális sajtó már előre tiltakozott ilyenféle rendszabály ellen, mely nem felelne meg az alkotmányosságnak.

Közben fölmerült a lapvásárlások ügye. *Holló* Lajos leleplezte, hogy két ellenzéki napilapot nyilván a kormány közreműködésével megvásárol-

iak a liberális ügy számára. Az ügy a Házba is eljutott s az antiliberálisoknak alkalmat adott leghesebb kifakadásokra. A kormány egyszerűen lerázta magáról ezt az ügyet, kijelentve, hogy semmi köze hozzá.

Május 17-én a Ház megkezdte a házassági javaslat új tárgyalását. Csak Ieét napig tartott: Szilágyi Dezső az ellenzéki felszólalásokra válaszolva, vizsautasított minden módosítványt.

— Ha nem akarjuk, — mondotta Szilágyi — a népképviselési alapot megingatni, le nem tehetjük a reformot a főrendiház 21 többségének akaratával szemben és nem is fogjuk letenni.

Május 21-én ment végbe a szavazás. A Ház a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot 272 szavazattal 1,04 ellenében tehát 168 szótöbbséggel változatlanul újból elfogadta.

A „NAGY KABINET” VÁLSÁGA

I. Ferenc József elutasította Wekerlének a pairschubra vonatkozó előterjesztését, mert »alkotmányjogi aggodalmai» voltak. Szóval: pápább volt a pápánál. Erre Wekerle beadta a kormány lemondását, s a király ezt elfogadta. Érdekes, hogy már kéznél» volt Bécsben *Khuen-Héderváry* horvát bán, I. Ferenc József sokszor kitüntetett kedvelt embere. Khuent egyenesen a király hívatta fel Zágrábból. Még aznap délután Wekerle újabb kihallgatáson volt a királynál s ez közölte vele, hogy Khuent bízta meg az új kormányalakítással, s Khuen erre vállalkozott, még pedig úgy, hogy *pairschuh nélkül is keresztülviszi az egyházpolitikai reformokat*. Khuen kijelentette még ott Bécsben Wekerle előtt, hogy ő a Wekerléék programja alapján vállalkozik s kormányát a szabadelvű pártból óhajta megalakítani.

Budapesten a kormány lemondásának s az ezzel kapcsolatos eseményeknek, főképp pedig Khuen Héderváry megbízatásának híre a liberális körökben egyenesen megdöbbenő hatásokat váltott ki. Valami különös csínyttől tartottak. Az első következmény az volt, hogy a budapesti polgárság nagy szabadelvű tüntetést határozott el.

A belvárosi polgárság felhívást bocsátott ki, melyben felszólította Budapest polgárságát, hogy az esti vonattal Bécsből hazaérkező Wekerlét ünneplésen fogadja. A fogadtatás csakugyan hatalmas *tüntetéssé* lett. Roppant tömegek vonulták ki a pályaudvarhoz s Wekerlét a leglelkesebb ovációkkal fogadták. Az egyetemi ifjúság kifogta kocsijából a lovakat, s maga vont a kocsit ujjongó lelkesedéssel Budára, egyre növekvő kísérettel. Este nagy tüntetések voltak a szabadelvű pártkör előtt.

Wekerle a szabadelvű pártkörben bejelentette lemondását; a párt elhatározta, hogy másnap, június 2-án, vasárnap, értekezletet tart.

Egész Budapest lázas izgatottságban volt. A politikai horoszkópok már jóslgatták, hogy az új kormányból Szilágyi, Csáky, Hieronymi kimaradnak, de Wekerle esetleg tárcát vállal.

Június 2-án reggel Khuen Héderváry Pestre érkezett. Érintkezésbe lépett a szabadelvű párt vezető embereivel, akik nagyon bizalmatlanul fogadták. Hiába jelentette ki előttük, hogy föltétlenül a volt kormány programjával jön, s hogy kizárólag a szabadelvű pártból alakít kormányt.

Bánffy Dezső egyenesen megmondta neki, hogy a szabadelvű pártból nem lesz képes kormányt alakítani. Senkise fog vállalni tárcát.

— Már miért nem? — mondta Khuen, — éppen téged akarlak felkérni a belügyminiszterségre.

— Hát vedd tudomásul, — válaszolta Bánffy, — hogy én sem megyek veled.

— De ha a program nem változik, akkor miért van válság? — kérdezgeték az emberek. — Miért inkább Khuen, mint Wekerle?

Vasárnap délután volt a szabadelvű párt értekezlete. Ezen az értekezleten adta be *Darányi* Ignác nevezetes határozati javaslatát, mely úgyszólván kitéssékeli Khuent és igen nyomatékosan hangoztatja a párt bizodal-mát: a lemondott kormánnyal szemben. Ezt a határozati javaslatot a párt egyhangúlag elfogadta.

A szabadelvű párt határozata lesújtó hatással volt Khuenre. Belátta, hogy ő a szabadelvű pártnak nem kell. Duzzogva utazott el Pestről. Ezen a napon kapta Khuen először a „horvát granicsár” nevet.

Június 3-án reggel megérkezett a király. Csak hivatalos személyiségek fogadták. A lemondott kormány tagjai közül, meg a szabadelvű párt részéről nem jelent meg senki. Ellenben ott voltak a nemzeti párt tagjai, meg a „puroszok”, vagyis azok, akik a szabadelvű pártból kiléptek. *Károlyi* Gábor még aznap el is nevezte a nemzeti pártot, meg a puroszokat „*Perron-pártnak*”.

Wekerle június 4-én bejelentette a Házban a kormány lemondását, amit néhány rövid felszólalás után a Ház tudomásul vett.

Megkezdődtek a válság megoldására vonatkozó tárgyalások.

A király, aki még a szokottnál is elvonultabban élt a budai várban, június 5-én fogadta Wekerlét. A kihallgatás után a legkülönfélébb kombinálgatások támadtak. Hírek és pletykák gyors egymásutánban váltakoztak. Egy pozitívum azonban nyilvánosságra jutott. Az, hogy a király nem

akarja Szilágyi Dezsőt. Annak is híre járt, hogy Csáky Albin komolyan elhatározta, hogy nem vesz részt az új kabinetben. Ámde Szilágyitól a király csak idegenkedett, hanem Wekerléék féltek tőle. Wekerle nem igen tudta magát elhatározni arra, hogy Szilágyi nélkülön alakítson új kabinetet.

Miért nem akarta a király Szilágyit? Erről egész mondanakör támadt. Maga Szilágyi előttem egyszerű kézlegyintéssel cáfolta meg a felmerült pletykákat. Amint az ő szavaiból megérthettem, a király azért neheztelt rá, mert SziUgyi egyáltalán nem volt amolyan alkalmazkodó politikus, aminköz I. Ferenc József hozzászólt. Szilágyi a király előtt is igen határozottan és erélyesen fejtegette a maga álláspontját és ahhoz a király ellenvetései után is szilárdul ragaszkodott. Ezt nem tudta elszívni I. Ferenc József, aki miniszterei előtt is mindig szuverén uralkodóként szerepelt, annyira, hogy a kihallgatásoknál a minisztereket ülésel se kínálta meg.

Maga Szilágyi ez alatt az idő alatt mélyen hallgatott. Ez a hallgatás azonban valósággal fenyegető volt.

Június 8-án késő este meglátogattam Szilágyit a lakásán.

— Persze, azt akarja tudni, hogy mi lesz? — mondotta mosolyogva. — Hát nem is annyira a királytól, mint Wekerlétől függ. Önnek megmondom, — de ne írja meg, ma levelet írtam a „svábnak”-nak (így nevezte Wekeriét), hogy engem ne tekintsen akadálnak. Alakítsa meg a kormányt nélkülüm — ha tudja.

Kék szemei különös tűzben égtek, mikor hozzátette: „de nem tudja.”

És csakugyan nem tudta. Június 9-én, meg 10-én Wekerle naponként kétszer-háromszor is volt kihallgatáson a királynál, akit végre is meggyőzött arról, hogy nem mellőzheti Szilágyit, mert különben veszélyeztetné a szabadelvű párt összetartását, ez pedig *ártalmára lehetne a dualizmusnak*.

Június 10-én a király végre megbízta Wekerlét, hogy alakítsa meg az „új” kormányt Szilágyi Dezsővel.

Ugyanaznap a király kihallgatáson fogadta Szapáry Géza, Csekonics Endre, meg Fesztetich Tasziló grófokat. Ezeket a kihallgatásokat politikai körökben úgy magyaráztak, hogy a király a reform számára igyekezett ezeket a főrendeket megnyerni.

A kormány megalakulása nem járt nehézségekkel. Csak két új ember került bele. Csáky helyett báró Eötvös Lóránt, a nagy tudós egyetemi professzor és a fiatal gr. Andrássy Gyula, mint öfelsége személye körüli miniszter. A Házban történt bemutatkozáskor Wekerle kijelentette, hogy a kormány a pairschubtól elállott, de mindenben ragaszkodik a 92-ik prog-

ramhoz; hiszi, hogy most már a 3-ik faktor, (a főrendiház) is elfogadja a reformot.

Apponyi, Justh Gyula, Ugron Gábor, meg Eötvös Károly tiltakoztak a korónának a politikai harcokba való tüntető belevonása ellen. Wekerle azzal ríposztzott, hogy a királytól egyenes felhatalmazást kapott annak kijelentésére, hogy őfelsége helyesli és szükségesnek tartja a kormány programját. Ennek hangoztatása pedig alkotmányos eszköz.

A Wekerle-kabinet újabb kinevezése s főkép Szilágyi Dezsőnek a kabinetben való megmaradása, kétségtelenül a szabadelvűség ügyének új hódítását jelentette.

I. Ferenc József ezekben a súlyos és válságos időkben korrektül viselte magát. Szigorú katolikus vallásosságánál és családi hagyományainál fogva, nem is lehetett meggyőződéses híve olyan radikális szabadelvűségnek, mint aminőt abban az időben a kötelező polgári házasság jelentett, melyről az egyház azt hirdette, hogy ellenkezik a katolikus hitelvekkel. Emellett erős befolyások vették körül. Az udvari körök, az osztrák és magyar katolikus arisztokraták, meg a főpapok a vatikáni álláshoz híven, a reformok ellen harcoltak. *Kálnoky* Gusztáv, külügyminiszter, úgyszólván szövetkezett Agliardi bécsi pápai nunciussal avégből, hogy az uralkodót a kötelező polgári házasság ellen hangolják.

Szilágyi Dezső ebben az időben érdekesen nyilatkozott előttem az idegen, főképp a vatikáni befolyásokról. Hatalmas, nagy erők dolgoznak ellenünk — mondotta. Olyan színjáték ez a mi mostani küzdelmünk, melynek csatái Béctől Rómáig terjednek. XIII. Leó pápa, ez a rendkívül zseniális diplomata s hasonlóképpen zseniális segítőtársa, Rampolla bíboros vatikáni államtitkár, roppant ügyességgel azon dolgoznak, hogy megdöntsék a hármass szövetséget és megvalósítsák IX. Pius célját, a pápaság hatalmának restaurálását. Evégből van szükségük arra, hogy Magyarországon a klerikalizmus jusson uralomra.

Ám I. Ferenc József mégis ellenállott ennek a sokféle befolyásnak, sőt a maga egyéni érzelmeit is legyőzte, mikor a magyar kormány reformtörekvéseinek útjából elgördítette azokat az akadályokat, amiket az ő fejedelmi akarata csakugyan ledönthetetlenekké tehetett volna.

A klerikálisok pszichológiai okokra támaszkodtak, mikor erősen bíztak abban, hogy I. Ferenc József sohasem adja meg hozzájárulását a kötelező polgári házasság intézményéhez. A liberálisok erősebb alapra helyezkedtek; az állami élet rendjét állították az uralkodó elé. Legnagyobb hatással volt rá az, hogy magyar tanácsosai, akiket meghallgatott, a dualizmus

ügyét állították eléje. Meggyőzték arról, hogy a szabadelvűpárti majoritás kompaktsága a dualizmus legerősebb sziklavára. Ha ezt a pártkompaktságot felborítja a liberalizmus ügyének felülről jövő akadályozása, rákork a dualizmus kerül veszedelembbe. Nyilvánvaló, hogy I. Ferenc József-re, aki magát a dualizmus egyik megeremtőjének tartotta, ez az okoskodás hatott döntő módon. Az opporitunitás előtt meghajolt ez az okos uralkodó.

A király nemcsak azzal erősítette meg az újból kinevezett Wekerle kabinetet, hogy Wekerlét felhatalmazta a korona akaratának a parlament előtt való hangoztatására, hanem a kötelező polgári házasságról szóló javaslat főrendiházi megszavazásának szükségességét — hogy úgy mondjam — szimbolikusan demonstrálta három új, még pedig liberális főrend kinevezésével.

A királyi akaratnak ilyenén kinyilvánítása a főrendi ellenzék egy részére hatással is volt. Voltak, különben antiliberális érzelmű főrendek, akik nem voltak hajlandók egyenesen tüntetni a királyi akarat ellen. Az intransigens klerikálisok azonban még nagyobb erővel agitáltak. Főképp gr. Zichy Nándor és a nagyon tevékeny gr. Eszterházy Miklós Móricz. Megmaradtak abban a hitben, hogy ők mégis az uralkodónak tesznek szívességet, ha a liberális reformokat megbuktatják.

A klerikális világi főrendek újból hozzáláttak hát a nagy készülődéshez. Nagy segítségükre volt a klérus, mely egész tekintélyével állott csatasorba. És nap-nap után tartottak tanácskozásokat, hol az egyik, hol a másik mágnás szalonjaiban, s a főúri dámák versenyeztek az agitációban az arisztokrata urakkal. De a liberális főrendek se maradtak tétlenül, ők is tartottak összejöveleteket. Meghívták azokat, akikről feltették, hogy kapacitálhatok. Egy ilyen összejövetelen, melyet gr. Andrassy Aladárnál tartottak, résztvett Wekerle, meg Szilágyi is, de mert holmi módosításokról volt szó, a tanácskozás eredménytelen maradt. Nagyobb sikere volt annak a konventikulumnak, melyet Szilágy József a főrendiház elnöke hívott össze. Itt több magyar főúr a saját közvetlen tudomására hivatkozva, meggyőzte a jelenvoltakat, hogy a király csakugyan akarja a liberális reformokat. Erre azután többen kijelentették, hogy tovább nem opponálnak. Bizonyossá lett az is, hogy a küszöbön lévő főrendiházi szavazástól Windischgrätz herceg hadtestparancsnok, gr. Hunyady Kálmán főszertartásmester, gr. Pálffy testőr kapitány, őgróf Pallavicini Sándor és gr. Chotek Rezső, kik előbb a javaslat ellen szavaztak, most távolmaradnak. Többen, akik az első szavazásnál nem vettek részt, most a javaslat mellett fognak szavazni.

A klerikálisok lapjai ezzel szemben olyan számvetéseket csináltak, melyek szerint biztos a javaslat leszavaztatása.

Június 21-én, mikor a főrendiházban újból tárgyalás alá került a házassági javaslat senki se tudott bizonyosat. Mikor Zichy Nándor és Eszterházy Miklós Móricz grófok, a klerikális tábor vezérei végignéztek a hadsorokon, büszke önérzettel jelentették ki az előcsarnokban, hogy híveik közül senki se hiányzik.

Mint viharkor a tengernek
Összezúdul minden habja ...

Mind ott voltak. ”

Eszterházy Miklós Móricz gr. felvillanyozta a még kétkedőket arról, hogy 14 szónyi többség bizonyos.

A klerikálisok lármásabbak voltak, mint a liberálisok. A karzatok tömve, az ülésteremben nem fértek el a főrendek. Olyan nagy volt az általános izgalom, hogy alig hallgatták a beszédeket. A túlzásfolt teremben szinte elviselhetetlen a hőség, de azért senki se mozdult a helyéről. Történelmi időpont volt ez minden jelenlévő számára.

A szabadelvű felszólalások közül kitűnt *Keglevich* István gróf beszéde. Szinte megfenyegette a főrendeket. Majd jönni fog a reform, amely gondoskodni fog arról, hogy a főrendiház ne lehessen akadálya a haladásnak.

Türelmetlenkedés minden oldalon. Mindenki a végső eredményre volt már csak kíváncsi. Pedig *Szilágyi* Dezső a yita második napján nagyszerű volt a Rudnyánszky Józseffel, meg Schopper püspökkel folytatott polémiajában. De már elég volt a szónoklatokból. Jöjjön a szavazás!

Hát jött.

Sohase láttam akkora lelki feszültséget, mint amilyen ott a kerek márványteremben uralkodott a szavazás alatt. Munkácsy híres képén mintha megelevenedtek volna a honfoglaló magyarok; mintha azokat is izgatná: vajjon mit csinálnak az utódok?

Eleintén úgy felszökött a nem-mel szavazók száma, mint nagy forróság idején a higany a hőmérőben. No· majd lepad, ha következnek a bárók meg a kinevezettek. Csakugyan. Egyre kevesebb a különbség. Már csak 12, azután csak 4, — végre semmi. Teremtő Isten! Micsoda izgalom! Közeledik a finish. Már kettő az igennel szavazók többsége; már 3 és végül 4.

A főrendiház 4 szótöbbséggel elfogadta a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot.

Zajos éljenzés zúgott fel az teremben. Soha ilyen lelkes láрма nem volt a méltóságos főrendek házában se azelőtt, se azóta. A karzatokon is éljenztek és kendőket lobogtattak. Délután nagy tömegek gyülekeztek a tüntetések megszokott helyén: a Múzeum körút sarkán. Az egyetemi ifjúság, meg a pesti polgárság szabadelvű tüntetésekre készült. Már kivonultak a rendőrség nagy csapatai is; hanem egy hirtelen nagy nyári zápor támadt mely hatalmasabb volt minden karhatalomnál. Szétszórta a tömegeket, elmosta a, tüntetést.

Ám a főrendiház döntésére megcsikordult a nagy kapu, megnyílt a liberalizmus előtt, mely diadallal vonult be rajta.

A „NAGY KABINET” BUKÁSA

A legmagasabb hegyen is csak addig mehet az ember fölfelé, amíg eléri a csúcst; azontúl már csak lefelé vezet az út. Wekerléék is így jártak. Két esztendőn át egyre magasabbra hágtak a diadal és népszerűség hegyén. Eljutottak a legmagasabb pontig. De onnét már csak lefelé vezetett az út. A diajdaL kissé megszédítette a Wekerle-kormányt és ebben a pszichológiai állapotban elkövetett egy nagy, végzetes taktikai hibát. A főrendekkel szemben való előzékenységéből nem forszírozta a többi egyházpolitikai javaslat főrendiházi letárgyalását, hanem az őszi ülésszakra halasztotta. Ennek két súlyos következménye volt. Az egyik az, hogy mert a házassági javaslat és a gyermekek vallásáról szóló javaslat közt junktim szerepelt, az immár végleg megszavazott házassági javaslatot nem lehetett szentesítés végett felterjeszteni. A másik az, hogy Wekerle csalódott, mikor engedékenységet várt Zichy Nándoréktól. Ennek épp az ellenkezője történt. A klerikális főrendek a nyári szünetet is a liberalizmus ellen való agitációkra használták ki.

A liberális ellenzéki sajtó nyomban a főrendiházi tárgyalások elhalasztása után meg is támadta a kormányt azért, hogy nem használta ki a kedvező lélektani helyzetet. Az események igazolták ezt a felfogást.

Szeptemberben a delegációk ülészetek s azután megkezdődött újból Pesten a politikai élet. A főrendiház október 3-án a vallások szabad gyakorlatáról szóló javaslatot tárgyalta. Élénk és érdekes vita fejlődött ki. Ebben szólaltak fel először Eötvös Lóránt az új kultuszminiszter. Okosan és elég temperamentumosán beszélt, sőt élénken polemizált Schlauch Lőrincsel. Szilágyi Dezső, mint valami jószágos apa, szeretettel mosolygott feléje.

A vitát a harmadik napon fejezték be s a javaslatot általánosságban egy szótöbbséggel elfogadták. A klerikálisok kisütötték, hogy Zay gróf tévedésből szavazott igennel, s így kaphatott a javaslat egy szótöbbséget.

Az ügynevezett egyetemes megszavazásnál a főrendi ellenzék úgy korrigálta a hibát, hogy leszavazta a javaslatot.

A kormány ezzel szemben kijelentette, hogy szolidáris az eredeti javaslattal és visszautasított minden kompromiszumra vonatkozó kombinálást.

A főrendiházi ellenzék következetesen ment a maga útján. Másnap a zsidóvallás recepciójáról szóló javaslatot buktatta meg. Ellenben a gyermekek, vallásáról és a polgári anyakönyvvezetésről szóló javaslatokat megszavazta a többség. Az előbbi lényegtelen módosításokkal.

A képviselőházban újból tárgyalás alá került a főrendek által leszavazott két javaslat. Három napon át tartott vita után megint nagy többséggel fogadták el azokat, a gyermekek vallásáról szóló javaslaton, tett főrendiházi módosítványokkal együtt.

A junktimos törvényeknek szentesítésre való felterjesztése most már megtörténhetett. Okt. 25-én a kötelező polgári házasságról, meg a gyermekek vallásáról és a polgári anyakönyvvezetésről szóló törvények a kabinetirodába jutottak.

Most azután megkezdődtek a királyi szentesítés körül a nagy machinációk

Egy Esztergomból okt. 30-án jött hír bizonyos autenticitásra való hivatkozással arról, hogy a király nem szentesíti a kötelező polgári házasságról szóló törvényt. A kormány félhivatalos cáfolatot adott ki, mely azt erősíti, hogy a szentesítés okvetlenül megtörténik. Mindenki tisztában volt azzal, hogy ez a félhivatalos közlemény maga is csak kombináció. Mindennütt csak pletykák keringtek. November elején már irtak és beszéltek komoly válságról, sőt házfeloszlatásról is. Ez a kombinálgatás merőben alaptalan volt.

Múltak a napok és Bécsből semmi hír a szentesítésről.

A liberálisok türelmetlenkedtek; a klerikálisok pedig már új harcra készülődtek. És felkészülve várták a jó alkalmat.

Nov. 18-ika nevezetes esemény napja volt. Székesfehérváron katolikus nagygyűlés keretében *megalakult a néppárt*. Az egyhangúlag elfogadott határozati javaslat 4-ik és 5-ik pontja kimondta a kötelező polgári házasságról és a gyermekek vallásáról szóló törvényekre nézve a *revíziót*.

Nov. 19-én a képviselőházban, napirend előtt Hermann Ottó élesen kikelt a székesfehérvári gyűlés ellen. Azt fejtegette, hogy minden bajnak oka a reformok szentesítésének elmaradása. Felszólította a kormányt, vigye dűlőre a dolgot.

A kormány helyzetét egy másik esemény is súlyosította fölfelé: Kossuth Ferenc körútja és különösen a debreceni „botrány”. Debrecenben a Kossuth Ferenc tiszteletére adott banketten a királyra mondott felköszöntő után, hogy hogy nem, a cigánybanda a „jaj de huncut a német” nótát játszott. Ebből nagy kavarodás lett. A kormány ugyan, meginterpellálta magát ebben az ügyben s a miniszteri válaszok igen loyálisak voltak, de a kormány ellenségeinek volt gondjuk arra, hogy Bécsben ebből kifolyólag is hangulatot csináljanak a kormány ellen.

— Íme, idejuttatta a liberalizmus — mondogatták — az országot. Már a királyt sem respektálják.

Elmúlt december 6-ika is, pedig ez volt a kritikus nap, amikor a szentesítést várták.

Még aktuálisabbnak tartják már a válságot. És már emlegetik Bánffy Dezsőt, mint leendő miniszterelnököt. A szabadelvű párt is kezd már elfásulni. Valóságos fatalizmussal várja az eseményeket.

Wekerle december 8-án megint Bécsbe ment, de nem hozott haza semmi pozitívumot. A képviselőházban december 10-én kezdődött az indemnitás tárgyalása. *Helfy* Ignác szóvá tette a szentesítés kérdését, meg az egyre hatalmasodó idegen befolyásokat.

Wekerle válaszolt. Részletesen beszélt az indemnitással összefüggő ügyekről, s csak nagy beszéde derekán tért át a szentesítés kérdésére. Hangsúlyozta, hogy ő nem szabhatott termifüst a szentesítésre; de igenis megsürgette. És ennek — mondotta — meg is volt az eredménye. *A jel-terjesztett három javaslat, legjelpbb szentesítéssel ellátva, tegnap leérkezett.* Wekerle kitűnően robbantotta ki a váratlan szenzációt. Sok érkeke volt a hatásos fel vonásvégekhez.

Zúgó éljenzés és tapsvihar tört fel e szavak elhangzása után. A jobb-oldalon és a szélsőbaloldalon felváltva tapsoltak, éljeneztek, mialatt a közepén, a nemzeti párt, meg a púroszok csoportja, némán ük a padsorokban. Csak párcek múlva folytathatta beszédét Wekerle, akit az egész ülés alatt zajosan ünnepeleek.

De már hiába ünnepeleek. A „nagy kabinet” sorsa mégis meg volt pecsételve, lejárt a magát; nem idehaza, hanem Bécsben. Elmorzsolódott az

ereje és tekintélye a király előtt a sok politikai herce-hurcában, meg az ellene folytatott cselszövészek közt.

Megkezdődtek megint azok a bizonyos Bécsbe való utazgatások, ki-hallgatások, miközben idehaza egyre erőteljesebben hangoztatták a válságot. És csakugyan válság volt már. Nem nyilvános, hanem lappangó válság, mely hetekig tartott, s már elnevezték „karácsonyi válságnak”. De a Wekerle-kormány csak karácsony után adta be lemondását és december 28-án jelentette be ezt Wekerle a Házban.-Persze, hogy I. Ferenc József elfogadta a lemondást. Sic transit gloria mundi!

Az új kormány alakítása dolgában I. Ferenc József megint Khuen-Héderváry horvát bánnal próbálkozott. De Khuen ahhoz kötötte magát, hogy a szabadelvű párt és az *Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párt fúzió-náljon*. A szabadelvű pártban ennek a fúzióknak eszméjét bizonyos idegenkedéssel fogadták. Valami megnevezhetetlen félelem tartotta fogva a szabadelvű párt régi elemeit attól, hogy Apponyiék bevonuljanak az ő táborukba; féltették presztízsiüket, no meg féltették azokat az előnyöket is, melyeket nem voltak hajlandók megosztani a jövevények javára. Sokáig tartottak az alkudozások, melyek végül is megszakadtak, mert Apponyiék az ismeretes nemzeti követelmények megvalósítását szabták feltételül. Ilyenek a követelmények pedig katonai természetűek lévén, a király hallani se akart róluk. Khuen erre visszaadta kormányalakításra vonatkozó megbízatását a királynak. Megint mehetett vissza Zágrádba. Ekkor csinálták róla azt a politikai viccet, hogy még néhány esztendő és Khuen megtarthatja tizedik miniszterelnöki jelöltségének jubileumát.

Több mint két héten át tartott még a válság, s csak január 14-én nevezte ki a király a *Bánffy-kabinetet*. A „szürke-kabinet”-et, amint akkor elnevezték. No, csak várjunk; ez a kabinet is hamar leveti szürkeségét, s a „szabad úszó” Bánffy Dezső is megmutatja, hogy igen bravúrosan tud úszni a politikai vizekben.

WEKERLE ÉS APPONYI ÖSSZETŰZÉSE

Az 1893 október 13-iki ülésnek meg volt a maga külön politikai jelentősége. Ezen a viharos ülésen, amelyet az akkori tudósítások a véderővita legszenvedélyesebb napjaihoz hasonlítottak, történt meg először, hogy az ellenzéki pártok kivonultak az ülésteremből. Ez a gesztus pedig azóta már iskolát csinált.

Már az ülés legelején puskaporos volt a hangulat. Azzal kezdődött, hogy gróf *Apponyi* Albert igen erős rohamot intézett *Wekerle* miniszterelnök ellen a községi kérvény ügyében. *Wekerle* pedig szintén élesen vagdosott vissza. De ez csak prelúdium volt.

Eötvös Károly és gróf *Apponyi* már jóval előbb meginterpellálták volt a miniszterelnököt azért, hogy a kormány nem vett részt a budai honfőadszobor május 24-iki leleplezési ünnepén. *Wekerle* erre a két interpellációra válaszolt. Igen röviden. Azt mondta, hogy annakidején már a leleplezési ünnep előtt ismertette azokat az okokat, melyek a kormányt visszatartják attól, hogy az ünnepen résztvegyen. Feleslegesnek tartja ez okok felsorolásának megismétlését, mert akkor a Ház tudomásul vette az ő válaszát.

Eötvös Károly replikázott elsőnek. Nem igen volt agresszív, hiszen akkor Eötvösék a már nagyon aktuálissá vált egyházpolitikai kérdésekben együtt harcoltak a „nagy kabinet”-tel. Ám annál vehemensebben és ékes szólásának egész erejével támadta meg *Apponyi* a kormányt és persze elsősorban *Wekerlét*. Az előzmények (a Hentzi-szobor megkoszorúzásának terve) ismertetése után azt fejtegette, hogy a kormány a politikai opportunitás okából helyezkedett szembe a nemzet érzelmeivel; hogy a kormány méltatlanul viselte magát s valósággal azon dolgozott, hogy a leleplezés ünnepe valami olyan demonstrációvá legyen, amiből a kormány politikai tőkét csinálhasson fölfelé.

Az ellenzéken zajos tapsokkal fogadták *Apponyi* beszédét, a jobboldalon pedig idegesen türelmetlenkedtek a hűséges mamelukok.

Wekerle csöndre intette a maga táborát s mikor felállott, kemény vonásain meglátszott, hogy valami nagyra készül. Már felszólalásának

legelején olyan hangot ütött meg, melyből kiértett, hogy szelet akar vetni. No hát meg is tette és lett ebből olyan vihar, hogy csak úgy zúgott tőle a t. Ház.

Azon kezdte, hogy annál a bizonyos tervnél, mely a kormány elhatározásának előzményeit alkotja, angazsálva voltak nemcsak a mostani kormánynak azok a tagjai, kik akkor is miniszterek voltak, hanem angazsálva volt a *korona* is. De a 48-iki hősök iránt tartozó kegyeletnek eleget tett a király és eleget tett a kormány. . .

Viharos lármában jutott kifejezésre az ellenzék hangulata, Wekerle-meg szinte sivitó hangon harsogta: Ezt nem lehet lekiabálni!

Mikor beszéde további folyamán azt mondta, hogy félnie kellett a *nemzeti skandalumtól*, ami bekövetkezett volna, ha az ünnepet újra el kellett volna halasztani, az ellenzék a „nemzeti skandalum” szavak elhangzása után olyan éktelen zajt ütött, hogy a következő szavakat a baloldalon már senki se hallhatta. A képviselők felugrottak helyeikről s tüzes gesztusok mellett harsogtak a legszenvedelmesebb kiáltások:

- Gyalázat az ilyen beszéd!
- így beszél az ország miniszterelnöke!
- Rendre kell utasítani!
- Le vele!

Bánffy Dezső elnök hiába rázta az öblös csengőt; csak percek múlva, lett csönd. Wekerle ott állott a helyén: néhányszor megpróbálta, hogy folytassa a beszédét, de mindannyiszor újra meg újra túlharsogta a vihar. Végre mégis szóhoz jutott. Ám ahelyett, hogy lecsöndesítette volna a háborgó kedélyeket, még olajat öntött a tűzre. Azt mondta, hogy nem érti a nagy háborgást. „Nem én bennem — mondotta —, hanem talán egy kis *előleges elhatározásban* van oka e felháborodásnak.”

Élénken visszaemlékszem arra a jelenetre, ami következett. Az iméni láрма csak lágy muzsika volt ehhez képest. Az egész ellenzék felugrott. Összeszorított öklök emelkedtek. Csak a dühös gesztusok voltak láthatók, de a tüzes, haragos kifakadások artikulátlan lármába fúltak. *Apponyi* maradt csak nyugodt méltósággal ülve a helyén s vele szemben Wekerle állott kipirosodott ábrázattal.

Ki-kiharsogott mégis egy-egy kiáltás:

- Nem lehet hallgatni!
- Meggyalázza az egész parlamentet!
- Hagyjuk itt, menjünk ki!

Horváth Gyula magából kikelve harsányan kiáltotta az elnök felé.

— Tessék rendreutasítani!

Erre Bánffy Dezső Horváth Gyulát utasította rendre, ami még jobban dühbe hozta az ellenzékét.

Egyszerre tizen-húszan kiabáltak: „*Menjünk ki!*” És az ellenzék nagy zajjal csakugyan kivonult, csak Apponyi és körülötte vagy 6-8 híve maradtak ott. Egy-két perc múltán az egész balmező üresen tátongott. Persze, hogy erre azután csönd lett a teremben.

Wekerle folytathatta beszédét. De akik azt hitték, hogy most már megelégette a zivatart, csalódtak. Még agresszívebb volt, mint az imént.

— Minket vádolnak — mondotta — politikai opportunitással. Bebizonyítom, hogy ez a vád alaptalan és én emelem ezt a vádat a t. képviselő úr (már t. i. Apponyi) ellen. — És rátért arra, hogy a honvédszobor költségeit igen nehezen gyűjtötték össze, ő mint szerény ifjú, igenis adakozott a szoborra és ott látott az adakozók sorában mindenkit, de az Apponyi Albert nevét nem. „Az én kegyeletem benne van annak a géniusznak a koszorújában, mely az elesett honvéd felé terjeszti áldó kezét.”

Apponyi és a körülötte ülő néhány nemzetipárti képviselő láthatólag megbotránkozott a miniszterelnök kifakadásán, de szót sem szóltak. Annál hangosabb volt a jobboldal. Úgy belekapott Wekerle szavaiba, mint csuka a légybe. Kubinyi Géza folyton lármázott és Apponyi felé hadonászott. Az elnök kétszer is rendreutasította.

És Wekerle tovább folytatta a kegyetlen szóharcot. Már nagyon benne volt az iramban s a mögötte levő tábor ujjongása még ingerelte. Azt is szemére lobbantotta Apponyinak, hogy az október 6-iki gyászünnepeken is csak politikai okokból vett részt. De ezt már nem tűrhette Apponyi. Közbekiáltott:

— Ez a nobilitás fegyvere ...!

Wekerle egy bántó akkorddal fejezte be beszédét, összehasonlítva Apponyit olyan képárrussal, aki szent tárgyakkal kereskedik s a maga kegyeletét teszi kirakatba, de más kegyeletét akarja áruba bocsátani.

A jobboldal tapsainak elhangzása után Apponyi állott fel. Az ellenzéki képviselők újra bevonultak és nagy zajjal foglalták el helyeiket.

Apponyi így kezdte: „Én arra, hogy a miniszterelnök úrral vitatkozhatom-e vagy nem, a most történetek után súlyt nem fektetek és nem is fogok fektetni ezután sem. — A miniszterelnök azt lobbantana a szemre, hogy nem adakoztam a honvédszoborra. „Ez a tény — sajnos —

igaz, de ennek oka csak abban van, hogy nem volt rendszeres gyűjtés és én gyűjtőívet sohasem láttam.”

A jobboldalon az a bizonyos „gúnyos derűtség” támadt, mire Apponyi emelkedett, szinte stentori hangon mondta: „Remélem, odáig nem fajultak el a társadalmi és politikai állapotok, hogy egy becsületes embernek ne higyenek. *Mondhatom becsületesemre, hogy gyűjtőív az én szemem elé nem került.”*

Az öreg *Bánó* elkeseredve dörögte a jobboldal felé: Még meg is kell esküdnie! Szégyen, gyalázat!

Az elnök ezért az öreg tiszteletreméltó *Bánót* rendereutasította.

Apponyi ezután rendkívül hatásosan beszélt a miniszterelnök támadásainak kvalifikálhatatlanságáról s azt mondta, hogy nem találhat szót, mely a miniszterelnök magatartását jellemezhetné, de a miniszterelnök, amint látszik, ezzel el akarja terelni a figyelmet arról a tényről, ami ellene az országban közmegebotránkozást kelt.

Beszédét így végezte: A miniszterelnök vétett már összes kötelességei ellen, csak az hiányzott, amit ma *megtett*: hogy a parlamentáris kötelességről megfeledkezve, a miniszteri székéből pletykát csináljon. A maga részéről ezután a miniszterelnök parlamenti erőmutatványait csak komikus és humorisztikus méltatásban fogja részesíteni. (Viharos éljenzés a baloldalon.)

A többség ezután tudomásul vette Wekerle választát.

Az ellenzék *zárt ülést* kért. Az elnök elrendelte. De a zárt ülésen Wekerle nem jelenhetett meg, mert Budára kellett sietnie. Így a zárt ülésen *Szilágyi Dezső* magyarázta ki, hogy a „*nemzeti skandalum*”-ot Wekerle arra az esetre értette, ha el kellett volna újra halasztani a leleplezési ünnepet.

A zárt ülés eredménytelenül végződött. Másnap megint szóbakerült a képviselőházban a kínos incidens. *Horváth Gyula*, majd *Ivánka Oszkár* szólalt fel. Ivánka az őt jellemző élességgel azt mondta, hogy mivel az *illetőnek* (értsd Wekerlét) az elkövetett sérelemmel szemben komolyan helyreigazító szava nem volt, *az ellenzék Magyarország ilyen stílusú és kaliberű miniszterelnökével szemben ismerni fogja kötelességét.*

Miklós Gyula, az egyik-jobboldali Ivánka, erre azzal vágott vissza, hogy ha Ivánka *a személyes inzultusokat akarta szavaival bejelenteni, a szabadelvű párt is tudni fogja kötelességeit.*

Horánszky Nándor, Szilágyi Dezső és Apponyi felszólalásai után sem intéződött el az ügy. A méreg még ott maradt a kedélyekben és tüzelte az indulatokat.

November 3-ig szünetelt a Ház. Ezen a napon csak formális ülés volt. November 4-én valami különös, mondhatnám ünnepies várakozás szállotta meg az üléstermet. Mi újságírók már tudtuk, hogy mi van készülöben s hogy Wekerle nyilatkozni fog. Hamarosan híre is kelt a dolognak és amikor a napirend elintézése után Wekerle felállott, mélységes csönd lett a teremben. Hideg, kimért hangon jelentette ki Wekerle, hogy október 13-án *jóhiszeműleg tévedett, amikor azt állította, hogy gróf Apponyi nem adakozott a honvédszoborra.* E tévedését sajnálja és konstatálni akarja az igazságot ugyanarról a helyről, amelyről a támadást elkövette. Ami pedig őt magát illeti, néhány lap ellenkező állításával szemben kijelenti, hogy kétszer adott a honvédszoborra csekély összeget. Ezeket mondván, *Apponyi jelé könnyedén meghajtotta magát* és leült.

Lelkes taps hangzott el a jobboldalon, a baloldal csöndes maradt.

Ezután Apponyi állott fel. (Megint ünnepies csönd.) Elismerését fejezte ki *a miniszterelnök megnyilatkozásának loyaltásán;* e nyilatkozattal ő a dolog személyi részét elintézettnek tekinti. Véletlenségből tudomása van neki arról is, *hogy a miniszterelnök nagyobb összeggel járult a honvédszobor felállításának költségeihez,*

A jobboldalon Wekerlét, a baloldalon Apponyit éljenezték s ezzel véget ért a szerfözlött kínos parlamenti affér, — még pedig mindeneknek és mindenkinek megnyugvásával.

Akkor így csinálták.

És bizony talán Wekerle meg Apponyi sem emlékeztek már erre a kis összezőrdülésre, mikor a koalíció alatt egymás mellett ültek a bársonyszékben.

KOSSUTH FERENC

Kossuth Ferencz 1894 októberében jött haza véglegesen Magyarországra. Az itthoni függetlenségi közvélemény persze nem látott benne mást, mint a nemzet apostolának fiát. Nem törődött vele, hogy kitűnő mérnök, nyugateurópai műveltségű européer, csak a Kossuth-kultusz áhitatos reménykedésével ölelték körül és benne a függetlenségi eszme bujdosó mártírját látták.

Vezérnek kellett lennie. Az apja neve és a nép hite kötelezte erre. A *függetlenségi* politika új harcosa nem lehetett más, mint Kossuth fia. Pedig úgy a vérmérséklete, mint az olasz arisztokrácia szalonjaiban formálódott gondolatvilága ellenkezett az intranzigens politikával és rajta is be kellett teljesednie a kis szőke reichstadt-i herceg tragédiájának: az apa emléke mellett eltörpül a fiú. Az a rendkívüli várakozás, amelyet a nép milliói fűztek hozzá, valami óriás teherként súlyosodott reá.

Bizony nagyon sokszor jutott olyan helyzetbe, hogy egyenesen szembe került erős és tiszteletreméltó áramlatokkal, melyek inkább megfeleltek a nagy Kossuth törekvéseinek, mint az ő aggodalmaskodó, tépelődő, a nemzet erőviszonyaival túlságosan is számolgotó politikájának. De maga is szerelmese volt az apja zsenijének és így a meggyőződés minden erejével ápolta Kossuth Lajos szellemét. Így ezekben a helyzetekben is nagy kötelességtudással igyekezett fejleszteni a nemzetben a Kossuth-kultuszt, melyről gyakran mondotta, hogy az a nemzetnek kiapadhatatlan erőforrása. Annyira élt benne az erre irányzott törekvés, hogy minden Kossuth-szobor leleplezésénél megjelent s dicsőítette Kossuth Lajos szellemét. Nem mulasztotta el ezt miniszterkorában sem, sőt, mint miniszter, szinte tüntetett azzal, hogy mint egyúttal I. Ferenc József egyik alkotmányos tanácsadója is, nyíltan hirdeti Kossuth Lajos soha el nem múló dicsőségét.

*

Mikor hazajött, valami különös naivitás uralkodott benne s ez a naivitás összevegyült karakterének egy másik vonásával, az egyéni hiúsággal. Sok jeles kvalitása mellett, főképp ez a hiúság jellemezte. Természetes dolog;

hogy nem ismerhette még a magyar nemzet erényeit és gyarlóságait. Idegen légkörben nevelkedett, idegen kultúrák mellett vált férfiúvá. Kissé elkap' ráztatta az egyetemes nemzeti hangulat, mely a nagy gyász napjaiban megnyilvánult, amikor a nemzet úgyszólván tenyerén hordozta Kossuth Lajos fiait. Nagyon is bizott ennek a hangulatnak maradátságában. Nem ismerte a magyart. Azt hitte, hogy arra a hangulatra bizvást ráépítheti politikai törekvéseinek egész konstrukcióját is. Nem vetett számot azzal, hogy a nagy dédelgetés mennyiben fakad a nagy nemzeti gyászból s mennyiben szól igazán az ő egyéniségének. Persze, hogy csalódnia kellett.

Mint politikusnak egyazon tulajdonságát magasztalták hívei és ócsárolták ellenfelei: a folytonos aggodalmaskodást, az erőviszonyoknak örökös mérlegelését, a nemzeti föllendülésekben rejlő erők gyors ki nem használását. Jellenf elei ezeket erőtlenségnek, gyámoltalanságnak, hívei pedig előrelátó bölcseségnek mondták. Ezért volt azután, hogy a koalíciós kormányzat idején a nemzet közvéleménye sokkal jobban lelkesedett a Justh Gyula bátorságáért.

*

Ő maga úgy magyarázta előttem fontolgató politikáját, hogy egész nevelésénél, tanulmányainál fogva a gyakorlatias számítás embere. „Engem — mondotta — tanulmányaim matematikára utaltak; a matematika pedig kizárja a bizonytalanságokat. Csak gyakorlatias igazságokra lehet erős, maradó alkotásokat építeni.” Sokat adott arra, hogy tudományos készültségei vannak. Szeretett hivatkozni erre. Többször hallottam tőle ezt a mondást: „Én tudományos ember vagyok.” De a nemzeti közvélemény inkább politikai eredményeket várt tőle, semmint tudományos disszertációkat. Érdekes, hogy tudományos alapon volt istenhívő is. Egy ízben ezt mondta nekem:

— Én szilárdul hiszek Istenben. Az atheizmus ostobaság. Nem tudom megérteni, hogy művelt, sőt tudományos ember atheista lehessen. A tudomány nemcsak nem ellenkezik az Istenben való hittel, hanem épp a tudomány viszi rá az embert. Az isteni gondviselésnek emberi ésszel föl nem fogható bölcsesége nyilvánul meg abban, ahogy a világegyetem meg van teremtve. Nincsen benne semmi véletlen, minden szigorú, törvényes szabályok szerint megy végbe tökéletes bölcseséggel. És ez a bölcseség nem elégedett meg a megteremtéssel, hanem tovább gondoskodik alkotásáról. Csak buta vagy aberrációs elme kételkedhetik Istenben. A vallás formái mellékesek.

Hazajövetele után különös naivitása, mely összevegyült benne a hiúsággal, néha ballépésre vezette. Azt hitte, hogy amit tesz, minden helyes és okos. Első országos körútja alkalmával megtörtént, hogy egy vicinálisvasút nagyobb állomásán a környékbeli urak és nők összegyülekeztek fogadtatására. A feldíszített váróteremben köréje csoportosultak a környékbeli zsentri urak és nagy számmal zsentri lányok — meg asszonyok. Az üdvözlő beszédek és a válasz elhangzása után, Kossuth amúgy fölényesen végignézett az úri dámákon és elég hallható hangon szólott oda Papp Eleknek:

— Milyen jól öltözködnek.

A zsentri hölgyek összenéztek s a következő percben, mint egy adott jelre, szó nélkül kivonultak a váróteremből. Papp Elek odasúgta Kossuthnak: A hölgyek sértve érzik magukat és Kossuth nagy meglepetéssel nézett Papp Elekre. Nem tudta megérteni, hogy az úri hölgyek az ő megjegyzéséből lekicsinylést magyaráztak ki.

*

Máskor meg valóságos bölcsesség áradt ki szavaiból. Mikor még a Józsefvárosban lakott, egy nála tett látogatásom alkalmával anyagi bajokról panaszkodott.

— Az anyagi bajokon könnyűszerrel lehetne segíteni — mondottam.

— Hogyan?

— Függesztéssel egy kis táblát az ajtóra ezzel a felírással: Kossuth Ferenc mérnöki irodája; feleket fogad ekkor, meg ekkor. Meg vagyok győződve, hogy seregleni fognak a megbízó ügyfelek.

— Lásd, — mondotta mosolyogva, — én csak másfél esztendő óta vagyok idehaza és már tudom, hogy ez a kísérlet balul ütne ki. Az teher, hogy seregesen jönnének a megbízó felek; adnának is munkát, de senki se fizetne; úgy vélekednének, hogy a Kossuth Lajos fiának csak nem adhatnak fizetést s hogy a nagy Kossuth fia önzetlenül tartozik őket kiszolgálni.

Ss igazsága volt. Nem sokkal később az Erzsébet-híd építésénél valami baj jelentkezett. A kormány elhatározta, hogy szakértői vizsgálat során állapíttatja meg a fölmerült baj okát. Vizsgálatra több szaktekintélyt kért föl, a többi közt Kossuthot is, aki különösen hidépítéseknél bizonyuk külföldön nagy tekintélynek. A megtartott vizsgálat után a kormány úgy, mint a többi szakértőnek, Kossuthnak is bizonyos honoráriumot utalt ki. és ebből nagy láрма támadt. Bizonyos újságok nagy hűhóval írtak arról, hogy Kossuth, az ellenzék vezére, pénzt fogadott el a kormánytól.

*

Mikor a Gresham-palota épült, Kossuthnak mérsékelt béréért egy lakást ajánlottak fel benne. Kossuth elfogadta. A lakást az ő kívánságához képest építették. A lakáshoz vezető fölépcsőt el is nevezték „Kossuthlépcsőnek”. (Most is ez a felírása.) Kossuth a Józsefvárosból átköltözött az új palotába, ES erre megindultak a nagy mende-mondák. Hogy Kossuth micsoda fejedelmi módon rendezkedett be; hogy micsoda fejedelmi életmódot folytat. Beszéltek arról, hogy van a Kossuth lakásában egy nagyterem, mely mesés pompával van tele; közepén szökőkút, melyből illatos víz szökik a padmalyig; hogy Kossuth az új lakásban nagy úri grandezza-val rendez nagyszerű lakomákat és egyenruhás lakájok végeznek különféle teendőket. Hát mindebből egy szó sem volt igaz. Nagy terem csakugyan volt abban a lakásban, de mert elegendő bútor nem telt bele a régiből, amit Kossuth még Olaszországból hozott magával, megbízta Pistát, az egyetlen szolgáját, aki mellett még egy szakácsnőt, meg egy néhanapján; bejáró takarítónőt tartott, hogy vásároljon egy bőrkanapét, meg két bőrfotójt — de olcsón. Pista el is járt ebben a megbízatásban és egy harmadrangú bútorkereskedésben megvásárolta a bőrgarnitúrát — csakugyan olcsón, de meg is látszott ezeken a szerény bútorokon, amiket elhelyeztek a nagy terem közepén, hogy ne legyen egészen üres.

Az életmódja éppenséggel takarékos volt. Soha Kossuthnál semmiféle lakoma nem volt. Ha születésnapján a párt elment hozzá gratulálni, Kossuth a vidékről ajándékbakapott körtepálinkával, meg tepertős pogácsával traktált meg bennünket. Soha egyébbel.

Egyszer valami angol vendégei voltak. Ezekkel kivételt tett. Meghívta őket ebédre. Odahaza főzött, háromfogásos ebédet kaptak, meg tortát. De a tortát korántsem Gerbeaudnál rendelték, hanem egy soroksári uccai cukrásznál, aki Pistának ismerőse volt. Pista gondoskodott az italról is. Gazdája utasítására egyszerű, olcsóbbfajta asztali borról. Ez volt Kossuth Ferenc fejedelmi életmódja.

*

Liberális volt-e és meggyőződéses függetlenségi politikus volt-e Kossuth Ferenc? *Mind a két kérdésre nemmel kell válaszolnom.*

Röviddel hazajövele után beszélgettem vele liberalizmusról, meg felekezeti kérdéssel. Akkor még telve volt azzal a demokratikus szabadelvűséggel, melyet magával hozott; 1894 végefelé lezajlott ugyan már az egyházpolitikai harc, de bizonyos mértékű antiszemita áramlat maradt utána a kötelező polgári házasság, meg a recepció révén. Kossuth azt mondta, hogy egyáltalán nem érti, hogyan lehet beszélni felekezeti kérdésekről;

hiszen az ellenkezik a legelemibb szabadságjogokkal, ellenkezik a szabadságvágyával. De később alaposan megváltozott a felfogása.

*

Nem volt ugyan kifejezetten antiszemita, de filoszemita sem volt. Egy ízben azt fejtegette előttem, hogy a zsidóknak van egy nagy hibájuk; nem akarnak és nem tudnak igazán nemzetiek lenni, hanem világpolgárok. És ez nagy baj, mert a kialakulandó középosztálynak, számos kiválóságuknál fogva, ők alkotják majd a nagyobb kontingensét s világpolgári fel fogásuk ártalmára lesz a nemzeti életnek.

Különben is arisztokratikus hajlamok voltak benne, amik Olaszországban fejlődtek, ahol az előkelő világban élt. Egyszer egyenesen megmondta, *hogy a demokrácia és liberalizmus dolgában nem követheti mindenben apját, mert az idő halad és ő nem kövesedhetik meg*, de abban erős a meggyőződése, hogy a világpolgárság és liberalizmus nem helyezhető a haza elé. Szóval e kérdésben is eltért Justh Gyulától, aki a hamisítatlan kossuthi liberalizmust követelte egész az általános választói jogig.

Nem szerette Mazzinét, mert nagy theoretikus volt, ellenben csodálója volt Garibaldinak. Az uralkodókról azt tartotta, hogy konzervatívoknak kell lenniök s azok is. Csak a savoyai ház tesz kivételt, de ez tönkre is fog menni. Ez a prófécijája bizony nem vált be, mert a konzervatív uralkodóházak mentek tönkre, a demokrata savoyai ház pedig megmaradt.

*

Kossuth, bár a lelke mélyén sohse tudott hinni a 48-as politika győzelmében, eleintén erős akarással csinálta a függetlenségi politikát, de amikor a koalíció kormánya jutott s ő is miniszter lett, már ez az akarás is lelohadt benne. Többször fejtegette előttem, milyen károsnak tartja a katonai kérdés erőszakos fessegetését, mikor nyilvánvaló, hogy a király erről hallani sem akar. A koalícióban bekövetkezett szakadás után, mikor már kitört a válság és valamely új kibontakozás módjairól folytak a tárgyalások és különféle üzenetváltások, Kossuth Bécsbe ment a királyhoz kihallgatásra. Vele mentem én is. Közvetlenül a vonat elindulása előtt, egy szolgál levelet hozott egyik minisztertársától, aki arra figyelmeztette, hogy ne mulassza el a király előtt a katonai kérdés hangsúlyozását. Nagyon elkomorodott. És ekkor konfessziót tett. Némi melanchóliával mondotta:

— Nálam tragikus összekütközés van a hagyományos kötelesség és a meggyőződésem közt. Hagyomány bennem a Kossuth-névvel örökölt,

alkuvást nem tűrő függetlenségi politika és ez a fenforgó viszonyok közt *nem egyezik meg se hitemmel, se temperamentumommal.*

*

Egyszer azonban radikálisabb volt a radikálisoknál is. Igaz, hogy akkor már nem volt miniszter; 1912 június 22-iki kelettel Nauheimből nekem írt levelében keservesen panaszkodik a hazai dolgokról. Ekkor volt, hogy Tisza István rendőrökkel dobatta ki az ellenzéket a Házból.

„Csodálkozni lehet azon, — írta, — hogy milyen könnyű szerrel verte le a sárga főidig a hazafiságából, meggondoltságából egészen kivetkőzött, obstrukciógyűlölő pseudo elnök azt az ellenzéket, mely oly szenvedélyes és hangos tudott lenni igen sokáig! Azt, hogy az ellenzék kidobva, a piacon tiltakozik valamelyik rendőrfogalmazó előtt, nem lehet ellenállásnak tekinteni. Az ilyen tiltakozás csak 20.000-25.000 polgár előtt bírna súllyal, az ucca pedig hallgat. . .

Ha tanácsomat követte volna az ellenzék és mind a 120-an egyszerre tiltakozva letették volna a mandátumot, ez egész Európában óriási hatást és megdöbbenést idézett volna elő s elejét vette volna annak, hogy megőrült emberek idáig jussanak fanatizmusuk lázában!”

*

Jó ember volt. Hitt az emberekben és senkiről se tett fel rosszat. Sohase hallottam tőle valakiről gyűlöletes véleményyt. ~

Egyszer egy nagy ellenségéről volt szó köztünk, aki akkoriban halt meg. Arra se haragudott.

— A keresztényi erkölcsnek — mondotta — legszebb vonása a megbocsátás, én senkire se .haragszom.

KOSSUTH FERENC ÉS A „JAJ DE HUNCUT A NÉMET” NÓTA

Az egyházpolitikai kérdésekben tudvalevően három csoportra szakadt a függetlenségi párt s Kossuth Ferentől, akit a függetlenségi párt hívei már eleve ennek a politikának vezérévé deználtak, azt várták, hogy olyan evolúciót csinál, mely újra egységes táborba tömöríti a három frakciót. A helyzet tehát szinte adódott arra, hogy Kossuth, hazajövele után nyomban meg is kezdje politikai szereplését. A körülmények nem kedveztek neki. A Wekerle-kormányt akkor már nagyon is szorongatták az egyházpolitikai reformok megvalósítása körül támadt bonyodalmak és Bécsben már azt is a Wekerle-kormány rovására írták, hogy Kossuth Ferenc szereplése kárt tehet a dualizmusnak. Mert a dualizmus volt az a féltett kincs, melynek megháborgatását I. Ferenc József nem tűrte. A szabadelvűpártban olyféle hangulat formálódott, hogy Kossuth Ferenc még jobban megnehezíti a kormány pozícióját a király előtt és kezdtek ellenséges, szemmel nézni. Az a mód pedig, ahogy politikai szereplését megkezdte, csakugyan szerencsétlen volt.

Épp ezt az időpontot tartotta alkalmasnak arra, hogy az országban körutat tegyen. Még akkor nem volt képviselő, sőt még magyar állampolgárságának ügye sem rendeződött. Eötvös Károly már folyamatba tette ugyan a *visszahonosítás* dolgát, amennyiben Kossuth megbízásából kérvényt intézett Budapest polgármesteréhez, a főváros tanácsánál pedig beterjesztette Kossuth arra vonatkozó kérelmét, hogy vételessék be a községi kötelékbe, *mint állandó budapesti lakos*. Kossuth Ferenc választói jog nem volt kétséges arra az esetre, ha megkapja a magyar honosságot, mert két választókerület lajstromában szerepelt a neve. így a ceglédiben is, mert Cegléden egy kis ingatlant is nevére iratott a polgárság.

A kormányparti lapokban feszegetni kezdték a hűségeskü kérdését. Pedig Kossuth, mikor hazajött, legelső nyilvános beszédében teljesen loyális nyilatkozatot tett; hangoztatta királyhűségét s azt, hogy törvényes alapon igyekszik harcolni a 67-es kiegyezés ellen. Hanem azért éles kritikák hangzottak vele szemben a szabadelvűpárti sajtóban és jellemző az akkori libe-

ralizmus szellemére, hogy gúnyosan „gyárigazgató”-nak titulálták. Kossuth ugyanis, különösen Helfy Ignác ösztönzésére, elvállalta voltk a Tarnóczy-féle gyár elnökigazgatói állását. Jelentékeny fizetés mellett. De csakhamar kiderült, hogy a Tarnóczy-gyár dolga rosszul áll. Kossuthnak menekülnie kellett a süllyedő hajóról s hogy ezt tehesse, vissza kellett fizetnie a 100.000 korona előleget. Korrektül járt el. Hanem azért némely körök mégis rossz néven vették tőle ezt az „üzleteskedést”. Akkoriban még a politikai vezérektől megkívánták, hogy távol tartsák magukat az úgynevezett „gazdasági” tevékenységitől.

A hűségeskü kérdését Eötvös Károly egy cikke intézte el, mely kijelentette, hogy Kossuth a hűségeskü letételétől sem zárkózik el, ha arra éppenséggel szükség lesz.

Mindebből kitűnik, hogy Kossuthot politikai ellenfelei már kikezdték.

Kossuth nagy politikai kísérettel indult körútra. Legelőször Ceglédet látogatta meg. Rendkívüli lelkesedéssel fogadták ebben a városban, mely a legintenzívebben táplálta a Kossuth-kultuszt. Még sokan éltek azok közül, akik, mint a híres százas bizottság tagjai, mandátumot vittek 1877-ben Kossuth Lajosnak. A mellett az asztal mellett állva, beszélt, amelyről 1848-ban Kossuth Lajos szónokolt a ceglédieknek. Kossuth Ferenc, mint már más alkalommal, itt is hangoztatta „az atyai politikai örökséget”. A pesti szabadelpvűpárti újságok erre kitalálták a „trónpretendens” címet. Hogy Kossuth Ferenc úgy viselkedik, mint holmi trónpretendens.

November 11-én Szegeden és november 19-én Debrecenben volt Kossuth.

A debreceni ünnepeltetésből aztán már parázs botrány kerekedett.

Pesten még nem tudták, hogy mi történt Debrecenben, de Kossuth körútját már nagyon élesen kommentálgatták. Egy klerikális újság nyomán az a hír terjedt el, hogy Wekerle helyeselte Kossuth körútját, amikor Kossuth nála tisztelgett. Erre Kossuth Debrecenből távirati úton cáfolta meg ezt a híresztelést. De a levegőben már ott szállongott a trónpretendens ellen lázongó hangulat.

November 20-án azután a pesti lapok arról adtak hírt, hogy Debrecenben csúnya botrány történt. Persze az eseményt nagyítva, a túlloyalítás valószínűs bukferenceskedése mellett írtak a lapok a dologról.

Kezdődött azzal, hogy Kossuth Ferenc tiszteletére a debreceniek amolyan önkéntes *kivilágítást* csináltak. A debreceni diákság azután bejárta az uccákat s beverte a ki nem világitott ablakokat.

Hát hiszen ez még nem lett volna olyan nagy kázus, sőt a debreceni üvegeseknek éppenséggel örömet is szerzett.

Az a bizonyos „botrány” a Kossuth tiszteletére a „Bika”-ban adott banketten robbant ki. A banketten pártkülönbség nélkül vettek részt Debrecen előkelőségei. Az első felköszöntő a királynak, a „legelső magyar ember”-nek szólt. És ekkor, hogy, hogy nem, a cigánybanda a szokásos tuss helyett a „Jaj de huncut a német” nótára gyújtott rá. (Nem igen volt megállapítható későbbben sem, hogy ki volt ebben a kalafaktor.) Ott a debreceni banketten nem csinált az eset valami különös feltűnést. Tréfának vették; még nevettek is rajta, hanem Pesten úgy belekaptak, mint valami kövér politikai prédába. Itt a Kossuth ellenségei egyenesen úgy állították be a dolgot, hogy Debrecenben *hallatlan sértést követtek el a király ellen*. A szabadelvűpártnak némiképp még kapóra is jött a dolog. Hiszen ebből tőkét lehet csinálni! Nagyszerűen lehet ebből az alkalomból demonstrálni a kormány és a párt loyálisát, amit nyilván jó néven vesznek Bécsben. Nagy politikai fundus volt alcoribana loyális. No hát csak hadd ragyogjon, harsogjon!

Már november 20-án este minisztertanács foglalkozott az esettel. A kormány elhatározta, hogy a Házban meginterpelláltatja magát s megállapították az interpellációra adandó miniszteri válaszokat is.

Busbach Pétert, egyik pesti kerület képviselőjét, szemelték ki az interpelláció előterjesztésére. De bizony Busbach nem valami alkalmasnak bizonyult erre a kényes feladatra. Túllőtt a célon. Tapintatlan volt. Azon kezdte, hogy a Kossuth-gyászban talán túlságok is jelentkeztek. Az erre támadt nagy megütközésre, úgy korrigálta magát, *hogy* a túlságokat a Kossuth-fiúkkal szemben követték el.

— Bejött Magyarországra *egy olasz honpolgár* — mondotta. — És azután ismételte a „gyárigazgató”, meg a „trónpretendens”-féle címet; hogy Kossuth nem is magyar állampolgár, hanem csak egy idegen.

Lukács Gyula igen találó módon szólt közbe:

— De a polgári házasságnál jó volt az olasz ember, úgy-e?

Busbach azután folytatta a tapintatlanságokat, persze a baloldal zajos, néha viharos tiltakozásai mellett. Azt fejtette, hogy a Jaj de huncut nótával elkövetett hallatlan királysértést még tetézték Debrecenben azzal, hogy az olasz királyhoz hódoló táviratot intéztek.

A Házban izgatott volt a hangulat. A baloldalt egyenesen felháborította Busbach beszéde, de meg kell adni, hogy a jobb mezőn is kedvetlenül fogadták.

Kovács József, az egyik debreceni képviselő, bár a jobboldalról igyekeztek lehurrogni, felszólalt és olyasfélét mondott, hogy ő tudja, mert jelen volt, hogy az a bizonyos nóta csak félreértésből zendült fel s nem volt a teremben senki, aki akár Kossuthnak magának, akár a rendezőbizottság valamely tagjának, akár a jelenvoltak bármelyikének „a beszámítást terhére írhatta volna”.

Viharos derűtlenség támadt erre.

— Hát beszámíthatatlanok voltak mind! — kiáltozták a jobboldalról. Kovács József kissé elszégyellte magát s helyreigazította mondását úgy, hogy a történeteket nem lehet senkinek a lelkére kötni.

Először Hieronymi belügyminiszter válaszolt az interpellációra. Nagyon finoman. A kormány — mondotta — nem tartja megengedhetőnek, hogy akár idegen állampolgár, akár magyar, bárhol a hazában, valami olyant tegyen, ami hazai törvényeinkbe ütközik. Külön intézkedéseket Kossuth Ferenc irányában abból az okból, hogy ő idegen állampolgár, a kormány nem tesz, mert tudvalevően magyar állampolgárságért folyamodott és az eljárás folyamatban van. Azokra nézve pedig, amik a banketten előfordultak, megtette az intézkedéseket, hogy a tényállás megállapíttassék. Ezt a beszédet a szélsőbalon is helyeselték. Úgy vélték, hogy jó lesz ezen a kínos ügyön minél előbb túlesni.

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter is azt tartotta, hogy előbb a tényállás megállapítása szükséges. E végből meg a nyomozás megindult.

A két miniszteri válaszból látszik, hogy a kormány reggelre kelve már higgadtabban fogta fel a dolgot s jónak látta kimélni Kossuth személyét, tudván, hogy nem jó a tüzzel játszani. No, meg számolnia kellett a kormánynak azzal is, hogy a klerikálisokkal folytatott küzdelmében szüksége van a liberális függetlenségre. Nem szabad ezeket elriasztani.

A miniszteri válaszokat tudomásul vették s a Ház napirendre tért az ügy fölött.

Az igazi korrekciót azután maga Kossuth végezte el. November 23-án Nyíregyházán tett látogatást. A tiszteletére adott banketten ő mondta az első felköszöntőt, még pedig általános meglepetésre — *a királyra*.

Így kezdte: „Öntudatosan és céltudatosan a magyar alkotmányos királyra emelem poharamat.” Kijelentette, hogy mindig alkotmányos, békés utakon fog járni. Beszédét *így végezte*:

— Azt nem óhajtja senki, hogy az a név, melyet a magyar nép szívéből intrika ki nem törölhet, folytonosan ellentétbe tétessék a magyar király iránti köteles hódolattal és én hazafias dolgot cselekszem, midőn az

ellentétet lehetlenné igyekszem tenni folytonosan ismételt loyális nyilatkozataimmal, — tehát a *királyra emelem poharamat*.

Kossuthnak ezt a politikai konfesszióját még sokáig nem vették komolyan Bécsben. 1894-ben még alig gondolt valaki arra, hogy valamikor Kossuth Ferenc lesz I. Ferenc Józsefnek legkedvesebb embere. *Legföljebb talán maga Kossuth gondolt ilyesvalamire.*

BÁRÓ BÁNFFY DEZSŐ KORA

BÁNFFY KONTRA AGLIARDI ÉS KÁLNOKY

Bánffy ez időben még csak amolyan harmadrangú államférfiúnak tartották. A Szapáry-kormány alatt lett Ház-elnök s mint ilyen nem mutatta még az oroszán-körmöket. Emellett nem volt népszerű ember. Mint képviselőházi elnök nem is affektálta a pártatlanságot. Pártember volt ott is, ahol nem lett volna szabad pártoskodnia. Úgy festett, mint aki összes politikai készségét a szolnok-dobokai főispánságból hozta magával. Így azután, mint elnök akkor se tudott népszerűsége vergődni, mikor az ellenzék egyrésze, a függetlenségi párt két liberális csoportja, az egyházpolitikai reformok kérdésében a kormányt támogatta. A Kossuth Lajos temetésén követett magatartása, mikor ugyanis a temetés elől elmenekült Kolozsvárra, az erdélyi református konvent gyűlésére, éppenséggel provokálta a nemzeti közvélemény haragját. De Bánffy túltette magát minden nemzeties érzékenykedésen. Mintha már sejtette volna, hogy ez a magatartása az a kulcs, mellyel kinyithatja maga előtt a bécsi kegyek kapuját. És lehet, hogy I. Ferenc József előtt nem az utolsó helyen szerepelt Bánffy Dezsőnek ez a magatartása, mikor éppen őt szemelte ki kormányelnöknek.

Kabinetjét hamarosan megalakította, még pedig jobbára olyan férfiakkal, akik addig csak a második politikai kvadrillban szerepeltek. De voltak ezek között olyanok, akik — mint teszem Darányi, meg Wlassics — rövid idő alatt úgy megnőttek állásukban, hogy tekintélyük és népszerűségük még akkor is növekvőben volt, mikor Bánffy már rég lehányatlott.

A Bánffy-kormány elég gyorsan és simán likvidálta a még elintézetlenül maradt egyházpolitikai javaslatokat. Se a főrendeknél se a Házban nem voltak különösebb akadályai.

A nemzetiségi kérdésben a legszélsőbb sovinizmus álláspontjára helyezkedett. Ezt erdélyi főispánságából hozta magával s nagyon megfelelt erőszakos hajlamainak. Röviddel azután, hogy kormányra jutott, a miniszterelnökségen külön nemzetiségi osztályt létesített, melynek élére Jesszenszky Sándort állította, aki a nevezetes kolozsvári memorandumpörben, mint királyi ügyész szerepelt. A Bánffy-kormány háromhónapos korában

sem szabadult még meg a „szürke” jelzötől. Épp kapóra jött hát Bánffy-nak a híres Agliardi-eset.

Az egyházpolitikai reformok ügye ugyan egyelőre elintéződött, de azért a kedélyek nagyon fogékonyak maradtak mindkét oldalon a reformokkal összefűződő kérdések iránt. A klerikálisok még nem adták fel a harcot; komolyan hitték, hogy még visszacsinálhatják a dolgokat.

Ilyen körülmények között jött látogatóba Agliardi bécsi nuncius, akit Esztergomban, Budapesten, majd Nagyváradon nagy pompával fogadtak, s tüntető módon ünnepeltek a katolikus előkelőségek.

A nuncius nyilvános beszédeiben eléggé elővigyázatos volt, de a társalgások közben tett nyilatkozatairól *egyenesen riasztó hírek terjedtek el*. A nyilvánosságra ezekről nem jutott el konkrét formában semmi, de suttogtak róluk és liberális körökben erősen nyugtalankodtak. A liberális sajtóban is megindultak a bizalmatlankodás nyilvánulásai.

A nuncius különben Pesten meglátogatta Bánffyt, meg Wlassics kultuszminisztert. Politikáról nem esett szó köztük.

Még Pesten volt, mikor a N. Fr. Presseben nagyon érdekes közlemény jelent meg. Singer Zsigmond, a bécsi lap budapesti levelezője, azt írta, hogy Agliardi magyarországi látogatásának *politikai jelentősége van*; hogy a nuncius olyan nyilatkozatokat tett, melyek erősen beválnak az egyházpolitikai reformok ellen való súlyos agitációknak.

A közvéleményt szertelenül izgatta a dolog, de arról, hogy Bánffynak ez ügyben valami szándékai lennének, senki se tudott.

Május 3-án azonban nagy meglepetés érte a politikai világot. Bánffy a Házban meginterpelláltatta magát a nuncius látogatása ügyében. És ekkor kiderült, hogy ő már el is járt a dologban.

Terényi Lajos interpellációjára Bánffy nyomban válaszolt. Mikor felállott, zúgó morajlás szaladt végig a Házban. Mindenki idegesen várta: vajjon mi lesz most? Mi lesz abból, ha a protestáns Bánffy tengelyt akaszt a római pápa követével? Bánffy igen merész nyilatkozatot tett; azt mondta hogy nem emel ugyan direkt vádat a nuncius ellen, „mégis a modor, az időpont, a fellépés, a vonatkozás, melyek minden jelentkezésnél kísérték, reá azt a benyomást tették, hogy túllépte azt a hatáskört, mely őt, belügyi kérdésekre nézve, mint egy külföldi hatalom képviselőjét itt megilleti. Mindenesetre fenforog a látszata annak, hogy a nuncius talán célzatosság nélkül, túllépte hatáskörét.”

Éktelen láрма támadt erre a balközépen, de az elnöki székben Szilágyi Dezső ült, s ez a maga nagy tekintélyével gyorsan csöndet teremtett. Bánffy

folytatta és még szenzációsabb kijelentést tett; azt, hogy a külügyminiszter a kormány álláspontját a magáévá tette és a kormány a közös külügyminiszter közvetítésével a Szentszéknél *már meg is tette a diplomáciai lépéseket.*

Ezeket mondván, Bánffy leült.

Újra kitört a viharos láрма. A balközépen dühös kiabálás, a jobboldalon zajos éljenzés és taps.

— Ez vakmerőség! Perfid gyanúsítás! —harsogták az antiliberálisok — Gyalázat! — zúgták tömegesen. De a Ház nagy többsége tudomásul vette a miniszterelnök válaszát.

Még aznap délután úgy 6 óra körül lecsapott a mennykő az örvendő liberálisok közé. Olyan kemény volt az ütése, hogy általános nagy pánik támadt.

A *Pol. Con.* című bécsi félhivatalos, a külügyminisztérium szócsöve, komünikét adott ki, mely egyenesen dezavualta Bánffyt.

Tagadta, hogy a külügyminiszter a magyar kormány álláspontját magáévá tette. Ha tehát — így végezte a *Pol. Corr.* — báró Bánffy kijelentette, hogy Rómában a lépés már megtörtént: úgy ez csak *diplomáciai ügyekben való járatlanságának tulajdonítható*, Bánffy báró válasza tehát további *nyilatkozatra és konzekvenciákra jog vezetni.*

Nesze neked Bánffy Dezső magyar miniszterelnök!

A „Fremdenblatt”, mely köztudomás szerint a külügyminisztérium közlönye volt, a *Pol. Corr.* komünikéjének szellemében írt az esetről. A „Vaterland”, az osztrák klerikálisok lapja meg azt írta Bánffról, hogy a modora, melyben a nunciusról beszélt, az *erdélyi parasztra* vall.

Senkise tudta ezekután, hogy valójában hogyan áll a dolog. A szabadelvű pártban nagy volt a konsternáció. Bánffy azonban igen fölényesen beszélt az egész esetről, közölte hiveivel, hogy még az éjjel fel megy Bécsbe, ott elintézi az affért. Ha nem kap elégtételt, beadja lemondását. Az éjjeli vottal csakugyan Bécsbe utazott.

Az antiliberális körök persze Bánffyt bukott embernek tartották. Ehhez nem is kellett valami különös pártos elfogultság; hiszen azt alig lehetett hinni, hogy a király a külügyminisztert áldozza fel a magyar miniszterelnök kedvéért. A liberális táborban nagy volt az izgalom. Itt már nemcsak a magyar kormány válságáról, hanem a szabadelvűség egész rendszeréről volt szó. Ez forgott kockán.

Jól emlékszem arra a zajló közhangulatra, amely Pesten akkor uralkodott. Nemcsak a sajtóban, nemcsak a politikai körökben foglalkoztak e kér-

déssel, hanem az *egész* társadalmi életet ez dominálta. Nem lehetett egyébről hallani, mint a Bánffy-Kálnoky-ügyről. Mindenki a maga pártállása szellemében kombinált és kommentált. Es senki se tudott semmi bizonyosat.

A képviselőház május 4-iki ülésén *Apopnyi* Albert, természetesen még a Pol. Corr. kommunikéjének hatása alatt interpellációt intézett a távollevő miniszterelnökhöz. Néhány kérdést vetett fel, a többi közt azt, hogy minő értekezések voltak a teendő diplomáciai lépésekre vonatkozóan a kormány és a külügyminisztérium közt és minő eredménnyel?

Bánffy Bécsben a „Wiener Tagblatt” munkatársa előtt úgy nyilatkozott, hogy nála vannak a Kálnokyval folytatott levélváltás aktái. Ezeket a király elé terjeszti és elégtételt kér. Az erről szóló bécsi távirat némi bizodalmat öntött a szabadelvű pártba. Ha Bánffynak aktái vannak, talán mégis ki tudja mutatni az igazát.

Az audiencián azonban nem történt döntés és Bánffy az éjjeli vonattal hazajött.

A „Pester Lloyd” Bécsből május 5-én keltezett cikke *Kálnokyt ejtette el*. A lap levelezője azt írta, hogy ez a Kálnokyhoz közel álló bécsi körök véleménye és hogy Kálnoky már akkor bejelentette a királynak lemondását, mikor értesült Bánffy válaszárol.

Képtelenségnek tartotta ezt itt Pesten mindenki. Csak akkor változtak meg a felfogások, mikor Bánffy a képviselőházban Apponyi interpellációjára adott válasza rendjén felolvasta Kálnokynak hozzá intézett jegyzékét, melyben az közölte vele a nuncius magyarországi szereplésére vonatkozó véleményét. Ennek a jegyzéknek alapján válaszolt volt Bánffy a Terényi interpellációjára. A külügyminiszter a felolvasott jegyzékben a legkeményebben elítélte Agliárdi nunciust. Azt írta róla, hogy *megrovandó tapintatlanságót* követett el, azután így folytatta:

„Egyszermind kész vagyok, amennyiben a magyar kormány ezt szükségesnek tartja, a cs. és kir. nagykövet útján a Szentszéknél a nuncius ezen, a jelen helyzetben határozottan tapintatlan föllépése és beavatkozása ellen, mely alkalmas Magyarországon az izgatottságot még fokozni, fölszólalni és panaszt emelni s azon álláspontot elfoglalni, mely a pápai nunciushoz a belpolitikai viszonyokba és harcokba való bármilyen beavatkozását kizárja.”

A külügyminiszter e válasz jegyzékének felolvasása után a jobboldalon diadalmas Öröm harsogott, a balközépről haragos közbeszólások dörögtek. *Szilágyi* Dezső mérgesen nézett a kiabálókra; egyikét-másikat rendre is utasította. Nagy dolog volt ez akkor. Nyomban csönd is lett.

Bánffy azután rámutatott arra, hogy ő már április 27-én elküldötte a külügyminiszter jegyzékére a magyar kormány választát. Hogy a diplomáciai jegyzéket még május 3-án sem küldötték el Rómába, erről ő nem tehet. Még kijelentette, hogy a kormány változatlanul föntartja álláspontját s ő minden alkalommal megőrzi a magyar kormány tekintélyét.

Bánffy beszéde úgy hatott a szabadelvű pártra, mint az ételelixír. Hívei már lelkesedtek érte. Ni, hogy megnőtt egyszerre a vezérünk — kevélykedtek. Milyen szónok lett belőle!

ÉS csakugyan, Bánffy ezúttal jól beszélt és hangja önérzetes, egész felépése méltóságos volt.

Apponyi Albert a maga felszólalásában igen tapintatosan, főképp azt hangoztatta, hogy a magyar miniszterelnök közjogi méltóságán esett csorba. Ezzel szemben tartott szükségesnek illetékes helyről teljesen megnyugtató nyilatkozatot. Ezt nem kapta meg, ezért nem vette tudomásul a választ. Hanem a BánfTy újabb diadalmas válaszával még nem intéződött el az izgalmas affér. Olyan esemény jött egész váratlanul, amely megint megzavarta a szabadelvűek cirkulusait. I. Ferenc József legfelsőbb kéziratot intézett Kálnokyhoz. Ebben a legteljesebb bizalom kifejezése mellett az uralkodó megtagadta a Kálnoky által eléje terjesztett lemondás elfogadását. Ez a legfelső kézirat május 8-án meg is jelent a bécsi és budapesti hivatalos lapokban.

Erre már a parlamenti ellenzék liberális táborja is megmozdult. Helfy Ignác meginterpellálta Bánffyt. Azt kérdezte tőle, hogy ezután a nagy bánalom után megmaradhat-e állásában a magyar kormány?

Bánffy röviden csak megismételte azt, amit két nappal előbb mondott a tekintély megóvásáról, és kijelentette, hogy az interpellációra érdemlegesen később válaszol.

Május 13-án újabb kihallgatások voltak, de döntés nem történt. A A nyugtalanság óráról-órára fokozódott.

Május 14-én Ugron Gábor interpellált a Házban igen haragos beszéd kíséretében.. Azt kérdezte Bánffytól, hogy kapott-e már *elégtétek* vagy pedig beadta-e már lemondását?

Ugron sem kapott azonnal választ, de nem sokáig kellett várakoznia. Bánffy május 17-ére kapott meghívást audienciára. Sietett hát Bécsbe. És ekkor csakugyan megkapta az elégtételt. A király közölte vele, hogy *elfogadta Kálnoky lemondását*. Még Bécsből telegrafált (akkor még nem volt interurbán telefon) Bánffy Szilágyinak, hogy május 20-án válaszolni óhajt Ugron meg Helfy interpellációjára.

Ám május 20-án már akár el is maradhatott volna a válasz. Hiszen benne volt már a hivatalos lapban két királyi kézirat formájában. Az egyik tartalmazta Kálnoky felmentését, a másik pedig *Goluchovszki* Agenor külügyminiszterre való kinevezését.

De Bánffyknak kellett az az ünnepeltetés, melyben része volt még 20-án a Házban, mikor már megadhatta kielégítő válaszát a két interpellációra.

Megtörtént a csoda. A magyar miniszterelnök megbuktatta a külügyminisztert. És ezenkívül megbuktatta Agliardi nunciust is, aki ezek után nem maradhatott meg Bécsben. Agliardit kárpótolta a pápa bíbornoki kappal, meg egyéb kitüntetéssel, de Kálnoky Gusztáv gróf búsan vitte magával a kudarcot, amit vallott azért, hogy kikezdett Bánffyval.

AZ UTOLSÓ HENTZI-BOTRÁNY

Azoknak a nagy sikereknek ellenére is, amiket Bánffy Dezső kormányelnökségének elején az Agliardi-ügyben, Kálnokyval szemben elért, nem rózsákból volt vetve az ágya. De maga se nagyon törekedett ilyen rózsás pozitúrákra. Nem egyezett össze a természetével. Egész egyénisége harcra volt berendezve. Pár hónappal Kálnoky külügyminiszter megbuktatása után úgy eloszlott az elért sikerek dicsőfénye, mint a könnyű pára. Maga ellen zúdította az egész ellenzék haragját, mely fokozatosan szenvedélyes gyűlöletté vált. Néhány időszakos választás (a nyitrai, stomfai, giráltyi) megmutatta, hogy Bánffy nem ismer kíméletet az ellenzékkel, főképpen pedig a nemzeti párttal szemben, melynek hangulatában még frissen élt az egyházpolitikai harcok elkeserítő emlékezete.

A függetlenségi pártnak úgynevezett Ugron-csoportja osztozott a nemzeti párt Bánffyval szemben kialakult politikai elkeseredésében. Hiszen Ugronék egy fronton harcoltak az egyházpolitikai reformok ellen a nemzeti párttal, ami oly éles ellentétbe állította őket a függetlenségi párt liberális árnyalatával, hogy külön maradtak, akkor is, mikor a függetlenségi párt másik két csoportja egyesült Kossuth Ferenc vezérlete alatt a „Függetlenségi és 48-as Kossuth párt” nevet vette föl.

Annak a fegyverbarátságának az emlékezete, melyben az egyházpolitikai harcok idején a liberális függetlenségiek együtt küzdöttek a szabadelvű párttal, sokáig megmaradt az elmékben is, a kedélyekben is. Ez a magyarázata annak, hogy a Kossuth-párt jó ideig bizonyos mérsékletet tanúsított Bánffyval szemben. De azután Bánffy egyre jobban kifomálódott erő-

szakossága megtette hatását a Kossuth-pártra is, úgy, hogy az 1895-iki őszi ülészak kezdetén már úgyszólván egy küzdő táborban volt az egész ellenzék.

Az ülészak erős parlamenti harcmodorban indult meg. Decemberben megkezdődött a költségvetés tárgyalása, még pedig észrevehetően az obstrukció jegyében. Tartott is a budget-tárgyalás teljes félészteideig.

De ugyanakkor már az egész nemzeti közvéleményt az *1896-iki millenáris ünnepség* gondolata foglalkoztatta. Októberben már megalakult a honfoglalás ezredéves megünneplésének rendezésére kiküldött parlamenti bizottság.

Az ideális lelketű *Apponyi* Albert grófban fogamzott meg először a gondolata annak, hogy a nemzet nagy ünnepére békességet kellene teremteni a magyar közéletben. Ez a főséges gondolat vezette 1895-iki karácsonyi cikkének megírásánál. Ebben a cikkében Apponyi békekötést ajánlott föl a kormánynak. Az volt a föltétele, hogy a kormány adja meg a választások szabadságának és tisztaságának intézményes biztosítékait, egyfelől a választási törvényben, másfelől a kúriai bíraskodásról szóló törvényjavaslat oly módosításaival, melyek biztosíthatják a visszaélések megakadályozását. Egyúttal kívánta, hogy ez a javaslat mielőbb letárgyalassék a parlamentben. A föltételek közt szerepelt a képviselői összeférhetetlenség törvényes szabályozása is.

Apponyi karácsonyi cikke nagy feltűnést keltett az összes politikai körökben. A szokásos újévi politikai szónoklatok is attól visszhangzottak. Utalt rá Berzeviczy Albert is, aki Bánffy-t a szabadelvű párt nevében üdvözölte. Bánffy válaszában maga is kívánatosnak mondta, hogy — amint ő magát kifejezte — „isten béke” (*Treuga Dei*) éve legyen, mikor a nemzet, fennállásának ezredéves ünnepét tartja.

De a nyilatkozatban már felismerhetőek voltak holmi cirkumspektusos fentartások. Bánffy a maga hatalmi tekintélyére ügyelt.

Hónapokon át tartó tanácskozások, különféle tárgyalások folytak ezután, de anélkül, hogy komoly megállapodás jött volna létre. Apponyi a képviselőházban is ismertette, írásban is beterjesztette, majd szóval is megokolta ajánlatát és föltételeit. Bánffy minden alkalommal bizonyos kétértelműséggel nyilatkozott. Látszott, hogy különösen a kúriai bíraskodásról szóló javaslatra vonatkozó kívánásokat nem hajlandó teljesíteni.

Közben megkezdődtek a millenáris ünnepségek előkészületei.

Április 21-én a Ház ünnepies ülésben tárgyalta és egyhangúlag el-

fogadta a millenáris törvényjavaslatot. Szilágyi Dezső rövid, de hangulatos ennucciációt tett, melyet a képviselők felállva hallgattak végig.

Ünnep volt már Treuga Dei nélkül is. Ám a politikai életben heves konvulziók érték egymást. A többi közt nagy izalmat keltett Fejérváry rendelete, mely megtiltja a honvédtiszteknek, hogy a honvédelmi tárca költségvetésének tárgyalásánál a Ház ülésén megjelenhessenek és Ugronék népgyűlése az új vásártéren, mely után nagy rendőri brutalítások mentek végbe.

A Treuga Deivel már nem törődtek.

Június 8-án az egész ország nagy érdeklődése és a leglelkesebb hangulat mellett ment végbe a világraszóló bandériális felvonulás. És ünnepezték a királyt, meg Bánffy Dezsőt.

Végre a Ház elé került a kúriai bíráskodásról szóló javaslat. Persze nem olyan tartalommal, ahogy Apponyi óhajtotta. Nem igen kellett már az ellenzéknek sem. De Bánffy demonstrálni akarta, hogy íme, ő teljesíti az ígéretét.

Általánosságban azért elfogadták az ellenzéki pártok is, de a részleteknél már nem járultak hozzá. A többség pedig leszavazta az összes ellenzéki módosításokat. Még így sem lett belőle törvény, mert június 24-én az országgyűlést elnapolták szeptember 23-áig és a *főrendiház a javaslat tárgyalását az őszi ülésszakra halasztotta*. Bánffynak pedig már készen volt a terve arra, hogy felozlatja a képviselőházat.

És így végképp elkallódott a Treuga Dei, melyről olyan sokat írtak és szónokoltak, de amelyre őszintén talán egyedül Apponyi Albert törekedett.

*

Az 1896-iki választásokat „Bánffy-választások”-nak nevezték el. Sokáig híresek maradtak, mert soha azelőtt ilyen választások nem voltak. Bánffy azt tűzte ki céljául, hogy letöri az ellenzékét, főképp pedig a nemzeti pártot, mellyel szemben nem ismert kíméletet. Teljesen példátlan hatalmi erőszakoskodások mentek végbe. Az egész közigazgatási apparátust mozgósította Bánffy az ellenzék jelöltjei ellen. A durva hatalmi visszaélések mellett nyíltan csinálták a becstelen lélekvásárlást. A kormánypárti kortesek szórták a pénzt, s mint a választások után ellenzéki részről kiszámították, Bánffyk közel öt millió koronát költöttek csak a pártkasszából a választásokra. Bánffynak sikerült is az, hogy a nemzeti pártot úgyszólván megtizedelte, aminek következtében sok értékes ember maradt ki a képviselőházból. Még Apponyi Albertet is meg akarta buktatni Jászberényben, de Apponyi jászberényi hívei ellenállottak a kor-

rupt kísértéseknek és hatalmi erőszaknak. Ezeknél a választásoknál került be a parlamentbe a néppárt elég tekintélyes számú csoportja, főképp felvidéki és dunántúli kerületekből. Ekkor kapott mandátumot Rakovszky István, gróf Zichy Aladár, meg Molnár János apát is. Csernoch János csak a következő választásoknál került be a Házba.

A Bánffy-választások végleg elkieserítették az összes ellenzéki pártokat. Szinte összeforttak a Bánffy-rendszerrel szemben érzett mélységes felháborodásban, s egyesült erővel indultak harcba ellene az új képviselőházban. Egymást érték a szenvedélyes támadások, mik gyakorta olyan viharokká nőttek ki magukat, hogy csak a Szilágyi Dezső nagy elnöki tekintélye birkózhatott meg velők. Ezek a támadások már nemcsak Bánffyt érték, hanem a szabadelvű pártnak azt a klikkjét is, mely Bánffy mögött, az erőszak rendszerét inspirálta a miniszterelnöknek.

Hiába mutatott fel Bánffy bizonyos sikereket, mint aminő volt II. Vilmos német császár budapesti látogatása, meg az, hogy a király ama bizonyos tíz szobrot ajándékozta, az ellenzék mélységes gyűlöletét nem volt már képes enyhíteni.

*

Méltán számíthatta Bánffy a maga sikerei közé azt a nagyjelentőségű eseményt is, hogy I. Ferenc József 1898 november elsején legfelső parancsral elrendelte a Hentzi-szobornak a Szent György térről való áthelyezését. Ez a királyi elhatározás azzal a kegyeletes tervvel fűződött össze, hogy Erzsébet királyasszony szobra kerüljön a Hentzi-szobor helyére. Bánffy számított arra, hogy a nemzet közvéleményében nagy örömet, sőt lelkesedést támaszt ennek a királyi elhatározásnak végrehajtása. Számított arra is, hogy ez hatalmas ütőkártya lesz számára az ellenzéki pártokkal folytatott harcában.

De Bánffyt már elhagyta a szerencséje, s épp az, amitől a legkedvezőbb hatásokat várta, újabb és még az eddigieknél is tüzesebb lángolásba vitte bele az ellenzéki szenvedélyeket.

Ezt a nem várt fordulatot Krieghammer közös hadügyminiszternek az a rendelete idézte elő, melyben a királynak a Hentzi-szobor áthelyezéséről szóló parancsát közölte Lobkovitz herceg budapesti hadtestparancsnokkal.

Azt már előbb a bécsi „Morgen” című lap közleményéből megtudtuk, hogy a király a Hentzi-szobor új helyéül a budai hadapródiskola udvarát szemelte ki.

De Krieghammer rendeletének nyilvánosságra jutását megelőzte az „Armeebblatt” cikke, mely valóságos dicshimnusz volt Hentzi és társai

emlékezetének. Arra való utalással, hogy az emlékszobor a magyar hadapródiskola elé kerül, így zengett:

„Az ifjúság csodálva nézheti Hentzit és bajtársait és a magyar nemzet is a minden időkben szent erények, a bátorság és hűség világos megértésével fogja szemlélni őket.”

Az Armeebblatt úgy szerepelt, mint a közös hadsereg lapja. Budapesten tehát a lap cikkét úgy tekintették, mint a közös hadügyminiszter megnyilatkozását, sőt az a hír terjedt el, hogy az Armeebblatt cikke magát a hadügyminiszteri rendeletet reprodukálja. A cikk méltán a legnagyobb megütközést keltette.

Az ellenzéki pártkörökben mint újabb, súlyos nemzeti sérelmet tárgyalták az esetet. A függetlenségi pártban elhatározták, hogy erős harcot indítanak ez ügyben a kormány ellen.

November 11-én Kossuth Ferenc in/erpellációt intézett a képviselőházban Bánffy Dezsőhöz. Botránys dolognak mondotta, hogy Hentzit és társait, mint a hősiesség példáját akarják a nemzet ifjúsága elé állítani. Tiltakozott az ellen, hogy újból megalázzák a nemzetet. Kérdezte igaz-e, hogy a Hentzi-szobrot a budai hadapródiskola előtt akarják felállítani?

Haragos zúgás támadt, mikor Bánffy felállott, hogy válaszoljon. Beszédét sokszor szakította meg az ellenzék indulatos lármája. Azon való csodálkozását fejezte ki, hogy amiatt háborognak, ami régóta nemzeti óhaj. Elmondta, hogy a szobor „a Lipótmezei dűlőben tulajdonképpen a Krisztina városi temetőből átszállítandó s ott újból eltemetendő hamvak (Hentzi társai) fölött Hentziék síremléke legyen.” Kijelentette azt is, hogy *példáról egyáltalán nincsen szó.*

Erre a kijelentésre november 16-án rácsúfolta maga a Krieghammer rendelete, melyet Lobkovitz herceg hadtestparancsnok tett közzé. A királyi parancsban csakugyan nem volt szó semmiféle példáról, hanem Krieghammer kíséretében ott éktelenkedett ez a passzus:

„*Olyan helyre visszük, ahol továbbra is ama derék haditettek színhe-lyén marad s ahol a serdülő katonai ifjúság színe előtt a vitéség és hűség soha el nem múló jeleként jog állani.*”

Nagy viharok támadtak ebből. A nemzetet ejtett sérelmet elsősorban a függetlenségi párt tette magáévá. November 17-én Kossuth Ferenc, majd Eötvös Károly interpellált. Eötvös ragyogóan szép beszédét azzal végezte, hogy a közös hadügyminiszternek és *talán* a magyar kormánynak vállalkozása meggyalázása nemzeti múltunknak.

Eötvös beszéde annál inkább váltott ki nagy hatást az ellenzéken, mert mindenki tudta róla, hogy ő még az egyházipolitikai harcok idejéből barátságos viszonyt tart fenn Bánffy Dezsővel. De még csak ezután támadt a nagy háborúság. *Barabás* Béla, fulmináns beszédének befejezéséül ezt mondta: Amint megvetem azt a fekete oszlopot ott azon a helyen, úgy megvetem azt az embert, aki odaállítja, Bánffy Dezsőt.

Viharos taps, éljenzés és helyeslés zúgott fel az ellenzéki padokból.

Szilágyi Dezső kiegyenesedett az elnöki székben. Haragosan nézett a szélsőbaloldalra és haragos hangon utasította rendre *Barabás* Bélát. Ara erre *Barabás* Bélát éltették. Tízen-huszan is kiáltották az elnök felé: Mi is megvetjük Bánffyt! Mindnyájan megvetjük! *Szilágyi* még indulatosabban rázta meg a csengőt s megokolta a rendreutasítást.

Polónyi Géza közbekiáltott: De én fokozott mértékben megvetem Bánffyt!

A nagy kavarodásban Bánffy mosolyogva ült helyén és rendezgette maga előtt azokat a papirosmadárákat, amiket egyre formálgatott.

A szabadelvű párt emberei zajosan méltatlankodtak.

Szilágyi Dezső erélyesen rázta a csengőt. Egyszerre csönd lett. Az elnök hangja ünnepiesen komollyá vált.

— Újabb időben — mondotta — divatba jött az elnöki megintésnek mintegy gúnyjára, megismételni ugyanazokat a kifejezéseket, amik miatt az elnök megteszi a rendreutasítást. Én ezt el nem nézem. Nem is lehet. Lehet nagy szenvedélyek hevében szenvedélyes hangot használni, de én nem azért ültem erre a helyre, hogy megintéseimből gúnyt üzzenek. (Zajos közbekiáltások: Nem üzünk! Bánffyt megvetjük, de az elnököt tiszteljük! Éljen az elnök!) Kérem, nem az én személyemet kell tisztelni. (Felkiáltások: De azt is tiszteljük!) Akkor csak egy mód van ennek megmutatására: ha engedelmessé válnak. Minden más mód üres szó. És részemről élni fogok joggal. Kívánom, hogy ne kényszerítsenek rá. Én nem szeretem az ilyen dolgot, de szívesebben leszálok erről a székről, mintsem ennek a széknek a tekintélye az én kezemben törjön össze. (Éljenzés. Felkiáltások: Bánffy az oka! *Szilágyi* újra nagyot csenget.) Csendet kérek, képviselő urak. Örökké ne Bánffyzzanak!

Ezekre az utolsó szavakra zajos derűtségbe csapott át a szélsőbal hangulata.

Az ellenzék csakugyan nagy tisztelettel vette körül *Szilágyit*, de a kormánypárton már megindult ellene az a vádaskodás, hogy az ellenzék javára kezeli a házszabályokat. Ebben az időben történt, hogy az egyik ülés alatt

Tisza István dühösen állott az elnöki emelvény elé és összeszorított öklével fenyegette meg Szilágyit. De ez nem látta, vagy talán nem akarta látni ezúttal *Tisza* Istvánt.

Mikor a csend helyreállott Fejérváry honvédelmi miniszter szólalt fel. És csodálatos módon neki sikerült a nagy háborgást lecsöndesítenie. Az ő katonás egyéniségével, de néha jóízű joviális módon polemizálgatott Thaly Kálmánnal, meg Hentzallerrel a Hentzi katonai tulajdonságairól és nem ingerelte, hanem inkább békítette az ellenzékét. A háborgás lecsillapult, s az ülés végén minden különösebb zavar nélkül vehette a többség tudomásul Fejérváry választát.

A szavazásnál csak egy kormánypárti képviselő maradt ülve: az elegáns *Emmer* Kornél.

A szabadelvű párt aznap esti konferenciáján maga *Emmer* tette szóvá azt, hogy nem szavazott a tudomásulvétel mellett. Kijelentette, hogy az *Armeebblatt* cikke inspirált megnyilatkozása annak a szellemnek, melyet túrni nem lehet és nem szabad. A nemzet megsértését látta a *Krieghammer* rendeletében is, hiszen ez teljesen azonos az *Armeebblatt* cikkével.

A Bánffy erre csak annyit mondott, hogy a honvédelmi miniszter megnyugtató válasza után kerülni kell az ellentéteket; hiszen semmi se „tendáltatot”, ami a nemzet érzelmét sérthetné. Legjobb, ha az ügyet befejezettek tekintik.

És Bánffy a maga optimizmusával hitte is, hogy az ügy befejeződött. Hitte azt is, hogy *Emmer* Kornélt megnyugtatta. Pedig hát *Emmer* Kornél volt az első, aki pár nap múlva kilépett a szabadelvű pártból, ő nyitotta meg a disszidensek sorát.

A HÍRES ÉJJELI ÜLÉS — SZILAGYI LEMONDÁSA

A függetlenségi pártot éppenséggel nem elégítette ki Fejérváry miniszternek a Hentzi-ügyben adott válasza. November 21-ére napirendre tűzte ugyan Szilágyi az indemnitás tárgyalását, de ehhez hozzá sem kezdhettek. A november 21-iki ülés rendkívül látogatott volt. A karzatok hamarosan megteltek. Az elnöki emelvény fölött elhúzódozó karzaton az egyetemi ifjúság szorongott. Amolyan „szép” ülésre volt kilátás, hiszen az indemnitási vitánál elsősorban a pártvezérek szoktak felszólalni. De a nagy hallgatóságot meglepetés érte, mert a függetlenségi párt rögtönzött értekezletén elhatározta, hogy napirend előtt megint a Hentzi-szobor ügyét teszi szóvá.

Hétfői nap Szilágyi Dezső pihenő napja lévén, Kardos Kálmán soros alelnök elnökölt. Ez a jámbor, erélytelen úr pedig nem termett aria, hogy viharos üléseket vezessen.

Az ülés megnyitása után napirend előtt *Hentaller* Lajos és utána *Holló* Lajos beszélt. Mindketten nagyon tüzesen támadták Fejérváryt azért, hogy Hentzit védelmezte. Hentaller okmányokkal bizonyítgatta, hogy Hentzi szőszegést követett el. Apponyi is felszólalt s Bánffy ellen, mint minden baj okozója ellen kelt ki.

Apponyi beszéde alatt megmozdult a nemzeti párt is, sokszor éljenzéssel és tapssal kísérte vezérének szavait.

Most Fejérváry állott fel. Az ellenzék roppant lármában tört ki. Fejérváry szinte haptákban állott a helyén. Meg-meg kezdte beszédét, de a láрма mindig elnyomta.

— Várhatok is, jó hangom is van — vágta oda az ellenzék felé.

Végre mégis szóhoz juthatott, de minden mondatát ingerült közbeszólások kísérték. Újból azt vitatta, hogy Hentzi nem volt szőszegő. Beszéde közben ezt mondta: „A becsületszó hatása csak addig tartott, míg a magyarok Budán voltak.”

E szavak elhangzása után kitört a vihar. Vad lárma támadt.

— Hogy mer így beszélni! Egy tábornok mondja, hogy meg lehet szegni a becsületszót! Gyalázat! — így harsogtak a baloldalon. Több függetlenségi képviselő kirohant a terem közepére, mire a jobboldalról is kiperdült néhány elszántabb ember. Az egész baloldal állva kiabált. A nemzeti pártiak meg a néppártiak a padokat csapkodva vettek részt a viharos tüntetésben.

Szegény Kardos Kálmán csak rázta a csengőt s rimázkodott balfelé is, jobb felé is, de senki sem hallgatott rá. Valahogy mégis megült a zaj. Fejérváry, aki percekig némán állott, megint szóhoz juthatott. A baloldalról egy hang hallatszott; csak ez a szó „becsület.” Fejérváry haragosan nézett a nemzeti párt felé, ahonnan a hang erede és szinte rikácsoló élességgel kiáltott, miközben épp *Biró* Lajosra nézett:

— Önök pedig ne adjanak előadást a becsület dolgában! *Egy ilyen becsületszót, bojkottírózó párt!*

Leírhatatlan a jelenet, ami erre következett. *Biró* Lajos felugrott s Fejérváry felé kiáltott: Ki az? Kire mondta? Erre kórusban zúgott ez a kiáltás. Az egész nemzeti párt, mint egy ember állott fel és fenyegető gesztusok mellett kiabált a miniszter felé.

Fejérváry pedig erre haragtól kipirosodott ábrázattal dörögte:

— Önök ott! — És a nemzeti pártra mutatott. — önök! Igen. Akarnak még többet?

De már többet nem mondhatott.

Az ellenzéki képviselők kirohantak a középre. Irtózatoss kavarodás támadt.

— Ki vele! Nem hallgatjuk tovább! Itt ez az ember nem beszélhet! Hinaus! — Harsogták tömegesen.

Megint úgy festett a helyzet, hogy összeverekednek.

Kardos Kálmán tehetetlenül ült a helyén. Rázta a csengőt, de hiába. Végre is okos dologra határozta el magát: felfüggesztette az ülést.

Szünet alatt a teremben is, a folyosókon is, zajosan, szenvedélyesen tárgyalták az eseményt. Az összes ellenzékiek megegyeztek abban, hogy Fejérváry érzékenyen megsértette a nemzeti pártot.

Félórai szünet után Kardos újból megnyitotta az ülést. Fejérváry felállott, hogy folytassa beszédét, de oly éktelen láрма fogadta, hogy nem juthatott szóhoz. Vele szemben felugrott Horánszky Nándor ezzel: A házszabályokhoz kérek szót!

A baloldalon harsogva kiabáltak Fejérváry felé: Abcug! Ki vele! Kérjen bocsánatot!

És ott állott egymással szemben Fejérváry, meg Horánszky. Mind a ketten beszélni akartak, de nem lehetett.

Balról kiabáltak: Halljuk Horánszkyt! Jobbról: Halljuk a minisztert.

És ez így tartott vagy negyedóráig. Kardos Kálmán erre megint felfüggesztette az ülést — még pedig egy egész órára.

És azután ugyanezek a jelenetek ismétlődtek, egymást követő ülésfelfüggesztésekkel. Így telt az idő. Már sötétedett. A teremszolgák nagy karosgyertyatartókat helyeztek az elnöki emelvényre, meg a gyorsírók asztalára. Hiszen a régi országházban csak itt-ott volt egy gázlámpa. Ki gondolt arra, hogy ott éjjeli ülések is lesznek?

Minden ülés megnyitás után ugyanaz a jelenet: Horánszky is áll, Fejérváry is áll. Farkasszemet néznek s nem beszélhetnek. Ez azután belenyúlik az éjszakába. A kísérteties homályban még zajosabb a tombolás. A 10 óra után elrendelt szünet igen sokáig tartott. A miniszterelnöki szobában azon tanácskoztak, hogy mitévők legyenek. A házszabályok szerint az ülés csak éjjeli 12 óráig tarthat.

Itt-ott már tréfás megjegyzések is vegyülnek az izgatott türelmetlenségbe. A folyosókon egy-egy szögletben kártyázó kompániák verődtek

össze. Fél 12 órakor megszólaltak a csengők. A képviselők betódultak a terembe. Bevonult Bánffy, Fejérváry, meg a többi miniszter. Kardos Kálmán elfoglalta helyét és megrázta a csengőt.

Horánszky, meg Fejérváry már újra ott állottak egymással szemben. Már újra kezdődött a pokoli láрма. De ekkor Kardos Kálmán messzehallható hangon enunciaíta, hogy mivel *az idő előrehaladt, berekeszti a mai ülést.*

A baloldalon felzúgnak az Abcug!-kiáltások. A karzaton nagy láрма támad. Az egyetemi ifjúság is abcúgol. Egyszerre felhangzik a Kossuth-nóta lent is, a karzatokon is. Ennek hangjai mellett a karzatról levonulnak az emberek az ülésterembe. Ott összevegyülve a képviselőkkel, zengik a Kossuth-nótát.

Valamivel éjfél után így végződik a híres éjjeli ülés.

Másnap, november 22-én már Szilágyi Dezső elnökölt a Házban. És Szilágyinak csakugyan sikerült kiemelnie a kútból a beléje dobott követ.

Tisztázta a helyzetet. Kibogozta a csomót. Felszólítására jelentkezett *Ivánka* Oszkár, hogy ő azt kiáltotta Fejérváry felé, mikor ez a Hentzi beszületszaváról szólott: „Becsületszó határidőre”. Ezt értette félre Fejérváry, aki nyomban fel is állott és azzal kezdte, hogy tegnap sajnos tévedésben volt.

— Vonja vissza! — harsogták feléje.

— Vagyok én olyan ember, — mondotta erre, — hogy ha tévedtem, bocsánatot is kérek.

Azután arra kérte az ellenzéket, tekintse nem mondottnak azt, amit tegnap mondott a nemzeti pártról.

Jobbról erős helyeslés, balról haragos morgás felelt a miniszter szavaira. Az ügy illetéknéppen elintéződött.

*

A képviselőház napirendjén az indemnitás szerepelt. Az ellenzéki pártok obstruáltak ellene. Még pedig már egyesült erővel. Egyelőre csak beszédekkel, napirend előtti felszólalásokkal, meg különféle interpelációkkal s ezen közben persze egymást érték a szilajabbnál-szilajabb indulatkitörések. A szabadelvű párt, úgynevezett Tisza-klikkje, melyhez az erőszakra hajló elemek tartoztak, már elégületlenkedett Szilágyi Dezsővel. Nem tetszett nekik az, hogy Szilágyi Dezső tökéletes pártatlansággal viseli magát az obstrukcióval szemben is. Szilágyi nem volt kapható arra, hogy az obstrukciónak bármiféle házszabályellenes letörésére vállalkozzék.

Pártatlanságával és hozzáférhetetlen tekintélyének egész nagyságával őrizte az elnöki méltóságot.

Az obstrukciónak különben bőséges anyagot adtak az egymásra torló események. Krieghammer rendeletének nyilvánosságra jutása, meg a képviselőházi Hentzi-vita, újra megmozgatta az egyetemi ifjúságot. Az egyetemeken nagy tüntetések voltak; főképp a képviselőházzal szomszédos műegyetemen hatalmasodtak el, de természetesen ki-kizúdulnak az uccára is. A rendőrség pedig kíméletlen, brutális volt a tüntetőkkel szemben. A híres éjjeli ülést követő napon a rendőrség behatolt a Műegyetem udvarára s több egyetemi hallgatót kardvágásokkal megsebesítettek a rendőrlégények. Ezen a napon történt, hogy Rakovszky Istvánt, mikor a képviselőházba ment, egy csoport egyetemi hallgató megállította a Sándor uccában és elkeseredéssel panaszolta neki a rendőrségi visszaéléseket. Rakovszky hangosan adott kifejezést megbotránkozásának, mire *Krecsányi* Kálmán rendőrkapitány, bár Rakovszky igazolta magát, hogy képviselő, le akarta tartóztatni, csak a kormánypárti Szóts Pálnak sikerült Krecsányit engedékenységre bírni. Rakovszky dühösen rontott be a Házba s bejelentette mentelmi jogának durva megsértését.

Az obstrukciónak ez kapóra jött. Rakovszky esete meg az egyetemi ifjúság ellen alkalmazott rendőri brutalitás napokon át foglalkoztatta a Házat.

December elején meg éppenséggel súlyos események egész csomója lobbantotta új lángra a szenvedélyeket.

December 4-én a „Magyarország” politikai munkatársa, Mandovszky Richárd meginterjúvolta *Josipovich* horvát minisztert, aki kereken kijelentette, hogy ha a kormány az év végéig nem kapja meg az indemnitást, lemond állásáról.

Bánffy Dezső miniszterelnök a szabadelvű pártkörben megkérdezte Josipovichtól, hogy igaz-e, amit a Magyarország írt róla? Josipovich az ő jellemző úri flegmával azt válaszolta, hogy: szórói-szóra igaz. — Akkor remélem, — mondotta Bánffy izgatottan, — *hogy ebből levonod a konzekvenciát.*

— Nagyon helyes, — felelte Josipovich. ÉS még aznap beadta a lemondását.

A *Berliner Tageblai*-b&n budapesti kelettel ugyanakkor erős támadás jelent meg Szilágyi Dezső ellen. Azzal vádolta meg, hogy a házszabályokat az ellenzék javára kezeli, ami miatt a szabadelvű pártban nagy az elkesere-

dés ellene. Szilágyi azt várta, hogy a szabadelvű párt azonnal megadja neki az elégtételt. Ez azonban elmaradt. Szilágyi Dezső *másnap megírta lemondó levelét*, mire Láng Lajos alelnök kijelentette, hogy Szilágyival szolidáris és *ő is lemond*. A második alelnök, Kardos Kálmán nem volt Budapesten, nem is tudták, hol van. A Ház december 6-iki ülésén még Láng Lajos elnökölt. Felolvasták Szilágyi lemondó levelét, mire az ellenzéki pártok nagy tüntetést rendeztek Szilágyi mellett. Kossuth Ferenc indítványozta, hogy a Ház ne fogadja el a lemondást, biztosítsa Szilágyit bizalmáról és kérje föl, hogy tartsa meg az elnöki tisztet. Erre Bánffy Dezső állott fel. Viharos láрма támadt. Az invektívák egész tömege zúgott feléje. Nem akarták meghallgatni. Végre Láng Lajos sokszoros kérésére a csend valahogy helyreállott. Bánffy azt mondta, hogy ismervén Szilágyi egyéniségét, tudja, hogy a marasztalás nem lesz rá döntő hatással. Vegye tehát a Ház sajnálattal tudomásul az elnök lemondását és tűzze napirendre az új elnök választását. Apponyi támogatta Kossuth indítványát.

A szabadelvű párton nagy zavar támadt. Mít csináljanak most? Melyik indítványra szavazzanak? A kényes kérdést gavalléros bátorsággal *Hegedűs Sándor* döntötte el, aki felállott és kijelentette, hogy a szabadelvű párt készséggel hozzájárul a Szilágyi iránt való bizalomnyilvánításhoz. így azután a szavazásnál a Ház egyhangúlag elfogadta Kossuth indítványát. A jobboldal leszavazta saját vezérét.

Ugyanaznap lecsapott a harmadik mennykő: a Lex Tisza.

A LEX TISZA ÉS ÚJ ZAVAROK

. A szabadelvű párt december 7-iki értekezletén Tisza Kálmán, a közlegénnyé vedlett „generális” a parlamentarizmus oly kigúnyolásával állott elő, mely példátlanul áll a mai napig. Az indemnitást nem tudta a kormány tető alá hozni, mert a Házban szakadatlanul obstruáltak ellene. Félni kellett az ex-lextől, (ami különben később minden nagyobb baj nélkül bevonult a magyar történelembe) Tisza Kálmán tehát kitalálta azt a bölcsességet, mellyel kikerülhetőnek tartotta az exlexet a törvényhozás megkerülésével. Egyszerűen párthatározattal akarta az indemnitást pótolni. Az értekezleten törvényjavaslatot nyújtott be, mely a kormánynak adandó felhatalmazást tartalmazta arra az esetre, ha a parlament az indemnitást december 31-ig nem szavazná meg. Szóval a képviselőházat a szabadelvű párttal akarta helyettesíteni.

A párt, mikor meghallgatta Tisza Kálmán megokoló beszédét, nem sokat törte a fejét. Arra valók a vezérek. Elfogadták azt az okoskodást, hogy ha Tisza javaslatát a párt tagjai aláírják így meg is van a többsége és csakugyan feleslegessé válik a parlamenti tárgyalás. Ez a többségi elvből következik.

Az Andrásyak, meg Csáky Albin és többen a tekintélyek közül nem voltak jelen az értekezleten. Az egyetlen Emmer Kornél tett erős alkotmányjogi kifogást a Lex Tisza ellen és kijelentette, hogy ő nem írja alá; ő csak két expedientát ismer. Vagy appellálni kell a nemzethez, vagy pedig mondjon le a kormány.

A szabadelvű párti mamelukok kinevették. Ügy fogadták Tisza javaslatát, mint a Kolombus-tojást. Nyomban meg is kezdődött a javaslat aláírása s kiadták a jelszót, hogy a javaslat aláírása szigorúan pártkérdés.

A Lex Tisza nyilvánosságra jutása óriási konsternációt keltett nemcsak az ellenzéken, hanem a szabadelvű párt némely köreiben is. Csáky Albin, mikor tudomást szerzett róla, nyomban tiltakozott ellene. Gróf Andrassy Gyula, aki már régebben nem jó szemmel nézte a pártban Tiszáéi-szereplését, (már nagy antagonizmusban volt Tisza Istvánnal) a maga környezetével nyomban frontot csinált Bánffyék és Tiszáék „ravasz fondorlata” ellen. Megkezdődtek a szabadelvű pártból való kilépések. Ezeknek sorár *Emmer* Kornél nyitotta meg. Ő volt az első disszidens. Pár órával az értekezlet után kiléptek a pártból: Andrassy Gyula és Tivadar, Batthyány Lajos grófok, Chorin Ferenc, Dohóczky Ignác, Enyedy Lukács, Perényi Zsigmond báró, Széchenyi Aladár gróf, Sztáray Gábor gróf, Thoroczkay Miklós báró.

Ezekhez másnap csatlakoztak: Andrassy Géza, Andrassy Sándor grófok, Vass Béla báró, Semsey László gróf, Hieronymi Károly, Fiáth Miklós báró, Csáky Albin gróf, Leidenfrost László, Serényi Béla gróf — majd később még többen.

A disszidensek már december 8-án tanácskozásra gyűltek össze Andrassy Gyula grófnál s elhatározták, hogy teljes erővel harcolnak a Lex Tisza ellen. Itt bontakozott ki először Andrassy Gyula külön politikai egyénisége a Tiszák, de különösen Tisza István ellenében.

Szilágyi Dezső, mikor a Ház határozatából egy parlameti küldöttség lemondásának visszavételére szólította fel, kijelentette, hogy megmarad elhatározásánál annyival inkább, mert a Lex Tiszát *egyenes alkotmány sértésnek tartja*, s így nem lehet meg közte és a többség közt a szükséges kontaktus.

Minthogy Láng Lajos is formálisan lemondott s december 13-án Kardos Kálmán is követte Szilágyit, a képviselőház elnök nélkül maradt. Közben a Házat *királyi leirattal egy hétre elnapolták*.

December 17-én újra összeült a képviselőház. Választott elnök nem lévén, Csávossy Béla háznagy felszólította *Madarász Józsefet, mint a képviselőház legöregebb tagját*, aki akkor 84 esztendő volt, hogy mint korelnök vegye át az elnöki tisztet. Madarász apó, aki a függetlenségi párt veterán tagja volt, már előzetesen kijelentette, hogy amennyiben az elnökválasztásra vonatkozó indítvány fölött vita támad, ő azt nem fogja akadályozni. Fürgén ment fel az elnöki emelvényre, s megrázta az elnöki *csengőt*. Nyomban csönd lett. Elvégezvén a jegyzők kijelölésére vonatkozó formalitásokat, emelt hangon kezdte meg a korelnöki székfoglalóját. Hosszabb beszédben a törvények tiszteletét kötötte a lelkekre. Egész csomó erre vonatkozó országgyűlési határozatot idézett a régmúlt időkől. Az öreg úr recsegő hangja betöltötte az egész termet. Ezután betérjesztette a Házhoz intézett kérvényeket, s a következő ülés napirendjére kitűzte az elnökválasztás határidejének megállapítását.

Jó Madarász apó korelnök ugyan napirendre tűzte az elnökválasztást, de uram Isten, mikor került arra a sor! Az obstrukció új tápot kapott ^z elnökválságban. Elnökválasztásról szó sem esett. Legföljebb a szabadelvű pártkörben kombinálgattak elnökjelöltet — *Tisza István személyében*.

Ezzel megkezdődött a Madarász korelnökösödése, mely tartott teljes harmadfél hónapig.

A Lex Tisza ellen pedig megindult a nagy agitáció, már nemcsak Budapesten, ahol nagy tüntetésekre készültek, hanem országszerte és pár nap múltán az ország minden részéből özönlöttek a tiltakozó feliratok.

Emmer Kornél kezdte meg ellene a csatát ott künn — nagyszombati választói előtt. Igen szép, igen tartalmas beszédet mondott. Szent János szavaival végezte:

Én vagyok a szeplőtlen kiáltozónak hangja, előhírnöke a nagyobb-nak, aki jönni fog és akinek közel van az ő országa.”

A profécia be is teljesedett nemsokára. De hiszen könnyű dolog volt már akkor a proféciaáskodás.

A képviselőházban pedig még szabadabban folyt tovább az obstrukció Madarász József elnöklése mellett. Az elnökválasztás határidejének megállapítása volt napirenden (az indemenitásról már szó sem volt), de csak a Bánffy-kormány bűneit, meg a Lex Tisza veszedelmességét feszegették. És most már a disszidensek is csatasorba léptek. Gr. Csáky Albin,

Hieronymi Károly, Emmer Kornél és Chorin Ferenc igen súlyos támadásokat intéztek a kormány ellen. A kormány pedig nem igen tudott védekezni. Holmi fenyegető bombákat helyezett el arról, hogy micsoda rendszabályokat fog életbeléptetni az obstruáló, renitenskedő, a parlamentarizmust veszélyeztető ellenzékkei szemben. Egyelőre nagy oktalanság volt ez már csak azért is, mert hiszen Madarász apó korelnöksége mellett hiábavaló volt minden efféle haragos fegyvercsörtetés. Akármiféle rendszabály megteremtéséhez elsősorban elnök kellett De hol voltak még attól, hogy elnök legyen?

Ilyen hangulat mellett szólalt fel Horánszky Nándor a Házban december 24-én.

Horánszky igen érdekes ember volt. Tanultságánál, komolyságánál, nagy parlamenti tapasztaltságánál fogva kiváló tekintély; a nemzeti pártban Apponyi után az első ember, teljesen független, erős meggyőződésű férfiú. Egész egyénisége azonban maga a tökéletes szürkeség és különös szárazság. Mint parlamenti szónok, tudott hatalmasan argumentálni, de melegíteni, indulatokat hevíteni, nem igen tudott. Nos, azon a nevezetes 1 napon Horánszky, a szürke, száraz politikus nemcsak melegített, de egyenesen gyújtott.

Beszédében leleplezte azokat a megállapodásokat, melyek az ő közvetítésével 1896 elején létrejöttek Apponyi és Bánffy közt a millenáris esztendő politikai nyugalma érdekében. Azután előadta, hogy Bánffy miképpen szegte meg ezeket a megállapodásokat, s ő előtte tette meg azt a kijelentést, hogy az Apponyi-féle kúriai bíraskodási javaslat törvényre való emelkedését megakadályozza.

Horánszky Nándor recitáló hangon igen csattanós befejezést adott felszólalásának. „Itt már — mondotta — egyéni tisztességről van szó. Én meg vagyok győződve, hogy nincsen az országnak olyan kaszinója, vagy olvasóköre, amely ily tagot a maga kebelében megtúrne.”

És ezzel leült.

Az egész házat majd felvetette a roppant tombolás, mely kitört. A bal-középen zajosan éltették Horánszkyt, a jobboldalon pedig a legmélyebb felháborodás nyilvánult.

A roppant sértésnek, melyet Horánszky elkövetett Bánffyn, egész sereg lovagias ügy lett a következménye. Bánffy ugyanis nyílt levelet intézett Horánszkyhoz, mely azt tartalmazta, hogy Horánszky az immunitás mögé bújva mondott valótlanúságot, sértegetett, ami közönséges gyávaság.

Horánszky erre kénytelen volt Bánffyt provokálni. Szemere Miklós és

gróf Károlyi István útján kért elégtételt. Ezek pedig a provokálás igen különös módját választották; kijelentették, hogy felük ugyan „kiáll”, *de a párbajt csak „fegyveres megtorlásnak” tekinti* és cselekvési szabadságát megtartja a politikai természetű ügy felderítésére.

Bánffy megbízottai erre azt felelték, hogy a cselekvési szabadság ellen nincs kifogásuk, de abba, hogy Horánszky csak kiáll és a párbajt csak fegyveres megtorlásnak tekinti, nem egyeznek bele.

Mindezt szépen jegyzőkönyvbe foglalták, Szemere Miklós és gróf Károlyi levelet intéztek Horánszkyhoz s értesítették arról, hogy az ügyet a maguk részéről befejezték. Viszont — Bánffy segédei — Fejérvary meg Gajáry oly értelmű levelet írtak Bánffynak, hogy csak úgy tekinthetik -az ügyet, mintha fegyveres elégtétel nem is kéretett volna.

Minthogy az elsődendő felek nem verekedhettek meg egymással, hát verekedtek a szekundánsok.

Így kívánta a lovagiassági regula.

De kívánta ez a regula azt is, hogy Bánffy segédei Horánszkyt provokálják. Persze csak azért, hogy ráhúzhassanak egy lovagiassági formulát.

A Fejérvary és Gajáry megbízottai ugyanis kijelentették, hogy Horánszky nem adhat elégtételt, mert nem *vett* elégtételt Bánffyn. Adós egy lovagias ügygel. Horánszky ezután folytathatta volna azt a játékot azzal, hogy provokálja a Fejérvary és Gajáry segédeit. De már ebbe nem ment bele, mert operett lett volna a komoly ügyből.

Így azután december 29-én csak három politikai párbaj gyönyörködtette az érdeklődő világot. Gróf Károlyi István és báró Fejérvary Géza pisztolypárbaja, Gajáry Ödön és Szemere Miklós kardpárbaja, meg Kubik Béla és Kenedy Géza kardpárbaja. Ez az utóbbi még egy régebbi ügyben támadt, amolyan lovagiassági restancia volt a Kenedy betegsége okából,

A politikai világ ilyen fegyveres csörtetéssel, lovagias ügyekkel, ment eléje a félelmetes exlexnek.

AZ ELSŐ EXLEX

A Lex-Tisza már a kétségbeesés politikájának sakkhúzása volt. Az úgynevezett Tisza-klikk túlbecsülte a maga erejét ott a szabadelvű pártban. Ez a klikk amolyan hatalmi csoportosulás volt, mely a szabadelvű párr legkombattánsabb elemeiből verődött össze a volt „generális”, Tisza Káifiián körül s egyik legerősebb, legexponáltabb tagja nem az öreg Tisza, hanem a fia, Tisza István volt. Benne látta ez a csoport a jövő emberét.

A Lex-Tisza-féle taktika nemcsak hogy nem használt a kormánynak, hanem ártott neki; megbontotta a szabadelvű pártot, jobban felháborította a kormány ellen a közvéleményt és új, hatalmas agitációs eszközt adott a disszidensekkel is megerősített ellenzéknek. De a szabadelvűpárr korifeusai még sem ejtették el ezt a szerencsétlen ötletet.

December 23-án pedig megjelent Szilágyi Dezsőnek, pozsonyi választóihoz intézett nyílt levele, melyben ez a nagy államférfi egyenesen állást foglalt a kormány ellen s kijelentette, hogy Magyarországon törvényes felhatalmazás nélkül sem adót szedni, sem újoncot állítani nem szabad. De már meg is jelölte a kibontakozás föltételeit, melyek közt első sorban a választások tisztaságának biztosítása és a választások fölött való bíráskodás intézménye szerepelt.

Az ellenzék igazán komoly alkotmányjogi veszedelemnek tartotta az ex-lexet. Voltak igen tekintélyes ellenzéki közjogászok, akik nem akarták elhinni, hogy a király megengedi a törvénytelen állapotot, mert azt vitatták, hogy annak megengedése ellenkezik az alkotmányra tett királyi esküvel.

Az ellenzéki politikusok lelkivilágában egyfelől szorongató félelem, másfelől meg egy különös illúzió fűződött a bekövetkező törvénytelen állapot elgondolásához. Félelem az ismeretlen valamitől, ami az alkotmányra veszedelem, másfelől pedig a nemzet alkotmányos, törvényes ellenállásában rejlő erő kifejtésnek illúziója.

Azóta hány ilyen illúzióval lettünk szegényebbek! Micsoda kegyetlen nagy csalódásokon ment keresztül azóta a nemzet! Hányszor élt át azóta a magyar alkotmány különféle próbákat és minden próba után egy-egy illúzió fűlt bele a csalódásba! Még az állami függetlenség megvalósulása is rettenetes csalódással járt.

Ezekben a napokban hangzott fel először a parlamentben a *királyi esküre* való hivatkozás. Gróf Károlyi István beszédéből tört elő ez a figyelmeztetés:

„Csak nem akarják elhinni, hogy a király, aki előtt tisztelettel hajlik meg az egész ország, *semmibe vegye a maga esküjét.*”

Roppant hatása volt ennek. Az ellenzéken viharosan éljeneztek, tapsoltak; *így* érezték, hogy egy rejtegetett nagy nemzeti gondolat pattant ki. A jobboldalon pedig valóságos megdöbbenéssel fogadták azt, hogy az elhunyt Rudolf trónörökös meghitt barátja, az ország egyik legtekintélyesebb arisztokratája a királyi eskü szentségét emlegette.

A szabadelvűpártban Tiszáék az obstrukció letörésére erőszakos rendszabályok alkalmazását sürgették. Tisza István arkánuma már akkor is a Iotúr volt; sőt amint 1904-ben, mikor már az ellenzéki fronton harcoló Bánffyval összecsapott, maga elismerte, tiltakozott ugyan Bánffynak bizonyos alkotmányfelfüggesztési eszméi ellen, amiket rebesgettek, de a Bánffynak átadott memorandumában törvény-, illetőleg formasértéssel is megalkotandó házszabályrevíziót tanácsolt. (Ugy, amint ő azt azután 1904 november 18-án meg is csinálta.) De hogyan lehetett gondolni valami effélének a keresztülvitelére, mikor a Ház elnöki székében a függetlenségi párt pátriárkája, Madarász József ült?

Minél inkább közeledett az esztendő vége, a kedélyek annál izgatottabbak lettek. A Házban *folyt az obstrukció és* az ellenzék hiába várta, hogy a kormány engedményeket tegyen, vagy lemondjon, ami az országot megmenthetné az ex-lex-től.

December 30-án azonban gróf Andrássy Gyula kezdeményezésére tanácskozások kezdődtek meg. Andrássy előbb Kossúttal, meg Horánszkyval tárgyalt, azután csaknem egyórán át Bánffyval tanácskozott. De ennek nem volt semmi eredménye.

Végre elérkezett december 31-ike. Az utolsó nap. Most már vége minden reménykedésnek. Nem volt már se idő, se ok a reménykedésre. Csoda nem történhetik. A kormány nem mondott le, a király nem avatkozott a dologba. Itt az özönvíz. Nyakunkon az ex-lex!

A képviselőházban az utolsó ülés. Szomorúan ünnepies hangulat vegyült össze valami lelketrázó keserűséggel az ellenzéken. A jobboldal sédíg fásultsággal kísérté az események könyörtelen logikáját. Hát jöjjön, iminek jönnie kell! Bánffy híres mondásához alkalmazkodott: valahogy :sak lesz, mert sehogy sohasem volt.

A karzatok szorongásig megteltek. A képviselők minden pártból szocatlanul nagy számmal jöttek el. Tömve a jobbmező és a balmező is. Az alkotmányosság utolsó napja.

Napirend előtt elsőnek Kossuth Ferenc szólalt fel. Már ő is a királyi ;sküt emlegette. Tiltakozott az ellen, hogy megsértessék az alkotmány, nyelre a király megesküdütt. Minden bekövetkezhető bajért a kormányt ette felelőssé.

Kossuth után Horánszky, majd meg Molnár János, a néppárt elnöke jeszélt. Ők is a kormány felelősségét hangoztatták. Most azután Szentványi Árpád szolgált egy kis meglepetéssel. *Bejelentette az obstrukciót.*

Csak most? Hát eddig mi volt? Ám tudni kell, hogy az ellenzék

egy pillanatra se ismerte el, hogy obstruui, mert szerinte a szónoklás nem obstrukció. Így a Szentiványi bejelentése a *technikát obstrukcióra* vonatkozott.

Az egész baloldal nagy örvendezéssel tüntetett az így bejelentett technikai szankció mellett. A jobboldal egykedvűen fogadta. Hiszen az már ránézve mindegy, hogy az ellenzék technikázik-e, vagy beszédekkel obstruui.

A nagy tapsolás elhangzása után Polónyi Géza új hűrt ütött meg, A pragmatika szankcióra hivatkozott; hogy az kétoldalú szerződés. Ha az egyik fél nem tartja meg, a másik fél kötelessége is megszűnik.

— Vigyázzanak, — harsogta a jobboldal felé — többet kockáztatnak, mint a Bánffy személyét!

Ez már szinte forradalmi hang volt. Ivánka Oszkár meg Gajáry Ödön közt támadt ezután éles összekülönbözés. Olyan volt a szócsatájuk, mintha kardok csattogtak volna. De elmúlt. Következett az esztendő utolsó nagy parlamenti vihara.

Bánffy állott fel. Mint adott jelre, ugrottak fel a képviselők az egész bal mezőn. Artikulálatlan, rettenetes lármába fulladtak bele a szilaj indulatok kitörései. Száz száj kiabált, száz kar hadonászott. Csak egy süvítő hang hallatszott ki élesen. Az Ivánka Oszkáré:

— Megint hazudni akar!

Madarász apó erőlesen rázta meg a csengőt. Pillanatnyi csöndben rendreutasította Ivánkát. De amikor Bánffy szólni akart, megismétlődött az előbbi jelenet. Nem volt ez már tanácskozó testület, hanem félkorbácsolt tenger.

Madarász hiába hivatkozott a 48-iki törvényre. Nem tudta lencsen-desíteni a háborgó tengert. Felfüggesztette az ülést. De Bánffy a szünet után se juthatott szóhoz, pár percig állott a helyén a pokoli lármában, azután leült. Csönd lett. Az elnök berekesztette az ülést.

Bánffy azután a miniszteri szobába magához kéretett két gyorsíró s ezeknek lediktálta azt, amit mondani akart. Azt, hogy nem tér ki a felelősség elől, de ez nem kizárólag csak a kormányt és a többséget terheli.

Az egész magyar világ pedig lázas izgalommal várta, hogy mi lesz újév napján, amikor már exlexben hánykódik az ország.

És Szilveszter éjjelén éppen olyan vidámság uralkodott Budapesten, mint máskor. Vendéglők, kávéházak, mulatók, tömve: éjfélkor a mámoros világ rikoztozva kacagott a sivítő malacok körül. Az emberek boldogan ölelkeztek. Senki se törődött az ex-lex-el.

Újév napján pedig az emberek éppúgy, mint azelőtt, „Boldog új-évet kívánok”-kal köszöntötték egymást, Sehol semmiféle lázongás, se izgalom, se félelem. Minden a régi kerékvágásban.

Így mentünk bele az első exlexbe. Azóta már volt többször. Anynyiszor, hogy már szinte ezt néztük rendszeres állapotnak. Egy illúziónk meghalt, mikor az első ex-lex megszületett.

TECHNIKAI OBSTRUKCIÓ ÉS KIBONTAKOZÁS

Az 1899-iki újévi politikai üdvözlő beszédek és az ezekre adott válaszok nem adnak tiszta képet a politikai helyzetről. A szabadelvűpárt szinte dagadozott az önértettől és az erőbe vetett bizakodástól. Tisza István, aki a párt nevében a miniszterelnököt üdvözölte, úgy beszélt, mintha a kormány és a párt egészen urai lettek volna a helyzetnek. Pedig ezt már se Bánffy, se Tisza István nem hihette komolyan. Hiszen az ellenzéki pártok december 31-én tartott értekezleteiken egységes ellenzéki elhatározásként deklarálták a technikai obstrukciót. Ezzel szemben pedig — a Madarász elnökösködése mellett — se a kormánynak, se pártjának nem volt semmi használható fegyvere.

Bánffy is nagyon büszkén deklamált. Beszédét így fejezte be:

— Tartom kezemben a fegyvert és csak akkor teszem le, midőn letehetem anélkül, hogy a haza érdekét ezáltal feláldoznám.

Ebben a frázisban a párt zöme valami biztatást látott, de a bennfentesek már inkább a helyzetnek megfelelő pesszimizmust érezték ki belőle. Az ellenzék újévi ünneplésén tett kijelentések már inkább alkalmazkodtak a helyzethez is, az ellenzék hangulatához is. Kossuth, amolyan diplomátikus formában ugyan, de mégis elég érthető módon hangoztatta a technikai obstrukciót. Apponyi Albert beszédének is ilyen volt a tónusa.

Így állottak egymással szemben a hadsorok. Az egyik oldalon a deprimált, már-már hitétvesztett kormánypárt, a másik oldalon pedig az erejében bízó, harcos elszántságban egységes ellenzék, melyet Szilágyi Dezső is bátorított s mely már tudta, hogy bárki legyen is az elhivatott új ember, annak már előre is az ő támogatását kell megnyernie.

Január 3-án volt az újesztendőben a képviselőház első ülése, mely már a technikai obstrukció jegyében kezdődött, ámátor érdekes vita is indult a kvóta-kérdésben döntő királyi kézirat fölött, mert az ellenzék ezt a királyi döntést törvénytelennek tartotta. Még 4-én is szónokoltak erről, de azután már csak technikáztak.

Hát milyen is volt az a technikai obstrukció? A gyakorlatban íme, így festett:

Benn az ülésteremben alig néhány ember. Az elnöki pulpituson az öreg Madarász és mellette jobbról, meg balról a soros jegyzők. A szélsőbalon Justh Gyula, a vitarendezőbizottság elnöke parancsnokol. Nem vitát rendez most, hanem szerepeket osztogat. Egyik-másik ellenzéki képviselőnek egy-egy ívet ad át. Az íven indítvány 20 képviselő aláírásával. Minden szónoklás, szófecsérlés felesleges. Az indítványt csak föl kell olvasni és átadni az elnöknek, aki elrendeli a szavazást, még pedig *névszerintit*.

A dolog menete pedig ez:

Az ülés megnyitása után az egyik jegyző felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét, mire feláll Hock János és indítványozza, hogy a jegyzőkönyvben ez a szó „ülésének” helyettesítsék „gyűlésének” kifejezéssé. És nyomban egy másik ellenzéki képviselő átad az elnöknek egy ívet, melyen 20 képviselő Hock indítványára névszerinti szavazást kér. Az elnök a házszabályok értelmében ezt el *is* rendeli.

Három ilyen névszerinti szavazás lefoglalta a technikázás első napjának ülését. A következő napon változik a forma. Fái István indítványozza, hogy a jegyzőkönyvben az ülés napja nem számmal, hanem szavakkal fejeztessék ki; Hentaller Lajos meg azt, hogy „a vita befejeztetvén” igazíttassék ki így: „a vita bezáratván”. Bíró Lajos, meg Holló Lajos hasonló jelentős indítványokat tesznek, és minden indítvány elhangzása után 20-20 képviselő által aláírt egyik íven névszerinti szavazást kérnek, a másikon pedig a szavazásnak a legközelebbi ülésre való halasztását. Az elnök pedig ezt respektálni tartozik — a házszabályok értelmében. Így a vitarendezőbizottság már arról is gondoskodik, hogy a legközelebbi ülés idejét is igénybevegyék a névszerinti szavazások. És ez így megy heteken át. Olykor-olykor egy-egy személyes kérdésben való felszólalás vagy egy-egy az ellenzék céljaira kívánatos interpelláció előterjesztése váltja fel az örökös szavazást.

A szavazásoknál pedig az arány rendszerint a következő: Szavazott „nem”-el, vagyis az indítvány ellen 114 képviselő, „igen”-nel 4. Ebből látszik, hogy a technikázásnál az ellenzéknek nem is kellett jelen lennie. Csak annak a négy, vagy öt embernek, aki indítványt tett. Ellenben a kormánypártnak gondoskodnia kellett arról, hogy a határozathozatalhoz szükséges 1,00 képviselő jelen legyen, mert különben az obstrukció mal-mára hajtaná a vizet, de még holmi meglepetésektől is tartani lehetett.

A technikai obstrukcióból néha a legfurcsább dolgok alakultak ki. Így pl. Blaskovics Ferenc azt kérte, hogy napirend előtt szólalhasson fel. Am 20 képviselő névszerinti szavazást kért, másik 20 pedig kérte a szavazásnak a legközelebbi ülésre való halasztását. Így azután megtörtént, hogy a Ház másnap döntött arról, felszólalhat-e Blaskovics az elmúlt ülés napirend előtt.

Világos, hogy ez a legnagyobb aberráció, hogy alapjában csúfolta meg a parlamentarizmust, hogy bohózzá süllyesztette a törvényhozást. Csak egy dolog igazolta: a siker. Mert épp ez a technikázás tette kétségtelemné, hogy a helyzet nem maradhat így. És csakugyan, mialatt bent a Házban a bohózatot játszották, a folyosókon, meg a miniszterelnöki szobában a kibontakozás fölött tanácskoztak.

Soha többé nem lesz nálunk *ilyen* technikázás a törvényhozásban. A technikai obstrukció szörnyetegét nem kelti többé életre semmiféle politikai alakulás.

Január közepén már konkrét formát öltöttek a kibontakozási tárgyalások. Egymást érték Bécsben az audienciák. Bánffy mellett már Széll Kálmánt is hívatta a király, mert Széll, meg Szilágyi közvetítették az ellenzéki és Bánffykéi közt a tárgyalásokat. Az ellenzéki pártokat e tárgyalásokon a következők képviselték: a függetlenségi párt részéről Kosuth Ferenc, Tóth János, Polónyi Géza, Györy Elek, Bartha Miklós, Kiss Albert és Hentaller Lajos, a nemzetközi párt részéről gr. Apponyi Albert, Horánszky Nándor, és Szentiványi Árpád, a néppárt részéről Molnár János és Rakovszky István, a diszidensek részéről gróf Andrassy Gyula és gr. Csáky Albin.

Az ellenzéki pártok kiküldöttjei közös tanácskozásokon formulálták meg a kibontakozás módozatait. Ez az elaborátum volt a tárgyalások alapja. Persze gerince a Bánffy-kormány lemondása. A tárgyalásokon Kossuth elnökölt, a jegyzőkönyvet Tóth János vezette.

Bent a Házban közben vígan ment a technikázás, de a pártközi tárgyalások szakadatlanul folytatódtak. Egymást követték a jegyzékváltások s hol remények dagasztották, hol meg csalódások csüggesztették a várakozókat.

Eközben kipattant az „*ischli klauzula*” titka, vagyis a vám- és kereskedelmi törvényeket szabályozó törvényjavaslat 5. szakasza, melynek Lukács László pénzügyminiszter volt a tervezője és az Ischlben végbement audiencián I. Ferenc József aprobálta. (Ezért nevezték el ischli klauzu-

lának.) Ugyanis az osztrák Reichsrath obstruait a vám- és kereskedelmi ügyekben létesült megállapodások ellen s mivel tartani lehetett attól, hogy a törvényes határideig a kérdések az osztrák obstrukció miatt nem lesznek a két ország alkotmányos törvényhozása útján elintézhetőek, az a bizonyos 5. szakasz kimondta, hogy ezekre az ügyekre nézve a magyar törvényhozás további intézkedéséig a kormány törvényjavaslatában foglalt határozmányok *maradnak érvényben*.

Az eset nagy megütközést keltett az ellenzéken, mert az ischli klauzulában súlyos közjogi sérelmet láttak. Lukács Lászlót egyenesen azzal vádolták meg, hogy elárulta az ország vitális gazdasági érdekeit.

Pedig Bánffy-nak az volt a terve, hogy utódjául Lukácsot proponálja a királynak, de az ischli klauzula nyilvánosságra jutásával kútba esett Lukács László miniszterelnöksége.

A korábban megkezdett tárgyalások folytak tovább. Bánffy, meg Tiszáék eleintén brüszkírozni akarták az ellenzékét, épp ezért Bánffy jegyzékét, melyben előadta a maga feltételeit Széll Kálmán sem fogadta el. Am rövidesen puhultak, sőt egészen megadták magukat, mikor a király elfogadta Széll Kálmánnak a kiegyezési provizóriumra vonatkozó nevezetes formuláját, az ellenzék pedig ragaszkodott ahhoz, hogy az indemnitást csak az új kormány számára engedi át.

Február 15-én nevezetes audienciák voltak Bécsben. A király első-sorban Széll Kálmánt fogadta, majd Bánffyt és Lukács Lászlót. Báatfy, aki már elhatározta volt lemondását, utódjául Fejérváry Gézá-t akarta ajánlani a királynak. De már csak formáság volt Bánffy és Lukács László kihallgatása, mert a király Széll Kálmánt bízta meg a helyzet kibünnyolításával, ami Bánffyt igen kínosan lepte meg.

Február 19-én Bánffy bejelentette a Házban lemondását; kegyetlen hidegséggel fogadták. Hanem azért ezen a napon még négy órán át folyt a névszerinti szavazás. Utolsó napja a régi veretű technikai obstrukciónak.

Ezután már gyorsan következtek az események. A király február 20-án Széll Kálmánt megbízta hivatalosan a béketárgyalások továbbvitelével és *együttal az új kabinet megalakításával*. Február 22-én létrejött Széll Kálmán és az ellenzéki pártok megbízottjai közt a teljes megegyezés. Az erről szóló jegyzőkönyvet valamennyien aláírták és február 23-án publikálták. A megegyezés értelmében Széll Kálmán már mint minszterelnök hozzájárul az ügynevezett garanciális reformokhoz, az ellenzék pedig megszünteti az obstrukciót és megengedi az ügyek letárgyalását a következő sorrendben:

elnökválasztás, indemnitás, újoncjavaslat, kiegyezési provizórium, (az ischli klauzula mellőzésével) horvát provizórium, az 1899-re szóló költségvetés, kúriai bíraskodás, házszabálmódosítás az előre megállapított szelvényben.

Széll Kálmán kérelmére Madarász József korelnök március 1-ére hívta össze a képviselőházat. Amolyan ünnepies ülés volt. A nagy kiengesztelődés ünnepe. Ezen az ülésen mutatkozott be Széll Kálmán a Háznak. Az ellenzéki pártok igen meleg ovációkkal fogadták. A szabadelvű párt is az új nap felé fordította ábrázatát.

Március 2-án végbement az elnökválasztás. Nagy többséggel *Vérezel* Dezsőt választották meg; az ellenzék Szilágyira szavazott. Perczel elnöki székfoglalójában melegen emlékezett meg Madarász Józsefről s indítványozta, hogy a Ház jegyzőkönyvében fejezze ki neki köszönetét. Az új miniszterelnök és az ellenzéki pártvezérek helyeslő felszólalásai után a Ház elfogadta az indítványt. A hónapokig húzódó nagy harc azonban mégis csak a szabadelvű pártot erősítette meg, mert a úisszidensek újra beléptek a szabadelvű pártba és március 2-án Apponyi Albert is bevonult oda a nemzeti párt tagjaival együtt.

Március 4-én a Ház folytatta az indemnitás tárgyalását, de már nem voltak felszólalások. Egyhangúlag elfogadták.

Új korszak indult meg a magyar politikában. Nyugalom és békeséges alkotó munka váltotta fel a nagy viharokat. Széll Kálmán a „jog, törvény és igazság” jelszót tűzte ki programjában. És ehhez a jelszóhoz hű is maradt. Minden zavar nélkül tárgyalta le és fogadta el a Ház a megállapított sorrendben az állami szükségletekre vonatkozó, majd meg az összes garanciális javaslatokat. Vagy három esztendeig alig volt ellenzéke, mert még a három ellenzéki párt sem gördített eléje különösebb akadályokat. Általános népszerűség vette körül. Nekünk újságíróknak meg még szimpatikusabbá vált, mikor *Hegedűs* Sándort vette be kabinetjébe kereskedelmi miniszternek. Hegedűst az elismert elsőrangú közgazdasági tekintélyt, mi újságírók főképp azért szerettük, mert ízig-vérig újságíró és kitűnő kolléga volt. Őt is kikezdte azonban a rossz emberek intrikája és csalódottan hagyta ott rövid idő múltán miniszteri állását.

Aminthogy Bánffy nevéhez fűződik a felháborító visszaélésekkel és korrupcióval keresztülerőszakolt választások emlékezete, úgy Széll Kálmánnak egyik legnagyobb érdeme az 1901-iki választások tökéletes tisztasága, ő meg is engedhette magának azt a ritka luxust, hogy teljes

szabadságot engedett a nemzeti akarat nyilvánulásának. Nem is voltak az ő választásai ellen rekriminációk se a Házban, se a Házon kívül. Nyugodtan folytathatta volna kormányzását, ha Bécsben rá nem kényszerítik vala az újoncfelemelés követelését, még pedig nemzeti engedmények nélkül. Ez ellene is kihívta az obstrukciót.

HARCOK A SAJTÓSZABADSÁGÉRT

EGY SAJTÓ-BOJKOTT

A magyar alkotmányosságnak 1867-ben bekövetkezett helyreállítása után teljes harminc esztendeig érintetlen volt a magyar sajtószabadság. Az 1848-ban kimondott sajtószabadságon az első rést 1897-ben, a Bánny-kabinet igazságügyminiszterének, Erdélyi Sándornak az új büntetőjogi eljárás életbelépéséről szóló törvényjavaslata ütötte. Ez volt az első jelenség, melyben intézményes formában nyilvánult meg az időközben kialakult sajcóellenes hangulat.

Az alkotmány visszaállítása után *úgy* a közvélemény előtt, mint a kormányzó hatalmak felfogásában úgyszólván szent és sérthetetlen volt a sajtószabadság. Megmaradt az a tradíció, melyet Kossuth Lajos még 1832-ben Pestvármegye közgyűlésén tartott híres beszédében teremtett meg. Az, hogy a sajtószabadság az összes szabadságjogok alapja. — „Elvehetnek tőlünk minden szabadságot, — mondotta — csak szabad sajtót adjanak s a szabadságnak nem egy osztályát különösen, hanem egész kedves nemzetemet közösen boldogító fejlődése felől kétségbe nem esem.”

A magyar nemzet közvéleményében a Bach-korszak sajtócenzúrája oly gyűlöletessé tette ezt az intézményt, hogy az alkotmány visszaállítása után gondolni se lehetett a sajtószabadság valamelyes megszorítására.

Évtizedeken keresztül nem *is* támadt hangulat a sajtó ellen. A nemzeti közvélemény irányítása körül roppant tekintélyt szerzett s ezt a tekintélyt a politikai tényezők s a kormányok is elismerték. A publicisztikának ebben az időben is éles a hangja, ítéleteiben gyakorta könyörtelen volt, de a szabad véleménynyilvánítást oly valami természetes és alkotmányos jognak tartotta mindenki, hogy szó sem férhetett hozzá.

De minél intenzívebbé fejlődött a politikai élet s minél jobban kialakult a politikai harcok és a sajtó viszonya, minél erősebbé vált a dolog természeténél fogva a sajtónak a politikai életbe való beavatkozása és a sajtó befolyása, annál inkább fogamzott meg a sajtóban fölmerült támadások után a sajtó ellen bizonyos hangulat. Gyakran megesett, hogy a politikai harcok sorompói közt a politikai ellenfelek egymás ellen törtek s az egymás ellen hadakozó pártok orgánumaiban az újságírók a toll éles fegy-

verével gyakorta fájóbb sebeket ütöttek a pártjuk emberei ellen hadakozó politikusokon, mint ezek maguk egymáson. A politikusok azonban néha, gyakran kibékültek, de a sajtó részéről kapott sebek tovább sajogtak s ezek miatt megmaradt bennök a harag és ellenséges érzület az újságírókkal szemben. A politikusok szépen karonfogva hagyták el a harcteret és sebesülten csak az értük verekedő újságírók maradtak ott.

És azután minél intenzívebben fejlődött ki a sajtónak a társadalmi élet, a társadalmi erkölcsök ellenőrzésére irányított tevékenysége is, annál inkább szaporodtak a társadalmi életben is azok az elemek, melyek, mert az újságíró tolla a jogos kritikával sebet ejtett rajtuk, ellenségeivé váltak a sajtónak, melynek hivatását nem tudták és nem akarták megérteni.

Így fejlődött ki azután lassankint az a helyzet, hogy a társadalmi élet funkcionáriusai és a politikai élet tényezői közt egyre inkább akadtak olyanok, kik a kormányzó hatalmat a sajtó megrendszabályozására uszították. Hosszú ideig hiába. Legelőször 1882-ben merült fel az ilyen nógátás, mikor a tiszzaeszlári eset nyomán feltámadt az antiszemitizmus és a sajtó egy részében, de különösen röpiratok terén, kegyetlen antiszemita izgatások zaklatták a kedélyeket. 1882 nyarán *Tisza* Kálmán miniszterelnök meglátogatta nagyváradí választóit. A tiszteletére adott lakomán *Beöthy* Andor, Biharmegye akkori alispánja felköszöntött mondott és ennek rendjén arra szólította fel a miniszterelnököt, hogy rendszabályozza meg a sajtót, mert ami abban nyilvánul, már nem szabadság, hanem a szabadsággal való visszaélés. *Tisza* Kálmán erre elmondta a töltött káposztáról szóló anekdotát. A töltött káposzta — mondotta — olyan étel, hogy az idegennek megárt, de a magyar gyomor nemcsak elviseli, hanem jól esik neki. Hát csak hagyjunk békét a sajtónak, a magyar ember természete kibírja az efféle visszaéléseket is — ha ugyan vannak.

Esztenők múltán, mikor az 1889-iki nagy véderővita idején Pesten a viharos, véres tüntetések valósággal forradalmi hangulatokat teremtettek, a szabadelvűpártban hirtelen a sajtó ellen fordult a nagy harag. A szabadelvűpártban némely hízelkedő mamelukok arra sürgették *Tiszát*, hogy tegyen lépéseket a sajtóban folyó szertelen izgatások ellen. *Tisza* azt felelte, hogy *minden egyébhez hozza lehet nyúlni, csak a sajtószabadsághoz nem.*

De idővel mégis hozzányúltak. Kíméletesen, kerülő utakon, de hozzányúltak. Úgyszólván előkészítették azt, hogy későbben egyre erőszakosabb formában törhessék kerékbe a sajtószabadságot.

A hagyományos alkotmánytisztelet mellett egy másik erős vára volt a sajtószabadságnak az a rendkívüli érzékenységi és szilárd szolidaritás,

mellyel maga a sajtó védelmezte a maga szabadságát. A magyar újságírók nem az újságírók szabadságának, hanem a nemzeti közszabadságok alapjainak tekintették mindig a sajtó szabadságát. Éltek ezzel a szabadsággal, de mint nemzeti alkotmányos joggal. És csak természetes, hogy ők taksálták legtöbbszörre, mert ők érezték legközvetlenebbül a szabadság nemzeti értékességét.

Két esetről emlékezem meg ezúttal. Mindkét esetben az újságírók-szolidaritásának tökéletessége és egyúttal a magyar törvényhozás demokratikus szabadelvűsége állott őrt a sajtószabadság mellett.

*

Bánffy Dezső báró házelnöksége idején történt 1894-ben. A húsvéti parlamenti szünet alatt, mikor *véget* értek a Kossuth Lajos temetésével járó nagyszerű nemzeti gyászünnepek, mi újságírók megtudtuk, hogy Bánffy Dezső holmi átalakításokat végeztetett a képviselőházban (még a régi, Sándor uccai országházban). Olyan átalakításokat, melyek a hírlap-tudósítókat elzárnák a folyósóktól, az olvasóteremtől, a büffétől, de még a gyorsiroda helyiségeitől is. Elfalaztatta a hírlapírói karzatokra vezető régi bejárókat úgy, hogy a parlamenti tudósítók csak a pincén át juthassanak a karzatokra. Mi, akkori parlamenti tudósítók, utána jártunk a dolognak s megtudtuk, hogy Bánffy egy még 1889-ben (mikor Rohonczy Gedeon revolverből meglőtte a Ház ruhatárában Schamorzil Kálmán egyetemi hallgatót) hozott házhatározatra való hivatkozással csinálta ezeket az újításokat. De megtudtuk azt is, hogy erre némely képviselők, még pedig ellenzékiek, beszélték rá, akik arra hivatkoztak, hogy az újságírók a folyósókon kihallgatják a képviselők beszélgetéseit és ezeket indiszkrét formában, tendenciózusan közlik lapjaikban.

Az újságírók körében roppant felháborodás támadt. Önérzetük fellázadt az ellen, hogy róluk, nélkülük a házelnök ilyen mélyen sértő, és emellett a hírlapírói kötelességek lelkiismeretes teljesítését is akadályozó intézkedéseket tett.

Nyomban értekezeletet tartottunk és elhatároztuk, hogy a parlamenti tudósítók nem mennek be a képviselőházba, amíg helyre nem állítják a statusquoantét. Bojkott alá vesszük a parlamentet. Mi, parlamenti tudósítók, elmentünk minden lap szerkesztőségébe és közöltük ezt az elhatározásunkat a felelős szerkesztőkkel és kiadókkal. És minden szerkesztő és minden kiadó kivétel nélkül szolidaritást vállalt velünk a bojkott mellett. Újabb gyűlést tartottunk báró Kaas Ivor elnöklése mellett és kimondtuk

azt is, hogy mivel báró Bánffy házelnök tudomást szerezvén mozgalmunkról, némely újságíróknak a folyosók látogatására is szóló passpartut küldött, senki ilyen passpartut igénybe nem vehet. Gyűlésünkön résztvettek az összes parlamenti tudósítók, a külföldi és vidéki lapok levelezői és az összes lapok szerkesztői.

A további intézkedések végzésére héttagú bizottságot választottunk. E bizottság tagjai voltak: *Kaas Ivor* báró elnök, dr. *Bródy Lajos*, *Fenyő Sándor*, *Porzolt Kálmán*, *Schwarz Ármin*, *Sebők Zsigmond* és *Szatmári Mór*.

Mindeddig a nyilvánosság előtt szó sem esett erről az ügyről. Az volt a felfogásunk, hogy a mi ügyünk lévén, miért molesztáljuk vele az olvasóközönséget? Majd elvégezzük mi magunk. De minthogy közel volt a parlamenti ülésezések megkezdése, mégis tájékoztatnunk kellett az olvasókat arról, hogy ha csakugyan bekövetkezik a bojkott, mi ennek az oka. Evégből az április 6-án megjelent lapokban mi heten nyilatkozatot adtunk ki, melyben röviden elmondtuk a történeteket és közöltük elhatározásunkat.

A képviselőház április 9-iki ülését megelőző napon, vasárnap délután újból értekezletet tartottak az újságírók. Megformuláztuk és írásba foglaltuk követeléseinket: a statusquoante helyreállítását az egész vonalon.

Tanácskozásaink közben a szabadelvű pártkör egyik szolgája levelet hozott számomra. Neményi Ambrus képviselő írta. Neményi közölte velem, hogy Wekerle miniszterelnök tárgyalni óhajt velünk. Küldjünk tehát hozzá háromtagú bizottságot. Az értekezlet azt üzente általam vissza Neményinek, hogy a meghívásnak ezt a formáját nem akceptáljuk. Negyedóra elmúltával személyesen jött el Neményi. Átadta nekünk a miniszterelnök üdvözlését azzal, hogy a miniszterelnök igen melegen óhajtja a nyilván félreértéseken alapuló differenciák elintézését s arra kéri a végrehajtóbizottságot, hogy lépjen vele és a házelnökkel személyes érintkezésbe. Várja a bizottságot a szabadelvű pártkörben. Az értekezlet erre Kaas Ivort, dr. Bródy Lajost és engemet jelölt ki arra, hogy menjünk el és tárgyaljunk a miniszterelnökkel és Bánffy Dezsővel. Kötött marsrutával mentünk. Követeléseink írásba voltak foglalva. Az értekezlet résztvevői együttmaradtak, hogy megvárják küldetésünk eredményét.

Örökké emlékezetes marad előttem az a tanácskozás, amit ott a szabadelvű pártkörben, a miniszterelnök szobájában folytattunk. Wekerle már előre megpuhította Bánffy, aki rendkívül szeretetreméltó és előzékeny volt velünk szemben.

A diskussiót Bánffy kezdte meg. Előrebocsátotta, hogy a legtávolabbról se volt szándéka a hírlapírókat a képviselőház belső helyiségeiből kizárni, vagy a parlamenti nyilvánosságot a sajtó megsértése révén korlátozni. Nem is érti, — mondotta, — hogy az ő rendelkezései forrongást idéztek elő, hiszen az ő rendelkezései még nem is hajtottak végre. Ellenkezőleg, az ő intenciója épp a parlamenti tudósítók és újságírók helyzetének kényelmességére és javítására irányul. Szóval: ő csak jót akar. Legyünk erről meggyőződve.

Wekerle miniszterelnök az ő pompás bonhomiájával, nagyot kacagva mondotta, hogy miképp is tehetjük fel Bánffyról, hogy ő az újságíróknak akár csak az érzékenységét is bántani akarná?

Rátértünk megformulázott követeléseink részletes tárgyalására.

Minden egyes pont felolvasása után Wekerle odaszólott Bánffynak:

— Hiszen, ugye, neked is teljesen ez a felfogásod?

— Hát persze, hogy ez — bizonygatta Bánffy.

ÉS végigmentünk az összes pontokon. Bánffy valamennyit helyeselt. Kijelentette, hogy mindent megtesz, amit kívánunk. Abba is beleegyezett, hogy jövőre az újságírók által választott háromtagú szindikátus ellenőrizze, hogy a szerkesztőségek által megnevezett újságírók elláthatók-e paspartuval.

Még egyet kötöttünk ki. Azt, hogy Bánffy házelnök a 9-én tartandó házülésen tegyen olyan jelentést az ő szabályzatáról, mely megfelel a most létrejött megállapodásoknak, nehogy a szabályzat lényegére nézve ott a Házban félreértések maradjanak. Teljes biztosságot akarunk arról, hogy senki se háborgasson minket.

— Hát ez természetes — mondotta Wekerle is, Bánffy is.

Igen szívélyesen elbúcsúztunk s mentünk vissza az értekezletre, mely megnyugvással vette tudomásul beszámolóinkat s azt, hogy másnap, hétfőn, minden parlamenti tudósító a régi rendes úton mehet a hírlapírói karzatra, mehet a folyosókra és a Ház összes külön helyiségeibe. Az elválasztófalakat reggelre lebontják.

Április 9-én összeült a Ház. Az elnöki bejelentések során, mikor ama bizonyos szabályzat életbeléptetéséről tett az elnök jelentést, ezeket fűzte hozzá:

— A sajtó képviselői ezen szabályzat téves értelmezése folytán (nagy mozgás a szélsőbaloldalon), illetőleg a végrehajtás módozatainak nem ismerése következtében szükségesnek látták vélt sérelmeik orvoslása végett

hozzám fordulni. Azonban az engem felkeresett küldöttséggel folytatott tanácskozás rendén a szabályzat érvényben tartása mellett sikerült oly alkalmazási módozatokat találnom, amelyek a sajtó képviselőit kielégítik és őket a nyilvánosság érdekében szükséges közreműködésük szabad gyakorlatában nem korlátozzák. (Zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.)

Megjegyzem, hogy Bánffy, mikor vele tanácskoztunk s azt kértük, hogy a félreértéseket kizáró jelentést tegyen a Házban, csak azt kötötte ki, hogy jelentését ne olyan formában tegye, mintha saját magát dezavualná. Ebbe mi beleegyeztünk. Ez a magyarázata az ő bejelentése cirkumspektuos tartalmának.

Éles vita támadt. Az ellenzék, de különösen a függetlenségi párt akkor nagyon el volt keseredve Bánffy ellen azért, hogy nem hajtotta végre szigorúan és kötelelességszerűen a Kossuth Lajos temetésére vonatkozóan hozott házhatározatot. Az ellenzékot egyenesen felháborította az, hogy a Ház elnöke nem is vett részt a temetésen. Ebben a lélektani helyzetben volt a magyarázata annak, hogy *Ugron* Gábor, meg *Polónyi* Géza ezt az alkalmat is felhasználták a Bánffy ellen való éles támadásokra. Ám *Ugron*, meg *Polónyi* a sajtó ellen is kirohanást intéztek.

Ugron Gábor a többi közt így szónokolt:

— Nem lehet eléggé elítélnem, hogy mikor az elnök úr önhatalmúlag így intézkedett, oly következményeket idézett elő, melyek összeütköznek a parlament tekintélyével. (Zajos helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.) Másfelől azonban a hírlapíró urak is oly jogokat vindikáltak maguknak, melyeket én megrovás nélkül nem hagyhatok. Ha nekik a ház elnöke ellen volt kifogásuk, helytelenítenem kell, hogy sztrájkot határoztak az országgyűlési tudósítások közlése tárgyában, holott az elnök a Ház hozzájárulását a maga intézkedéséhez ki sem kérte. Tévednek azok az urak, ha azt hiszik, hogy ily terrorisztikus fellépéssel nekünk imponálhatnak, őt meghátrálásra kényszeríthetik, ez a meghátrálás megtörténhetett a miniszterelnök úr ministrálása mellett, de ez a mi hozzájárulásunkat meg nem nyerheti. (Élénk tetszés a bal- és szélsőbaloldalon.) Mert hová jut a törvényhozás tekintélye, ha ma a hírlapírók hegyeznek pisztolyt, holnap a katonák, holnapután meg más testület és mindig a képviselőház lesz az, amely meghátrál? A törvényhozás függetlensége és munkássága érdekében tiltakozom az elnök úr eljárása ellen, melynek konzekvenciájából a világ azt vonhatja le, hogy a Ház meghátrált oly támadásokkal és fenyegetésekkel szemben, melyek jogosak semmi tekintetben nem lehetnek és gyakorlati szentesítést nem nyerhetnek.

Bánffy Dezső erre röviden azzal reflektált, hogy a Háznak kétség-telenül joga van az ő intézkedéseit megbírálni, de akkor előbb a kérdés érdemleges tárgyalását napirendre kellene tűzni.

Horváth Gyula szólalt fel ezután. Horváth, mint a „Magyar Hírlap” szerkesztője, maga is hozzájárult volt a szolidarísán kimondott bojkotthoz. Őt is érintették tehát Ugronnak a hírlapírók ellen tett nyilatkozatai. Igen melegen és hatásosan kelt a hírlapírók védelmére és egyenesen kipellen-gérezte azokat a képviselőket, akik a 26 esztendőös gyakorlat ellenére nem akarnak megférti az újságírókkal a folyosókon. Szerintem — mondotta azután — az működik ennek az országnak érdekében, aki a sajtó és a parlament közötti harmóniát, egyetértést akarja elősegíteni; az pedig, aki a parlamentben azért keres a kettő között differenciákat, hogy a sajtó önérzetesen védelmezte meg a maga álláspontját, a sajtót rója meg és azzal a váddal illeti, hogy fenyegetőzik, amikor ezt nem tette, nem jár el igazságosan. Ez nem sztrájknak az elhatározása, hanem elhatározása annak, amiben én is részt veszek és részt fogok venni akármikor a jövőben is, hogy olyan úton semmiféle házba, se parlamentbe, se máshova nem fogok bekéredzkedni, vagy bejutni, amelyen egyáltalán nem szoktak az emberek közlekedni. Én tehát akárki határozza el ezeket az utakat, azokhoz járulni sohasem fogok. Hogy pedig a sajtó képviselői azt mondták, hogy azokon az utakon, pincén át, vagy padláson át nem szoktak a sajtó képviselői bejárni, nem fenyegetőzés, csak önérzet, mely ha nem volna meg a sajtóban, azon csak sajnálkozni lehetne.

Horváth Gyula még azt kérte, hogy ne feszegessék ezt a kérdést, mert csak konfliktusokra vezetne a sajtó és a parlament közt, ez pedig nem kívánatos.

Madarász József, meg *Horánszky* Nándor amellettt szólaltak fel, hogy az elnök jelentése napirendre tűzessék.

Wekerle Sándor miniszterelnök főképp Ugronnal polemizált s eközben a sajtóról így nyilatkozott:

— Ha szeretjük a szabad intéstúciókat, akkor vonjuk le ezen szabad intéstúciók következményeit, ha súlyt fektetünk azokra, akkor a hírlap-irodalom képviselőinek meg kell adnunk és meg kell hagynunk azt az öntudatot, amely sikeres működésüknek előföltétele. El kell ismernünk a hírlapíróknak is azt a jogaikat, amely minden állampolgárt megillet, hogy bizonyos intéstúdecésekkel szemben azt mondhassa: én megóvóm *cselekvési* szabadságomat és azt teszem, vagy nem teszem. És annak, aki a szabad intéstúciókat szereti és a sajtószabadságra súlyt fektet, mindenekelőtt el

kell ismernie azt a harmadik tételt: hogy ha vannak bajok, vagy helytelenségek, melyek orvoslást igényelnek, ezen bajok orvoslását a szabad intéstúcióknak megfelelően elsősorban abban a körben kell keresni, melyben azok felmerülnek és mi elég erősnek és érettnak tartjuk a hírlapíróttestületeket arra, hogy ha vannak bajok, azok az ő közvetítésükkel könnyebben lesznek orvosolhatók.

Végül azt kérte a miniszterelnök, hogy a Ház vegye tudomásul az elnök jelentését.

Még *Polányi Géza*. intézett tüzes kirohanást az újságírók ellen, de úgy, hogy ezeken át Bánffy-t ütötte, ő is azt feszegette, hogy az elnök megreírálta és térdet hajtott az újságírók terrorja előtt, ez pedig sérti a törvényhozás tekintélyét.

A Ház azután 67 szavazattöbbséggel elvetette a napirendretűzésre vonatkozó indítványt.

És ezzel be is fejeződött az ügy, még pedig az újságírók teljes győzedelmével. Ezt a nagy sikert pedig annak a tökéletes szolidaritásnak köszönhetjük, mely akkor a magyarországi újságíró társadalomban uralkodott.

A parlamentben lefolyt vitából pedig kitűnik, hogy harminc esztendővel ezelőtt miképp vélekedett Magyarország miniszterelnöke a sajtószabadságról és az újságírók hivatásáról.

A 16-ik SZAKASZ

Jelentősebb és politikai szempontból érdekesebb, a mai viszonyok közt pedig különösen tanulságos az a harc, melyet a sajtó és a magyar képviselőház ellenzéke 1897-ben vívott meg a sajtószabadságért. A sajtóellenes áramlat akkor kísérelte meg — persze akkor is kerülő úton — az első részütést a magyar sajtószabadságon. De a parlamentben visszaverték ezt a törekvést. Érdekes, hogy az illetékesek akkor is azt hangoztatták, hogy a kezdeményezés nem a sajtó ellen irányul.

Rendélyi Sándor, a Bánffy-kabinet igazságügyminisztere 1897 április végefelé terjesztette a képviselőház elé az új bűnvádi eljárás életbeléptetéséről szóló javaslatot. Ennek 16-ik szakasza a *nyomatvány útján elkövetett rágalmozást és becsületsértést kivette az esküdtsek hatásköréből és a törvényszék elé utalta*. A 16-ik szakasz intézkedésének veszedelmét mi újságírók azonnal megláttuk s az egész magyar sajtóban egyszerre hatalmas agitáció indult meg. Az ellenzéki politikai pártok csatlakoztak a mozgalomhoz, mely hamarosan országossá vált. Rendkívül éles parlamenti

harc támadt e kérdés körül. Alaposan megingatta a Bánffy-kabinetet. Több, mint három hónapra át tartotta szakadatlan lázban az ország közvéleményét. Nagy becsben állott akkor a politikai világ előtt a még érintetlen sajtószabadság.

Igen figyelemreméltó jelenség, hogy a szabadelvű párt legnevesebb jogásztagjai, élükön *Chorin* Ferencel, akit pedig e javaslat előadójának választottak, állást foglalt a 16-ik szakasz ellen, mely egyszerre fogalom-má vált.

Az igazságügyi bizottság május 4-én kezdte meg a javaslat *tárgyalását*. A vita több napon át tartott s főképp a 16. szakasz körül folyt. Igen éles felszólalások hangzottak el, melyeknek során több szónok egyenesen a sajtószabadság ellen irányzott veszedelmes merényletnek bélyegezte e szakasz intézkedését. De hiábavaló volt a kormánypárti jogászok részéről felhangzott tiltakozás is. Erdélyi Sándor nem engedett. Chorin új szöveget javasolt, míg az ellenzéki bizottsági tagok a egész szakasz törlését követelték, de különben hajlottak a Chorin javaslata felé. A bizottság névszerinti szavazással döntött s egy szótöbbséggel fogadták el változatlanul a 16-ik szakaszt. Ellene szavazott: Chorin Ferenc, Szivák Imre, Matuska Péter, Emmer Kornél, Beksics Gusztáv, Groisz Gusztáv, Györy Elek, Bartha Ödön, Bernáth Béla és Barabás Béla.

Az igazságügyi bizottság döntése után május 10-én az ellenzék már megkezdte a közhangulat felkorbácsolására irányzott munkáját. A Kossuth-párt lelkes egyhangúsággal foglalt állást a javaslat ellen. A párt egyúttal elhatározta, hogy a parlamenten kívül is harcot indít. Nagy népgyűlés megtartására teendő előkészületek okából érintkezésbe lépett a Budapesti Újságírók Egyesületével. Az újságírók egyesülete képviselőként Vészi József elnök, meg én, az egyesület akkori főtitkára, vettünk részt a közös tanácskozásban.

A Kossuth-párt vitarendező bizottságot is választott. Ez mindig nagy harcok előhírnöke volt. A bizottság tagjai *Komjáthy* Béla elnökle alatt a következők voltak: *Just h* Gyula, *Barabás* Béla, *Hent aller* Lajos, *Pic hier* Győző és *Tóth* János. A következő napokat a május 23-iki nagy népgyűlés előkészítése vette igénybe. X3gy terveztük, hogy ez a népgyűlés úgyszólván preludiuma legyen a parlamentben megvívandó harcnak és társadalmi hátvédet teremtsen az ellenzéki pártok számára.

Erről a népgyűlésről és előzményeiről külön számolok be.

A képviselőházban június 4-ére tűzték napirendre a javaslat tárgyalását. A megelőző estén volt a szabadelvű párt konferenciája. Chorin itt

megismételte a maga módosító javaslatát, de leszavazták, mire lemondott az előadói tisztségről. Helyette Pertik Lajost választották meg. Az ellenzék ettől a konferenciától azt várta, hogy a szabadelvű pártnak azok a tagjai, akik nyíltan elleneztek a 16. szakasz eredeti szövegét, kilépnek a pártból. De Bánffy erős kézzel fogta a fegyelem gyeplőit. Nem lépett ki senki. Megértették, hogy a kormány hatalmi kérdést csinál a 16-ik szakaszból. Az ellenzékot persze ez még jobban elkéséřítette. Az ellenzék áthidalására való minden kilátás nélkül indult meg a nagy parlamenti harc.

A vitarendezıbizottság lelke Justh Gyula volt. Valóságos hadvezéri talentumokat fejtett ki. Fıleg az ő érdeme, hogy az összes ellenzéki pártok egységes frontba tömörültek, mely fölött ő teljes hatalommal rendelkezett. Hetekre előre megállapította a szónokok névsorát s a legnagyobb rigorozitással ügyelt arra, hogy a vitarendezıbizottság rendelkezéseit mindenki respektálja. De respektálták is. A szabadelvű pártot viszont maga Bánffy Dezső tartotta szigorú kordában. A „mamelukok”-nak engedelmeskedniük kellett. Akkor hangzott fel elıször a kormánypárton a *többségi elv* kemény és büszke axiómája. Ezzel ingerelték és biztatgatták a gyöngébbeket, vagy habozókat.

Az ellenzék sajtója hevesen tüzelt Bánffy terrorizmusa ellen, mellyel pártjában elfojtja a szabad véleményt. (Mintha bizony az ellenzéken nem ugyanazt tették volna.) Bánffyékat, mint adott jelszóra, tiltakoztak az ellen, hogy az ellenzék obstrukcióval akarja a többségi elvet megdönteni. Az ellenzék persze tiltakozott az obstrukció vádjá ellen.

Eközben pedig folyt a Házban a vita. Gyönyörű, nagyszabású beszédek hangzottak el. Justh Gyula arról is gondoskodott, hogy egy-egy ülés ne emésszen fel több, mint két szónokot. Ha ezek nem beszéltek ki az ülést, elıvették a jó öreg személyi kérdéseket, a napirendi vitákat, meg az interpellációkat. Pompás stratagéma volt. Akkor még lehetett ezt csinálni.

A kormánynak pedig voltak egyéb súlyos gondjai is. Terminusos ügyek izgatták; így a katonai javaslat, de még inkább a cukoradóról szóló javaslat. Elıbb június 13-án, a katonai javaslat miatt, június 3,0-án meg a cukoradóról szóló javaslat miatt kellett megszakítani a bünvádi eljárásról szóló javaslat tárgyalását, melyhez még igen sokan voltak szólásra feljegyezve.

A cukoradóról szóló javaslat tárgyalása épp kapóra jött az ellenzéknek. Pompás új anyag. Egyszerre az egész ellenzék kimívelıdött közigazda-

sági politikára. Most ezen a téren folytatódott az obstrukció, melyről persze az ellenzék bizvást állíthatta, hogy nem obstrukció, hanem tárgyas vita.

De itt is, ott is hangok emelkedtek már holmi *rendszabályokról*. A kormánypárton egyre hevesebben emlegették a többségi elvet; már a parlamenti krízist vegyítették bele a diskusziókba. Veszedelemben a parlamentarizmus, — jajongtak a jobb oldalon, ahol már dehogy is voltak ellenzékiek velleitások. Az egész politikai világot piszkálta, izgatta az a kérdés, hogy mi lesz már? Vájjon csakugyan rászánja-e magát a kormány valamelyes erőszakoságra?! Akkor még a parlamentarizmus legnagyobb veszedelmének a permanens ülésezést tartották. Ki gondolt 1897-ben olyasvalamikre, amik csakugyan bekövetkeznek majd valamikor a parlamentarizmus védelmének ürügye alatt?

Bánffy július közepén Bécsbe ment audienciára. Ez módfelett izgatta a kedélyeket. Hanem azért a Házban Justh Gyula bravúros vezetése mellett csak folyt tovább a „cukorvita”, rekkenő hőségben. Divatba jöttek az obstrukciós kosztümök. Ártatlan fehérségbe öltözött mindenki. Kemény harcosok fehér vászonvértetben.

Nem lehet más megoldás, mint az, hogy az „erős kéz” csapjon le az ellenzékre. A kormány hivatalos lapja nagy hetykén be is jelentette, hogy a legközelebbi szabadelvűpárti értekezlet az obstrukció ellen gyilkos módszerről fog gondoskodni. Vájjon mi lehet az? Bánffyt főképp a „Tiszaklikk” uszítgatta. Ennek a klikknek, mely a két Tisza (a volt „generális”, meg Tisza István) körül sereglett, az ellenzéken mindenféle rettenességet imputáltak, — egész a klotürig. Annyi bizonyos, hogy az úgynevezett Tiszaklikkben többen hangoztatták már, persze csak úgy in camera caritatis, a klotür szükségességét. De az, aki elég merész volt, hogy a klotürt nyíltan is emlegesse, olyan is volt a közvélemény előtt, mint a bélpoklos ember.

A nagy ijesztgetés azután oda lyukadt ki, hogy július 19-én a szabadelvű párt elhatározta az üléseknek egy órával való meghosszabbítását. De ezt már csakugyan senki sem vette komolyan. Mindenki tisztában volt azzal, hogy a kormánynak más úton kell keresnie a menekvést. A politikai körökben már jobbról is, balról is felmerült a kompromisszum eszméje. A Tiszaklikk se tudta kellőképpen tüzelni a tétlen várakozásban elpetyhüdő energiákat. Tiszáék, látván a kompromisszumra való hajlandóságot, kiadták a jelszót, hogy a kompromisszum-ajánlatnak a kisebbségtől kell kiindulnia. Hát ha csak ez kell, hát tesz ajánlatot a kisebbség.

A Kossuth-párt július 19-én tartott értekezletén egyhangúlag elhatározta, hogy kompromisszum csak azon az alapon létesülhet, hogy a 16-ik szakasz elejtessék, vagy elfogadható formában módosíttassék. Bizottságot küldött ki teljes felhatalmazással az esetleges tárgyalásokra. Ennek tagjai: Kossuth Ferenc, Justh Gyula és Győry Elek. Együttal meghívták a nemzeti pártot együttes tanácskozásra. A nemzeti pártból nyomban meg is bízták gróf Apponyi Albertet, Szentiványi Árpádot, Korniss Ferencet, Gullner Gyulát, meg Ivánka Oszkárt, hogy a pártot képviseljék. El is mentek a függetlenségi pártba, ahol a két párt megbízottjai hosszas tanácskoztak. A megállapodásokra kimondták a szigorú diszkréciót. Ámde a szigorú diszkréció már akkor is csak addig tartott, amíg kimondták. Még aznap megtudtuk, hogy az ellenzék a kompromisszum dolgában pártközi konferenciát kezdeményezett.

Szilágyi Dezső, a Ház elnöke, már július 21-ére össze is hívta a pártközi konferenciát, mely össze is ült. Darabig jóakarattal tanácskoztak, de Tisza István egyszerre bombát dobott a gyülekezetbe. Azt mondta, hogy csak úgy lehet szó kompromisszumról, ha az ellenzék garantálja, hogy *előbb eláll az obstrukciótól nemcsak most, de a jövőre is* és a kormány minden javaslatát áteresztí. A fürge Pulszky Gusztó még Tiszát is túllícitálta. Azt kívánta, hogy az ellenzék az összes betérjesztendő javaslatokra vonatkozóan is *garantálja az obstrukciómentességet*. Az ellenzéki delegátusokat végtelenül elkeserítette Tiszáék e magatartása, melyről egyesesen kimondták, hogy az közönséges nyegleség. *Ivánka* Oszkár nagy mérgesen oda is vágta Tisza Istvánnak, hogy az egész konferencia csak becsapás akar lenni, mert Tiszáéknak nem tisztességes megoldás, *hanem klotűr kell*. Izgatott hangulat mellett oszlott szét a konferencia és az ellenzékiek kiadták a jelszót: Hát legyen harc! Mintha bizony eddig nem lett volna.

Tisza István másnap a Házban nyilatkozatot tett, mellyel enyhítette a konferencián elfoglalt rideg álláspontját. Kijelentette, hogy nem zárkózik el a 16. szakasz oly módosításától, mely szerint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok élén álló férfiak közgazdasági tevékenységére vonatkozó sajcóvétségek az esküdtszékek hatáskörében maradjanak. Ez volt a Tisza-csoportból kibocsátott békegalamb. De azért a kedélyek tovább lázongtak. A Tisza-csoportból még a békegalamb se volt kedves jóság az ellenzék előtt. Benn a Házban az ülések meghosszabbításáról vitáztak, de a folyosókon meg a pártkörökben már nagyban folytak a kompromisz-

szumra irányzott kapacitálgatások. A kompromisszum madara már ott repdesett a levegőben. Nem lehetett már elhessegetni.

Bánffy Dezső július 25-én Ischlbe utazott audienciára. Új anyag a kombinációkra. A Tiszáék táborából új fenyegetőzés hallatszik. *Jön az egyszakaszos klotür javaslat*. A ellenzéken gúnyosan mosolyogtak erre, de azért voltak, akik megborzongtak ettől a fenyegetéstől. No hát a mosolygónak lett igazuk, mert alighogy Bánffy hazajött Ischlből, gróf Andrassy Gyula kezdte meg a kompromisszum-közvetítést. Még pedig sikerrel. Gróf Andrassy új formulát közölt az ellenzékkel. A következőt: Az ellenzék szüntesse meg a vitát a tárgyalás alatt lévő javaslatokra nézve, ne akadályozza a határidőhöz kötött javaslatok letárgyalását s majd az indemnitás elfogadását sem; ennek ellenében a kormány módosítja a 16. szakaszt és elosztatja az aggodalmakat.

A 16-ik szakaszhoz második bekezdést ajánlott a következő szöveggel:

Közhivatalnokok, továbbá testületek, hatóságok és azok tagjai ellen, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok tisztviselői, vagy köz megbízásban eljáró egyén ellen sajtó útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés az esküdtbíróóság hatáskörébe tartozik.

Az ellenzék az Andrassy formuláját elfogadta alapul, hisz az igazán győzelmet jelentett.

A minisztertanács többsége is hozzájárult az Andrassy-féle javaslat-hoz. Csak három miniszter szavazott ellene: *Erdélyi Sándor*, *P erzel Dezső*, meg *Lukács László*. Ezután már szinte rohanvást peregtek le az események, melyekből kialakult a békeséges megoldás, még pedig világosan az ellenzék győzelmével. Am az ellenzéki győzelem ellenére a kormány-párton is örvendeztek. Csak legyen már vége a nagy parlamenti háborúságnak! A mamelukoknak béke kellett. Hát megkapták. Július 30-án az összes pártokban konferenciát tartottak és akreditálták a kompromisszumot. A szabadelvű párton voltak ugyan haragos felszólalások, de ezek csak arra valók voltak, hogy leplezzék a megadást. *Szemere* Attila egyenesen ki-mondta, hogy jobb szerette volna, *ha megcsinálják a klotürt*. Kár volt elmulasztani a jó alkalmat. *Szemere* nem érte meg az időt, mely megvigasztalhatta volna. Mert csináltak itt későbbben a klotürnél is kegyetlenebb dolgokat.

Még három napig tartott a vita a Házban a 16. szakaszról. Néhány ellenzéki képviselő minden áron el akarta mondani előre elkészített beszédét. Hogy ne menjen kárba. Augusztus 9-én aztán forma szerint is vége szakadt a harcnak. A képviselőház nagy többsége a részleteknél meg-

szavazta a 16. szakasz új szövegét. Csak vagy másfél tucatnyi szabadelvű párti kérelmelhetlen szavazott ellene.

És ezzel bezárult egy nagy és eredményes alkotmányos küzdelem korszaka. A sajtószabadság ügye is győzött, a magyar parlamentarizmus is megszabadult egyelőre minden veszedelemtől.

A sajtószabadságot vivott ez a küzdelem érlelte meg a magyar sajtó munkásaiban a Justh Gyulához ragaszkodó meleg szimpátiát és nagyrebecsülést, mely végig is kísérte ezt a nagyszerű embert egész életén át.

Az 1897 május 23-án megtartott nagy népgyűlésnek érdekes előzményei voltak, melyeket akkoriban politikai okokból nem hoztunk nyilvánosságra.

A függetlenségi Kossuth-párt május 11-én tartott konferenciája ismételten foglalkozott Erdélyi Sándor javaslatával és elhatározta, hogy ellene nemcsak a parlamentben indít harcot, hanem a szabadságjogokat védelmező összes politikai és társadalmi rétegek bevonásával nagy országos népgyűlést is rendez és evégből érintkezésbe lép elsősorban a mozgalom tulajdonképpenvaló kezdeményezőjével, a Budapesti Újságírók Egyesületével. Május 15-én a függetlenségi párt küldöttsége megjelent az újságírók egyesületének Károly körúti helyiségében. A küldöttséget Justh Gyula és Komjáthy Béla vezették. Vészi József, meg én fogadtuk. Justh Gyula a párt megbízásából meghívta az egyesületet a pártkörben másnap tartandó pártközi konferenciára. A legsürgősebb teendőket már ezúttal előre megbeszéltük. Megállapodtunk abban, hogy a mozgalomnak nem szabad semmiféle pártpolitikai színezetet adni, mert hiszen általános nemzeti érdekről, a sajtószabadság megoltalmazásáról van szó. A küldöttség ezután fölkereste Rákosi Jenőt, az Otthon-Kör elnökét is avégből, hogy az Otthon Kör is csatlakozzék a mozgalomhoz. Rákosi megígérte, hogy az ügyet a választmány elé terjeszti s a kör tagjaival közli a meghívást.

Másnap volt a Kossuth-pártban e széleskörű pártközi konferencia, melyen résztvettek: Komjáthy Béla, Justh Gyula, Győry Elek, Lakatos Miklós, Tóth János, Barabás Béla, Hentaller Lajos, Lukács Gyula és az újságírók igen nagy számmal. Tulajdonképpen a pártközi jelleget csak az újságírók adták meg ennek a konferenciának, mert se a nemzeti párt, se a néppárt, se az Ugron-párt részéről egyetlen képviselő se jelent meg, míg ellenben a sajtó képviselői közt még kormánypárti újságírók is többen voltak.

Elnöknek Komjáthy Bélát választottuk, aki a tanácskozást megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy minden pártszempont nélkül való népgyűlést kell proponálni és ehhez képest történjenek az előkészületek. Utána Vészi József szólalt fel. A kormány — mondotta — mindig azt hangoztatja, hogy a magánbecsület olyan megvédését, aminőt a 16. szakasz akar, a társadalom kívánja. Ez nem igaz; a tiltakozó népgyűlésnek ezt a falzumot kell nyilvánvalóvá tennie. Győry Elek, Justh Gyula, Lukács Gyula, Szatmári Mór, Kulinyi Zsigmond és Hentaller Lajos felszólalásai után megállapodtunk abban, hogy minden pártpolitikai szempont kizárásával tiltakozó népgyűlés tartassék Budapesten s ugyanegy napon a vidéki városokban is gyűlések rendeztessenek.

Május 18-án az Újságírók Egyesületében ült össze a konferencia. Justh Gyula itt már előterjesztette az előkészítőbizottság javaslatát, melyek lényegükben ezek voltak:

Népgyűlés tartása május 23-án, vasárnap délután Budapesten az Aréna téren. A népgyűlés szónokai: Eötvös Károly, Vészi József és Hock János. Pósa Lajos ez alkalomra írt költeményét szavalja el. A konferencia elfogadta ezt a programot. Azután megszövegeztük a polgársághoz intézendő proklamációt. Kijelöltük a gyűlés elnökeit és jegyzőit, egyúttal a rend fentartására bizottságot választottunk, melynek elnökül Tóth Jánost kértük fel.

De már ennek a konferenciának megtartása után nyomban megtudtuk, hogy úgyszólván gazda nélkül számoltunk, mert megfélekedtünk egy igen hatalmas és ebben az ügyben szinte döntő tényezőről. A szocialisták ugyanis megüzenték, hogy vagy lesz népgyűlés az ő részvételükkel, vagy nem lesz népgyűlés, mert ők megakadályozzák.

Be kellett látnunk, hogy ez nagy baj. Tanácskoztunk, mitévők legyünk. Akkor a szocialisták még nem voltak elismert politikai párt. A polgári pártok meg nagyon tartózkodtak tőlük. Akkoriban még a szocializmus nagyon távol esett a polgárság gondolatvilágától. Perczel Dezső belügyminiszter egy parlamenti beszédében úgy nyilatkozott, hogy nálunk az egész szocializmus a tolonckocsihoz van kötve és Perczel ehhez az axiómához alkalmazta is a maga szociálpolitikáját. Viszont nyilvánvaló volt előttünk, hogy a szocialisták a maguk szervezettségénél fogva képesek is lesznek fenyegetésüket beváltani. Abból pedig szörnyű kudarc lenne, ha a népgyűlést a nagy előkészületek után sem tarthatnók meg olyan kérdésben, melyről hirdettük, hogy a szabad és független magyar társadalom ügye. Az is nagy blamázs lenne, ha mozgalmunkat a nagy sajtóbeli pro-

pagálás ellenére a szocialisták botrányba fojtanak. Elhatároztuk, hogy érintkezésbe lépünk a szocialistákkal és valamiképpen megnyerni igyekszünk őket az ügynek úgy, hogy a velük való kollaborálás politikailag ne kompromitálja az ügyet. A helyzet rendkívül kényes volt, mert a politikai pártok közül csak a Kossuth-párt volt angazsálva a mozgalomban; az Ugron-párt olyan értelmű határozatot hozott volt a 16. szakasz dolgában, hogy az állásfoglalást nem tekinti pártkérdésnek, ami miatt Visontai Soma ki is lépett a pártból. A másik két ellenzéki párt is rezerváltan viselte még ez időpontban magát.

Tisztán állott előttünk, hogy a szocialistákkal való bevallott együttműködés a szocialisták politikáját perhorreszkáló ellenzéki polgári pártokat teljesen elidegenítheti a mozgalomtól s ez a parlamenti harcnak is árthat, a kormány és pártja meg éppenséggel nagy tőkét csinál majd magának belőle — politikai okokból.

Másnap elutánra meghívtuk tanácskozásra a szocialisták vezetését, nagy diszkrécióval, nehogy a dolog időelőtt nyilvánosságra kerüljön. Május 19-én az Újságírók Egyesületében együtt voltunk: Komjáthy Béla, Pichler Győző, Hentaller Lajos képviselők, Vészi József, meg én. Megjöttek a szocialista deputátusok is: Pfeiffer Sándor, Grossmann Miksa, meg egy harmadik, akinek nevét föl jegyzéseimben nem tudom kibetűzni.

Megkezdődött a tanácskozás. Komjáthy amolyan formás szónoklatot tartott, melyben igen hangulatosan beszélt arról, hogy a szocialista törekvésekkel milyen mértékben rokonszenvez. Igyekezett nekik kellemes dolgokat mondani és hangsúlyozta annak nagy jelentőségét, hogy a sajtószabadság ügyét minél impozánsabbul védelmezzük meg.

A három szocialista szó nélkül hallgatta; se tetszést, se nemtetszést nem nyilvánítottak.

Azután Pichler beszélt ő még határozottabban kedveskedett a szocialistáknak, de ezek Pichler beszéde alatt is némák maradtak. Meglátszott rajtuk, hogy minden szónoklás merőben közömbös nekik.

Pfeiffer Sándor azután körülbelül a következőket mondta:

— Uraim! Hiszen mi nem azért jöttünk, hogy meghallgassuk a képviselő uraknak a szocializmusról és a szocialistákról táplált véleményét. Felesleges is itt a kapacitálgatás. Mi kötött marsrutával jöttünk. Ha az urak elfogadják a mi propozícióinkat, akkor rendben van a dolog, részt veszünk a vasárnapi népgyűlésen, ha pedig nem, akkor nem lesz népgyűlés. Igen sajnáljuk, de mi nem alkudhatunk, mert nekünk utasításaink vannak. Propozícióink pedig a következők: A gyűlésen mint szocialista

párt veszünk részt, kívánjuk, hogy kapjunk helyet az elnökségben és pártunk nevében egy szónok beszéljen a gyűlésen kifejezetten mint szocialista.

Ez az előterjesztés megdöbbenett bennünket. Ha ebbe belemegyünk, ebből nagy baj származhatik, viszont, ha egyszerűen elutasítjuk, még nagyobb baj kerekedhetik.

Vészi József, majd meg én a kérdés gyakorlati részét fejtegettük. Azt, hogy mi becesebb nekik: a saját párthiúságuk-e, vagy pedig az ügy, amiről szó van; hiszen a 16-ik szakasz éle elsősorban épp a szocialisták sajtója ellen irányul.

Most már Grossmann szólalt fel. Igen világosan és határozottan. Egész okfejtéséből kitűnt, hogy világos fejű ember.

— Nem párthiúsági kérdés ez nekünk, — mondotta, — hanem, ki mondom, hatalmi kérdés. Mi ezt az alkalmat akarjuk felhasználni arra, hogy megtörténjék, ami még nem történt meg Magyarországon: a szocialista pártnak, mint pártnak nyilvános elismertetése. Ez nekünk becesebb, mint minden egyéb; hiszen mi tudjuk azt, hogy a hatalom minket üldöz, hogy azután ezt a 16. szakasszal, vagy másképp teszi, az mindegy; talál erre ezer módot. Mi itt Magyarországon egy nagy lépéssel előre akarunk menni. Ez a mi álláspontunk és beláthatják az urak, hogy ez a mi okunk igen erős ok.

Határozat nélkül mentünk szét azzal a sötét aggodalommal, hogy ügyünk hajótörést szenvedhet. De azért a tárgyalásokat nem szakítottuk meg és abban állapodtunk meg, hogy másnap megint összejövünk.

Másnap délután megint összeültünk és ekkor csakugyan sikerült kompromisszumot létesíteni. A dolog lényegében ők maradtak felül, de a forma dolgában engedtek. Mi elfogadtuk a szocialisták proposícióit úgy, hogy egy párttagjuk helyet kap az elnökségben, egy másik párttagjuk felszólal, — de nem kifejezetten, mint szocialista párt vesznek részt a népgyűlésen. Ezt úgyis tudni fogja, aki épp tudni akarja.

Mikor ebben megállapodtunk és a szocialisták a maguk részéről az elnökségbe Gombosi Józsefet, szónoknak pedig Pfeiffer Sándort jelölték ki, amit mi tudomásul vettünk, Pfeiffer odafordult Komjáthyhoz ezzel a kérdéssel:

— Most mondják meg az urak, milyen tömeget vezessen a párt a népgyűlésre?

— Hát hány embert tudnak kivezetni? — Kérdezte Komjáthy.

— Amennyit kívánnak — 5000-et, 10.000-et, vagy 15.000-et.

— És van erre módjuk ily rövid idő alatt?

— Hogyne. Még ma este nyomtattatunk röpcédulákat és holnap dél előtt szétosztjuk a gyárakban és műhelyekben; vasárnap délután embe-reink a gyülekező helyen, a Kálvin téren lesznek, annyian, amennyit akarunk.

— Rendben van.

Május 23-án délután 4 órára volt kitűzve a gyűlés az Aréna téren. Gyülekezés a Kálvin téren; felvonulás a Múzeum körúton, Kerepesi úton, Erzsébet körúton, Andrásy úton.

A gyülekezés igen szép és mozgalmas volt. Az akkori lapok azt írták, hogy a Kálvin téren föl volt szedve a kövezet és nagy árkok húzódtak tajta keresztül-kasul, mert holmi csöveket raktak le (akkor is mindig csöveket raktak le), ezért nem történhetett egy tömegben a gyülekezés. Pedig nem az volt ennek az oka, hanem az, hogy a szocialisták külön tömegben csoportosultak; nem vegyültek a polgári elemekkel és pártokkal.

A munkások szervezett csoportjai csak úgy omlottak mindenfelől a térre. Jelzőtáblákat hordoztak ilyen feliratokkal: „Éljen a sajtószabadság!” — „Szabad nép, szabad szó, szabad sajtó!” — „Aki hallgat, elpusztul!”

— „Le a 16. szakasszal!” — „Világ munkásai egyesüljetek!” — „Erős várunk legyen szövetségünk!” Egyik jelzőtáblán ez a felírás volt: „Éljen a horvát sajtószabadság!” A tábla másik oldalára fel volt ragasztva a „Szloboda” egy példánya. Voltak tótnyelvű feliratok is. Staféta ment dr. Csillag szocialista főrendezőhöz azzal, hogy a tótnyelvű feliratokat vétesse le. Csillag megtagadta ezt a kérelmet, ami egy kis kedvetlenséget támasztott, de hamarosan elmúlt.

Három óra felé megindult a menet. Élén egy zászlóskocsiban Hentaler Lajos, dr. Csillag, meg én, egy második zászlós kocsiban Pósa Lajos, meg Clair Vilmos, azután gyalogos tömeg. Elöl Justh Gyula, Komjáthy Béla, Tóth János, Leszkay Gyula, Vészi József, Olaj Lajos, Hock János, Lukács Gyula, Visontai Soma, Meskó László, Barabás Béla, Lázár Árpád, Meszlényi Lajos, Madarász József, Serbán Miklós, Rigó Lajos és Rigó Ferenc, meg az Újságírók Egyesületének számos tagja, utánuk meg a nép, nagy, az egész útvonal szélességét elfoglaló sorokban. A tömeg első része a Hymnuszt, más része a Kossuth-nótát énekelte, majd éljenezte az ellen-zéki vezéreket s abcugolta Erdélyi minisztert. Hátul viszont felcsendült a Marseillaise.

A régi Nemzeti Színház előtt, mikor a menet egy része már a Kerepesi úton haladt, mi, akik elől, kocsin mentünk, észrevettük, hogy a tulajdonképpenvaló nagytömeg elmarad s vagy harminc lépésnyi úr vá-

lasztja el a menet első részét a másiktól. Odasiettem a második csapat elé, felszólítottam a vezetőket, hogy csatlakozzanak az elsőhöz, mely evégből megállott. Erre ezek is megállásra szólították fel az ő tömegüket. Hogy ők nem csatlakoznak s maradnak külön. A szocialisták így akarták kifejezésre juttatni az ő különállóságukat s azt, hogy igenis, ők mint külön párt vesznek részt a mozgalomban.

Nem tehattünk ez ellen semmit, hát hagytuk.

Az egész felvonulás alatt a lelelkesebb hangulat uralkodott e roppant tömegben. Szüntelenül hangzottak a tüntető kiáltások, zúgtak, éljeneztek, abcugoltak, meg hazafias dalokat énekeltek. A házak ablakaiból mindenütt kendőket lobogtattak, éljeneztek, egyik-másik ablakból női kezek virágot dobáltak a tömeg felé. Különösen az Erzsébet körút sarkán, az úgynevezett „Primadonna-sark”-on volt zajos a lelkesedés, mert ott Blaháné, Kúri Klára, meg a Népszínház egész művészgárdája üdvözölte tüntető módon a tömeget.

A rendőrség nagy apparátussal rukkolt ki báró Splényi Ödön rendőrtanácsos vezetése alatt, — de semmiféle rendzavarás nem fordult elő; semmi ok rendőri beavatkozásra.

Pontban négy órakor ért ki a menet első nagy csoportja az Aréna térre, ahol hatalmas emelvény állott, melyen a képviselők és a bizottság tagjai helyezkedtek el. A nagy téren akkor már több ezer főnyi nép várt, jobbára munkások s mikor a menetben résztvett igazi nagy tömeg, melyet a munkásszervezetek alkottak, megérkezett, a tér jobb sarkán álló emberektől nem tudott a térre jutni. Hiába kiabáltunk, integettünk a téren álló tömegnek, hogy vonuljanak beljebb, nem használt. Erre felállott Gombosi, a szocialisták elnökjelöltje és karjával néhányszor balfelé tett olyan mozdulatot, mintha kaszált volna, és a roppant tömeg erre, mint mikor nagy szél mozgatja a mély vizek hullámain, lassan megindult, zúgva, morogva, de engedelmesen balfelé, elöntve az egész óriás térséget.

Megkezdődött a gyűlés. Pontosan, programszerűen. Előbb az alakulás ment végbe. Elnök: Komjáthy Béla, társelnökök: Lázár Árpád, Hanik Gyula, Madary Gábor, Gombosi József, Szatmári Mór; jegyzők: Rákosi Viktor, Bródy Ernő, dr. Székely Béla, dr. Hartmann Elek, Lakatos Sándor és .Kozma Gyula.

Elsőnek *Komjáthy* Béla elnök beszélt. Csak röviden. Tiltakozni kell a polgárságnak — mondotta — a nagy jogcsorbítás ellen, talán az utolsó órában megszólalhat még a lelkiismeret szava.

Pósa Lajos elszavalta alkalmi költeményét. A roppant hallgatóságból csak a balsarokba szorult polgári elemek éljeneztek. Maga a nagy *tömeg* csöndes maradt. Mi az ördög! Hát miért nem nyilvánul meg a lelkes hangulat? No, majd ezután — gondoltuk.

A következő szónok *Vészi* József volt.

Azon kezdte, hogy a sajtószabadság az a fundamentum, melyre a 48-as nagy átalakulás az ország egész alkotmányát ráépítette s aki megcsorbítja a sajtószabadságot, az megrendíti a magyar alkotmány talapatát s ezzel útját egyengeti a politikai és társadalmi reakciónak!

Mi éljeneztünk, tapsoltunk, *ámott* a tér balsarkán is éljeneztek, de a nagy tömeg csöndes maradt. Kezdtünk idegeskedni, mert még mindig nem értettük a tömeg mozdulatlanságának az okát.

Vészi folytatta beszédét. Pompás ötletekkel, hatásos példázatokkal. Mi éljeneztünk, de a nagy tömeg csöndes maradt.

Hock János beszédétől vártuk a lelkek megmozdulását. Hock csakugyan gyönyörűen beszélt. Lobogó tüsszel, olyan szónoki lendülettel, hogy el voltunk tőle ragadtatva, ám a nagy tömeg mégis csöndes maradt, a nagy erdő nem mozdult, csak a balsarkon 2Úgott a tetszés.

Ötvös Károly a maga egyéniségének egész nagy népszerűségével, az ő pompás humorával mégis képes volt némiképp hozzáférközni a tömeg lelkéhez és tudott belőle hatást kiváltani. Az ő beszéde alatt fel-felzúgott a derű is, ki-ki harsogott a haragos indulat is, de ez még mindig nem volt az erdő viharos megindulása.

Hanem amikor *Pfeiffer* Sándor állott föl a dobogón s a szocialisták a maguk emberét meglátták, akkor azután megmozdult az erdő. Az a sok ezer ember *mint egy varázsütésre* egyszerre felriadt. Sohase láttam a tömegindulatnak ekkora hirtelen megnyilvánulását. Száz, meg száz jelzőtábla emelkedett a magasba, ezer, meg ezer kar hadonászott kalapot, kendőt lengetve, ezer meg ezer ajakról zúgott, rikoltott, *sikoltozott* a lelkek szenvedelmes rajongása. Szinte félelmetes volt ez a nagy tömeg a maga csodálatos lelki egységében.

És mialatt *Pfeiffer* beszélt, mindvégig így is maradt, sőt egyre fokozódott a hangulat.

Mikor *Pfeiffer* bevégezte beszédét, a tömeg felkorbácsolt lelkesülése új formában robbant ki. Bokányit akarta hallani. Ezer, meg ezer torok kiabálta: Halljuk Bokányit! És ezer, meg ezer kar heves gesztikulációjából már a harag toporzékolt, mikor a tömeg percekgig hiába várta Bokányit. Komjáthy magához szólította a szocialista elnököt, Gombosit s emlékez-

tette arra, hogy a megállapodás szerint a gyűlésen csak egy szocialista szónok beszélhet. Gombosi erre azt mondta: Helyes, a megállapodást be is kell tartani; nem szabad véteni a program ellen. Odaállott a dobogó peremére. Hirtelen csönd támadt. Gombosi nyugodtan, minden szónokias póz nélkül, de valami különös szigorral ezt mondta a tömegnek:

— A program ki van merítve. Senki sem fog már beszélni, a gyűlés *véget* ért. Elvtársak! Bocsássák le a jelzőtáblákat és legyen csend. Oszoljanak szét csendben, nyugodtan, nehogy a rendőrség beleavatkozzék.

És erre a néhány egyszerű szóra, mely inkább parancsképp, sem mint icérelem hangzott el, az imént még viharos tenger szépen lecsöndesedett. A tömeg megindult. Mint egy roppant felhőtömeg, úgy vonult el a térről.

Mi csak bámultuk a szervezettségnek, a fegyelmezetségnek ezt a csodáját. Mi lehet ebből valamikor? Jónak, vagy rossznak forrása-e? Alkotás, vagy rombolás kél-e nyomában, ha majd egykor bekövetkezik reá az időnek teljessége?

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ELŐSZÓ	5
BEVEZETÉS	7
A SZOLDATESZKA A NEMZET ELLEN	
Bartha Miklós összekaszaboltatása	11
A Janszky-ügy.....	16
HARC AZ ANTISZEMITIZMUSSEL	
A kezdet.....	23
Az antiszemitizmus és a Tisza-kormány.....	26
Az antiszemitizmus és a függetlenségi párt.....	32
A antiszemitizmus a tetőpontján.....	34
A hangulatváltozás kezdete. Verhovay letörése.....	38
Az Airnassy-Hoitsy-Herman-affër.....	43
A „zsidójavaslat”.....	46
Antiszemita merénylet Herman Ottó ellen.....	54
Az antiszemitizmus alkonya.....	58
Az első förendiházi reform.....	61
Az ősi förendiház utolsó ülése.....	65
Tüzesséry-Polónyi-ügy.....	69
Mocsáry Lajos és a nemzetiségi politika.....	79
A NAGY VÉDERŐVITA	
A harc megindulása.....	87
Megmozdul az egyetemi ifjúság.....	93
Az ifjúság nagygyűlése.....	99
Tisza Kálmán menekülése.....	105
Újabb izgalmak és a 14. szakasz módosítása.....	112
A nagy tüntető körmenet.....	116
A véderővita fináléja.....	120
Rohonczy Gida esete.....	123
Hock János esete.....	130
Tisza Kálmán bukása.....	134
A Hentzi-szobor megkoszorúzásának terve.....	140

AZ EGYHÁZPOLITIKAI HARC

	Oldal
Előzmények.....	149
Harc a kötelező polgári házasságért.....	156
A házassági javaslat a főrendiházban.....	161
A „nagy kabinet” válsága	165
A „nagy kabinet” bukása.....	171
Wekerle és Apponyi összetűzése.....	175
Kossuth Ferenc.....	180
Kossuth Ferenc és a „Jaj de huncut” nóta.....	186

BARÓ BÁNFFY DEZSŐ KORA

Bánffy kontra Agliardi és Kálnoky.....	193
Az utolsó Hentzi-botrány.....	198
A híres éjjeli ülés és Szilágyi lemondása.....	204
A lex Tisza és új zavarok.....	209
Az első ex-lex.....	215
Technikai obstrukció és kibontakozás.....	217

HARCOK A SAJTÓSZABADSÁGÉRT

Egy sajtó-bojkott.....	223
A 16-ik szakasz.....	232